

Interdiszciplinaritás és párbeszéd – az SZJSZK fennállásának huszadik évfordulója alkalmából

SZJSZK Kötetek
ISSN 3058-0439

University of Pécs
1367

Impresszum

Sorozat:

SZJSZK kötetek (No.3)
HU ISSN 3058-0439 (Online kiadvány)

Sorozatszerkesztők:

Szentpéteri L. József PhD – Béres András

Kötet címe:

Interdiszciplinaritás és párbeszéd –
az SZJSZK fennállásának huszadik évfordulója alkalmából

Szerkesztők:

Kovács Tibor	Béres András
<i>Pécsi Tudományegyetem</i>	<i>Pécsi Tudományegyetem</i>
<i>Természettudományi Kar</i>	<i>Földtudományok Doktori Iskola</i>

Olvasószerkesztők:

Dávid Kinga & Kenyeres Fanni
Pécsi Tudományegyetem BTK

Szakmai lektorok:

Prof. Dr. Balla Tibor ezredes (NKE)	Dr. Kállay Csilla (DE)
Dr. Baráth Magdolna (ÁBTL)	Dr. Nemes László (SE)
Dr. Berger Viktor (PTE)	Dr. Nyirkos Tamás (NKE)
Dr. Busku Szilvia (TPFK)	Dr. Reinspach Kristóf Boldizsár (KRE)
Dr. Csókási Krisztina (PTE)	Dr. Szentpéteri L. József (PTE)
Dr. Galamb György (SZTE)	Prof. Dr. Tóth Ferenc (HUN-REN ABTK)
Dr. Gombos Péter (MATE)	Dr. Vörös Erika (PTE)
Dr. Juhász Balázs (ELTE)	

Közreadó:

PTE TTK Szentágothai János Protestáns Szakkollégium
H-7624 Pécs, Ifjúság útja 6.
szjszk.ttk.pte.hu

ISBN 978-963-626-513-7 (elektronikus)

DOI: <https://10.15170/TTK-SZJSZK-2025a>

Pécs, 2025

Szerkesztői előszó

Örömmel adjuk közre az Interdiszciplinaritás és párbeszéd – az SZJSZK fennállásának huszadik évfordulója alkalmából című magyar nyelvű tanulmánykötetet, amely a Szentágothai János Protestáns Szakkollégium fennállásának 20. évfordulója alkalmából rendezett, hagyományteremtő céllal indított SZOFIKON – Szentágothai Interdiszciplináris Felsőoktatási Konferencia – előadásainak válogatott írásos lenyomatát tartalmazza.

A kötet 14 tanulmánya széles tudományos spektrumot ölel fel, a természettudományoktól a humán- és társadalomtudományokig. A szerzők között a Szakkollégium tagjai mellett hazai kutatók is helyet kaptak, akik munkájukkal gazdagították a konferencia és e kötet interdiszciplináris jellegét. Minden tanulmányt legalább egy, az adott területen kutató szakértő bírált el. A lektorok építő kritikái és javaslatai nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy e gyűjtemény a lehető legmagasabb szakmai színvonalon jelenhessen meg. Ezúton is szeretnénk kifejezni köszönetünket az odaadó munkájukért. Bízunk abban, hogy e kötet nem csupán a konferencia emlékét őrzi meg, hanem hozzájárul a hazai és nemzetközi tudományos párbeszéd erősítéséhez is.

A kötet elején egy interjút olvashatnak, melyben **Kugler Valentin** és **Tóth Boglárka** kérdezték a szakkollégium korábbi és jelenlegi vezetőségét kezdetekről, múltról, jelenről és jövőről. Az interjút követően a filozófiatudomány következik. **Hubert Henrik** Foucault igazságkonceptiójával kapcsolatban értekezik, **Kisiván Csaba** írásában az emberi lét „határegzisztenciái” – szabadság és felelősség kérdését vizsgálja, majd – a filozófia tudománynál maradva **Pető Balázs Lajos** *Emberek vagy égitestek? - Joseph de Maistre és a korai szcentizmus kritikája* című munkáját találják. A jogtudomány témájában **Végh Ádám** a dohányzással foglalkozik *A füst elillan, de a nyomai örökre itt maradnak* című tanulmányában. Kötetünkben tovább haladva a kémiatudomány következik. Elsőként **Csonka Krisztina** és **Ősz Katalin** *Benzokinon- és antra-kinon-származékok fotokémiai folyamatainak spektrofotometriás vizsgálata vizes közegben* című munkája olvasható, majd **Lukács Panna** és **Ősz Katalin** *Különböző fényforrások kalibrálása egyszerűsített aktinometriával* foglalkozó tanulmányával találkozhatunk. A műszaki tudományok között **Grósz Anna Boróka** írását találjuk, aki az építészet eszközeit, mint edukációs kellékeket vizsgálta. **Ottrok Evelin** neveléstudományi kutatását megörökítő dolgozat az élősza-vas mesemondással és a népmesékkal foglalkozik. A kötetben ezután **Ronyecz Ágnes** pszichológia témájú írásával lehet találkozni: *A maladaptív étkezési magatartások és az önegyüttértés kétfaktoros modelljének kapcsolata a perfekcionizmussal és az érzelemszabályozással*. A kötet utolsó fejezetében történettudományi munkák kaptak helyet. Elsőként **Konkoly Sándor** írását olvashatják, mely témája a második mohácsi csatával áll kapcsolatban. Ezután **Papp Regina**

munkája olvasható, mely *A szentség védelmező ereje* címet viseli. **Remete Adrián** Jugoszláviával kapcsolatos háborús propagandahírekkel foglalkozik tanulmányában. A kötet zárásaként **Zsíros Ádám** a kadétkok megjelenésével és helyzetével foglalkozik munkájában.

Összességében e tanulmányok nemcsak szakkollégiumi közösségünk intellektuális sokszínűségét tárják fel, hanem a tudományos párbeszéd élénkségét is megmutatják. Megerősítik, hogy a fiatal kutatók munkája képes megőrizni a helyi kutatások megalapozottságát. Bízunk benne, hogy e kötet méltó módon állít emléket a Szentágothai János Protestáns Szakkollégium huszadik évfordulójának, és ösztönzést ad a következő évtizedek tudományos munkájához.

A Szerkesztőbizottság és a Szervezőbizottság nevében minden olvasónak tartalmas és inspiráló találkozást kívánunk az itt közreadott tanulmányokkal, s ismételten hálásan köszönjük a szerzőknek, a lektoroknak és minden közreműködőnek, akik hozzájárultak e kötet megszületéséhez.

A Szerkesztőbizottság és a Szervezőbizottság nevében:

Kovács Tibor

University of Pécs
1367

Tartalom

SZJSZK 20.

Kugler, Valentin; Tóth, Boglárka

Kezdetek, múlt, jelen, jövő: Szentágotthai 20..... 7

Filozófia

Hubert, Henrik

Foucault igazságkonceptiója 19

Kisiván, Csaba

Az emberi lét „határegzisztenciái” – Szabadság és felelősség..... 31

Pető, Balázs Lajos

Emberek vagy égitestek? - Joseph de Maistre és a korai szcentizmus kritikája 45

Jogtudomány

Végh, Ádám

A füst elillan, de a nyomai örökre itt maradnak 53

Kémia

Csonka, Krisztina; Ősz, Katalin

Benzokinon- és antrakinon-származékok fotokémiai folyamatainak spektrofotometriás vizsgálata vizes közegben 81

Lukács, Panna; Ősz, Katalin

Különböző fényforrások kalibrálása egyszerűsített aktinometriával 93

Műszaki tudományok

Grósz, Anna Boróka

Az építészeti eszközök, mint az edukáció kellékei	105
---	-----

Neveléstudomány

Ottrok, Evelin

Az előszavas mesemondás és a népmesék szerepe a pedagógiai gyakorlatban	125
---	-----

Pszichológia

Ronyecz, Ágnes

A maladaptív étkezési magatartások és az önegyüttérzés kétfaktoros modelljének kapcsolata a perfekcionizmussal és az érzelemszabályozással	150
--	-----

Történettudomány

Konkoly, Sándor

A második mohácsi csata főpróbája	171
---	-----

Papp, Regina

A szentség védelmező ereje	185
----------------------------------	-----

Remete, Adrián

Jugoszláviával kapcsolatos háborús propagandahírek és következményei a Rákosi-korszakban (1948-1953)	194
--	-----

Zsíros, Ádám

„Kadet nyet officer”	213
----------------------------	-----

Kezdetek, múlt, jelen, jövő: Szentágothai 20

The beginnings, past, present, and future: Szentágothai 20

Kugler Valentin

Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar

Tóth Boglárka

Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar

ABSTRACT

Szentágothai János Protestáns Szakkollégium (SZJSZK) was formed in 2004 at the Faculty of Sciences of University of Pécs through the cooperation of faculty administration and ecclesiastical partners. Following the spirit of the eponymous professor - Szentágothai János - the goal of the college of advanced studies was the nourishment of multidisciplinary knowledge, and societal responsibility among its members. In the past two decades the college of advanced studies became the focal point of university life in the form of lectures and conferences. After joining the European Talent Centre in 2013, the college was awarded the Accredited Excellent Talent Centre qualification. The highlighted event of the college is the international SZOFIKON conference, which strengthens community ties and allows for the presentation of scientific achievements. This study examines the past, present, and future of the college through the lens of past, and present leadership of the organization, highlighting the cyclic life of college life, and the importance of adapting to the ever-changing needs of students.

Keywords: SZJSZK, college of advanced studies, Szentágothai János, interview, SZOFIKON

Bevezetés

A Szentágothai János Protestáns Szakkollégium (PTE TTK SZJSZK) története 2004-ig nyúlik vissza. Az alapítás Gábrriel Róbertnek (a Természettudományi Kar akkori dékánja), Komlósi Lászlónak (egyetemi oktató) és Czövek Olivérnek (református lelkész) köszönhető, akik a református és unitárius egyház támogatásával együtt vágta bele ötletük megvalósításába.

A szakkollégium gondolata az akkor még frissen önállósodott Természettudományi Kar növekvő igényeire adott válaszként született meg. Névadójának Szentágothai Jánost választották, a Pécsi Orvostudományi Egyetem világhírű anatómiaprofesszorát. Célkitűzésükké is vált, hogy a szakkollégium „olyan felkészültséggel, elhivatottsággal és önzetlenséggel nevelje a jövő tudósgenerációját, ahogyan azt Szentágothai tette.”

Az elmúlt két évtizedben a szakkollégium működése és szervezeti felépítése folyamatosan alakult, hogy megfeleljen az új generációk igényeinek és alkalmazkodjon a kor elvárásaihoz. Eközben szellemiségét mindvégig igyekezett megtartani. Közösségét rendszeres programokkal és egy szakkollégiumi „műhely” biztosításával kovácsolja össze. Nemcsak tagjainak,

hanem az egyetem teljes hallgatói közösségének is kínál kreditált előadássorozatokat számos izgalmas témában, valamint nemzetközi konferenciákat szervez (2025-ben például a SZOFI-KON-t). A szakkollégium 2013 óta az Európai Tehetségpont hálózat része, és ugyanebben az évben Akkreditált Kiváló Tehetségpont minősítést is kapott.

Ez a tanulmány egyfajta időutazás: három beszélgetésen keresztül idézzük fel szakkollégiumunk múltját, bepillantunk jelenünkbe és megpróbálunk választ adni arra, hogy merre tartunk. Dr. Gábor Róbert, a szakkollégium alapítója, Dr. Hatvani Zsolt, aki ügyvivő titkárként irányította a működést, és Dr. Szentpéteri L. József, jelenlegi elnök, személyes gondolatai segítenek megérteni, miért és hogyan maradhat életképes egy közösség több, mint két évtizeden át - és talán azt is, hogy mit jelent ma szakkollégistának lenni Pécsen.

Interjú Gábor Róberttel

Meséljen kicsit gyermekkoráról, milyenek élte meg iskolás, gimnáziumi éveit és mi terelte Önt az akadémia irányába?

Mosonmagyaróváron születtem, ott jártam általános iskolába ének-zene tagozatra. Később elkezdtem sportolni, atletizáltam, pingpongoztam, kézilabdáztam, és mivel érdeklődésem támadt a kémia iránt, általános iskola után elmentem Győrbe a Révai Miklós Gimnáziumba kémia tagozatra. Ott kezdtem el érdeklődni a biokémia iránt, úgy döntöttem, hogy biokémikus leszek. Az nem lettem, de majdnem. A biokémia két irányból közelíthető meg: a biológia, illetve a kémia felől. Akkor úgy tűnt, ami engem érdekel az inkább a biológiai oldalhoz áll közel, nagyon érdekelt a mindenféle biokémiai ciklusok, amiket a mostani hallgatók eléggé utálnak megtanulni. Számomra igazán érdekes volt. Hozzá kell tenni, ez egy 40 éves történet, a hetvenes évek közepén volt, és akkor a ciklusok egy részét még akkor tárogatták fel. Úgy döntöttem, hogy Szegedre jelentkezem a József Attila Tudományegyetem biológus szakára. Felvétel után teljesítettem egy év sorkatonaságot — mint ahogy mindenki az én korosztályomban — és utána elkezdtem tanulmányaimat a Szegedi tudományegyetem biológia szakán.

Hogyan és milyen körülmények között született meg a Szentágothai Szakkollégium ötlete?

Annak idején, nem nagyon volt szakkollégium az egyetemen, talán 2 vagy 3, ami komolyabban működött. 92-ig a jelenlegi bölcsész -, művészeti -, és a természettudományi kar, egy karba tartozott: a tanárképző karba; ebből szépen fokozatosan váltak ki az egységek. Először szétvált a bölcsészkar és a természettudományi kar, ez a 92-es évre tehető. A 90-es éveknek a fő célkitűzése a TTK igazi egyetemi karrá alakítása lett.

Volt-e akkoriban mintájuk más szakkollégiumokból, vagy teljesen egyedi koncepciót követtetek?

2001-ben lettem a TTK dékánja, és elkezdtünk körülnézni, mennyivel többek a más egyetemi karok mint mi, és az egyik ilyen hiány a szakkollégium volt. A bölcsészeknek, orvosoknak, jogászoknak voltak híres szakkollégiumai: a Grastyán Endre, Wlisslocki Henrik, Óriás Nándor szakkollégiumok. A Grastyán kitűnően működött, mondhatni mintát adott a Szentágothai Szakkollégiumnak, mert az is több karról válogatott hallgatókat. Mi is azt a célt tűztük ki, hogy legyünk mi is nyitottak, nem volt számunkra fontos ki melyik karról jön, hanem az fontos számunkra, hogy a tagok akarjanak valami mást csinálni, amire az egyetem keretein belül nincs lehetőségük. A mai napig tartom azt a filozófiát: a szakkollégium egy általános értelmiségképző dolog azoknak a hallgatóknak, akiket más is érdekel, mint a szakmája, és többet akarnak tudni más területekről, szélesebben szeretnék látni a világot. Ez volt a szakkollégium alapításának az alapötlete, mi is szerettünk volna komoly egyetemi kar lenni.

A többi szakkollégiumnak van egy jól bevált működése, csinálják a maguk programját, vannak évről évre ismétlődő elemek, de általában a normálison nem lógnak túl, tehát ami az ő témakörükbe tartozik, azt csinálják. Mi egy picit többet csináltunk, kicsit provokatívabbak voltunk, ha úgy tetszik.

Hogyan fogadta az egyetemi vezetés a szakkollégium ötletét?

Kik voltak az alapítók, és milyen értékeket szerettek volna képviselni?

Kari tanács hatásköre volt a szakkollégium létrehozása, és a kari tanács 2004-ben jóváhagyta az alapítást. Ebben részt vett az orvosi kar anatómia intézete is mivel Szentágothai János ott volt professzor, amíg Pécsen tartózkodott. Egyik utódja, Csernus Valér professzor kitűnő partner volt ebben. Nagyon kedves volt és mondta, természetesen ők is beszállnak az alapításba. A nevünkben benne van, hogy protestáns, igazából a Czék Olivér nevű lelkészen keresztül az evangélikus egyház is részt vett az alapításban, végül három alapítója volt a szakkollégiumnak: főalapító volt a TTK, a két társalapító az evangélikus egyház és orvosi kar anatómia intézete.

Milyen célokat tűztek ki az induláskor?

Mint az alapítói körben is látszik, sem szakmailag, sem világnézetileg nem akartunk kizárólagosságot létrehozni. Nem akartuk azt mondani, hogy ez egy egyházi szakkollégium, de azt se akartuk mondani, nem fogadunk be ilyen értékrenddel rendelkező hallgatókat. Nagyon fontos volt az alapító ötlet mellett, hogy tényleg legyünk befogadóak, nyissunk minden felé. A későbbiekben ennek komoly nyomai voltak a szakkollégium korai tevékenységében. Mi foglalkoztunk olyan kérdésekkel is, mint például az egyház és a köznapi létnek a viszonya, egyház tanításainak viszonya a tudományhoz, ez mindig egy komoly érdeklődési terület volt a szakkollégiumon belül, mind a hallgatók és a vezetők körében is. Én magam részéről nem vagyok vallásos, de meg kell jegyezni, majdnem mindenki, aki a szakkollégium alapításában részt vett, rendelkezett egy érzékenységgel a vallás iránt. Ez egyébként nagyon jó, mert van a világ, és van az eszmei világ, és ennek a kettőnek kell, hogy legyen egyensúlya. A szakkollégiumban nagyon törekedtünk, hogy ezt a kettősséget próbáljuk megjeleníteni, kapjanak hangot azok is akiknek a szellemi-, lelki világ nagyon fontos, és kapjanak hangsúlyt azok is, akik két lábon a földön álló materialista emberek. Ez a szakkollégiumi programokban, főleg a kezdetek kezdetén, nagyon erőteljesen meg is jelent. Nagyon sok ilyen előadás volt, például a középkori magyar egyházzenéről, annak az egész lelkiségéről. Ezt egyébként egy későbbi országgyűlési államtitkár tartotta, akkor még nem tudtuk, ez lesz belőle, és ez is egy érdekessége a szakkollégiumnak, olyan emberek is megfordulnak nálunk, akik nagyon komoly karriert futottak be a mindennapi életben. És voltak olyanok is akik már akkor komoly karrierrel rendelkeznek, amikor a szakkollégium megalapult és akkor folytatták a pályafutásukat. Tehát próbáltuk azt mondani, hogy a fiatal újító erő, meg a tapasztalat együtt biztos jobb dolgot tud kihozni mintha csak az egyik van a rendszerben. Ilyen értelemben is nyitottak voltunk.

Milyen nehézségekkel kellett szembenézni az első években? Kapott-e támogatást az induló szakkollégium - akár erkölcsi értelemben - az egyetem vagy más intézmények részéről?

Nulla forint finanszírozás volt, meg ilyen hasonló dolgok, de ha van jó szándék nagyon kevés pénzből is lehet jó dolgokat csinálni. Számos előadó ingyenesen vállalt fellépéseket, nagyon sok támogatást kaptunk ilyen módon, vagy valaki hozott be valamit, amit meg akart osztani a többiekkel, vagy valaki meghívta a hétvégi házba a csapatot egy vendéglátásra. Később felismerte az egyetem, hogy a szakkollégiumokat nem lehet ennyire egyedül hagyni, valami kis egyetemi támogatás is került mellé, de az elejétől fogva próbáltunk pályázati pénzeket szerezni. Fontos volt, hogy ne legyen üres a kassza, és akkor Hatvani Zsolt segítségével rengeteg

pályázati forráshoz jutott a szakkollégium, ha jól tudom ez a tendencia még most is megvan. Nem fontos a pénz, de jó ha van, nem kell hozzá nagyon sok, de ha van egy kis forrás szélesebbre lehet kinyitni a kapukat, tudjuk a hallgatókat is küldeni a konferenciákra, magunk is tudunk konferenciát szervezni, pénz nélkül ez nem lehetséges.

Magam voltam a dékán, könnyű volt erkölcsi támogatást adni a szakkollégiumnak, a rektori vezetés is mellénk állt. A következő ciklusban én lettem a rektor, akkor az is egyszerű volt, és amikor már elindult a szakkollégium, mindenki látta, ez egy hasznos és jó dolog. A mai napig fent maradt a támogatás. A szakkollégium központi támogatása akkor kezdődött, amikor kiderült, hogy ez egy mérőszám a komolyabb intézmények esetében: milyen, hány szakkollégium van, hány hallgató van a szakkollégiumban, milyen rendszerességgel tartanak különböző programokat. Ez egyfajta egyetemi teljesítményt mutató mérőszám - a mai napig is.

De ne tessék azt gondolni, hogy mi ilyen tudatosan építettünk, és minden kész volt a fejünkben. Nagyon sok volt az ad hoc ötlet kapcsán létrejövő tevékenység, a bulik, együttlétek, és előadássorozatok. Volt, amit előre meg tudunk szervezni, mert tudtuk kire lehet számítani. Például Simon Ilona éveken keresztül csinált nekünk egy vallás és tudomány sorozatot, Bányai Sándor az élménypedagógiát csinálta éveken keresztül. Voltak teljes ad hoc dolgok, volt szó szexről, alkoholról, sok olyan dologról, ami igazi értelmében nem perifériás, de a szakkollégium célkitűzése szempontjából első gondolatra perifériásnak tűnik. De nem, mert hát ezek teljesen az életnek a részei, és valójában az életre való felkészítés. A széles látókör, a befogadás igényli, hogy ezeket a szemléleteket, aki komolyan gondolja, hallgassa meg. Mi ebbe az irányba indultunk el, és ezt próbáltuk komolyan csinálni. Szerintem ez sikerült, és a mai napig is megvan, talán egy picit most már tudatosabb a vezetés, picit jobban orientálja a programokat, kicsit jobban keretbe rendezi a konferenciákat, de annak idején is valahol a normából való kilógás benne volt a szakkollégium működésében, kicsit szélesebben nyitott, mint a többi szakkollégium.

Milyen volt a hallgatói közösség az első években?

Első években ilyen tizenegynéhány emberrel indultunk el, nem is volt feltétlenül cél, hogy olyan hű de nagy tagság legyen, nem is tudtuk volna finanszírozni. Később javultak a feltételek és kialakult a szakkollégiumnak a saját helye az E épület hátsó részében, lettek olyan kurzusok, amelyek nagyon népszerűek voltak. Az már egyfajta vonzó tényező volt. A szakkollégiumi tagság szépen gyarapodott, volt olyan év, hogy hatvan fölötti volt a létszám. Először ez is csak egy kisebb közösség volt, aztán megjelentek újabb emberek, és akkor megjelentek azok az emberek is akik nem tartoztak az eredeti maghoz. Ahogy a karnak a képzési profilja is átalakult, akkor jöttek olyan tudással rendelkező emberek is, akik korábban nem voltak, és természetes szépen beépültek ebbe a közösségbe. Szerintem nagyon jó, hogy sokféle emberből áll a közösség.

Mire a legbüszkébb az alapítás kapcsán?

Azt gondolom, hogy ennyi éve, folyamatosan létezik, nagyon fontos dolog. Más dolog, amire büszke vagyok, hogy a hallgatók, akik szakkollégisták voltak mindig szívesen emlékeznek arra, hogy szakkollégisták voltak. A harmadik, nagyon jó színvonalú interakciókban volt része a hallgatóknak, abban az értelemben, hogy jó emberekkel találkoztak a szakkollégiumban. A generációknak tanulniuk kell egymástól. Tudom, furcsán fog hangzani, de minden évben tanulok valamit a hallgatóktól, de fordítva is igaz. A hallgatóság tőlünk kell mintát vegyen, tanuljon valamilyen módon. Nyilván ki kell válogatni, ez most jó volt, az meg most nem volt annyira jó, de szerintem ez a folytonos mintaadás és kölcsönös tanulás, a fiatalok megértése, ez egy rettentően fontos dolog, és arra büszke vagyok, hogy a szakkollégiumban jól működik.

*Hogyan látja most, teljesült-e az a küldetés, amit akkor megfogalmaztak?
Ha ma újramezhetné, mit csinálna másképp?*

Erre szokták mondani a filozófusok: kétszer ugyanabba a folyóba nem lehet belelépni. Biztos nagyon sok minden van, amit hasonló módon lehetne csinálni, de már az ifjúság sem ugyanaz, meg mi sem ugyanazok vagyunk, akik akárhány évvel ezelőtt voltunk, és erre nincsen egy recept. Szeretném hangsúlyozni, hogy ösztönösen nagyon sok dolgot jól csináltunk. Ha újramezdeném, akkor tudatosabb lennék-e? Biztosan. Csak tapasztaltam, idősödtem, láttam egy folyamatot, ebből biztos vonnék le következtetéseket. Szerintem az a szépsége az ilyenfajta szervezeteknek, hogy nincsen egy egységes séma amire ezt meg lehetne csinálni. Kell hagyni levegőt az embereknek, a szervezetnek, és szerintem a dolog kirúgja magát. Mint ahogy a szakkollégium életében is voltak válságok meg nehéz periódusok, átmeneti időszakok, mindenütt így van, az élet minden területén, kérdés a ciklushossz. Hány éven keresztül lehet stabilan tartani egy működést, aztán majd meg fog változni, reméljük nem esik szét, hanem egy kis átmeneti visszaesés után majd újramezdődik, más szemlélettel, más emberekkel. A történelem, a mögöttünk lévő múlt az ad mankót ahhoz, miként kell csinálni.

Nagyon fontosnak tartom azt, hogy aki ebben a közösségben részesül, akármit oktatunk, akár mint előadó, akár mint a közösségnek a része, mindenki szívesen emlékszik rá, és azt kívánom a szakkollégiumnak, hogy a jövőben is így legyen. Mindenki, aki ennek a részese volt oktatóként, szervezőként, vagy hallgatóként, jó emlékeket vigyen magával, és ha neki magának lehetősége lesz egyszer valami hasonló dologban részt venni, akkor ne féljen attól, hogy közösséget kell építeni vagy szervezni.

Interjú Hatvani Zsolttal

Meséljen kicsit arról, hogy hogyan került az akadémiai életbe!

Miután elvégeztem a jogot, a Megyei Egészségbiztosítási Pénztárnál helyezkedtem el. Ekkortájt találkoztam Berke Gyulával, aki megemlítette, hogy kellene valaki, aki egészségügyi jogot oktat. Így került sor arra, hogy elkezdtem oktatni az egyetemen. Írtam könyveket is a magyar egészségbiztosításról. Általában Berke Gyulával közösen, de egyedül is.

Hogyan került kapcsolatba a szakkollégiummal?

Tulajdonképpen könnyű dolgunk volt: alapítottunk „magunknak” egy szakkollégiumot. Akkoriban ez igen egyszerű volt. Összejöttünk Czövek Olivér egyetemi lelkésszel, Gábel Róbert dékánnal, Komlósi László rektorhelyetttel és Csernus Valérral, névadónk egykori tanszékének képviselőjével. Meghirdettünk egy alakuló gyűlést, mivel többen is érdeklődtek a szakkollégium iránt. Aki eljött arra gyűlésre, azt fel is vettük felvételi és minden egyéb eljárás nélkül. Ők lettek az alapító tagok. Szerettünk volna valamiféle színezetet adni a szakkollégiumnak, amitől más lesz, mint az összes többi. Így, Komlósi László hatására lett a szakkollégium protestáns. Ami persze nem azt jelentette, hogy csak protestánsokat vettünk volna fel, a protestánsok nem élveztek semmiféle előjogot. Egyszerűen annyit tett, hogy a nyújtott képzési formának a protestáns elemeit vettük előrébb és kiemelten foglalkoztunk velük.

Kik voltak a szakkollégiumnak a meghatározó alakjai?

Először is: az alapítók. Aztán Czövek Olivér lett az első vezetője a szakkollégiumnak. Igen ám, csak aztán kiderült, egyetemi szempontból külsős emberként nehézségei adódtak szervezés terén. Azaz az egyetemi dolgokban járatlan volt. Aztán Hetesi Zsolt és Szentpéteri József, ők is, mind a ketten, vezették is a szakkollégiumot. S talán nem szerénység a meghatározók közé számítanom magamat is.

Milyen volt a szakkollégium szellemi, szakmai légköre?

Mire egy diák szakkollégiumi tag lett, addigra őt már jól ismerték a tanárok. A szakkollégium vezetői is nagyon jóban voltak a hallgatókkal. Mind a mai napig tegeződünk a szakkollégiumon belül. Aki elkezdett magázódni, mi csak néztünk rá, hogy kinek beszél. Ilyen szempontból is jó hangulat volt a szakkollégiumban. Az elvégzendő feladatok során pedig összecsiszolódott a társaság. Ezt a hangulatot szigorúan tartottuk. Olyan nem volt, hogy az oktatók tegeztek, a hallgatók magáztak. Ez minden esetben kölcsönös volt.

A szakkollégium múltjában voltak meghatározó időszakok?

Milyen közösségi, szakmai eseményekre emlékszik vissza szívesen?

A szakkollégium a kezdetektől fogva egy biztos színvonalon dolgozik, gyakran országos színvonalon. A rendezvényeinkre miniszterek jöttek el és érezték jól magukat. Ilyen volt például a Szentágothai napok. Réthelyi Miklós miniszter, Hoppál Péter államtitkár rendszeresen meglátogatott minket. Először fél órát a polgármesternél töltöttek, aztán három és felet nálunk. Ezen a rendezvényeken általában előadások voltak. Az oktatási és kulturális miniszterek egész széles spektrumot tudtak ilyen szempontból biztosítani nekünk. Tudni illik: Réthelyi Miklós miniszter úr felesége Szentágothai lány... s így gyerekei Szentágothai unokák. Ilyen szakkoli is kevés van: az egész „Szentágothai” család tehát támogatja a szakkollégiumot.

Ami még fontos, hogy a PhD oktatásban nagyon sok sikerünk volt. Például Filep Rita egész PhD-s korában nálunk dolgozott, akárcsak Elmer Diána, Balogh Márton és felesége Balogh Virginia és még sorolhatnám. Igen, még házasság is kötött a szakkollégiumi tagok közt. Sőt: „kislányunk” is van.

Milyen szerepe volt a szakkollégiumnak a tehetséggondozásban?

Amit már említettem is. A PhD képzésnek az elősegítése, színesebbé tétele. Minden évben volt konferenciánk, kivéve a Covid évében. Pont azon a napon lett volna abban az évben konferenciánk, amikor elrendelték a karantént. Voltak olyanok, akik bejöttek reggel azt gondolván, hogy a konferencia meg lesz azért tartva. Ekkor jött a hír: minden rendezvényt törölni kell. Szóval mindenkit haza kellett küldeni.

Kezdetől foga multidiszciplináris konferenciákat szoktunk tartani. Ez azt jelenti, hogy bármilyen témával lehetett jönni, s a jelentkezők témái szerint csináltuk a szekciókat. Leginkább a TTK részéről toboroztunk, akkor mindig jöttek felnőttképzési szakemberek is. Abban az időben a FEEK (Felnőttképzés és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar) is hozzánk tartozott.

Milyen kihívásokkal kellett szembesülniük a működés során?

Anyagi támogatás terén párszor nehézségekbe ütköztünk, de a szakkollégiumunk olyan ritka gazdag, hogy van egy saját egyesülete. Magának a szakkollégiumnak csak a hallgatók a tagjai. Az elnökön túl (jelenleg Dr. Szentpéteri József) más oktató nem vesz benne részt. Azok az oktatók, akik támogatják a szakkollégiumot, az előbb említett egyesületbe tömörülnek s onnan segítik a szakkollégium munkáját. Persze nem az a fejenkénti 1000 Ft a fő anyagi forrás, hanem az oktatók segítségével írt pályázatok, amikhez a nevüket adják, vagy igazolásokat bocsátanak ki tevékenységeikről. Ez egy szerteágazó pályázati munkát tesz lehetővé.

Volt-e olyan program, kezdeményezés, ami különösen sikeres volt?

Nem szeretnék kiemelni semmit. Amit akartak a hallgatók, azt mindig megkapták. Ha pénzre kellett, akkor azt szereztünk, ha ajánlás, támogatás kellett a tanároktól, akkor azt kaptak a pályázataikhoz. Most hirtelen nem tudok olyan alkalmat, aminek ne lett volna kiemelkedő sikere.

Ön szerint miben rejlik a szakkollégium értéke hosszú távon?

Két félben: a tanárokbán, illetve a hallgatókban. S hogy mindkét fél ugyanazt akarja. Egyrészt támogató oktatókra van szükség, másrészt olyan hallgatókat kellett kiválasztani, akik szerettek valamit pluszt csinálni a kötelező kurrikulumon kívül.

Ami érdekes, hogy mennyire rugalmas a szakkollégium; volt egy fizikus hallgató, aki a tanárával nagyon jól tudott együtt dolgozni. Kellett neki konferenciára támogatás. Felvételin megjelent és előadta, hogy mivel foglalkozik, a felvételi bizottság meg csak tátotta a száját. Természetesen felvettük és abban a pillanatban, hogy tag lett, tudott a szakkollégiumhoz fordulni támogatásért. Tehát ilyen „csibészségek” elmentek.

Van-e olyan történet, amiről még nem beszélt, de szívesen megosztaná?

Nekem a szakkollégiummal csak pozitív élményeim vannak. Nem is kívánok kiemelni azok közül semmit. Mindig nagy felfedezés volt, amikor a tagok közt kapcsolatok alakultak ki. Ezeket mindig nagy boldogsággal vettük észre. Vannak házaspárjaink... (és szakkolis unokánk: Panni...)”

Interjú Szentpéteri L. Józseffel

Meséljen kicsit kisiskolás, gimnáziumi éveiről, mi terelte Önt az akadémia irányába?

Általános - és középiskolában is már nagyon meghatározó tanárain voltak biológia, földrajz, illetve rajz területén. Már ekkor megtapasztaltam, hogy mennyire meghatározó egy oktató egy gyermek érdeklődésének az alakításában. Ezekről az emberekről a mai napig nem feledkeztem meg, illetve, ha bármit sikerült elérni, fontosnak tartottam, hogy őket megemlítssem, vagy akár meg is keressem a későbbiekben. Amire azért nagyon kevesen szoktak vállalkozni tapasztalataim szerint. Nagyon sokszor megtapasztaltam az életemben, hogy milyen, hogyha van egy mentorom, aki segít, illetve milyen az, amikor nincs, vagy esetleg kifejezetten gátolja az embert egy szenior. Én mindenképpen az előzőhöz szerettem volna tartozni.

Ami az akadémiai vonalban vonz, az az, hogy folyamatosan fiatalok között lehetek. Voltam üzleti szférában több, mint 10 évig, ami anyagi szempontból mindenképpen előnyösebb, mint az akadémiai szféra, de ez a friss közeg, az, hogy diákok között lehetek és tudok nekik adni, az mindig is fontos volt. 2001-ben kezdtem el itt a PhD tanulmányaimat, akkor már elkezdtem oktatni, azóta folyamatosan oktatok itt valamilyen formában.

Ön hogyan került kapcsolatba a szakkollégiummal? Hogyan lett az elnöke?

Az elejétől fogva jelen vagyok a szakkollégium életében valamilyen formában. Oktatóként, programszervezőként mindig részt vettem a munkálatokban. Ismeretterjesztő, mentorálási tevékenységem is ismert volt Hatvani Zsoltinak, aki létrehozta ezt az egészet. Amikor Ő elnök utódot keresett, akkor kért meg, hogy próbáljam meg átvenni a szakkollégiumot.

Jelenleg hogyan látja az egyetem életében a szakkollégiumnak a szerepét?

Mindenképpen segíti azokat a tehetséges diákokat, akik többet szeretnének kihozni a tanulmányaikból, mint amit az alapképzés ad. Kiváló egyéni teljesítmények vannak, illetve a saját konferenciákon (SZOFIKON) többségében igen szépen muzsikált a társaság, de az, hogy mondjuk a szakkollégiumi teremben mindig legyen szakkollégista és mindig csináljanak valamit, ami annak idején működött, az még nagyon hiányzik. Az biztos, hogy mint közösség, még nagyon sokat kell fejlődnie a szakkollégiumnak. Úgyhogy ehhez minél több közösségépítő eseményt kell létrehozni, ahol ott vannak a szakkollégisták és akkor remélhetőleg ez változik. Ez most

folyamatban van. Az építkezés az mindig nagyon nehéz folyamat. Megfelelő élettapasztalattal ezt az ember tudja, hogy ez egy nagyon hosszútávú, sok energiát igénylő építkezési folyamat. Reméljük, hogy meghozza majd a gyümölcsét.

Jelenleg milyen fő tevékenységei, programjai vannak a szakkollégiumnak?

Időközönként minden szakkollégiumi taggal leülök beszélgetni vezetőségi szinten (ilyen volt idén például az újrafelvételi), hogy felmérjük az igényeket. Többek között volt társas est, volt sörpöng, de voltak olyan események is, amelyek nem valósultak meg sajnos. A dolgok természetéből adódik, hogy én minden egyes évvel csak távolodom el a közösségemtől, mint oktató vagy mint szakkollégiumi elnök, mert itt mindig huszoneves egyetemisták lesznek a szakkollégiumban. Nagyon örülnék, ha minél inkább a háttérben tudnék maradni, hogy a szakkollégium az tényleg egy egyetemista közösség legyen, ahol a fő mozgatórugó nem az elnök, nem a mentortanár, hanem ténylegesen a diákok. Ők találjanak ki programokat, amin a szakkollégium jelentős része részt tud venni. Nincs illúzió természetesen, nem egy szakról vagyunk itt, hanem jó néhány karról, nagyon sok szakról. Úgyhogy az, hogy legyen bármilyen esemény, amin mindenki ott tud lenni, az nem elvárható természetesen. Viszont az, hogy időről időre a többség ott legyen a közös programokon, megismerjük egymást, lássuk, hogy hogyan tudunk egymásnak segíteni, az óriási előrelépést tudna eredményezni egy ilyen multidiszciplináris közegben. Ez a hatalmas előnye a szakkollégiumnak a saját maga kihívásaival együttvéve is.

Milyen nehézségekkel néz szembe a szakkollégium jelenleg?

Az biztos, hogy minden közösség életében vannak hullámvölgyek. Jelenleg, ez mondjuk egy globális probléma, az a bármilyen típusú közösségek széthullása. Ezt itt is látjuk. Viszont a közelmúltban a szakkollégium elkezdett újraformálódni, új a vezetőség, nagyon sok az új tag. Remélhetőleg ez majd lendületet ad a közösség kialakulásának. Emellett az, hogy közös céljaink legyenek, ami nem merül ki egy konferencia szervezésben (amire egyébként nagyon büszkék lehetünk és egy nagyon jó alap). Bármilyen egyéb olyan közös projekt, amit szakkollégisták találnak ki és elejétől fogva visznek végig. Ez lehet akár társadalmi felelősségvállalás, bármilyen. De mindenféleképpen olyan tevékenység, ami nem a kurrikulumhoz kötött. Nagyon jó lenne, ha ez megvalósulna. Meg hogyha a szakkollégiumi terem újra műhelyként tudna funkcionálni egyes projektekhez vagy akár a kutatói kluboknak a bázisa lenne. Hihetetlen sok lehetőség van. Pályázunk is, amire tudunk.

Lát-e különbséget a mai és korábbi időszakok szakkollégiumának működése között?

Mindenképpen, de ez nem a szakkollégium felé kritika, hanem egy nagyon sokat taglalt társadalmi jelenség. Elszigetelődnek nagyon az emberek egymástól. Ez ugye az online térnek, különböző online szolgáltatásoknak köszönhető nagyban. Minden, amit a média sugall, ami az egót, az egyéni kiteljesedést helyezi előtérbe. Szóval igen. A szakkollégium első tíz évében nem tudtam úgy bemenni a szakkollégiumi terembe, hogy ne lett volna ott legalább néhány szakkollégista, aki éppen valamilyen projekten dolgozik, vagy egyszerűen csak beülnek beszélgetni és jól érzik magukat. Ezt most a szakkollégiumban nem látom, jelenleg nem működik egy közösségi műhelyként, egy otthonként. Ez mindenképpen különbség, nem mondom azt, hogy ennek meg kell változni, mert lehet, hogy ez részemről csak egy nosztalgikus dolog és annyit változott a világ, hogy erre nincsen igény. De azt mindenkinek látnia kell, hogy egy szakkollégiumnak meg kell próbálnia közösségként is működni. Az, hogy a különböző egyéni kiteljesedéseket, pályázatokat támogatjuk amennyire csak lehet igazolásokkal, az természetes. Mindenképpen kell olyan tevékenységeket megvalósítani, akár csapatépítés, akár társadalmi felelősségvállalás szintjén, amivel kitűnünk és más is látja, hogy ez ténylegesen egy közösség.

Vannak kitűzött célok a közeljövőre nézve?

A közeljövőre nézve a már említett közösségi eseményeket próbáljuk megvalósítani. Azért még sok kommunikációs hiányosságot látok a szakkollégiumon belül is. Nagyon kell arra figyel-nünk, hogy hol vannak azok az időszakok, amikor egyáltalán a diákok ráérnek. Ez nagyon nehéz, amikor ennyire sok karról és szakról vesznek részt az emberek a szakkollégiumban. Ami konkrét cél, az ugye a belső konferenciánk ősszel, amit már most elkezdtünk az illetékesekkel szervezni. Ősszel már el kell kezdjük szervezni a tavaszi SZOFIKON-t is, hogy az megfelelően tudjon működni, illetve ne az legyen, hogy néhány ember extrém módon le van terhelve. Természetesen megint gyűjtenénk a különböző közösségi program ötleteket, amelyeket az ebben a félévben levont tanulságok szerint az őszi szemeszter első két hónapjában, megfelelően szétosztva próbálunk majd megvalósítani. Később már nagyon nehezen szedhető össze a társaság.

Vannak célok kutatás, illetve nemzetközi kapcsolatok terén?

A szakkollégium ezekben támogatást tud nyújtani. Ami meg lett hirdetve, azok a kutatói klubok, amit én nagyon várok. Több, mint ötvenen vagyunk, abból jónéhányan távoznak el, de a taglétszám dinamikus. A szakkollégium nagyon befogadó. Én egyelőre olyan mögé tudok állni, hogyha mondjuk egy kutatói klub jön különböző ötletekkel, természetesen akkor pályá-zunk. Hogyha vannak egyéni megkeresések, mert valaki bejutott egy konferenciára vagy mond-juk lesz megint VMTDK ősszel, természetesen azon is támogatjuk tagjainkat. Vezetőségi szin-ten is nézzük, hogyha vannak különböző konferenciákon megnyilvánulási lehetőségek, ezeket hirdetjük és aki akar, menjen. Lehetőségeink szerint természetesen támogatjuk a tudományos érvényesülést, de egy szakkollégiumnak korlátozottak a lehetőségei és igyekszünk, amennyire lehet, egyenlő feltételeket biztosítani mindenkinek. Nem elvárás egy első-/másodéves belépő-től, hogy ő már OTDK-n szerepeljen vagy akár csak TDK-n. Egy senior tagtól sem elvárás ez, de nyilvánvaló, hogyha bárki megjelenik azzal, hogy bejutott ide meg ide, rangos konferenci-ára, értékes a projektje, akkor igyekszünk támogatni.

Ön milyen irányba szeretné terelni a szakkollégiumot? Milyen elképzelése van a jövőre nézve?

Nekem a legfőbb cél az az, hogy ebből egy valós közösség legyen. Nagyon sok új tag van, más a vezetőség, de még mindig azt látom, hogy nem ismerjük egymást eléggé ahhoz, hogy először közösségi szinten tudjunk működni, hogy meg tudjunk fogalmazni irányokat. Hangsúlyozom, hogy természetesen nekem is vannak elképzeléseim, de ez egy szakkollégium, szóval én nagyon-nagyon várnám az ötleteket a szakkollégiumi tagoktól, hogy mik legyenek az irányok. Mindenképpen azt szeretném, hogy a szakkollégium mind tevékenységében, mind láthatóságá-ban az egyetemen belül levő 20 szakkollégiumból az egyik legkiválóbb és legelismertebb szak-kollégium legyen. Ehhez nem csak egyéni tudományos teljesítmények szükségesek (amire na-gyon büszkék vagyunk, illetve hihetetlen az OTDK statisztikánk is, 10 első helyezés (ebből négy egy személyhez fűződik), 5 második és 2 harmadik helyezéssel büszkélkedhetünk, ami egy eszméletlen mutató).

Nagyon büszkék lehetünk a SZOFIKON konferenciára, de itt megint néhány ember egyéni, már-már heroikus teljesítménye kellett ahhoz, hogy ez a konferencia létrejöhessen. Ha ők nincsenek, akkor teljes bizonyossággal állítható, hogy nem így sikerült volna. Nekem az a felelősségem, hogy ezeket az aránytalanságokat kiegyenlítssem, mert hosszútávon nem fenntart-ható. Más irányokkal sincsen semmi baj, de először azt kell lássam, hogy egy-egy mikroteam, egy-egy kisebb csapat van egy projekt mögött, akiknél biztosítva látom azt, hogy az a projekt az megvalósul. Továbbá újra szeretnék látni izgalmas szakkollégiumi tárgyakat. Az adatbázis-ban nagyon sok olyan tárgy van, amiben akár oktatóként vagy résztvevőként jelen tudtam lenni. Nagyon sok embert vonzottak, nem csak szakkollégistákat, hihetetlen sikeresek voltak. Ez most az én feladatom, hogy a nyáron megpróbálom ezekkel az emberekkel felvenni a kapcsolatot, ki

az aki szeptembertől hadra fogható. Több, mint 50 szakkollégiumi tárgyból, ami benne van a rendszerben, jelenleg 3 oktató van, aki vállalt szerepet szakkollégiumi oktatásban. Ennél jóval többen vannak az adatbázisban, ezt is fel kell frissíteni.

Mit tanácsolna a jelenlegi és jövőbeli szakkollégistáknak?

Bátran legyenek proaktívak. Nagyon–nagyon örülnék annak, hogyha magától jönne az ötlet az emberektől. Ez csak így tud működni. Rossz ötlet nincsen, mint ahogy rossz kérdés sincs. Merni kell, bátran jönni az ötletekkel, aztán formáljuk együtt. De mindenképpen olyan ötletek, ahol nem csak egy ember van, hanem több, és akkor fog ez működni. És ez nem csak a tudományos, hanem a közösségépítő ötletekre is vonatkozik. Manapság tényleg ez a félelem olyan szinten van beleivódva az emberekbe, hogy már-már egy ötlet prezentálása is nehézséget okoz. Ebből soha nem lehet senkinek problémája. Beszéljük meg, nyitottak vagyunk rá, jöjjenek és akkor remélhetőleg alakul. A szakkollégium inkubátora volt olyan ötleteknek, mint például a teljes oktatási portfólióm. Mind szakkollégiumi támogatással valósult meg annak idején. Erre ugyanúgy nyitott vagyok. A jövő az Önöké, Önök alakítják.

Összegzés

A Szentágothai János Szakkollégium létesülése sugallta a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Karnak igazi egyetemi karrá válását, viszont karjait tágra nyitva sokszínű hallgatói közösséggel bír, különböző egyetemi karokról, háttértől függetlenül választ tagokat. A szakkollégium színvonalasan végzi fő tevékenységeit: az előadássorozatok, konferenciák rendezését, és a hallgatók támogatását. Mind a hallgatók és tanárok dialektikája, mind a közösségben való részvétel kulcsfontosságú a szakkollégisták megformálásában, azonban mint ahogy az élet többi terén is szembesülünk vele: egyre nehezebb az embereket összetartani egy digitalizált, individualista társadalomban.

Irodalomjegyzék

- Somodi, I. (2015). A PTE TTK Szentágothai János Protestáns Szakkollégium, 2004–2015: Az első 12 év krónikája. Szentágothai János Szakkollégium.
- Somodi, I. (2019). A PTE TTK Szentágothai János Protestáns Szakkollégium, 2004–2019: Az első 15 év krónikája. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Szentágothai János Protestáns Szakkollégium.

Kugler Valentin – Kémia MSc hallgató
valentie.kugler.7@gmail.com
ORCID ID: 0009-0009-7371-442X

Tóth Boglárka – Biológia BSc hallgató
boglarka.toth.025@gmail.com
ORCID ID: 0009-0009-2356-8102

Hivatkozz rám! (APA 7th)

Kugler, V. & Tóth, B. (2025). Kezdetek, múlt, jelen, jövő: Szentágothai 20. In T. Kovács & A. Béres (Szerk.), *Interdiszciplinaritás és párbeszéd – az SZJSZK fennállásának huszadik évfordulója alkalmából* (pp. 7–17). PTE TTK Szentágothai János Protestáns Szakkollégium. DOI: <https://doi.org/10.15170/TTK-SZJSZK-2025a-1>

The beginnings, past, present, and future: Szentágothai 20 © 2025 by Valentin Kugler, Boglárka Tóth is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International. To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

A marble statue of a bearded man, likely a philosopher, is shown in a contemplative pose. He is seated, with his head resting on his hand. The statue is set against a dark background with a grid of small, square, light-colored tiles. A black rectangular box is overlaid in the center of the image, containing the word "FILOZÓFIA" in white, bold, sans-serif capital letters.

FILOZÓFIA

ó:

Foucault igazságkonceptiója

Foucault's Concept of Truth

Hubert Henrik

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

ABSTRACT

The aim of this paper is to elucidate Foucault's concept of truth. It is a common misconception that Foucault's archaeology regarded reality as a social construct, and that his concept of the 'truth regime' renders truth derivative of power and that it disables these analyses to show up any potential for emancipation. I am going to argue that Foucault's investigations into the structure of epistemes and truth regimes leave questions regarding the structure of reality open – his historical-diagnostic method is metaphysically neutral in this respect. Archaeology studies the historical transformation of reason, the genealogical study of truth regimes investigates the ways in which epistemic and other practices exist in co-dependency. I am going to argue that the problem of the forms of subjectivity pose a unique problem in the economy of power/knowledge, because only power relations are capable of constituting subjects, and, for this reason, power and knowledge are articulated on each other in a unique way in those disciplines which deal with and form human subjects – for these two aspects always go together. I am going to assert that this does not mean that emancipation is impossible, because genealogy is able to identify local points of resistance in the network of power, and the historical-diagnostic method is able to show that the forms of subjectivities these subjects are endowed with are contingent and are related to political technologies. This way, genealogy opens up the future.

Keywords: Foucault, truth, episteme, regime of truth

Bevezetés

A Foucault munkásságát ért kritikák széles skálán mozognak. Gyakran vádolják azzal, hogy a munkái történelmileg nem eléggé megalapozottak¹, valamint azzal, hogy prózája fölöttébb homályos, sőt bizonyos helyeken szándékosan kétértelmű marad (főleg a korai munkái). Ezeknek van valamennyi megalapozottsága, de nem célunk ezekkel foglalkozni. A legélesebb kritikák, melyek érték, a diagnosztikus-történeti módszerére vonatkoznak. Egyrészt azt állítják, hogy ez a módszer egy olyan igazságkonceptióval operál, ami inkonzisztens, és így szükségképpen szélsőséges relativizmusba csúszik (Habermas, 1989, 279–343), másrészt a módszer képtelen

¹ Foucault történelmi diszciplinán belüli recepciótörténetét tárgyalja Megill 1987 (ld. főként 132–3). Egy történetésznek a *Felügyelet és büntetéssel* kapcsolatos kritikájára válaszol Foucault 2007.

arra, hogy kritikai potenciállal ruházza fel az elemzéseit, mert ennek mindenféleképp egy normatív dimenzióban kell mozognia² (Fraser, 1989, 17–34).

A legkevésbé árnyalt kritikákban, mint amilyen Cheney-é, az merül fel vádként Foucault ellen (többek között), hogy a racionalitásformák történelmi változásának elemzésével azt akarja demonstrálni, hogy a valóság teljes egészében csak egy társadalmi konstrukció (Cheney, 1996, 92). A szofisztikáltabb kritikák is valójában egy hasonló feszültségmezőben helyezik el a munkásságát. Charles Taylor például arra hívja fel a figyelmünket, hogy ha elfogadjuk azt a foucault-i tézist, hogy a hatalom produktív, tehát egyedül hatalmi viszonyrendszerek működése képes anyagi javakat, élvezeteket, tudást, szubjektivitásformákat stb. létrehozni, akkor értelmetlenné válik az oppozíció igaz és hamis között: az egyik rezsím hazugsága csak egy másik rezsím igazsága. Ha csak 'rezsimek' képesek igazságot termelni, akkor nincsen jogunk fel-emelni a hangunkat a fennálló rezsím ellen, mert képtelenek vagyunk objektív döntést hozni a különböző *truth claimeket* illetően (Taylor, 2017, 113). Ezek a kritikák annál is meglepőbbek, hiszen köztudott, hogy Foucault tudománytörténetileg és -filozófiailag művelt ember volt³. Ráadásul elemzéseit mindig lokális történelmi elemzések voltak, meghatározott térre, időre és diszciplínákra vonatkoztak. Például a természettudományos diszciplínákkal kapcsolatban ritkán tett állításokat, vagy ha igen, akkor elismerte az autoritásukat azt illetően, hogy *truth claimeket* tegyenek a vizsgálódásuk területén (a biológiával kapcsolatosan ld. pl. Foucault, 1991a, 876-7; 1978, 55).

Jelen tanulmány témája Foucault igazságkonceptiójának elemzése. Célja az, hogy tisztázza, hogyan vetődik (illetve nem vetődik) fel az igazság problémája Foucault történeti-diagnosztikai elemzéseiben. Egy ilyen módszert úgy definiálhatunk, hogy akképp mutat rá a történeti kontingenciákra, hogy eközben a szükségszerűségnek semmilyen modelljét nem adja. Amellett fogunk érvelni, hogy történeti-diagnosztikai elemzéseinek van egy metafizikailag neutrális része, valamint egy olyan része is, ami bír metafizikai töltéssel. Metafizikailag neutrálisnak olyan módszereket nevezhetünk, melyek az episztémikus gyakorlatokat úgy elemzik, hogy közben a valóság struktúrájával vagy 'végső természetével' kapcsolatos kérdéseket nyitva hagyják, és ehelyett gyakorlatokat, normákat, funkcionális kapcsolatokat és ezek társadalmi-intézményi hátterét vizsgálják. Tehát egy olyan módszert kell értenünk alatta, ami nem foglal el polemikus pozíciót klasszikus igazságkonceptiókkal szemben (igazság mint korrespondencia, mint *warranted assertability* stb.), hanem egy másik szinten folytat vizsgálódást. Egy ilyen módszer számára csak a *truth claimek* elfogadása mint történeti esemény számít: történetileg létező rendszerekben termelődnek és változnak azok a mércék, melyek szerint az igaz a hamistól elválasztódik; ezek a különböző rendszerek (episztémé, igazságrezsím) az elemzés tárgyai. Elemzéseinek metafizikai töltésű része a szubjektivitásformákra vonatkozik. Itt az igazság különleges módon problematizálódik, mert Foucault azt állítja, hogy csak hatalmi viszonyok képesek szubjektivitásformákat termelni.

Előljáróban még annyit érdemes leszögeznünk, hogy Foucault nem törekedett arra, hogy egységes filozófiai rendszert dolgozzon ki – mint már említettük, vizsgálódásai lokálisak voltak, változó megközelítésekkel. Még a klasszikus módon periodizált korszakokon⁴ belül is találunk jelentős különbségeket. Ennek okán (valamint terjedelmi megkötések miatt) a teljesség igényét el kell engednünk, pusztán a legfontosabb alapvetéseket fogjuk tárgyalni. Az elemzés a következő részekre oszlik: először vázoljuk, miként képes az archeológia egy metafizikailag

² Ezt a két bírálatot néha össze is kapcsolják: tehát a normativitást az univerzális, objektív igazságnak kellene szolgáltatnia (Alan Ryan, idézi Sokal & Bricmont 1998, 270). Azt elképzelést, hogy a politikai döntéseket a tudománynak kellene meghoznia, kritizálja Weber 2004.

³ az egyik mesterének Canguilhemet tekintette, aki egy interjúbán a 'tudományos igazság' szókapcsolatot pleonazmusnak nevezte (idézi Balibar, 2018, 1).

⁴ Nagyjából így szokás korszakolni Foucault-t: korai (archeológiai) korszak '61–'69 között, közép (genealógiai) korszak '70–'76 között, kései korszak '77–'84 között.

neutrális módszert biztosítani az ész történelmi elemzéséhez, majd a genealógiára áttérve, megvilágítjuk a különbséget az igazságrezsimek és episztemék elemzése között, majd érvelünk amellett, miért érdemes a szubjektivitásformák problémáját elválasztani az igazságrezsimek elemzésétől, végül megvizsgáljuk, miért volt Foucault szkeptikus azzal kapcsolatban, hogy lehetséges-e a szubjektivitásformákra vonatkozó humántudományos elméletet emancipatorikus célokra használni.

Az archeológiai elemzés fókusza és módszertana

Az archeológia és igazság kapcsolatának megértéséhez először céljait és eszközeit kell tisztán látnunk. Az archeológia az ész történelmi létét vizsgálja egy történeti-diagnosztikus módszerrel. Az ész állításai ugyan univerzális érvényességre tartanak igényt, azonban maga is egy történelmi létező, tehát változik, erről a tudománytörténet tanúskodik. Ezt a történelmi változást vizsgálja az archeológia, akképp, hogy azokat az episztémikus alakzatokat próbálja a lehető legpontosabban leírni, amelyek a különböző korszakokban kialakultak. Foucault-t az episztémikus alakzatok elemzésénél azok a mintázatok érdekelték elsősorban, amelyek kimutathatóak a különböző diszciplínák működése között, valamint azok a hirtelen (tehát néhány évtized alatt) lejátszódó változások, melyek a meglévő mintázatok eltűnését és újak felbukkanását jelentik. Ezen meglévő mintázatok arra engednek következtetni, hogy bizonyos egymástól eltérő tudományos diszciplínák felhalmozott tudásanyaga (*connaissance*), racionalitásformái hasonlóan vannak strukturálva, és ezek a formák nem egy kontinuus, akkumulatív folyamat során fejlődnek, hanem jellemzőek rájuk a törések, rapid változások is. Tehát az archeológus nem *truth claimekként* tekint az állításokra (Dreyfus & Rabinow, 1983, 49), melyeket vizsgál, hanem elsősorban pozitivitásokként, melyek megformáltsága reguláris, tehát bizonyos állításmező(k)be illeszthető, ahol szabályos mintázatot rajzol ki a mezőben lévő többi állítással együtt vizsgálva. Az archeológust az érdekli, hogy azok a diskurzusok, amelyekben a tudás kifejezést nyer, hogyan vannak strukturálva, és hogy ezek hogyan változnak: „*Láttuk, hogy minden kijelentés bizonyos-fajta szabályszerűségbe illeszkedik, és hogy következésképpen egyiket sem tekinthetjük tiszta és egyszerű alkotásnak vagy a zseni csodálatos rendezetlenségének. Azt is láttuk viszont, hogy egyetlen kijelentés sem tekinthető inaktívna és nem értékelhető úgy, mint egy kezdeti kijelentés alig-alig valóságos árnyéka vagy másolata. Az egész kijelentési mező egyszerre szabályos és éber: álomnak nincs helye benne; a legkisebb kijelentés – a legdiszkrétebb vagy a legbanálisabb is – [...] szabályoknak egész együttesét hozza működésbe [...]. Ezek a szabályok sohasem adottak egy-egy megfogalmazásban, hanem átszelik a megfogalmazásokat, és az együttélés terét hozzák létre számukra...*” (Foucault, 2001, 187–8)

Nem arra vagyunk kíváncsiak, hogy a diskurzusokban elhangzó állítások igazak-e, sőt, még arra sem, hogy ‘benne voltak-e az igazban’, tehát hogy anticipáltak-e részeredményeikben későbbi teóriákat (erről a canguillemi fogalomról ld. Balibar 2018), hanem azok az egyedi mintázatok érdekelnek bennünket, melyek kimutathatóak bennük, hogy ezáltal következtessünk a szabályokra, melyeket ‘működésbe hoznak’, tehát azokra az erőkre, melyek a diskurzust úgy szervezik, hogy közben a szubjektumok reflexiója számára nem elérhetőek (hiszen nem adottak a megfogalmazásokban, hanem éppen azokat ‘járják át’).

Foucault nem egy teleologikus sorba rendezve láttatja azokat a racionalitásformákat, melyeket vizsgál, hanem azokat a saját, belső szervezőelveket mutatja fel, amelyekkel ezek a különböző formák bírtak. A haladás ideájának felfüggesztése egy módszertani posztulátum nála (Foucault, 1976c, 41). Természetesen megteheti a tudománytörténész, hogy normatív ítéleteket hozzon, a normát pedig kívülről vigye bele az anyagába. Tehát megteheti, hogy korának episztemológiája felől értékelje a múltat (természetesen minden tudomány episztemológiája folyamatosan változik, ezért minden új episztémikus alakzat meg kell, hogy írja a saját történelmét). Azonban Foucault célja nem az, hogy egy kortárs diszciplína önmagáról alkotott keletkezéstörténetét írja meg. Ő egy sokkal általánosabb tér leírására törekszik, mint egy adott diszciplína

története. Ez az általános tér az episztemé; ez azon kapcsolatok összességét jelenti, melyek „a tudomány különböző szektorai között fennálltak egy adott korszakban” (Foucault, 1989, 96). Az episztemé az az általános tér, amiben a reflexió történelmi lehetőségfeltételei megnyílnak: „A már ‘kódolt’ szem és a reflexív tudás között van egy középső régió, ami magát a rendet szabadítja fel. [...] Ez a középső régió [...] teszi láthatóvá a rend létének módjait...”⁵ (Foucault 1994, xx.)

A rendezettségnek ez a történelmi létmódja, ami a diskurzusok pozitívitásából kiolvasható, a vizsgálódás tárgya. Ez a rendezettség teljes mértékben *a priori*, nem a dolgokhoz (*choses*) tartozik, hanem magukhoz a diszkurzív gyakorlatokhoz, az általuk felhalmozott tudásanyag (*connaissance*) létfeltételeként veendő; azonban ez a rendezettség teljes mértékben történelmi is, mert nem valamiféle történelem feletti szubjektum racionalitásformájához tartozik, hanem a diszkurzív gyakorlatok történelmileg formálódó mezejéhez. A formálódásnak ez a roppant mezeje a benne lévő szubjektumok számára szükségszerűen átláthatatlan: „...megannyi szerző [...] makacsul beleszövi a maga egyéni beszédét egy láncfonalba, amely teljesen hatalmán kívül áll, amelyet fel sem fog a maga egészében, s amelynek még a szélességét is rosszul sejtí...” (Foucault, 2001, 164)

Tehát az archeológia tulajdonképpen tárgya a történelmi *a priori*, az a mező, ami bármiféle tudás történelmi létfeltételeként veendő. Az archeológiai megfigyelések természetesen rengeteg kérdést vetnek fel az ész történelmi létezésével kapcsolatban: ha minden vizsgálódást reflektálatlan előfeltevések strukturálnak, és törések találhatóak a strukturált előfeltevések szervezettségében, akkor az ész maga lehet-e egységes? Ha a diszkurzív gyakorlatokat végző szubjektumok számára reflektálatlan kapcsolatok, implicit előfeltevéseik a meghatározóak a vizsgálódásaik során, akkor mi okozza az észnek ezt az önmozgását? Ahol radikális törések következnek be, ott milyen faktorok bírnak magyarázóerővel (milyen más szinteket kell bevonni a vizsgálódásba, hogy a töréseket magyarázni tudjuk)? Viszont az a kérdés, hogy mi az igazság, tehát az, ami a strukturáló formáktól függetlenül létezik, az episztemék leírásánál egyáltalán nem merül fel.

Tehát amikor Cheney azt rója fel Foucault-nak, hogy archeológiai elemzésével tévesen azt posztulálja, hogy a valóság teljes egészében egy ‘társadalmi konstrukció’, elvéti, hogy az archeológiai elemzés tétjei máshol találhatóak⁶. Az archeológiai elemzések tehát közömbösek az iránt, hogyan létezik az igazság, azt vizsgálják, hogyan létezik történelmileg az ész. Foucault hangsúlyozza, hogy az archeológia nem visszatérést jelent a kanti kritikai kérdéshez (A tudomány univerzális érvényű állításait mi legitimálja?) (Foucault, 2001, 247), más szavakkal, az archeológia nem metafizikailag megalapozni akarja a diszciplínákat, vagy prediszkurzív referensekben lehorgonyozni az állításaikat (Foucault, 2001, 64), hanem pusztán a ‘létmódjukat’ vizsgálja (például azt, hogyan formálják meg objektumaikat). Foucault nem kíváncsi rá, hogyan lehet a természettudományok növekvő predikciós erejét metafizikailag megalapozni. Azok a filozófiai elméletek, amelyek ezzel foglalkoztak (Kanttól kezdve), csak arra voltak képesek, hogy a tudományok történetileg változó ismeretelméleti megfontolásait változtassák metafizikai elméletekké, szétporló fundamentumokat alkotva ezzel (Gutting, 1989, 13–4). Természetesen, ha az embertudományok létmódjának elemzése azt tárja fel, hogy azok gyorsan, egy

⁵ Az idegen nyelvű forrásokból való idézetek a szerző saját fordításai.

⁶ Ironikus módon Cheney Kuhn ‘paradigma’ fogalmát állítja szembe a foucault-i vizsgálódással, azt állítva, hogy Kuhn esetében konstruálás helyett csak annyiról van szó, hogy az új paradigmák ‘új nézőpontokat adnak a valóságról’ (Cheney, 1996, 92). Tehát a paradigmák teljes kommenzurabilitását Cheney adottnak veszi, miközben annak csak egy olyan külső nézőpont adhatna *a priori* megalapozást, amit Kuhn kizár, két okból: egyrészt „a párbeszéd a forradalmi megosztottság pólusai között elkerülhetetlenül részleges” (Kuhn, 1970, 149), másrészt az elméletek ontológiájának párosítása a ‘valódi’ természetbeli megfelelőjükkel egy illuzorikus elgondolás (Kuhn, 1970, 206). Így a kommenzurabilitás mértéke és formája a paradigmaváltások egyik legfőbb kérdése. Foucault és Kuhn elméleteit összehasonlítja Hacking 2017.

radikális törés eredményeképp jöttek létre, relatíve gyenge episztemológiai struktúrával bírnak, és sok ponton kapcsolódnak más társadalmi rendszerekhez (Foucault 1991b, 65), az erőforrásokat szolgáltat egy kritikának. De még ez sem jelenti azt, hogy *semmilyen* tudást nem képesek felmutatni.

Az igazságrezsimek

Az igazságrezsimek kapcsán már természetesen felmerül az igazság kérdése, azonban itt is egy meghatározott problematikán belül. Még mindig nem a *truth claim*ek kiértékelése a cél, vagy egy metafizikai koncepció kidolgozása, hanem még mindig a diszkurzív gyakorlatok elemzése, azonban ebben a korszakban ('70–'76) már más szemszögből vizsgálja őket Foucault: a hangsúly azon van, hogyan kapcsolódnak más gyakorlatokhoz. Ekkor kerülnek előtérbe azok a viszonyrendszerek, melyek az archeológiai korpuszában is végig ott voltak a háttérben, de elemzésük módszertanilag kidolgozatlan maradt: tudás és hatalom viszonyai. Foucault állítása az, hogy ezek egymáshoz képest nem állnak külsőleges viszonyban, hanem ún. mátrixokat alkotnak (Foucault, 1996, 100–101). Ez első hallásra meglehetősen hangozhat, hiszen a *truth claim*ek kiértékelése a tudományos működésben belső kritériumok szerint zajlik. Az igaz-hamis oppozíció nem egy önkényes felosztás (Foucault 1991a, 871). Természetesen nem erről van szó. Tudás és hatalom egymásra hatását a következőképpen gondolja el Foucault: „Az 'igazságot' mint eljárások rendszerét kell értenünk, mely az állítások termelésére, szabályozására, szétosztására, keringésben tartására és működésére vonatkozik. Az 'igazság' körkörös kapcsolatban áll hatalmi rendszerekkel, melyek termelik és fenntartják, és hatalmi effektusokkal, melyeket ő hoz létre és melyek az ő hatókörét bővítik. Az igazság egy 'rezsimjével'. Ez a rezsimek nem pusztán ideologikus vagy felépítményszerű; a kapitalizmus kialakulásának és fejlődésének feltétele volt.” (Foucault, 1980b, 133)

Az első állítás már az archeológiai korszakból is ismerős állításokat tartalmaz. Nem azt keressük, mi az igazság, hanem azt, hogy miképp termelődnek az állítások, melyeket igazként fogadnak el a diskurzuson belül, valamint hogyan változik a kritériumrendszer, ami az igaz-hamis oppozíciót fenntartja. A tudás mindig szigorú korlátozások eredménye (Foucault, 1980b, 130), a célunk ezeket a korlátozásokat kutatni. Az újdonság az archeológiához képest az, hogy ezt a rendszert Foucault most nem egy általános episztemikus mezőhöz köti, hanem hatalmi rendszerekhez, melyek 'termelik és fenntartják'. Ezen kívül Foucault azokat a hatalmi effektusokat vizsgálja, amelyeket az igazként elfogadott állítások előidéznek.

Példaként felhozhatjuk a biohatalom és a populáció statisztikai analízisének kapcsolatát. Foucault elemzése szerint a fiziokraták feltűnése a 18. században egyben egy újfajta politikai technológia feltűnését is jelentette. Eleddig a politikai hatalom – a szuverenitás politikai elméletének értelmében – úgy viszonyult az emberekhez, akik fölött uralkodott, mint jogi alanyokhoz: közvetlenül adresszáta őket törvényekkel. Tehát az individuumok kötelezésében és tiltásában merült ki a módszertani repertoárja. A probléma ezzel az, hogy ez önmagában nem garancia arra, hogy az alattvalók képesek és hajlandók megtenni azt, amit a hatalom elvár tőlük (Foucault, 2004a, 71). A fiziokraták, ellenben, élőlények populációjaként gondoltak az emberekre: amellyel érveltek, hogy az életfolyamatoknak (születések, halálozások, javak keringése stb.), melyek a társadalomban zajlanak, megvannak a maguk kvázi-törvényszerűségei, hasonlóképp, mint a természeti folyamatoknak. Ha ezeket fel tudjuk tárni, az megnyitja előttünk a beavatkozás lehetséges és hatékony módjait. Egy, a populációból véletlenszerűen kiválasztott ember viselkedése kiszámíthatatlan, csakúgy, mint egy gázfelhőből véletlenszerűen kiválasztott gázrészecskéjé, azonban, ha magát a populációt vesszük tárgyként, akkor a rengeteg felvett adat átlagértékéből már kiolvashatunk értékes információkat és a populáció viselkedését is jósolhatóvá tesszük, csakúgy, mint a gázok viselkedését. Ennek megfelelően adatfelvételek kezdődtek születésekről, halálozásokról stb. és megszületett az állam adataival foglalkozó tudomány, a

statisztika⁷. A populációt serkenteni kell a megfelelő viselkedésre; nem nemet kell mondani a vágyára, hanem vizsgálni azt a megfelelő módszerekkel (Foucault, 2004a, 73). Természetesen az vizsgálat eredménye, a siker vagy kudarc is a tudás tárgyát fogja képezni, tehát létrejön egy visszacsatolási hurok. Következésképp az új politikai technológia megjelenésének szükséges korrelátuma volt az új megismerési módszerek megjelenése: „*A hatalmi technikák és tárgyak közötti állandó kölcsönhatás fokozatosan kiformalja a valóságban, mint a valóság egy mezejét, a populációt és annak sajátos jelenségeit. Tárgyak egész sorai válnak láthatóvá a tudás lehetséges formái számára azáltal, hogy a populáció mint a hatalmi technikák korrelátuma létrejön.*” (Foucault, 2004a, 79)

Ez értendő az alatt, hogy hatalmi relációk tartják fenn a társadalomtudományos vizsgálódás tárgyait, és hogy az általuk felhalmozott tudásnak hatalmi effektusai vannak. Emellett az is látszik, hogy ez nem azt jelenti, hogy a statisztikai módszer érvényessége relatív lenne ehhez az igazságrezsimhez képest, vagy hogy a rezsim által termelt igazságok valójában ideológiai hazugságok lennének. A hatalom ténylegesen tudást termel. Foucault sehol nem redukálja az igazságot annak hasznosságára (*utility*) a rezsimre nézvést, ami termeli, és sehol nem definiálja az igazságot pusztán ‘hatalmi effektusként’ sem (*pace* Ryan). Arra hívja fel a figyelmünket, hogy a modern politikai technológiák (biohatalom, fegyelmező hatalom) nem tudnak anélkül működni, hogy ne termelnének meghatározott tudásokat (pl. olyat, amivel a populáció megfigyelhetővé és kormányozhatóvá válik, vagy olyat, amivel a testek megfigyelhetővé és produktívitásuk növelhetővé válik). Egy adott társadalom mindig olyan tudásokat termel, amivel reprodukálni tudja hatalmi relációit, de ez nem azt jelenti, hogy egy más hatalmi relációkkal rendelkező társadalom számára ezek az igazságok föltétlenül hazugságoknak kell, hogy minősüljenek (Gutting, 1989, 277). Ha olyan társadalomban élnénk, ahol nem biohatalmi, hanem más hatalmi eszközök kerülnének alkalmazásra, akkor nyilvánvalóan ennek a politikai technológiának is megvolnának a maga korrelátumai. Az igazságrezsimnek tudás/hatalom mátrixai tehát nem kizárólag a szubjektivitásformák termelésére vonatkoznak, hanem sokkal általánosabban értendők⁸. Most térjünk át a szubjektivitásformákra, melyek egy különleges problémát jelentenek. Ezekkel kapcsolatban vannak Foucault-nak a legélesebb állításai.

A szubjektivitásformák igazsága

Foucault genealógiai munkásságában az igazságrezsimnek működésének elemzése során fókuszra kap a modern szubjektivitásformák problémája. Arra igyekszik rámutatni, hogy azok a szubjektivitásformák, amelyekkel bírnak, nem pusztán politikai technológiák által váltak megismerhetővé, hanem ténylegesen politikai technológiák termékei: „*...az individuumot szerintem nem úgy kell elgondolni, mint valamilyen elemi magot, [...] amin és amivel szemben a hatalom kifejti és érvényesíti erejét, alávetve és megtörve ezáltal az egyéneket. Hogy egy test, gesztusok, diskurzusok és vágyak egyéneket hoznak létre és azonosítanak, ez éppenséggel a hatalom egyik elsődleges működése; az egyén következtésképpen nem szemben áll a hatalommal, hanem annak egyik első effektusa.*” (Foucault, 1999, 323)

Például a *Felügyelet és büntetés* annak a történetét mutatja be, hogyan vizsgáltódott a test a fegyelmező hatalom politikai technológiája által a nyugati társadalmak elmúlt párszáz

⁷ „Etimológiailag a statisztika az állam ismerete, azon erők és erőforrásoké, amelyek egy adott pillanatban az államot jellemzik. Például: a népesség ismerete, mennyiségének, halandóságának, születésszámának mérése; az államban élő egyének különböző kategóriáinak és vagyonának számbavétele; az állam rendelkezésére álló potenciális vagyon, bányák, erdők stb. felmérése; a forgalomban lévő vagyon, a kereskedelmi mérleg felmérése, az adók és vámok hatásainak mérése, mindezek az adatok, és még sok minden más most már az uralkodó tudásának lényeges tartalmát képezik.” (Foucault, 2004a, 274).

⁸ Id. Rouse a természettudományokat is megpróbálja az igazságrezsimnek működéséhez kapcsolni (Rouse, 1987, 209–248). Maga Foucault szkeptikus volt azzal kapcsolatban, hogy mennyire lehet a ‘kemény’ természettudományokat (pl. elméleti fizika) eredményesen a rezsimhez kötni (Foucault, 1980b, 109).

évében, és hogy ez hogyan vezetett új szubjektivitásformák kialakulásához (Foucault, 1995). Ez az invesztálás elengedhetetlen volt ahhoz, hogy a modern nyugati társadalom egyáltalán létrejöhesse. Elég megemlítenünk a kapitalista ipari tömegtermelést, mely a testek tömegeinek kooperált cselekvésén alapszik, tehát a testeknek nagyon hosszú időn keresztül meghatározott helyzetben nagyon specifikus mozdulatsorokat kell elvégezniük, finoman összehangolva. Ez a munkának egy olyan fajtája, ami előtte teljesen ismeretlen volt. A kapitalizmus felemelkedése tehát egy olyan politikai technológia lehetőségétől függött, ami a termelési hatékonyságot nagymértékben növelni tudta, miközben politikailag impotenssé tette a testeket (Foucault, 1995, 138). A *Felügyelet és büntetés* a testek megfigyelésének és fegyelmezésének különböző technikáit tárgyalja, és azt, hogyan termeltek ezek 'engedelmes testeket'. Ennek a folyamatnak a szerves részét képezte a humántudományos diszciplínák (pl. kriminológia, pedagógia) tudás-termelése is. Foucault rámutat, hogy „ezen tudományágak fejlődése semmiféleképp nem választható el a hatalomgyakorlástól” (Foucault, 1988, 106). Az 'ember' mint humántudományos probléma egyidős a test politikai problémájának kérdésével: a tömegtermelés, a modern hadászat, közoktatás, közegészségügy stb. megszervezésének problémájával, ami a testek különbözőféle invesztálásait követelte meg. A humántudományok olyan tudásokat termelnek, melyek ahhoz voltak szükségesek, hogy a testek teljesítménye meg tudjon felelni a hatalom velük szemben támasztott elvárásainak. Kulcsfontosságú itt a 'norma' fogalma. Meg kell állapítani, milyen regularitások figyelhetők meg a testek viselkedésében, hogyan illeszkednek ezek a hatalom céljaihoz, és hogy milyen eszközökkel invesztálhatóak ahhoz, hogy a normától eltérő testek is funkcionálissá váljanak: „A diskurzus, ami a fegyelmezői hatalmat kísérni fogja, az lesz, amelyik a normát megállapítja, analizálja, pontosítja, hogy preskriptívra tegye” (Foucault, 1976b, 123). Ezt a feladatot látták el a humántudományok.

Példaképp felhozhatjuk a pszichoterápiát. Egy terapeuta nem egy tőle független külső valóságról alkot ítéletet, amikor elemzi a páciensét. A terápia alapja a bizalom, és csak akkor tekinthető sikeresnek, ha a páciens internalizálja a terapeuta állításait, és ezáltal reintegrálódik a társadalomba. Tehát a terápia funkciója, a normalizálás, egy nonepisztémikus követelmény, ami mégis belsőleges a diskurzushoz képest (Han, 2002, 104). Ebből következően, ha a DSM-be (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*) belekerül egy betegség, és a pszichiátriai diskurzus elkezd abban a keretben értelmezni bizonyos jelenségeket, akkor ezen keresztül a páciensek saját magukat fogják így látni. Mindenféleképpen létrejön egy visszacsatolási hurok, a DSM-ben található leírás specifikumaitól függetlenül (May, 2011). Tehát ezekben a diskurzusokban a *truth claim*ek performativitással bírnak, hatalmi effektusai vannak, formálják a szubjektivitásformákat. Látható, hogy tudás és hatalom specifikus módon artikulálódik egymáson ezekben a diskurzusokban, máshogy, mint ahogy a biohatalom gazdasági-társadalomtudományos diskurzusai esetén. Tehát Foucault elutasítja azt a neokantiánus, weberiánus tudományfilozófiai koncepciót, ami szerint az etikai-politikai értékítéletek és a társadalommal kapcsolatos tényekre vonatkozó állítások két heterogén problémahalmazt alkotnak (Weber, 2004, 20), tehát hogy a tudományos tudás annak politikai instrumentalizálásától független lehet. A foucault-i hatalomkonceptió egyik legfontosabb jellemzője az immanencia (Foucault, 1996, 96; Deleuze, 1988, 27), ennek értelmében a társadalmi mezőn belül nincsen olyan szféra, ami a hatalom ökonómiáját transzcendálni tudná: bármilyen tudományosként elfogadott állításnak óhatatlanul hatalmi effektusai lesznek. Foucault ahhoz a kritikai elméleti hagyományhoz áll közel, amit a kései ('38 utáni) Horkheimer, illetve Adorno képvisel: azok a tudás/hatalom mátrixok, amelyeknek leírására vállalkozik, megközelítőleg illeszkednek az ész instrumentális elgondolásának keretébe, amit az ő közös művük, a *Felvilágosodás dialektikája* (Horkheimer & Adorno, 2011) fektetett le. Foucault kritikáját azonban megkülönbözteti annak történelmileg specifikus volta.

Taylor szerint a Foucault által adott kép a normalizáló humántudományokról nem meggyőző, mert kimarad belőle ezen diszciplínák 'ambivalens' volta (Taylor, 2017, 164). Mint már

említettük, Foucault-nál a haladás felfüggesztése egy módszertani eszköz. Nem kell tagadnia azt, hogy a pszichoterápiának vannak pozitívként értékelhető eredményei (minden bizonnyal vannak), ahhoz, hogy rámutasson a korlátaira. Megvilágító párhuzam lehet itt az 'életerő' koncepciójának szerepe a biológiatörténet szempontjából: ezzel a fogalommal egyrészt le tudták határolni a biológusok a vizsgálódásuk területét⁹, másrészt viszont tárgykörükbe vontak egy olyan egyedülálló, misztikus erőt, ami gátolta, hogy biológiai folyamatokat kémiai-fizikai folyamatokhoz kössenek (Gutting, 1989, 42). Lehetséges, hogy az 'ember' koncepciója is ilyen ambivalens módon értékelendő¹⁰. Foucault mondanivalója mindenesetre nem bukik meg azon, hogy vannak emancipatorikusként értékelhető eredményeik a humántudományoknak, mert nem az az üzenete, hogy 'minden rossz', hanem az, hogy 'minden veszélyes' (Foucault in Dreyfus & Rabinow, 1983, 231), arra világít rá, hogy a humántudományok közvetlenül, belsőlegesen kapcsolódnak a normalizálás politikai technológiáihoz, miközben erről fogalmuk sincs. Hangsúlyozandó az is, hogy Foucault számára a humántudományos elméletektől való elfordulás szükségességét elsősorban nem elvont elméleti megfontolások motiválták, hanem az a tény, hogy ezek az elméletek az ő korában kritikai impotenciáról tettek tanúbizonyságot a 'történelmi tartalmak' kritikai potenciáljához képest (Foucault, 1980c, 81).

Foucault elemzésének polemikus élett ott kell keresni, hogy a teljesítményoptimalizáló és társadalmi integrációs rendszerek nem eltorzították az emberek szubjektivitásformáját, hanem pontosan ezek a rendszerek produkálták azt. Nincsen tehát eredeti, romlatlan, hatalmi relációkat megelőző szubjektivitásforma, nincsen emberi esszencia, csak tudás/hatalom mátrixokon belül képződhetnek ezek a formák. Ez az, ami elválasztja őt az ideológiakritikától. Az utóbbi mindig feltételez egy öntudattal bíró emberi szubjektumot, ami megelőzi a hatalmat, ami formálja, eltorzítja (Foucault, 1980a, 58). Tehát az ideológiakritikának egy általános szubjektumelméletre (pl. Fromm, 1961) vagy általános társadalomelméletre (pl. Lukács, 2023) van szüksége, hogy az egyetemes felszabadulást koncipiálni tudja. Ehhez képest a foucault-i tézis a hatalom szubjektivitásformákat produkáló erejéről azért zavarba ejtő, mert emancipációról csak az elnyomás-felszabadítás oppozíción belül beszélhetünk (Taylor, 2017, 174), és ha a hatalmat primér módon produktívként fogjuk fel, akkor úgy tűnik, hogy az elemzésünk rögtön elesik bármiféle kritikai potenciáltól. A genealógia bemutatja szubjektivitásformáink történelmi létrejöttét (*Entstehung*), megmutatja, hogy kontingensek, de azt nem, hogy hamisak lennének, tehát nem állít szembe velük egy igazabb, autentikusabb szubjektivitásformát. Mi az, amit ez a történeti-diagnosztikai módszer szembe tud helyezni ezekkel a fegyelmező mechanizmusokkal?

Az természetesen igaz, hogy „ahol hatalom van, ott ellenállás is van” (Foucault, 1996, 97), de Foucault az ellenállás forrását nem az autentikus szubjektumban keresi, tehát a hatalmi rendszeren kívül (ezt éppen az immanencia jellemzi), hanem a rendszeren belül próbál feszültséget találni. Ennek a lehetőség feltételét az adja, hogy a szubjektumformálódás folyamata soha nem zárulhat le, a szubjektiválási gyakorlatoknak mindig újból le kell zajlaniuk. Foucault az 'ellenállás pontjait' a szubjektiválással szemben nem általános elméletek vagy bináris felosztások által akarja megragadni, mert ezek legtöbbször irregulárisak, heterogének, lokálisak és mobilisak (uo. 96). Szerinte az a dolgunk, hogy a figyelmünket azokra a diszkvalifikált, lokális, diszkontinuus tudásformákra irányítsuk, amelyekkel a marginalizált szubjektivitásformák bírnak (Foucault, 1980c, 81–2). Természetesen a genealógiai projekthez elengedhetetlen mozzanat, hogy ezeket a tudásokat kombinálni tudjuk azokkal az intézményesített diskurzus által

⁹ A vitalizmus megjelenése előtt, a klasszika korában szó szerint gépekként tekintettek az állatokra, és ennek megfelelően a korabeli mechanika törvényeivel akarták vizsgálni őket (Jacob, 1974, 45–6). Ez, természetesen, nem vezetett jelentős eredményekre.

¹⁰ A párhuzam ott ér véget, hogy Foucault a genealógiai elemzéseivel nem arra törekszik, hogy az 'ember' koncepcióját leváltó 'tudományosabb' elméletet hozzon létre (*pace* Habermas, 1989, 328), hanem – mint hamarosan látni fogjuk – pontosan egy 'anti-tudományt' akar létrehozni, egy olyan tudásanyagot, ami máshogy van strukturálva, mint a tudományos tudások (*connaissance*).

figyelmen kívül hagyott történelmi forrásokkal, melyek a mai marginalizált szubjektivitásformák történetét vázolni tudják (Foucault, 1980c, 83–5). Például a börtön megjelenésének humanista értelmezése más fénybe kerül, ha felhívjuk az emberek figyelmét a 18. századi francia büntetőjogi reformátorok teóriáira, akik közül egyik sem szánt főszerepet a börtönnek, ami mégis a 19. századi büntető törvénykönyvben a büntetés általános formájaként szerepel (Foucault in Kremer-Marietti, 1976, 207–8). A börtön intézményét lehetővé tevő politikai technológia történetét kell tehát megírni, hangsúlyozva azokat a funkciókat, amelyeket a börtön a modern társadalomban betölt¹¹, és ezt a fegyenc megéléseivel összekapcsolni. Tehát Foucault elméletén belül is összekapcsolódik megismerés és emancipáció, csakúgy, mint a kritikai elmélet más hagyományaiban.

Ezzel a módszerrel azonban az emancipáció alapja is mindig lokális és konkrét marad. Amit remélhetünk ettől a megközelítéstől, az az, hogy elkerüljük azokat a csapdákat, melyekbe az általános emancipatorikus elméletek belesétáltak a 20. században. Saját magunk történelmi ontológiájának nem szabad egy globális elmélet ambíciójával dolgoznia (Foucault, 1984, 46). Természetesen a tévedés lehetősége ezekben az esetekben is fennáll, de egy szerényebb elmélet Foucault szerint csökkenti a rizikó nagyságát. Hangsúlyozandó, hogy ezt a vállalkozást nem szabad egyfajta reformizmusként értelmeznünk. A reformizmus célja mindig a hatalmi viszonyok kiigazítása, azonban itt nem lokális kiigazítások, hanem lokális destabilizációk sora a célunk, ‘vég nélkül’ (Foucault, 2018, 197). A történelmi létrejött és kontingencia felmutatásával, valamint ezen szubjektivitásformák diszkvalifikált tudásának felélesztésével tehát a genealógia utat mutat a jövő felé. Mégpedig a radikális jövő felé, afelé a jövő felé, ami ténylegesen új, még sosem látott szubjektivitásformákat hozhat el. Az univerzális normativitás hiányában a szabadságnak ez a radikális koncepciója az, ami kritikai potenciállal ruházza fel a genealógiát¹² (Takács, 2023, 151).

Mindebből az következik, hogy Foucault az objektív tudományos igazság keresését a szubjektivitásformákra vonatkozóan annyiban utasítja el, amennyiben azt gondolja, hogy ezek – az igazságrezsimben betöltött szerepükből adódóan – alkalmatlannak bizonyultak arra, hogy radikális emancipációt segítsenek elő (pl. a börtön vagy a pszichiátria létének radikális megkérdőjelezése). A sosem volt, eljövendő szubjektivitásformákban látja az emancipáció lehetőségét, ezeket pedig nem tudományos, hanem genealógiai módszerekkel lehet elősegíteni, amit Foucault ‘anti-tudománynak’ nevez (Foucault, 1980c, 83). Nem azért, mert a genealógia tudás- vagy tudományellenes lenne (mint láttuk, az emancipációt megismerés nélkül nem tartja lehetségesnek), hanem azért, mert azokat a periférikus tudásokat akarja felmutatni, amiket a tudományok centralizáló erői nem tudnak felvenni magukba.

Konklúzió

Hogyan problematizálódik tehát az igazság Foucault-nál, hogyan viszonyul filozófiája az igazság kérdéséhez? Amellett érveltünk, hogy nem a ‘felfedezendő és elfogadandó’ igazságok érdeklik (Foucault 1980b, 132). Több helyen is hangsúlyozza, hogy a filozófiának nem célja azzal a kérdéssel foglalkozni, hogy mi igaz és mi hamis (Foucault, 2005, 15), és nem dolga felfednie azt, ami eddig rejtve maradt. Ezt a feladatot a tudomány látja el, ő ‘ismerteti meg velünk azt, amit nem látunk’ (Foucault, 2018, 192). A filozófia célja Foucault szerint inkább az, hogy ‘pon-tosan azt tegye láthatóvá, ami látható’ (uo.): ahelyett, hogy a diskurzusok vagy más gyakorlatok

¹¹ Például a börtön (és a vele együtt kialakult polgári morál) képes politikai-társadalmi problémákat erkölcsi és ‘technikai’ problémákká változtatni, így legitimálva például a rendőrség intézményét és az általános megfigyelés gyakorlatát (Defert & Donzelot 1976, 14).

¹² Nem véletlen, hogy a GIP-nek (*Le groupe d'information sur les prisons*), melynek Foucault is tagja volt és amely a rabok emancipációját tűzte ki céljául, az egyik legfontosabb célja az volt, hogy a rabokat ahhoz segítse hozzá, hogy maguk cselekedjenek, tehát beszéljenek a tapasztalataikról, és osszák azt meg másokkal (Foucault 1976a, 22). Ez a diskurzusba elegyedés másokkal már önmagában a szubjektivitásformájuk tagadását jelenti.

pozitivitásáról egy másik, ‘mélyebb’ szintre ugranánk, a történeti-diagnosztikus módszerrel egy metafizikailag neutrális szinten maradunk, azt vizsgáljuk, milyen ‘létmódja’ van ezeknek a gyakorlatoknak: például hogyan támaszkodnak egymásra, milyen effektusokat hoznak létre stb. Foucault elsősorban új perspektívákat akar kínálni, a gyakorlatokat úgy jeleníti meg – mind az episztemék, mind az igazságrezsimiek elemzése során –, hogy olyan kapcsolatok kerüljenek előtérbe, melyeket eddig a hagyomány figyelmen kívül hagyott.

A szubjektivitásformákra vonatkozó elemzései is megmaradnak a történeti-diagnosztikus módszernél, de ez az elemzés már nem nevezhető metafizikailag neutrálisnak, mert egy autentikus, hatalmi relációktól függetlenül létező szubjektum lehetőségét egészében elutasítja. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Foucault defetista lenne. Elemzéseivel lehetőséget akar biztosítani az embereknek ahhoz, hogy felszabadítsák magukat, azáltal, hogy problémáikat történelmi-politikai problémaként jeleníti meg. Például a bűnözést nem mint örök rosszat tematizálja, hanem mint az illegalitásnak egy történelmileg meghatározott formáját, melynek létrejötte kontingens volt, fennmaradni pedig azért tudott, mert a gyakorlatok (fegyelmezés) és intézmények (börtön), melyeknek a korrelátumaként létrejött, illeszkedtek abba az új politikai technológiába (fegyelmezés), melynek működése elengedhetetlen volt ahhoz, hogy a modern kapitalista gazdasági rend kialakulhasson. Foucault-nál a kritikai kérdés már nem metafizikai, hanem történelmi; nem arra kíváncsi, hogy a gyakorlatainkban mi a szükségszerű, hanem arra, mi kontingens, amelyet ennek ellenére szükségszerűként ismerünk el (Foucault, 1984, 45), és ez határozza meg az igazsághoz való viszonyát is.

Irodalomjegyzék

- Balibar, É. (2018). ‘Being in the True?’ Science and Truth in the Philosophy of Georges Canguilhem. *Décalages*, 2(2).
- Cheney, L. V. (1996). *Telling the truth: Why our culture and our country have stopped making sense, and what we can do about it*. New York: Simon & Schuster.
- Defert, D. & Donzelot, J. (1976). Die Schlüsselposition der Gefängnisse. In *Mikrophysik der Macht: Über Straffjustiz, Psychiatrie und Medizin* (pp. 7–15). Berlin: Merve Verlag.
- Deleuze, G. (1988). *Foucault*. London: University of Minnesota Press.
- Dreyfus, H. L., & Rabinow, P. (1983). *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: University of Chicago Press.
<https://doi.org/10.7208/chicago/9780226154534.001.0001>
- Foucault, M. (1976a). Gruppe ‘Gefängnis-Information’. In *Mikrophysik der Macht: Über Straffjustiz, Psychiatrie und Medizin* (pp. 16–22). Berlin: Merve Verlag.
- Foucault, M. (1976b). Die Macht und die Norm. In *Mikrophysik der Macht: Über Straffjustiz, Psychiatrie und Medizin* (pp. 114–123). Berlin: Merve Verlag.
- Foucault, M. (1976c). Räderwerke des Überwachens und Strafens. In *Mikrophysik der Macht: Über Straffjustiz, Psychiatrie und Medizin* (pp. 31–47). Berlin: Merve Verlag.
- Foucault, M. (1980a). Body/Power. In *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977* (pp. 55–62). New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1980b). Truth and Power. In *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977* (pp. 109–133). New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1980c). Two Lectures. In *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977* (pp. 78–108). New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1984). What is Enlightenment? In Rabinow, Paul (Ed.), *The Foucault Reader*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1989). An Historian of Culture. In *Foucault Live: Collected Interviews, 1961-1984* (pp. 95–104). New York: Semiotext(e).
- Foucault, M. (1991a). A diskurzus rendje. *Holmi*, 3(7), 868–889.

- Foucault, M. (1991b). Politics and the Study of Discourse. In Burchell, G., Gordon, C., & Miller, P. (Eds.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality* (pp. 53–72). Chicago: The University of Chicago Press.
- Foucault, M. (1994). *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish*. New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (1996). *A szexualitás története: A tudás akarása*. Atlantisz.
- Foucault, M. (1999). A hatalom mikrofizikája. In Sutyák, T. (Ed.), *Nyelv a végtelenhez* (pp. 307–330). Debrecen: Latin Betűk.
- Foucault, M. (2001). *A tudás archeológiája*. Budapest: Atlantisz.
- Foucault, M. (2004). *Security, Territory, Population* (Senellart, M., Ed.). New York: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (2005). *The Hermeneutics of the Subject*. New York: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-137-09483-4>
- Foucault, M. (2007). A por és a felhő. In Benda, Gy. & Szekeres, A. (Eds.), *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata* (pp. 437–461). Budapest: L'Harmattan – Atelier.
- Foucault, M. (2018). The Analytic Philosophy of Politics. *Foucault Studies*, 188–200. <https://doi.org/10.22439/fs.v0i24.5532>
- Fraser, N. (1989). *Unruly Practices. Power, Discourse and Gender in Contemporary Social Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Fromm, E. (1961). *Marx's Concept of Man*. New York: Frederick Ungar Publishing Co.
- Gutting, G. (1989). *Michel Foucault's Archaeology of Scientific Reason: Science and the History of Reason*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139172141>
- Habermas, J. (1989). *Der philosophische Diskurs der Moderne. Zwölf Vorlesungen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Hacking, I. (2017). Michael Foucault's immature science. In Owen, D. (Ed.), *Michel Foucault*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315249032-1>
- Han, H. B. (2002). *Foucault's Critical Project: Between the Transcendental and the Historical*. Stanford: Stanford University Press.
- Horkheimer, M. & Adorno, T. W. (2011). *A felvilágosodás dialektikája*. Atlantisz.
- Jacob, F. (1974). *A tojás és a tyúk: Az élők logikája*. Budapest: Európa.
- Kremer-Marietti, A. (1976). *Der Archäologe des Wissens: Mit Texten von Michel Foucault*. Berlin: Ullstein.
- Kuhn, T. S. (1970). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lukács, Gy. (2023). *Történelem és osztálytudat*. Budapest: Gondolat.
- May, T. (2011). A New Neo-Pragmatism: From James and Dewey to Foucault. *Foucault Studies*, 54–62. <https://doi.org/10.22439/fs.v0i11.3205>
- Megill, A. (1987). The Reception of Foucault by Historians. *Journal of the History of Ideas*, 48(1), 117–141. <https://doi.org/10.2307/2709615>
- Rouse, J. (1987). *Knowledge and Power*. Ithaca: Cornell University Press.
- Sokal, A. & Bricmont, J. (1998). *Fashionable Nonsense: Postmodern Intellectuals' Abuse of Science*. New York: Picador. <https://doi.org/10.1063/1.882506>
- Takács, Á. (2023). Történelemhasználat és társadalomkritika Foucault-nál. *Replika*, 129, 147–163. <https://doi.org/10.32564/129.7>
- Taylor, Ch. (2017). Foucault on Freedom and Truth. In Owen, D. (Ed.), *Michel Foucault* (pp. 89–120). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315249032-7>

Hubert, Henrik: Foucault igazságkonceptiója

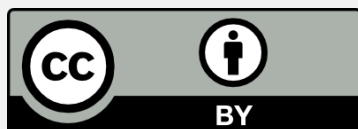
Weber, M. (2004). Science as Vocation. In *The Vocation Lectures* (pp. 1–31). Cambridge: Hackett.

A KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM EKÖP-24 KÓDSZÁMÚ EGYETEMI KIVÁLÓSÁGI ÖSZTÖNDÍJ PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

Hubert Henrik – Filozófia MA hallgató
h.h.sapi@gmail.com

Hivatkozz rám! (APA 7th)

Hubert, H. (2025). Foucault igazságkonceptiója. In T. Kovács & A. Béres (Szerk.), *Interdiszciplinaritás és párbeszéd – az SZJSZK fennállásának huszadik évfordulója alkalmából* (pp. 19–30). PTE TTK Szentágothai János Protestáns Szakkollégium. DOI: <https://doi.org/10.15170/TTK-SZJSZK-2025a-2>

Foucault's Concept of Truth © 2025 by Henrik Hubert is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International. To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Az emberi lét „határegzisztenciái” Szabadság és felelősség

Szabadság és felelősség Viktor Frankl filozófiájában, valamint a katolikus teológia értékelésében

„Boundary-existentials” of Human Existence - Freedom and Responsibility
Freedom and Responsibility in Viktor Frankl's Philosophy and the Evaluation of Catholic Theology

Kisiván Csaba

Babeş-Bolyai Tudományegyetem; Vallás, Kultúra, Társadalom Doktori Iskola

ABSTRACT

This study examines the portrayal of freedom and responsibility as „boundary-existentials,” focusing on Viktor Frankl's philosophy and considering insights from the Bible and Catholic theology. This topic aligns with the overarching study framework of my doctoral studies, wherein I investigate youth pastoral care methodologies and evangelisation opportunities via the lens of Viktor Frankl's logotherapy, contextualised within contemporary society. The subject's significance pertains to the difficulties encountered by pastors and counselors in the contemporary intellectual landscape.

Freedom and responsibility are essential elements of human existence that inherently rely on one another and collectively define the capacity for decision-making. The understanding of the concept of freedom has evolved through different ages and in varied manners throughout the history of theology and the history of philosophy. According to Viktor Frankl, a human being is a creature who always and at every moment makes decisions, and through their responsible existence, they essentially decide what they want to be in the next moment. Responsibility is an intrinsic component of human existence, and it is for this reason that we can regard humans as individuals, since Frankl posits that the most distinctive feature of mankind is manifested in responsibility. However, regarding responsible existence, one must consider what or whom the individual fulfils their responsibilities towards.

Consequently, we might assert that existence possesses a responsive quality, especially with the inquiry into the meaning of life. Finding-meaning involves uncovering a potential within the context of reality. Man is always reaching out for meaning, always setting out on his search for meaning. We can also say that humans constantly seek meaning”; Frankl calls this „will to meaning”, and says that this is the man's primary concern. The core of logotherapy is to enhance an individual's consciousness of their responsibility, making them cognisant of the responsible nature of existence; consequently, it can serve as an aid to pastors and counselors.

Keywords: freedom, responsibility, will to meaning – search for meaning, logotherapy, pastoral care

**Kisiván, Csaba: Az emberi lét „határegzisztenciái” – Szabadság és felelősség
Szabadság és felelősség Viktor Frankl filozófiájában,
valamint a katolikus teológia értékelésében**

Bevezetés - Témafelvetés

„De mi az ember? Az a lény, aki mindig dönt! Újból és újból eldönti, mi ő, és mi akar lenni a következő pillanatban.” (Frankl, 2016) Az idézett mondatból már kiviláglik, hogy Viktor Frankl az ember radikális szabadságát vallja. Tulajdonképpen ez az alap, amelyből kiindulva szeretnénk vizsgálni azt, hogy Frankl elgondolása alapján milyen összefüggés tárható fel a szabadság és felelősség egzisztenciális megnyilatkozásai között, vagyis e két jelenséget mint egzisztenciálékat kívánjuk vizsgálni. Álláspontunk szerint e két „tulajdonság”, vagy sokkal inkább adott-ság túlmutat önmagán, melyből kifolyólag nem csupán egy-egy egzisztenciálé a sok között, hanem olyan „**határegzisztenciálék**” (saját szóalkotás, melyet a későbbiekben még röviden értelmezünk), amelyek nem csupán jellemzik az emberi életet, hanem konstituálják is azt.

A logoterápia emberképe három pilléren nyugszik: **az akarat szabadságán, az értelem akarásán és az élet értelmének a fellelésén**. A Frankl által leírt három pillér vagy oszlop három különböző tudományos megközelítésnek feleltethető meg, melyet a másodlagos irodalom ír le. Elisabeth Lukas nyomán (Lukas, 2011) az alábbi módon helyezhetőek el a pillérek: Az akarat szabadsága emberképként, antropológiaként értelmezhető, míg az értelem akarása gyógyászatként, pszichoterápiaként, és végül az élet értelme világképként, filozófiaként. Sárkány Péter megjegyzi (Sárkány, 2008), hogy Viktor Frankl rendszere elsősorban filozófiai, hiszen filozófiai antropológiából indul ki, tehát az embert egységes jelenségként értelmezi (és nem csupán a pszichológiai dimenzióval foglalkozik), valamint a logoterápia maga is egy filozófiailag reflektált eljárás, mely vizsgálódásait is filozófiai típusú kérdésfelvetésre alapozza.

Jelen tanulmány egy tágabb doktori kutatás tárgykörébe illeszkedik, melyben azt vizsgálom, hogy a frankli logoterápia miként alkalmazható a mai (posztmodern) korban a hitébresztés vagy hitátadás „eszközeként” mint (pre)evangelizációs lehetőség; különös tekintettel az ifjúság lelkigondozására. Teológiai értelemben itt tulajdonképpen egyfajta „egzisztenciál-teológiai” vizsgálódásról van szó, amennyiben egzisztenciál-teológia alatt az egzisztenciából – a konkrétan létező és aktuálisan fennálló helyzetből – kiindulva, azt alapul véve keressük a ki nyilatkoztatás (teológia) „válaszát” és útmutatásait. Meglátásom szerint ezt a fajta (teológiai) nézőpontot joggal nevezhetjük „egzisztenciálisnak”, minthogy célja arra irányul, hogy felfedezze, „megértse” Istent a konkrét személy (emberi létező) élethelyzetéhez való relációban. A téma aktualitását a lekipásztorok és lelkigondozók mai szellemi közegben tapasztalt kihívásai jelentik; tanulmányunk témájára vonatkozólag kifejezetten a szabadság fogalmának különböző és „sokrétű” értelmezése. Ha röviden akarnák kifejezni ezt, talán a „posztmodern liberalizmus” kifejezést alkalmazhatnánk (persze ez esetben is fogalmi nehézségekbe ütközünk). Tanulmányunkban igyekszünk feltárni a szabadság és felelősség egzisztenciáléinak összefüggését, valamint ezek fontosságát és meghatározó szerepét az ember „életvezetése”, döntései és tulajdonképpen „végső döntése” szempontjából.

„Határegzisztenciálék”

Az alábbi fejezetben arra szeretnénk röviden reflektálni, hogy miért nevezhetjük a szabadságot és a felelősséget „határegzisztenciáléknak”, vagyis mit értünk ezen a kifejezésen és milyen tartalmi magyarázattal kívánjuk ezáltal ellátni ezt a két fogalmat. Vizsgálódásunkhoz három gondolkodó meglátásait kell bemutatnunk, elemeznünk röviden: M. Heidegger, K. Jaspers és V. Frankl. Meg kell jegyeznünk, hogy egyik szerző sem használja ezt a kifejezést ebben a formában. A „határegzisztenciálé” kifejezés a szabadságra és felelősségre alkalmazva saját szóalkotás – ahogyan azt már jeleztük –, jellemzés, mely tulajdonképpen jelen tanulmány következtetését kívánja levonni e két Frankl által egzisztenciálénak nevezett „tulajdonság”, konstituáló tényező kapcsán.

Egzisztenciálék tana – M. Heidegger

Az **egzisztenciálék tana** Martin Heidegger nevéhez köthető, aki azt írja, hogy „a jelenvalólét jellemzőit egzisztenciáléknak nevezzük” (Heidegger, 2019). Heidegger Husserl tanítványának és a fenomenológia követőjének vallja magát. Kimondhatjuk, hogy önálló, „elszigetelt” antropológiai rendszert nem alakított ki, mert azt ő értelmetlennek látta volna. Számára a lét-kérdés volt meghatározó, így azt gondolta, hogy minden antropológiai kérdést – vagyis az embert érintő kérdést – meg kell előznie egy „fundamentális ontológiának”. Ebben az értelemben tulajdonképpen a „Lét és idő” című műve az, ami antropológiai gondolatait kifejti. Heidegger szerint az ember lényege az egzisztencia, vagyis nyitottság a lét előtt. Az egzisztencia azt jelenti, hogy az ember mint ittlét (Dasein) alapvetően a léthez viszonyul. Minthogy a lét az ember számára megvalósításra váró lehetőségekben van adva, léte erőfeszítést, gondoskodást, a világban adott létezőkkel, dolgokkal való foglalatosságot igényel. Az emberi léthelyzet egészét – Heidegger szerint – így a gond (Sorge) határozza meg. A gond egzisztenciális apriorija bármiféle magatartásnak vagy helyzetnek. Az ember feladata azzá lenni, amivé sajátos lehetőségei szerint lehet, a gond teljesítménye.

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy az egzisztenciálék tana nem más mint az egzisztencia szerkezetének fenomenológiai elemzéséből származó létmeghatározások összessége. Olyan egzisztenciális struktúrák amelyek mindig és szükségszerűen meghatározzák az emberi létet. Heidegger értelmezésében ilyenek: a világiság, történetiség, másokkal-való-lét, halál-felé-való-lét, szorongás, birtoklás, stb.

Határélmények – K. Jaspers

Az ember gyakran kerül olyan helyzetbe, ahol korlátokba, leküzdhetetlen akadályokba ütközik, amelyben megtapasztalja azt, hogy élete véges, és felmerül benne a „hogyan tovább?” kérdése. Sokszor ezekben a szituációkban érdekes módon az ember mégsem csupán a végességét éli át, hanem valami módon megsejti azt, hogy lehet valami ezen „túl” is. Ezeket az élményeket Karl Jaspers nyomán **„határélményeknek”** vagy **„határhelyzeteknek”** hívjuk. A határhelyzetekről Jaspers úgy vélekedik, hogy azok olyan helyzetek, melyekben az ember mindig is van, vagyis amelyet az embernek nem áll módjában megváltoztatni. Ezekben a helyzetekben történik az egzisztenciális megvalósulás. Cselekvéseink során egyre határozottabban el kell jutnunk létünk tudatosítására, énünk önmagával való beszéde, tehát „elmélkedés” útján – vélekedik Jaspers. Ez a tudatosulás azonban nem önmagunkba zártan történik, hanem másokkal együttélve, a közösségben, az embernek a másik emberrel való feszültségében. Az így kibontakozó éntudat egyben szabadság tudat is. A szabadság, az önálló választás akkor emelkedik döntő jelentőségűvé, amikor magukkal a határhelyzetekkel kerül szembe az ember.

A határhelyzetek az ember számára olyan mély tapasztalatok, melyek egyben rejtjelek is, melyek értelmezése elől nem térhet ki az ember. Jaspers ezeket egyenesen a **transzcendencia rejtjeleinek** nevezi.

„Amivel nekünk itt most dolgunk van, az nem a létezés kimutatható jelensége, s nem is a jele, hanem ez a bizonyos Valami, aminek révén, vagy aminek segítségével kapcsolatba, illetve viszonyba léphetünk a transzcenciával. Ilyen rejtjelek az egész emberi történelem során előfordultak és előfordulnak; az viszont minden kétséget kizáróan újdonság – és ez számunkra, a tudományosság és a saját valóság-felfogásunk miatt megkerülhetetlen –, hogy ezek a rejtjelek elveszítik mindennemű testi megnyilvánulásukat. A rejtjelek nem olyanok, mint valaminek a megismerése. Nem világos, egyértelmű jelek, melyekről azonnal meg lehet mondani, mit is jelentenek, hanem olyasvalami van bennük jelen, ami semmi más módon jelenvalóvá válni nem képes. E rejtjelek évezredek hosszú során rengeteg emberben, mondhatni tömegekben mintegy megtestesültek. (...) a rejtjelek a szabad ember számára sokkal nagyobb erővel bírnak, mint a kézzelfoghatóság.” (Jaspers, in.).

**Kisiván, Csaba: Az emberi lét „határegzisztenciái” – Szabadság és felelősség
Szabadság és felelősség Viktor Frankl filozófiájában,
valamint a katolikus teológia értékelésében**

A határhelyzetek az ember életében lehetnek előrevivő erők, abban, hogy felfedezze a végső értelmet, azonban, ha nem ismeri fel ezekben a szituációkban a rejtjeleket, akkor akár az értelmetlenség érzését Frankl szóhasználata szerint egyfajta **egzisztenciális frusztrációt** élhet meg ezek kapcsán.

Frankl-i egzisztenciálék

Frankl egzisztenciálé-tanában Heidegger kifejezést veszi alapul, és az ő gondolataiba illeszkedve határozza meg az egzisztenciálékat, amelyek szerinte az emberi létet nem csupán meghatározzák, hanem sokkal inkább konstituálják. Frankl három egzisztenciálét sorol fel, amelyek az emberlét sajátos létjellemzői: **szellemiség, szabadság, felelősség**. Fontos látnunk, hogy a három egzisztenciálé szerves részét képezi az egzisztenciaanalízisnek, amennyiben az ember élethelyzetének elemzését az egzisztenciálék vonatkozásában kell megtenni. Maga az egzisztenciaanalízis a fenomenológiai alapokon nyugvó módszertan. „A pszichoterápia pszichoanalízisként azt akarja tudatosítani, ami a lélekeben van, ezzel szemben a logoterápia azt, ami szellemi; ezen belül egzisztencia-analízisként elsősorban a felelős-létet – mint az emberi egzisztencia lényegének egyik alapját – igyekszik az emberben tudatosítani. A felelősség mindig valamilyen értelemmel szembeni felelősség.” (Frankl V. E., 2015).

Mindezek alapján közelebb juthatunk ahhoz, hogy miért gondoljuk validnak a szabadság és felelősség frankli egzisztenciáléit „határegzisztenciáléknak” nevezni, vagyis az emberi élet és lét szempontjából olyan konstituáló tényezőknek, melyek egyben valahol az emberi élet és lét, a végesség és a végtelenség határait is kijelölik, vagy legalábbis jelzik az egyén számára.

„Fogalmi tisztázás”

A két említett egzisztenciálé (szabadság és felelősség) közül az „első” a szabadság, mely úgy tűnik előfeltétele a felelősségnek. A szabadság fogalmát, azonban közel sem egyszerű meghatározni, ugyanis különböző korok és szellemi áramlatok más és más módon értették és definiálták ezt a fogalmat. Rosa Luxemburg így fogalmazott: „Freiheit is immer Freiheit der Andersdenkenden.” (Luxemburg, 1920). Gondolatai alapján azt mondhatjuk, hogy a szabadság addig szabadság (addig jó), amíg biztosítja a szabadságát a másképp gondolkodónak is. Jelen tanulmány keretei között nem tudunk részletes szellemtörténeti fejtegetésbe bocsátkozni, így elsősorban a téma szempontjából releváns szisztematikus reflexióra törekszünk a szabadság fogalmának legfontosabb meghatározásai alapján, azonban „meghagyva az olvasó szabadságát”. Általában véve szabadságnak nevezzük a külső tényezőktől való mentesség, meg nem határozottság minden fajtáját, amennyiben ez a kötetlenség és meghatározatlanság a belülről történő önmeghatározás egy bizonyos képességével jár együtt. Attól függően, hogy mely kötöttségtől való mentességről van szó, különbséget teszünk a szabadság különböző fajtái között.

Külső és belső szabadság

Az első kategória, amely alapján a szabadság kérdését vizsgálni kívánjuk, az a külső és belső szabadság fogalma. A fent említett értelemben a külső szabadság a külső kényszerektől való mentességet jelöli. Itt is meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez sem jelent teljes és minden korláttól mentes külső-szabadságot, ugyanis az embert minden körülmények között kötik a természettudományos törvények, azaz hiába szeretne lebegni, az a gravitáció fennállása miatt nem lehetséges, vagyis ebben az értelemben látjuk, hogy a teljes külső szabadság sem jelent „mindenhatóságot”. A külső szabadság tehát azt jelenti, hogy szabadok vagyunk valamitől, ami korlátoz és megköt minket (pl. betegség). Azt azonban látnunk kell, hogy ez a valódi szabadságnak csupán egy aspektusa, külső dimenziója. Az ember esetében szükséges a belső szabadság fogalmát is bevezetnünk. A belső szabadságnak két tényezőjét, két dimenzióját próbáljuk

elkülöníteni. Az első dimenzió hasonló a külső szabadsághoz, vagyis szabadság valamitől, mégpedig olyan belső korlátozó tényezőktől mint például a félelem, vagy szenvedély. A második dimenzió – amely tulajdonképpen a belső szabadság lényege – a szabadság valamire, ami az emberségemnek megfelel, vagyis szabadság arra, hogy önmagamot meghatározzam. A belső szabadság lényegét Anzenbacher Arisztotelész alapján abban jelöli meg, hogy a cselekvés mozgató elve a cselekvőből indult-e ki saját döntése alapján, vagyis önkéntesen. Továbbmenve ebből már rögtön a morális felelősség következményét is megállapítja: „Egy cselekedet annyira önkéntes, amennyire magának a cselekvő személynek a szelleme határozza meg. Mindennapi világban-való-létünk során már eleve feltételezzük, hogy embertásaink rendszerint önként cselekszenek. Ezért felelősnek tartjuk őket azért, amit tesznek, szemrehányásokat teszünk nekik vagy dicsérrjük őket.” (Anzenbacher, 2001). Ezek alapján tulajdonképpen a külső és belső szabadság különbségét meghatározhatjuk a **cselekvési és döntési vagy akarati szabadság** fogalmaival is. Meg kell állapítanunk, hogy belső szabadsággal, vagyis döntési (akarati) szabadsággal csak az ember rendelkezik, amely egyben az ember felelősség-létét is konstituálja. Cselekvési szabadsággal ugyanis az állatvilág is rendelkezik, bizonyos értelemben.

Röviden kell szólnunk a determináció kérdéséről. Vajon lehetséges olyan kényszer, amely megszünteti a belső szabadságot, vagy legalábbis kényszerítően (determinisztikusan) hat rá? Erről az igen fontos kérdéssel – hiszen ez többek között a morális felelősség és felelősségre vonás kérdését is meghatározza – különböző szerzők (filozófusok, teológusok, pszichológusok) eltérő módon vélekednek. (Jelen tanulmány keretei között nincs lehetőségünk a kérdést részleteiben bemutatni és kitérni annak értékelésére, csupán szeretnénk a probléma validitását megjelölni.) Viktor Frankl határozottan kiáll amellett, hogy az ember belső szabadságát, vagy amit ő ért alatta a **szellem szabadságát** semmilyen körülmény nem tudja felfüggeszteni vagy megszüntetni. Erről a későbbiekben részletesebben fogunk szólni.

Az akarati szabadság és a szabad akarat

Röviden ki kell térnünk arra – a tisztánlátás végett –, hogy az általános szóhasználatban bár nem teszünk különbséget az „akarat szabadsága” és a „szabad akarat” között, azonban a teológiában és a klasszikus filozófiában is megkülönböztetjük ezeket nem csupán jelentés alapján, hanem terminológiailag is. Az **akarat** – mely a psziché alapvető fakultása – a **'voluntas'** szóval jelölendő a klasszikus terminológiában, míg a **szabad akarat**, amely tulajdonképpen szellemi képesség, vagyis a szellemi dimenzió fakultása, a **'liberum arbitrium'** kifejezés fordítása. Meg kell jegyeznünk, hogy a teológia- és a szellemtörténet folyamán különböző szerzők, különböző módon határozták meg ezeket (pl. Szent Ágoston, Aquinói Szent Tamás), annyit azonban általánosságban elmondhatunk, hogy az akarat (voluntas), mint az irányulás képessége az állatokban is megvan, a szabad akarat (liberum arbitrium) viszont az ember sajátossága, amelyet a teremtmények közül csak ő birtokol. Aquinói Szent Tamás (Aquinói, 2002) ezt úgy fejezi ki, hogy az emberben megvan a **'via ad opposita'**, vagyis annak a képessége, hogy a természetesen felkínálkozó lehetőség ellenében, vagy akár helytelenül is dönthessen, vagyis nincs egy bizonyos (ösztön által vezérelt) választáshoz való kötöttség. Szent Tamás megfogalmazásában „a szabad akarat a kegyelem hordozó alanya, aminek segítségével a jót választja. Tehát a szabad akarat potencia.” (Aquinói, 2002). Érdekes itt megjegyeznünk és egyben előrevetítenünk, hogy Frankl szembeállítja a pszichodinamika és pszichogenetika antropológiai meglátásaival, amennyiben azok az ember motivációit az ember élvezetre törekvésében látják elsősorban (egyes irányzatok kizárólagosan) és az ösztönök által determináltan vezéreltként írják le. Ezzel szemben Frankl állítja és határozottan hangsúlyozza, hogy az embert az értékes vonzza és nem az ösztön őrzi. Tanítja Frankl, hogy az ember szabadon és felelősséggel dönt az értékek megvalósításáról, feltárja az értékek világát és mindezt nem ösztönszerűen teszi, hanem éppen a szabadságából fakadó lehetőséggel.

**Kisiván, Csaba: Az emberi lét „határegzisztenciái” – Szabadság és felelősség
Szabadság és felelősség Viktor Frankl filozófiájában,
valamint a katolikus teológia értékelésében**

Még egy szempontot szeretnénk röviden megemlíteni itt, tudniillik azt, hogy a modern (orvosi) pszichológia és a modern orvosi biológia sem használja az emberrel kapcsolatban az „ösztön” kifejezést. Ezt az állatokra vonatkoztatva őrzi meg a szaknyelv, azonban definícióját tekintve nem alkalmazható az emberre. Az ösztön kifejezés eredetileg a velünk született mozgásmintázatot jelentette, azonban az etológia sem igazán használja ma már a szót, sokkal inkább öröklött mozgásmintázatokról beszél, mely elsősorban állatoknál fordul elő (pl. pók hálószővése). A modern pszichológiai nyelv az emberrel kapcsolatban az önfenntartásra és fajfenntartásra irányuló tényezőket **biológiai drive**-ként írja le (Kopp & Berghammer, 2009) és hozzáteszi, hogy az ember képes arra, hogy ezen drive-ok fölé kerekedjen. (A biológiában és a pszichológiában használatos még a biológiai késztetés vagy ösztönszerű késztetés kifejezés is.) Ezek alapján összefoglalóan azt mondhatjuk a klasszikus katolikus teológiai és filozófiai elgondolás alapján – visszatérve az akarati szabadság és szabad akarat közötti kapcsolatra –, hogy a cselekvés az egy szabad akarati (voluntas) döntés, melynek gyökere maga a szabad akarat (liberum arbitrium).

Felelősség

Az európai szellemtörténeti megközelítés a felelősség kérdését a **szabad akarati döntés** természetéből vezeti le. Ebben az értelemben a felelősség „az értelmi belátás, ítéletalkotás, döntés és akarati elköteleződés emberi szabadságba beleírt folyamatában ragadható meg.” (Török, 2009). A klasszikus teológia a morális felelősség tényét a szabad akarat (liberum arbitrium) valóságából kiindulva tudja értelmezni. Azt megállapíthatjuk, hogy a felelősség létét mind a köznap gondolkodás – felelősnek érezzük magunkat és másokat is felelősségre vonunk –, mind pedig a tudományos megközelítések (teológia, filozófia, pszichológia, jog) kifejezett módon feltételezik, még akkor is, ha a meghatározásban és a forrásban más és más szempontok nyújtják is a hivatkozási alapot. A továbbiakban részletesebben látni fogjuk majd Frankl elgondolását a felelősség kérdésköréről.

Az emberi szabadság a teológia értelmezésében

Már a Biblia első lapjai azt tanítják számunkra, hogy Isten az embert szabadnak teremtette, saját képére és hasonlatosságára; társnak teremtette, uralkodásra. Természetesen az ember teremtésének megfogalmazása (Ld. Ter 1,26-30; 2,4b-7) képszerű, a szerző saját korának ismeret- és szemlélet anyagát használja, azonban a hit igazságait tévedhetetlenül tanítja e képek mögötti tartalommal, így rámutatva azokra az okokra, melyektől a jelen üdvrendi állapot függ. „Isten újra szólt: „Teremtsünk embert képmásunkra, magunkhoz hasonlóvá. Ők uralkodjanak a tenger halai, az ég madarai, a háziállatok, a mezei vadak és az összes csúszómászó fölött, amely a földön mozog.”. Isten megteremtette az embert, saját képmására, az Isten képmására teremtette őt, férfinak és nőnek teremtette őket. Isten megáldotta őket, Isten szólt hozzájuk: „Legyetek termékenyek, szaporodjatok, töltsétek be a földet és vonjátok uralmatok alá. Uralkodjatok a tenger halai, az ég madarai és minden állat fölött, amely a földön mozog.” (Ter 1,26-29). Az istenképi mivoltban az emberi méltóság jelenik meg, amely hordozza a szabadságot is szellemi valósága lévén¹³, és amely megkülönbözteti az embert minden más teremtménytől. Az uralomra való meghívottsága azt jelenti, hogy az ember önálló feladatkörrel rendelkezik a világban, ám bár arról tudnia kell, hogy ezt a megbízatást és hatalmat Istentől kapta. Az ember ezáltal tulajdonképpen Istent képviseli a világban és Isten uralmából részesedve gyakorolja „tiszttségét” a

¹³ Itt meg kell jegyeznünk, hogy az ószövetségi antropológia nem ismerte az ember test és lélek szerinti megkülönböztetését a hellén fogalmak szerint így fontos látnunk, hogy a Ter 1,26 verse az egész emberre vonatkozik testi és lelki (szellemi) valóságára egyaránt.

teremtett világban. Mindebben is már látszik, hogy a szabadság, az emberi szabad akarat már a teremtés kezdetén világosan hozzátartozik az emberi valósághoz, sőt lényegi meghatározó eleme.

Az első bűn(ök) révén szintén látjuk, hogy az ember tényleg szabad, olyannyira, hogy akár Isten akaratával – és így a saját „érdekével” – szemben is dönten tudjon. Ennek következményeként pedig azt is láthatjuk, hogy az ember valódi és lényegi szabadságából következik, hogy a döntéseiért felelős is. A helytelen döntésnek, a bűnnek következménye van. Ez tárul elénk az ember bűnbeesésének és annak következményeinek leírásánál (Ld. Ter 3,1-7; 3,8-24). A teremtéskor az ember harmóniában élt Istennel, önmagával, a másikkal és a természettel. A jelen tapasztalat – melyből a szerző visszanyúl a kezdetekhez – azonban azt mutatja, hogy ez a harmónia megbomlott, minden bizonnyal a bűn révén. Szent Pál erről a tapasztalatról így ír a Rómaiaknak írt levelében: „nem azt teszem, amit szeretnék, a jót, hanem a rosszat teszem, amit nem akarok” (Róm 7,15). Itt most nem célunk az ősbűn valamint ennek következményeként kialakult állapot biblikus-teológiai bemutatása és elemzése, csupán megemlíteni kívántuk, mint alapot a szabadság és a felelősség témájának teológiai értékelése kapcsán.

Szeretnénk most röviden egy nagy léptékű áttekintést vagy inkább betekintést tenni a szabadság teológiai értelmezése kapcsán a teológiatörténetben előkerülő sémákra. A klasszikus görög gondolkodásban nem jelenik meg a szabad akarat fogalma, akként, amiként mi a kinyilatkoztatásból levezetve értelmezzük. A görög gondolkodás mentén azt mondhatjuk, hogy az ember szabad, amennyiben a polisz közösségében, harmóniában él azzal. A platoni gondolatok mentén a létezés az, ami jó, és ez alapján a szabadság az, amikor az ember létének megfelelően cselekszik. A sztoikusok az ember szabadságát tulajdonképpen a szellemi dimenziójából fakadó, önmagától való cselekvésben látták.

Szókratész, Platón, Arisztotelész az ember szabadságát alapvetően a polisz összefüggésében látta, az epikureusok és a sztoikusok azonban már az egyéni szabadság, mint a szellemi dimenzióból fakadó jóra való képesség és az erényes cselekvés összefüggését látták.

A keresztény szabadság fogalom és tapasztalat az Isten és ember kapcsolatán alapul. Az ember szabad, hogy lényegét megvalósítsa és ez az Istennel való kapcsolat összefüggésében azt jelenti, hogy az ember maga döntheti el, hogy életét Istennel vagy nélküli éli-e vagyis Ő dönti el, hogy az üdvösséget vagy a kárhozatot választja e. Ennek már az Ószövetségben is látjuk egy kritikus történelmi pillanatban való megfogalmazását Mózes tolmácsolásában: „Tanúul hívom ma az eget és a földet, hogy elétek tártam az életet és a halált, az áldást és az átkot! Válaszd az életet, hogy élj te is, és utódaid is!” (Mtörv 30,19).

Az ókori egyházban szintén világosan megjelenik már az ember egyéni szabadságának gondolata szemben a sorsszerű történések hatalmával. Ezzel kapcsolatban Szent Juszminosz apológiájából idéznék egy rövid részletet: „Ha pedig az emberi nem számára nincs meg a szabad választás képessége, arra, hogy kerülje a gyalázatot, és a jót válassza, semmiféle cselekedetével nem vonna ítéletet magára. De bizonyítjuk, hogy a szabad választás alapján cselekednek helyesen vagy helytelenül. Sőt azt is láthatjuk, hogy egy és ugyanaz az ember ellentéteken megy át. Ha pedig sorsszerű lenne valami helytelen vagy helyes, akkor sohasem lehetne az ellentétes oldalra átmenni, sem a két oldal között ingadozni...” (Vanyó, Ókeresztény írók III., 1980). Ebből azt is látjuk, hogy világosan összefügg e gondolkodás mentén is a felelősség a szabadsággal, illetve a szabadság nélkül nem is beszélhetnénk felelősségről, azonban, ahogyan írja Juszminosz a tapasztalat is azt mutatja, hogy márpedig az ember a döntései között „ingadozik”. A szabadságból való felelősséget az örök életre és az örök döntésre vonatkoztatva szintén már itt az első századokban komoly intések olvashatók. Ezzel kapcsolatban a Barnabás-levelet idézzük: „Jó az, ha megtanuljuk Isten igazságosságának ítéleteit, melyek megírattak, és azok szerint élünk! Aki cselekszi azokat, meg fog dicsőülni Isten Országában; aki viszont a másikat

**Kisiván, Csaba: Az emberi lét „határegzisztenciái” – Szabadság és felelősség
Szabadság és felelősség Viktor Frankl filozófiájában,
valamint a katolikus teológia értékelésében**

(sötétség útját) választja, az cselekedeteivel együtt el fog veszni. Egyikért feltámadás jár, a másikért visszafizetés.” (Vanyó, Ókeresztény írók VIII., 1984).

Ha valóban nagy lépésekben haladunk, ahogyan mondtuk, akkor a következő lépés talán Szent Ágoston lehet. Ágoston műveiben és gondolkodásában felfedezhető egyfajta változás, a különböző korszakokban. Erre szisztematikusan Eric L. Jenkins (Jenkins, 2012) mutat rá, aki három korszakra osztja Ágostonnak a szabadságról való gondolatait, mely szerint az első, korai szakaszban Ágoston erősen hangsúlyozza az akarat szabadságát. A következő szakasz az átmeneti szakasz tulajdonképpen, amikor Ágoston arról gondolkodik, hogy az ember a szabad akaratú döntéssel esetlegesen magát az akaratot is torzítja és tönkreteszi. Az idősödő Ágoston ezt a gondolatot tovább víve már az eleve elrendelés irányba kezd gondolkodni. Arra azonban szeretnénk rámutatni, hogy Ágoston fogalmai elsősorban a biblikus-ókeresztény hagyomány és nem a későbbi absztrakt teológiai fogalomrendszer értelmében vizsgálhatóak. Így látnunk kell, hogy Ágostonnak az akarat szabadságáról szóló tanításában különbség van a szabad akarat (itt: liberum arbitrium) és a valódi szabadság (itt: vera libertas) között. A 'liberum arbitrium' az ember döntési képességére utal, amely alapján meghatározhatja önmagát. Ágoston elgondolása szerint ez a képessége az embernek a bűnbeesés után is megmaradt, azonban a bűnbe esett ember elveszítette az arra való szabadságát (valós, teljes szabadságát – 'vera libertas'), hogy a jót válassza és meg is tegye. Azonban vallja azt is Szent Ágoston, hogy ezt a szabadságot a kegyelem által lehet visszaszerezni. Teológiailag itt egy mélyebb kegyelemteni fejtegetés kíváncsokra, azonban ez nem témája a jelen tanulmánynak, így ebbe a részletes elemzésbe jelen keretek között nem bocsátkozunk.

A reformáció és a humanizmus korának ismét központi témájává vált a szabadság (és az eleve elrendelés), így a felelősség témája is. Az akarat szabadságának témája talán Luther és Erasmus vitája kapcsán lett a legismertebb. Erasmus egyértelműen vallotta, hogy az ember szabad és képes a jót választva cselekedni, továbbá hangsúlyozta, hogy Isten kegyelme az ami minden felett jelen van és működik, azonban az embernek együtt kell működnie ezzel a kegyellemmel. Luther ezzel a gondolattal szemben azt fogalmazza meg, hogy a szabadság alapvetően Isten és ember kapcsolatában nem az ember jellemzője elsősorban, hanem az Istené. Hozzá teszi azonban, hogy az ember szabad a világ tekintetében, vagyis az ember az e világi cselekvésében szabadon működhet, ámbar Isten ezekben is működik az ember „mellett” vagy sokkal inkább az emberrel. Később a reformátorok gondolkodásában egyre inkább elveszik az ember szabadsága és a determinizmus, az előre elrendelés veszi át a helyét.

A felvilágosodással megkezdődött a modern/filozófiai liberalizmus. A szabadság kérdése ettől kezdve tulajdonképpen elszakadt a teológiától vagyis olyan társadalmi, politikai, filozófiai téma lett, mely függetlenítette magát az Egyház emberről, Istenről, kegyelemről vallott tanításától. Ennek okán a szellemtörténet további reflexióira a szabadsággal kapcsolatban már nem térünk ki jelen tanulmányunkban, hiszen maga a liberalizmus eszméje, annak széleskörű szerteágazása külön tanulmány témája lenne.

A teológiai szempontoknál végül, mintegy szisztematikus reflexió a szabadság kinyilatkoztatáson alapuló értelmezését szeretnénk röviden összefoglalni. Az Újszövetség alapján egyértelmű, hogy a szabadság a megváltás gyümölcse, melyet Jézus műve által nyer el az ember a Szentlélekben. Jézus helyreállította Isten és ember szabad kapcsolatát, ezáltal elnyertük Isten gyermekeinek szabadságát, vagyis az istengyermeki méltóságot. Ez a szabadság azonban nem csupán elméleti, hanem egzisztenciális jellegű. Karl Rahner rámutatott, hogy az Isten úgy jelenik meg, mint egyetlen lehetséges felelet az ember nagy és sokszor megoldhatatlannak tűnő kérdéseire. Isten úgy nyilatkoztatta ki Önmagát, mint aki maga a feltétel nélküli és teljes szabadság, aki szabadon életre hívja az embert, odafordul hozzá és őt magát is szabadsággal ajándékozza meg. Feltárható az emberi élet értelme és végső célja, így mindenkinek szabad lehetősége nyílik, hogy megvalósítsa, beteljesítse életének célját, értelmét. Itt meg kell jegyeznünk,

hogy Frankl és a logoterápia ugyan ebből az alap állításból indul ki, amikor az emberről, az életről és az értelemről beszél, így talán valóban alkalmas „eszköz” lehet az evangelizáció számára.

Frankl dimenzionálon-tológiájának vázlata

Viktor Frankl dimenzionál-ontológiájában (Dimensionalontologie) háromdimenziósként mutatja be az embert. Ez a három dimenzió vagy másként sík a **testi**, a **lelki** és a **szellemi**. Ezek egymástól nem elválaszthatóak, és az élet minden pontján az embernek mindhárom dimenziója „összetalálkozik”. Teológiailag itt meg kell jegyeznünk, hogy Frankl nem trichotomista¹⁴, abban az értelemben, hogy nem vall az emberben három különálló szubsztanciát, sokkal inkább az ember „működése” felől közelítve három különböző „nézőpontból” vizsgálódik. Továbbá meg kell jegyeznünk, hogy Szent Pál a Tesszalonikieknek írt levelében (ld. I Tessz 5,23) ugyanezt a hármassémát használja (nem teljesen azonos értelemben). Erről a későbbiekben még fogunk szólni.

Nézzük meg röviden, hogy mit is takarnak a különböző síkok. A szomatikus (testi) sík a testi jelenségeket foglalja magába, vagyis az ember biológiai, kémiai és fiziológiai folyamatait. A pszichikai (lelki) sík az érzelmeket, érzéseket (vágyak, indulatok, stb.) foglalja magába, továbbá az ember intellektuális képességeit, szociális mintáit. A harmadik dimenzió, a szellemi sík egyfajta állásfoglalást jelöl az első két dimenzióval, a szomatikus és a pszichikai síkkal szemben. Emellett vagy ezzel együtt a szellemi síkban gyökereznek többek között az ember akarati döntései, vallásossága, értékfelfogása, a teremtő alkotás vágya, etikai érzéke, a szeretet döntése.

Látnunk kell, hogy a három dimenzió közül (csak) a szellemi sík sajátosan emberi dimenzió Frankl elgondolásában, melyet a logoterápia „**noétikus dimenzió**nak” is szokott nevezni. A logoterápia erre a síkra helyezi a hangsúlyt, és ezzel válik ki a megszokott pszichoterápiás iskolák általános felfogásából, melyek figyelmüket az ember pszichikai síkjára koncentrálják. Így megállapíthatjuk, hogy a logoterápia felmutatott egy új, „sajátosan emberi” aspektust a klasszikus pszichoterápia számára, mely alapvetően kétdimenziós szinten gondolkodott. Sőt nem csupán felmutatott egy új szempontot, de Frankl azt is mondja, hogy valójában a tulajdonképpen emberi csak akkor nyilvánul meg, ha bemerészkedünk a szellemi dimenzióba. Az ember szellemisége (Geistigkeit) nem csupán egy tulajdonság a sok között, amely jellemzi az embert, hanem az emberlét egyik egzisztenciáléja, a szabadság (Freiheit) és a felelősség (Verantwortlichkeit) mellett, melyek valójában konstituálják az emberi létet.

Frankl emberképére jellemző, hogy az embert **unitas multiplexként** írja le, azaz olyan létezőként, akiben a különböző dimenziók (testi, lelki, szellemi) együttesen és egységként vannak jelen, és ilyen értelemben egyik dimenzió sem elégséges önmagában, hogy az embert megjelenítse. Egy másik fontos megállapítás, hogy az ember léte sajátos lét, melyet Frankl az **egzisztencia** szóval fejez ki. Tehát az ember önmagán túlra mutat, és így szabad arra, hogy önmagának transzcendálása által értelmet teljesítsen be. Továbbá az ember alapvető szabadságából fakad (hogy nem ösztön-én), hogy képes a szellem dacoló hatalmával saját sorsához való viszonyulását (beállítódását) alakítani, megváltoztatni.

Mindezek mellett természetesen nem tagadja Frankl terápiás koncepciója, hogy minden embernél az esetleges terápiát arra a síkra kell összpontosítani, amelyikben a probléma felmerül, azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a pszichikai és a szellemi dimenzió az emberben határozottan megkülönböztethető, és meg is kell különböztetnünk, egyébként eltorzítjuk az

¹⁴ Elítélt eretnokség, mely szerint az ember három különböző szubsztanciából áll, testből, lélekből és szellemből, de a szellemet nem közvetlenül az egész ember egységet teremtő princípiumának tekinti, hanem úgy gondolja, hogy csak állati és vegetatív lelki erők által kapcsolódik a testhez.

**Kisiván, Csaba: Az emberi lét „határegzisztenciái” – Szabadság és felelősség
Szabadság és felelősség Viktor Frankl filozófiájában,
valamint a katolikus teológia értékelésében**

emberről alkotott képünket. Mindebből már az is elénk tárul, hogy Frankl igen differenciált – véleményem szerint jól átgondolt – emberképpel operál. Jelen tanulmány keretei között sajnos nincs lehetőségünk a frankli antropológia egyéb meglátásaira, szempontjaira kitérni.

Kitekintés: A Biblia dimenzionál-ontógiája és annak recepciója a katolikus teológiában

Mint a fejezet címe is jelzi, jelen téma „feldolgozása” e tanulmány keretei között csupán kitekintés. Így szükséges leszögeznünk, hogy mint ilyen esetleges és nem tart igényt a teljességre – ekként külön tanulmány témáját kellene, hogy képezze – sokkal inkább a megértést szolgáló rövid szisztematikus reflexió kíván lenni.

A görög filozófia és a teológiai antropológia érdeklődését nagyban az a kérdés mozgatja, hogy miből épül fel az ember; hogyan viszonyul a test a lélekhez; tekinthetjük-e az embert egységes egésznek, továbbá, hogy mindez mit jelent az örök élet szempontjából. A katolikus dogmatika nyelvén röviden így foglalhatjuk össze a teológiai antropológia tanítását az ember testi-lelki valóságáról: „Az ember természete ezért nem szellem és anyag kettősségében valósul meg, hanem a személy egységében, e személy testben megvalósított szellemi és erkölcsi aktsaival együtt (szubsztanciális egység). A szellemi lélek szubsztanciális formája önmagában és önmaga által egységet adó princípiuma a léleknek illetve a testté válásra rendelt és alkalmassá tett anyagnak, melyek – elvontan nézve – önmagukban még nem teljes szubsztanciák (vö. a következő formulát: anima forma corporis [a lélek a test formája]).” (Müller, 2007). A II. Vatikáni Zsinat *Gaudium et spes* kezdetű dokumentuma az alábbi módon fogalmazza meg ennek az igazságnak következményét: „A test és lélek egysége az ember testi mivoltánál fogva magába gyűjti az anyagi világ elemeit.” (GS 14.) Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a lélek rendelkezik szubsztancialitással, szellemiséggel („pszichikus pneuma”) és hallhatatlansággal; a test pedig az ember világban való létének lényegi összetevője, és a személyes Istennel való üdvözítő találkozás alkalmas közvetítő közege.

Látnunk kell, hogy a Biblia alapvetően nem a hellén filozófia kérdéseire kíván választ adni, nem is dogmatizálni szeretné az emberben a test és a lélek viszonyát, hanem elsősorban az ember egységét szeretné feltárni olyan kontextusban, hogy értelmezhetővé váljon az ember teremtménysége és viszonya a Teremtőhöz, élete és üdvössége.

Először azt kell vizsgálnunk, hogy a Bibliában a héber és a görög antropológia is megjelenik, sőt a helyzetet, vagyis az értelmezést az is bonyolítja, hogy a két antropológiai felfogáson túl a héber ószövetség görög fordítása (Septuaginta) is egyfajta értelmezést, terminológiai irányt ad. Az ószövetségi antropológia¹⁵ három fogalmat használ alapvetően amikor az emberről kíván beszélni. **’Basar’**, amit testnek szoktunk fordítani, **’nefes’**, amit általában léleknek és **’ruah’**, amit pedig szellemnek. Mindhárom kifejezés több, mondhatni számtalan jelentésárnyalatban megjelenik az Ószövetségben, ezek részleteire azonban nem tudunk itt kitérni, így egy leszűkítő értelemezésre szorítkozunk, mely témánk szempontjából a legrelevánsabb. Hogy jobban megértsük ezt a hármas nézőpontot, tegyük a héber kifejezések mellé azok görög megfelelőit, ahogyan a Septuaginta¹⁶ fordítja azokat: **’basar – sarx’**; **’nefes – psykhe’**; **’ruah – pneuma’**. Az Ószövetségi Szentírás a **’bászár’** szóval összefoglalóan az ember halandóságára, esendőségére utal. A **’nefes’** kifejezés az életre, vagy a hiányt szenvedő emberre alkalmazódik,

¹⁵ Az Ószövetség túlnyomó részét héber nyelven írták, néhány fejezetet kivéve Ezdrás és Dániel könyveiben, amelyek arám nyelven íródtak, illetve a deuterokanonikus könyvek közül ma úgy gondolják a szentírás tudósok, hogy a Makkabeusok 2. könyve és Bölcsesség könyve eredetileg is görög nyelven írhatótt.

¹⁶ Az Ószövetség első fordítása a K.r.e. III. században. A diaszpórában élő hellenizálódott zsidóság számára készült fordítás. Kihívás volt a fordítók számára, hogy olyan görög szöveget alkossanak, amely jól érthető a hellenista gondolkodású emberek számára is – hiszen ez eltért a héber gondolkodástól –, továbbá az üzenet is sértetlen maradjon.

míg a 'ruah' az Istentől származó, vagy erővel felruházott embert jelöli. Itt röviden szeretnénk rámutatni arra, hogy Szent Pálnál néha a 'sarx', néha a 'szóma' (vö. pl. 1Tessz 5,23) szerepel. Ratzinger megjegyzi, hogy míg Pál alapvetően a sarx-ot és a pneumat szembe állítja, úgy a szóma (test), már a keresztény ember új pneumatikus létéből fakad, így ebben már nincs szembenállás.

Fontos látnunk, hogy a teológiai antropológia és tulajdonképpen a klasszikus görög filozófiai antropológia is két részre osztja az embert – ahogyan erről már fentebb szóltunk –, vagyis az ember test és lélek, illetve e kettő egysége. Ha a Biblia hármass felosztását nézem, akkor tulajdonképpen nem három teljesen különálló részből kell beszélnünk, hanem sokkal inkább egy olyan antropológiáról, amely a teljes embert jelöli és mutatja be három különböző szempontból, nézőpontból.

Mindezek alapján láthatjuk, hogy az antropológiában a hármass felosztás megjelenik már valamelyest az Ószövetségben, de kifejezetten az Újszövetségben Szent Pálnál (vö. 1Tessz 5,32), így az nem frankli sajátosság, és ahogyan fent bemutattuk nem is áll szükségképpen szembe a teológiai antropológia megállapításával, mi szerint az ember test és lélek egysége.

Szabadság és felelősség Frank filozófiájában és „teológiájában”

Szabadság és felelősség kapcsolata

A **szabadság** és a **felelősség** olyan alap adottságai az emberi életnek, melyek eleve egymást feltételezik, hiszen az ember szabadságából fakad, hogy felelőssége is van, vagy megfordítva: az ember nem lehetne felelősségre vonható, ha nem lenne szabad. Frankl éppen ezért az emberi létet „szabad-lét”-nek és „felelős-lét”-nek nevezi, sőt ezekből fakadóan Jaspers nyomán „**döntéssel bíró létezés**”-nek is, melynek a különböző lehetőségek közül minden helyzetben választania kell egyet, melyet megvalósít.

Az ember szabadság

A szabadság emberi jelenség, mely azonban nem feltétlen, hanem bizonyos szinten korlátozott. Ezen azt értjük, hogy az ember nem tehet meg mindent, amit meg akarna tenni, vagy ahogy maga Frankl fogalmaz: „az emberi szabadság nem azonos a mindenhatósággal” (Frankl V. E., 2010). Az embert korlátozzák saját biológiai, fizikai korlátai, továbbá korlátozzák a világ természettudományos törvényei is. Azonban az ember még ezek között a korlátok között is minden helyzetben szabad arra, hogy állást foglaljon az adott helyzetben, állást foglaljon velük szemben, azaz beállítódását (viszonyulását) meghatározza. Frankl meg van arról győződve, hogy az ember magatartását alapvetően nem az embert körülvevő külső tényezők, hanem az ember döntései határozzák meg. Megfogalmazásában a szabadság lényegében azt jelenti, „hogy szabad vagyok valamitől s szabad valamire” (Frankl V. E., 2010). Leírja, hogy szerinte az ember három nagyon fontos dologgal szemben szabad alapvetően: az ösztönökkel szemben, a biológiai örökséggel szemben és a környezettel szemben.

Az ösztönökkel szembeni szabadság az ember esetében azt jelenti, hogy nem az ösztönei határozzák meg az embert. Ellentétben az állattal, az ember esetében azok irányítása éppen a személyből indul ki, így az ember bármikor képes az ösztöneivel szembeszállni, és azoknak nemet mondani. Ez egy igen fontos tényező – többek között –, mely határozottan kiemeli az embert az állatok világából, sőt mi több, ezen tulajdonsága (ti. hogy ösztöneit irányítani képes) határozottan és látványosan demonstrálja az ember szabadságát.

Az öröklődéssel kapcsolatban Frankl csupán röviden megjegyzi, hogy megbízható öröklődéstani kutatások szerint az ember öröklött hajlamaival szemben is bizonyos szabadsággal rendelkezik. Ezen állítását egy ikerkutatással támasztja alá, valamint teszi szemléletessé. Ezen kísérlet szerint egy ikerpár mindkét tagja öröklötten jó képességekkel rendelkezett, volt egyfajta

**Kisiván, Csaba: Az emberi lét „határegzisztenciái” – Szabadság és felelősség
Szabadság és felelősség Viktor Frankl filozófiájában,
valamint a katolikus teológia értékelésében**

velük született „refináltságuk”, azonban egyikük egy refinált bűnöző volt, míg a másikuk egy refinált nyomozó. Ezzel a példával is arra kíván rámutatni Frankl, hogy nincs olyan velünk született adottság, tulajdonság vagy esetleg jellemhiba, melyet ne tudnánk valamiképpen jóra fordítani.

Harmadikként pedig a környezettel foglalkozik szerzőnk, mely állítása szerint szintén nem determinálja az embert, mert nem azt tartja fontosnak, hogy miként korlátoznak az adottságok, hanem hogy az adott embernek milyen a beállítódása környezetével, az adott helyzettel szemben. Tehát Frankl az „**individuális beállítódásra**” teszi itt a hangsúlyt. Az ember csak annyiban tud igazán ember lenni, amennyiben képes **transzcendálni**, azaz túllépni önmagán, testi és lelki létezésén túlra irányulni. Az embernek élete folyamán gyakorlatilag minden pillanatban állást kell foglalnia külső környezetével és belső világával szemben. „S azt a valamit, ami képes arra, hogy nemcsak társadalmi és testi meghatározottságokkal, hanem még a lelki-ekkel is szembe forduljon, nevezzük szelleminek az emberben. Szellemi már 'ex definitione' is csak az lehet az emberben, ami szabad. »Személynek« eleve egyáltalán csak az nevezhető, ami – bármiféle ténnyel szembeni – szabad viszonyulásra képes. A szellemi személy az az emberben, aki mindig, minden időben ellent tud mondani!” (Frankl V. E., 2010) – fogalmaz Frankl.

A szabadság fogalmával kapcsolatban különbséget kell tennünk a külső és belső kényszerektől való szabadság és az akarat szabadsága között, mely szintén még további két részre osztható: az **egzisztenciális szabadságra**, mely az ember létezéséhez való viszonyulását jelenti, valamint a **választási szabadságra**, mely a mindennapi helyzetekben való döntéseket jelenti. Ha ezeknek a fényében értékeljük Frankl szabadságról vallott nézeteit, akkor láthatjuk, hogy igen komplex szabadság-fogalommal operál, ami gyakorlatilag a szabadság szinte minden dimenzióját fedi, mégis talán a hangsúly az **akarat szabadságán** van, melyet minden ember birtokol, és csupán néhány olyan helyzet lehetséges, melynek következményeként gyakorlatilag az ember ténylegesen nem képes ezt a szabadságot felfedezni magában. És éppen ez a tulajdonsága az emberi természetnek az, amely képessé teszi arra, hogy minden helyzetben értelmet találjon és teljesítsen be.

Az ember felelős-léte

Ahogy láttuk, a logoterápia szabadnak tekinti az embert, azonban nemcsak szabadnak, hanem felelősnek is. A **felelősség** az emberi létnek eleve adott jelensége, hasonlóan a szellemiséghez és a szabadsághoz.

Az ember felelős azért, hogy az életében adódó konkrét szituációkban keresse és megtalálja az értelmet, hogy értéket valósítson meg alkotói értékben, élményértékben és beállítódási értékben. A felelősségteljes létezéssel függ össze Frankl rendszerében az is, hogy az embert individuumnak tekinti, hiszen úgy véli, hogy a felelősségteljeségben mutatkozik meg az ember legeredetibb volta.

Az ember **felelős-létével** (Verantwortlich-sein) kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy mi vagy inkább ki előtt éli meg felelősségét. Frankl megfogalmazása nem teljesen egyértelmű a kérdésben, mert két különböző helyen két különböző dolgot fogalmaz meg, amivel szemben az ember felelős. Természetesen a két dolog között nincs feloldhatatlan ellentét, hiszen mindkét kijelentés valamiképpen a transzcendenciára utal, ha a logoterápia rendszerének egészében vizsgálom. Az első kijelentése, melyet az Orvosi léleg Gondozás című művében tesz, így hangzik: „... az emberi lét a végességével szembeni felelős-lét.” (Frankl V. E., 2015). A másik kijelentése Az egzisztenciaanalízis és a logoterápia alapjai című művében található, melyben azt mondja, hogy az ember a lelkiismerete előtt felelős. A lelkiismeret előtti felelősség mindenképpen összefügg a lelkiismeret eredetével, miszerint a lelkiismeret hangja a transzcendencia hangja, melyet az ember hallgat, de nem tőle származik, így a vele folytatott párbeszéd is

valóságos dialógus. Azonban, ha a lelkiismeret az az instancia, amely előtt felelősek vagyunk, akkor az felvet egy további kérdést, mégpedig azt, hogy a lelkiismeret az utolsó instancia-e vagy van tovább?! Frankl válasza erre egyértelmű: „a lelkiismeret mögött áll Isten Te-megszólítása; mert a lelkiismeret sohasem lehetne hatalmi szó az immanenciában, ha nem lenne a transzcendencia Te-megszólítása.” (Frankl V. , A tudattalan Isten, 2002). A lelkiismeret Frankl felfogása szerint az értelemtalálás „premorális és intuitív szerve”, mely egyfajta képesség az emberben, hogy felkutassa az egyszeri és egyedülálló értelmet, mely minden szituációban – még ha sokszor rejtve is – jelen van. Mindig személyes valóság (individuális instancia), soha nem általános és nem is sematikus, mely gyakorlatilag az adott szituációkban a személyre szabott értelmet konkrét feladatként ismeri fel.

A logoterápia beszél tudattalan vallásosságról, azaz elfojtott vallásosságról vagy ahogyan Frankl még nevezte, „szégyenlős vallásosságról”. „Az élet színpadán cselekszünk, elvakít bennünket mindennapjaink tolakodó felületessége, mindig is sejtjük azonban – a szív bölcsessége súgja ezt meg nekünk –, hogy bár láthatatlan, de fontos tanú előtt, aki előtt majd felelnünk kell azért, hogy beteljesítettük-e életünk tőlünk elvárt, konkrét és személyes értelmét.” (Frankl V. E., 2010) – fogalmaz Frankl. Ez a gondolat nagyon összecseng Pascal gondolatával, akit maga is idéz pár oldallal előbb. Pascal írja: „A szívnek vannak érvei, miket nem ismer érvelő eszünk; ezt ezer dologból tudjuk. Állítom, hogy a szív természettől fogva szereti a mindenhatót is (...) Istent a szív érzi, nem az ész. Íme, ez a hit, a szívünkkel, nem pedig az értelmünkkel érezhető Isten.” (Pascal, 1983).

Konklúzió

A létnek válasz jellege van, mégpedig az élet értelmére vonatkozó kérdés tükrében. A logoterápia és a katolikus teológia szemlélete szerint az embert nem determinálják megváltoztathatatlanul a körülmények, vagyis alapvetően szabad. Még a legnehezebb helyzetekben, a mély krízisekben – amikor a külső körülmények megváltoztathatatlanok – az ember akkor is szabad arra, hogy a viszonyulását, beállítódását megváltoztassa, vagyis képes szabadon eldönteni, hogy miként viszonyul az adott szituációhoz, körülményekhez. Képes beállítódását a belső (pszichológiai és szellemi) és külső (biológiai és társadalmi) viszonyainak megfelelően megváltoztatni, tehát képessé válik a körülményekkel való szembesülésre. A szabadság az ember szellemi dimenziójából származik – vallja Frankl és kinyilatkoztatás egyaránt – így a lényegét meghatározó jegy, mely által mondhatjuk, hogy a test és a psziché dimenziói felett áll. Szellemi létezőként az ember nem csupán reagálni képes környezetére, hanem képes befolyásolni, alakítani saját életét. Az ember valódi szabadsága egyben erőforrás is, mely képessé teszi, hogy visszaszerezhesse az „önállóságát” és az irányítást saját élete felett. Az értelemtaláláskor egy lehetőség felfedezéséről van szó a valóság mint háttér előtt. A mindig és minden élethelyzetben konkrét értelemlehetőség megvalósítására irányuló (szabad) akaratból fakadó tényleges cselekvés során teljeseedik ki a személyes élet értelme. Frankl – így a logoterápia – célja tehát, hogy az embert szabadsága és felelőssége tudatára ébressze; ezáltal válhat a lelkipogozók, segítő szakmában dolgozók és minden Isten-kereső ember javára ez a fajta „filozófiai-lélekgondozás”.

Irodalomjegyzék

- Anzenbacher, A. (2001). Bevezetés a filozófiába. Budapest: Carthaphilus Kiadó.
 Aquinói, T. (2002). A teológiai foglalat. Első rész. Budapest: Gede Testvérek Bt.
 Fila, B. (2006/5). Az emberi szabadság teológiai értelmezésének néhány szempontja. Vigilia, 322-330.
 Frankl, V. (1985). The Unheard Cry For Meaning. Washington Square Press.
 Frankl, V. (2002). A tudattalan Isten. Euro Advice.

**Kisiván, Csaba: Az emberi lét „határegzisztenciái” – Szabadság és felelősség
Szabadság és felelősség Viktor Frankl filozófiájában,
valamint a katolikus teológia értékelésében**

- Frankl, V. (2004). *Man's Search For Meaning*. Penguin Random House.
- Frankl, V. (2005/1). Tíz tétel a személyről. *Embertárs*, 76-80.
- Frankl, V. (2006). *Értelem és egzisztencia*. Jel Kiadó.
- Frankl, V. E. (2010). Az egzisztenciaanalízis és a logoterápia alapjai. In P. Sárkány, & O. Zsók, *A logoterápia alapjai - kétnyelvű szöveggyűjtemény*. Budapest: Jel Kiadó.
- Frankl, V. E. (2015). *Orvosi lélekgyógyászat*. Budapest: Jel Kiadó.
- Frankl, V. E. (2016). *Der Wille zum Sinn*. Bern: Hogrefe AG.
- Heidegger, M. (2019). *Lét és idő*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Jaspers, K. (in.). *A transzcendencia rejtjelei. hely nélkül*.
- Jenkins, L. E. (2012). Free to Say No? Free Will and Augustine's Evolving Doctrines of Grace and election. Cambridge: Cambridge. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1cgf3nb>
- Kaiser, B. (dátum nélkül.). A szabadságról. Forrás: *Theológiai Szemle*: http://theolszemle.meot.hu/dokumentumok/Bernhard_Kaiser_ThSz95_hun.pdf
- Kopp, M., & Berghammer, R. (2009). *Orvosi pszichológia*. Budapest: Medicina Könyvkiadó Zrt.
- Lukas, E. (2011). *A logoterápia tankönyve*. hn.: Agapé Kiadó.
- Lukas, E. (2011). *A logoterápia tankönyve*. Kiskundorozsma: Agapé Kiadó.
- Luxemburg, E. (1920). *Die russische Revolution: Ene kritische Würdigung*. Berlin.
- McGregor, P. J. (2025/1). Bevezetés Joseph Ratzinger teológiai antropológiájába. *Vigilia*, 15-24.
- Müller, L. M. (2007). *Katolikus dogmatika*. Budapest: Kairosz Kiadó.
- Pascal, B. (1983). *Gondolatok*. Gondolat Könyvkiadó.
- Rokay, Z. (2018). *Filozófiatörténet III*. Budapest: Szent István Társulat.
- Rózsa, H. (2011). *A Genesis könyve I*. Budapest: Szent István Társulat.
- Sárkány, P. (2008). *Filozófiai lélekgyógyászat*. Budapest: Jel Kiadó.
- Sárkány, P., & Zsók, O. (2010). *A logoterápia alapjai - kétnyelvű szöveggyűjtemény*. Budapest: Jel Kiadó.
- Török, C. (2009). *Bölcsességkeresők*. Budapest: L'Harmattan - Jezsuita Szakkollégium.
- Vanyó, L. (1980). *Ókeresztény írók III*. Budapest: Szent István Társulat.
- Vanyó, L. (1984). *Ókeresztény írók VIII*. Budapest: Szent István Társulat.
- Wolff, H. W. (2003). *Az Ószövetség antropológiája*. Budapest: Harmat Kiadó.

Kisiván Csaba – PhD hallgató

csaba.kisivan@gmail.com

ORCID ID: 0009-0006-4166-1296

Hivatkozz rám! (APA 7th)

Kisiván, Cs. (2025). Az emberi lét „határegzisztenciái” – Szabadság és felelősség. In T. Kovács & A. Béres (Szerk.), *Interdiszciplinaritás és párbeszéd – az SZJSZK fennállásának huszadik évfordulója alkalmából* (pp. 31–44). PTE TTK Szentágothai János Protestáns Szakkollégium. DOI: <https://doi.org/10.15170/TTK-SZJSZK-2025a-3>

„Boundary-existentials” of Human Existence - Freedom and Responsibility Freedom and Responsibility in Viktor Frankl's Philosophy and the Evaluation of Catholic Theology © 2025 by Csaba Kisiván is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International. To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Emberetek vagy égitestek? - Joseph de Maistre és a korai szcientizmus kritikája

People or planets? – Joseph de Maistre and his critique of early scientism

Pető Balázs Lajos

Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

ABSTRACT

Joseph de Maistre was born on April 1, 1753, in the town of Chambéry, in the Duchy of Savoy, which was part of the Kingdom of Sardinia. He came from a deeply religious Catholic family, and his religious convictions provided a fruitful foundation for the development of his intellectual views throughout his life. Although Maistre is usually classified by intellectual historians as one of the early authors of the French Counter-Revolution and political theology, his lesser-known works contain rich discussions on a variety of topics. In a short, unpublished work, which is actually considered to be Maistre's latest discovery, he explores serious dilemmas about the relationship between man and progressive science. He wrote the manuscript *Essai sur les Planètes* (Essay on the Planets) in 1799, during his exile in Venice, after French revolutionary troops occupied Turin. In this short work, we can see him as one of the first critics of early scientism.

Keywords: scientism, revolution, counter-revolution, conservatism, philosophy

A szcientizmus fogalma

Molnár Attila Károly meghatározása szerint „a szcientizmus a természettudományos módszerek és előfeltevések kiterjesztése a társadalomtudományokra és azokon keresztül az erkölcsre és a közéletre” (Molnár, 2010, p. 34). A gondolat, miszerint csak az immanens, azaz evilági, fizikai érzékeléssel és tudományos módszerrel megismerhető valóság létezik, nem volt újkeletű a 19. században, de ekkor teremtették meg először követendő ideológiaként. Legnevesebb képviselői közé tartozott Claude Henri de Saint-Simon, aki többek között a falanszterelmélet szülőatyjaként vált ismertté, Auguste Comte, a pozitívizmus átfogó rendszerré fejlesztője, illetve Karl Marx, a kommunizmus teoretikusa. A szcientizmus vonzó megoldást kínált a 19. századtól kibontakozó tömegtársadalom számára: a tudás következményeinek bizonyosságát és ezen túlmenően egy tökéletes életforma garanciáját. Paradox módon azonban a szcientisták valójában szekuláris vallást alapítottak, Isten mindenhatóságát a szakralizált tudományára cserélve. Az irányzat bukását két nagyobb okban foglalhatjuk össze.

Egyfelől a szcientizmus magában hordozta a konstruktívizmust, vagyis azt a nézetet, miszerint a társadalom megfelelő tudás birtokában kedvünkre alakítható, illetve tökéletesíthető. E törekvések kudarcaira hívták fel a figyelmet a 20. század legjelentősebb modernitás- és utópia-kritikus szerzői, többek között Hannah Arendt, Eric Voegelin vagy Michael Oakeshott. A kudarc másik oka a szcientizmus vakhite volt a bizonyosság kérdését illetően. A szcientisták

képletesen értve nem pusztán Istent cserélték le, hanem az egyházi rendet is. Az irányzat felkent főpapjai azok a tudósok lettek, akik az aktuális jelent megelőző korokban komoly tekintéllyel bírtak, és munkásságuk kanonizálhatónak ítéltetett a tudományos fejlődésről szóló új történelemszemléletbe. E szerzők száma nem volt azonban túlságosan nagy számú, ugyanis a szcientisták általában megvetették és elutasították a felvilágosodás előtti világ kultúrájának értékét. Egy önkényes, elitista és metafizikaellenes irányzat született vallásos jellemvonásokkal, amely megkérdőjelezhetlenné tett bizonyos tekintélyeket (uo.).

Ahogy arra Nyirkos Tamás is rámutat *Secular Religions: The Key Concepts* című könyvében, a tudomány számos világi vallás narratívájának részét képezte és képezi napjainkig. Amennyiben a tudomány valóban az emberiség vallás alóli felszabadításának eszköze, akkor legalább funkcionális értelemben analógnak kell lennie vele. A 19. század végén eleven meggyőződéssel élt az európai közvélemény szemében a tudomány teremő és megváltó erejébe vetett optimista hit. Különösen az ortodox darwinizmus ejtette rabul a tömegeket, elsősorban az ismeretterjesztő irodalom segítségével (Nyirkos, 2024, p. 181). Ilyen értelemben napjainkig fennmaradt, és önkényesen leegyszerűsítő magyarázataival a 21. században is komoly érdeklődés övezi, különösképpen az új ateizmus irányvonalának prominens szerzőinél, például Richard Dawkins vagy Sam Harris esetében.

A szcientizmus képviselőire ugyanakkor általában jellemző volt már az irányzat fénykorában is, hogy inkább a tömegekre kívántak hatni, vigasztalásra és végleges magyarázatokra redukálva sokkal összetettebb jelenségeket. Azzal, hogy értéktelenné minősítették a felvilágosodás előtti világ kultúráját, figyelmen kívül hagyták mindazon előzményeket, amelyek saját korukig vezettek. Ironikus módon ezzel is éppen a tudományos igényességtől távolodtak el. Ráadásul saját szekuláris hagiográfiát alkottak a felvilágosulatlanok tekintett múlt azon történelmi szereplőinek bevonásával, akiket állítólag a tudomány nevében hurcoltak meg vagy ítélték halálra. A szcientista szentkultuszhoz tartozik többek között Giordano Bruno, Szervét Mihály vagy éppen Galileo Galilei. Erősen megkérdőjelezhető ugyanakkor, hogy valóban tudományos nézeteik miatt kellett-e szenvedniük (Nyirkos, 2024, p. 182). Jól látható tehát, hogy a szcientizmus, bár elsősorban egy modern, 19. századi eredetű irányzat, intellektuális kritikái olvasata legalább egy évszázadnyi távlatot váratott magára. Képviselői mindemellett napjainkban is, főleg az ismeretterjesztő tudományos irodalom révén, képesek megfogni nagyobb tömegeket.

A szcientizmus előfutárait a felvilágosodás egyes képviselőiben lelhetjük meg. Amikor a 18. századra tekintünk, egy mozgalmas tudományos kultúra tárul elénk, amelyben nem játszottak még főszerepet ideológiai konszenzusok. Általánosnak tekinthető azonban, hogy az emberi viselkedést és az embert körülvevő világot egyre inkább a természeti törvények szellemében kezdték értelmezni, az Istentől eredő providencialista világmagyarázat vagy háttérbe szorult vagy alárendelődött ennek.

Egy kritikus gróf Savoyából

Joseph de Maistre 1753. április 1-jén született a Szárd Királysághoz tartozó Savoyai Hercegség területén, Chambéry városában. Mélyen vallásos, katolikus családból származott, hitbéli meggyőződése egész életében gyümölcsöző alapot szolgáltatott szellemi nézeteinek kibontakoztatásához. A francia forradalom előtti időszakban egy savoyai szabadkőműves páholy tagja volt, itt ismerkedett meg Louis-Claude de Saint-Martin tanaival. 1792-ig szenátorként szolgált a Szárd Királyságot. Ugyanebben az évben a francia forradalmi hadsereg támadást indított a savoyai királyságrész ellen, amely minimális katonai ellenállást mutatott fel, és rövid idő leforgása alatt megszállás alá került. Miután Maistre elhagyta Chambéry városát, kezdetét vette egy zaklatott, meneküléssel teli élet. Kényszerű száműzetésének éveit írta legfontosabb munkáit, köztük az 1797-ben megjelent *Elmélkedések Franciaországról* című politikai művét.

Ebben a francia forradalom és a régi rend kritikája mellett programszerűen fektette le az ellenforradalom alapjait.

1802-ben, a szárazföldön egészen legyőzött, Szardínia szigetére viaszszorult monarchia uralkodója I. Viktor Emánuel kinevezte Maistre-t oroszországi nagykövetnek. Ezt a tisztséget egészen 1817-ig viselte és ez idő alatt végig Szentpéterváron tartózkodott. A főváros pezsgő élettel bíró szalonjainak rendszeres látogatása szükséges részét képezte ugyan Maistre diplomáciai kötelezettségeinek, de a társasági élet színes világát önmagában is élvezte. Ezek az alkalmak egyszerre ösztönözték őt eszméi kidolgozására és szolgáltak olyan fórumként, ahol nézetei nyilvánosságra kerülhettek mások előtt. A gazdag társasági életből nyert új tapasztalatok is közrejátszottak abban, hogy igen termékeny író volt Oroszországban töltött időszaka alatt. Ebben az érásban született a Szentpétervári esték, A pápáról és a Bacon filozófiájának vizsgálata is. A Szentpétervári estéket 1809-től kezdte írni, de csak halála után nem sokkal, 1821-ben adták ki.

Napóleon végső bukását követően az európai monarchiák restaurációjának idején érkezett vissza hazájába 1817-ben. Államminiszternek nevezték ki, noha ez a tisztség inkább csak nevében tükrözött komoly felelősséget. Tulajdonképpen csak annyi volt a feladata, hogy aláírásával érvényesítsen kormányzati dokumentumokat. Kinevezését követően egészségi állapota romlásnak indult, 1820 decemberétől fogva pedig teljesen megrendült. Egy bénulással járó megbetegedés támadta meg, ennek következtében gondozásra szorult és egy idő után már csak tolószékben hordták ki otthonán kívülre. Elméje azonban teljesen világos maradt, a halála előtti napokban még rendszeresen diktált leveleket. 1821. február 25-én este megérezte, hogy élete végét fog érni és nem fogadott el több gyógyszert. Hamarosan kómába esett és másnap reggelre elhunyt szeretett felesége és leányai körében.

Annak ellenére, hogy Maistre-t az eszmetörténészek a francia ellenforradalom, illetve a politikai teológia korai szerzői között szokták sorolni, kevésbé ismert munkáiban gazdagon értekezik különböző témákról.

Egy rövid, kiadatlan írásában, mely voltaképpen a legkésőbb felfedezett Maistre-műnek tekinthető, komoly dilemmákat feszeget az ember és a progresszív tudomány viszonyáról. Az *Esszé az égitestekről* (*Essai sur les Planètes*) című kéziratot 1799-ben írta, velencei száműzése idején, miután a francia forradalmi csapatok megszállták Torinót. A dózsák városában ekkor Maistre jövedelmező állás híján tartózkodott (Lebrun, 1988, pp. 163–165).

Emberek vagy égitestek?

Az írás hangulata erősen kritikus, kurtasága ellenére figyelemreméltó tanulságokkal szolgál. Már nagyon hamar nyilvánvalóvá válik, hogy nem a csillagászatról kíván értekezni, hanem a modern természettudomány és filozófia emberképéről. A kulcsmondat már a legelején megjelenik: „[Az ember] tudásáról és felfedezéseiről a legpompásabb és legrészletesebb beszámolót adják nekünk; istent csinálnak belőle. De ha az ember igazi nagyságából akarunk érveket méríteni annak jövőbeli sorsáról, gyorsan változtatnak a dallamon; minden lehetséges eszközzel lealacsonyítják. „Csak a tudatlanságáról, a vétkeiről, a gyengeségéről és a nevetségességéről beszélnek; ilyenkor azt beszéljük, ő egy állat, egy féreg” (Maistre, 1799).

Az írás ennek a vezérgondolatnak további kifejtését a „mindet az értelem teremtett az értelem számára”, illetve „a világ a láthatatlan dolgok láthatóan megnyilvánuló rendszere” klasszikus antik és keresztény érveléseinek égisze alatt folytatja. Maistre (1799) számára ez a metafizikai axióma vitán felül állt, és egész munkásságában meghatározó vezércsillagként ragyogott. Összesen tizenhárom, számozott pontba szedett axiomatikus ok-okozati meglátást ágaztatott le egészen a végkifejletig. Különösen figyelemreméltó, hogy nem veti el, sőt egyenesen axiómaként kezeli a Földön kívüli planétákon előforduló értelmes élet létezését. Ez a gondolat ugyanakkor nem volt újkeletű a maga korában, bár jelentősebb fókusz sem kapott a kortársaktól. Ismeretes ugyanakkor, hogy a középkori keresztény egyházon belül is akadtak

példák hasonló elméletekre, például a 15. századbéli német teológustól, Nicolaus Cusanustól, akit modern értelemben inkább spekulatív természetfilozófusként tartanak számon (Cusanus, idézve Maistre, 1799).

Egész rendszerünket egyetlen hatalmas birodalomnak kell tekintenünk, amelynek minden bolygója egy tartomány. Ennélfogva azt a bolygót birtokoljuk, amelyiken élünk, de ez nem jelenti azt, hogy a többi bolygó idegen lenne számunkra, dacára annak, hogy bizonyítottan nem tudunk egymással kommunikálni. Az ember uralma a Föld felett vitathatatlan. Ennek az igazságnak a tagadása az ész és az érzelem tagadása is egyben” (Maistre, 1799).

Az univerzumról alkotott szemléletmódjában egyenesen köszön vissza a középkori keresztény világkép és a neoplatonizmus is. Bár a töredékes írás végkövetkeztetéseiben inkább az apologetika műfajához áll közelebb, tartalmi szempontból a szcientizmus korai kritikáinak egyikét fedezhetjük fel benne. Maistre (1795, 1799) állítása szerint a természettudomány felvilágosult képviselői kontraproduktív képzetekkel bírnak az emberiségről. Istenné magasztalják az embert, a létezés koronájaként tekintenek rá, mint igazságra teremtetett lényre, akinek gondolkodási szabadságát nincs joga elnyomnia semmilyen hatalomnak sem. Ugyanakkor lenézik őt, mert nem hisznek abban, hogy képes a teljes megismerésre. A tudósok a modern csillagászatot használják eszközül, példa gyanánt állítva a világűr végtelenségét és kiismerhetetlenségét. Hiszen a felfoghatatlan végtelenekhez képest az ember pusztán egy ismeretlen pont, ha úgy tesszük, féreg.

Bár Maistre (1795) nem nevezi nevükön az általa kritizált tudósokat, elképzelhető, kikre gondolhatott. Felmerül Georges-Louis Leclerc de Buffon materialista természetkutató (1707–1788) neve, akiről a *De l'Etat de nature* című munkában így ír: „Rousseau úgy kezeli a politikát, mint Buffon a fizikát” (Maistre, 1795, p. 22).

Maistre kétségkívül nem kedvelte Buffont. Az ellenszenv többszörösen indokolt, ha figyelembe vesszük Buffon *Histoire naturelle* című enciklopédikus gyűjteményét, amelyben szembeszáll az ember természetben elfoglalt központi helyével. Voltaképpen az ember az állatok közé tartozik, a természet felett nem uralkodik, csupán résztvevőként létezik benne (Maistre, 1795).

A csillagászat kapcsán szóba kerülhet Pierre-Simon Laplace (1749–1827) neve is. Laplace arra mutatott rá égitestek mozgását leíró munkáiban, hogy a természet törvényei következetesen és szigorúan meghatározzák a világmindenség működését, és ebben az emberi létezés jelentéktelen. A népszerű anekdota szerint, amikor Bonaparte Napóleon császár Isten szerepéről kérdezte őt, a tudós így válaszolt: „Ilyen hipotézisre nem volt szükségem” (Stevenson, 2014, p. 431).

Bármire vagy bármikre is gondolt pontosan, véleményével kevés kivételtől eltekintve a komplett 18. századi progresszív tudományos közbeszéd ellen állt ki. A felvilágosodás kontraproduktív részletekbe hajló emberfelfogása ugyanakkor kellően szerteágazó volt ahhoz, hogy a *philosophe*-ok egymás között is polemizáljanak. A radikális materialista Offray de la Mettrie-t és „embergép-elméletét” ugyanúgy vehemens kortárs kritikák érték erről az oldalról, mint az ugyanezzel kevésbé vádolható Jean-Jacques Rousseau kései munkásságát. Maistre szemében persze ez a polémia a *philosophe*-ok között nevetséges belharc volt a végkimenetel fényében, mely a forradalomban és annak pusztító hatásaiban tetőzött.

Az égitestekről szóló esszé legfontosabb gondolatai sokkal inkább a jövőbe mutatnak. Elsősorban arról tanúskodik, hogy Maistre észrevette a tudományba vetett feltétlen bizalom problémáját. A felvilágosodás elhitette az emberrel, hogy isteni magasságokba emelkedhet és mindent megkérdőjelezhet, saját belátására támaszkodhat, gyermekkora véget ért. A tudományos forradalom megalapozott egy erős önbecsülést, mely a politikai forradalommal önkényességbe torkollott. Mindeközben éppen a legfontosabb veszett oda, az emberi méltóság. Maistre elsősorban ennek védelmezőjeként emeli fel a szavát. A *philosophe*-ok mentalitása, az embert Isten helyébe emelése és lealacsonyítása csúszómászók közé a világegyetem végtelenségének

tükrében meghatározó felfogás maradt évszázados távlatokban is. Egyik legkifejezőbb motívumát találhatjuk meg többek között a *Pale Blue Dot* kifejezésben vagy annak karakán hangsúlyozásában, hogy az ember voltaképpen nem más, mint csillagpor.

Ezek a késő 20. századi megállapítások szintén a csillagászat eredményeiből táplálkoznak. Következtetéseikben viszont megjelenik az antropológia, a teológia és a politika kritikája, enigmatikus úton közvetítve leegyszerűsített világnézeti üzeneteket. Nem hivatalos kánon köti össze ezáltal a felvilágosodás *philosophe*-társadalmát a posztmodern legnépszerűbb tudományos szerzőivel, mint például Carl Sagannal, Neil deGrass Tyson-nal vagy Richard Dawkins-szal.

A martinista hatás

Maistre azonban valószínűleg kevésbé foglalkozott volna a korai szcientizmussal, ha fiatalkorában nem érinti meg a martinizmus szelleme. Maistre szempontjából Saint-Martin személye és filozófiája igencsak mérvadó, ugyanis szabadkőműves évei alatt egészen elfogultnak bizonyult iránta. A martinizmus Maistre munkásságára gyakorolt hatása korántsem alábecsülendő. Ugyanakkor saját katolikus hitével még ezt az irányzatot is összeegyeztethetőnek tartotta, dacára annak, hogy a szabadkőművességet és a vele karöltve járó elhajlásokat a pápaság kétszeresen is elítélte a korszakban. A forradalom előtti Maistre egy olyan homo novus képét tárja elénk, aki saját korának értékrendje alapján inkább számított liberálisnak, mintsem obskúrussnak. A forradalom előtt rendszeresen ellátogatott Lyonba, a francia miszticizmus fellegrárába, ahol Saint-Martin és tanítványa Willermoz egészen mély benyomást gyakoroltak rá. Hiba lenne azonban azt állítani, hogy Maistre egészében véve liberálisnak értékelendő. A szabadkőművesség éppen annyira nem mutatott egységes képet a forradalom előestéjén akárcsak a katolicizmus. Univerzalista, demokratikus, reformer jelzőkkel ellátható irányzata mellett aktívan működött konzervatív, misztikus válfaja is, amely közelebbről vizsgálva nem vetette el a katolikus elveket. Ez utóbbihoz tartozott Maistre is.

Fontos azonban kihangsúlyozni, hogy a felvilágosodás madártávlatából tekintve Saint-Martin marginális szerző maradt a kortárs filozófusokhoz képest. Sokatmondó, hogy nézetei elsősorban a romantika szerzőire gyakoroltak mérvadó hatást, ezen belül is jellemzően a németekre. Voltaire egyenesen hitetlenkedését fejezte ki, miképpen írhat valaki ennyire obskúr, örült és ostoba sorokat, mint Saint-Martin. A népszerű *Tableau de Paris* (Párizsi tablóképek) című, kortársainak sokaságát bemutató könyvében Louis-Sébastien Mercier olyan szektaként jellemezte a martinistákat, akik hátat fordítottak a természettudomány által megnyitott racionális útkeresésnek és egy olyan láthatatlan világba rohannak fejvesztve, melyet csak ők érzékelnek. A francia forradalom idején az alkotmányos monarchisták egyik neves képviselője, Antoine Barnave a martinizmust „metafizikai bolondságok” egyikének tartotta, amely szerinte eltűnt spekulációk végterméke volt (Bates, 2000, pp. 635–637).

De végső soron milyen gondolatokkal bírt Saint-Martin, amelyekkel Maistre írásaira is jelentős hatást gyakorolt? Elsősorban meg kell ragadnunk azt a közhelyes alapkoncepciót, amelyet a martinistákon kívül a felvilágosodás filozófusainak döntő része is vallott, miszerint az emberiség eltévelyedett az igazságra vezető útról. Ami Saint-Martint leginkább megkülönböztette a *philosophe*-októl az a tévelygő emberi elme és az egyetemes isteni igazság között kapcsolat konceptualizálása volt. Saint-Martin úgy vélte a tévedés a térben és időben kifejeződő konkrét valóság folyamatosan változó módozataiban kövesült meg, egy olyan világban, amely elrejtette minden dolog lényegi egységét. Azonban nem tagadta, hogy a látszat végső soron szükséges, hiszen anélkül nem vezetne út mögé. Saint-Martin tehát nem egy valóság elől menekülő miszticizmust szorgalmazott, ellenben hangsúlyozta annak veszélyét, hogy könnyen megragadhatunk a látszatok birodalmában. Ezen az úton a legzavaróbb helyzet abban az esetben áll fenn, ha az utazó két ellentétes irányba ütközik és nem tudja melyik a helyes. Saint-Martin nem szorgalmazta a tétlenséget, az igazságra törekvőknek mindenképpen választaniuk

kell és nem tagadhatják meg belső meggyőződéseiket. Miszticizmusában voltaképpen arra törekedett, hogy ezt a dilemmát, az ember egyéni tapasztalásainak összeegyeztetését az igazsággal, feloldhassa. Egy olyan lehetőséget kínált írásaiban az emberiség számára, amely bebizonyítja, hogy igazi útja anyagi létezésének látható formáin kívül van. Igyekezete során nem vetette meg az empirikus tudományfelfogás kritikáját sem és valószínűleg főként emiatt lett a befolyásos kortársak szemében túlspekulációkba bocsátkozó örült, komolytalan metafizikai fantazmagóriákkal. Saint-Martin valójában arról írt, hogy korának tudományos forradalma túlságosan is belefeledkezik az érzékelhető valóság tanulmányozásába, anélkül, hogy annak immanens tartalmát igazán figyelembe venné. A martini nézet szerint a formák nyilvánvalóan változnak a világ befogadható szférájában viszont mind mögött változatlan és megváltoztathatatlan elvek működnek közre. A természettudományok művelői csupán a látszatot kutatják, amely elrejtje az Egység megismerésének igaz tudását. Az érzékelhető világ az Egység kicsinyített, deformált kivonata, az univerzum miniatűr, degenerált valósága csupán. Az emberiség szférájában elhalkul az isteni milió hangja. A mesterségesen változó formák miatt az egyetemes Létnek pusztán egy torz tükörképét érzékeljük. Ebben a gondolatmenetben Saint-Martin egyébként Leibniz, illetve Plótinosz logikáját követi, utóbbi azonban nagyobb hatást gyakorolhatott rá. Nem véletlen, hogy a martinizmust a neoplatonizmus különös rekreációjaként is azonosították már. Az sem véletlen, hogy Maistre egyes írásaiban észrevehetően neoplatonista jellegű gondolatok kapnak kulcsszerepet (Bates, 2000, p. 642).

Aimee L. Barbeau *The Savoyard philosopher: deist or Neoplatonist?* című tanulmánya már címében megjelöl egy nagyon is fontos dilemmát ezzel kapcsolatban. Barbeau azonban jóval kevesebbre értékeli Saint-Martin hatását, noha azt ő sem tagadja, hogy Maistre szabadkőműves mivolta elengedhetetlen szerepet játszott politikai filozófiájának és teológiájának kialakításában. Sokkal inkább az ókori, alexandriai egyháztanító Órigenész hatását hangsúlyozza és ebből kifolyólag a keleti kereszténység teológiájához köti őt. Végeredményeiben arra következtet, hogy Maistre voltaképpen keresztény neoplatonista szerző, aki szándékoltan tette magát azzá, annak érdekében, hogy érveivel a felvilágosodás zömében deista világgépét „megjavítsa”. Ezzel együtt Barbeau nem titkoltan felvilágosult szerzőnek is nevezi őt (Barbeau, 2011, p. 188).

Barbeau állításait akár az égitestekről szóló esszé is alátámaszthatná. Maistre töredékes művének záróakkordja ugyanis éppen egy olyan gondolatmenet, amely azonosítható a neoplatonizmussal. „*A csillagok a görögök számára felsőbbrendű istenek megnyilvánulásai, túl démonokon és ördögökön, akik csak földi istenek voltak. (...) Mivel a csillagok, amelyek csak a Föld kísérői, élőlények, sőt istenek voltak, nem tűnt úgy, hogy a Föld, az összes égi esemény központja, alacsonyabb rendű lenne. (...) A kereszténység messze nem utasította el a platóni lelkekről szóló elképzeléseket, sőt dogmaival összhangban megfelelőnek ítélte és a tanításának megfelelően kiigazítva tette magáévá őket. Kétségtelennek tartom, hogy ez az elmélet a keresztény beavatás egy tárgyát képezte.*” (Maistre, 1799).

Konklúzió

Hogy az Esszé az égitestekről látványosan elkalandozik a metafizika belső világai felé és egyre inkább válik egy apologéta heves kiállásává, mintsem egy tudományfilozófus megfontolt és axiómáktól mentes kritikájának eszközévé nem véletlen. Kiadatlan fejtegetések halmazáról van szó, melyeket összefűz az emberiség és a materiális világon túli érzékelések misztikuma iránti féltő szeretet. Maistre a francia forradalom viharos évtizedeiben élt, ahol közvetlen és közvetett szemlélőként egyaránt megtapasztalhatta a régi Európa megőrzendő értékeinek szellemi és gyakorlati megtagadását egyaránt. Érdeemes gondolnunk itt többek között az Ész Istennő kultuszára, amely bár antik gyökerekre támaszkodott, valójában materializált valláspótlék volt a jakobinusok által irányított forradalmi Franciaország számára.

Összességében véve tehát Maistre 1799-ből való kiadatlan kisesszéje voltaképpen az egyik legkorábbi szcientizmuskritika, amelynek szellemi gyökereit nem pusztán a szintizta katolikus gondolkodásban, hanem más téren is megtalálhatjuk. A savoyai gróf kétségtelenül egyike volt azoknak, akik, ha nem is látták kristálytiszta a végeredményt (hiszen nem szabad elfejtetünk továbbra sem, hogy Maistre elsősorban a maga korának liberális szellemű polgári rétegével polemizált, a szocialisták és a politizáló munkásosztály már későbbi évtizedek hozadéka), ugyanakkor váteszként tapintottak rá egy nagyon fontos és központi problémára. Ez pedig összefoglalva nem más, mint a tudományos látószög uralkodása az ember természete, leginkább önnön méltósága felett.

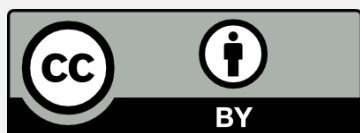
Irodalomjegyzék

- Barbeau, A. L. (2011). The Savoyard philosopher: Deist or Neoplatonist? In C. Armanteros & R. A. Lebrun (Eds.), *Joseph de Maistre and the legacy of Enlightenment*. Voltaire Foundation.
- Bates, D. (2000). The mystery of truth: Louis-Claude de Saint-Martin's enlightened mysticism. *Journal of the History of Ideas*, 61(4), 635–665.
- Lebrun, R. A. (1988). *Joseph de Maistre: An intellectual militant*. McGill-Queen's University Press.
- Maistre, J. de. (1799). *Essai sur les planètes*. In R. Lebrun (Ed.), *The works of Joseph de Maistre* (pp. 653–672). InteLex.
- Maistre, J. de. (1884). *Contre Rousseau: De l'état de nature*. In *Oeuvres complètes de J. de Maistre*. Librairie Générale Catholique et Classique.
- Molnár, A. K. (2010). *A jó rendről*. Barankovics István Alapítvány – Gondolat.
- Nyirkos, T. (2024). *Secular religions: The key concepts*. Routledge.

Pető Balázs Lajos – PhD hallgató
petobalazs.pet@gmail.com

Hivatkozz rám! (APA 7th)

Pető, B. (2025). Emberek vagy égitestek? - Joseph de Maistre és a korai szcientizmus kritikája. In T. Kovács & A. Béres (Szerk.), *Interdiszciplinaritás és párbeszéd – az SZJSZK fennállásának huszadik évfordulója alkalmából* (pp. 45–51). PTE TTK Szentágothai János Protestáns Szakkollégium. DOI: <https://doi.org/10.15170/TTK-SZJSZK-2025a-4>

People or planets? – Joseph de Maistre and his critique of early scientism © 2025 by Balázs Pető is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International. To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

JOGTUDOMÁNY

A füst elillan, de a nyomai örökre itt maradnak

A dohány elszívásával okozott hatások

The smoke disappears, but its traces remain forever

The effects caused by smoking tobacco

Végh Ádám

Pécsi Tudományegyetem; Állam- és Jogtudományi Kar

ABSTRACT

The research highlights the social and economic burdens of smoking, with a particular focus on the damage it causes to healthcare systems and economies. According to data from the World Health Organization (WHO), smoking causes millions of deaths annually, which is especially concerning in countries with declining populations, such as Hungary.

Taxation plays a crucial role in reducing smoking, particularly among young people and low-income groups. Higher taxes reduce the affordability of tobacco products, thereby decreasing consumption.

From an economic perspective, smoking imposes significant burdens that exceed state revenues. Healthcare costs, lost work time, and productivity losses all contribute to the societal costs. Diseases caused by smoking and premature mortality reduce workforce capacity, indirectly increasing economic losses.

According to Islamic teachings, smoking is considered harmful and prohibited because it damages health and is regarded as wasteful. Tax increases often face resistance due to lobbying by the tobacco industry, and financial policymakers do not always consider the health impacts. In conclusion, reducing smoking benefits not only individuals but also society and the economy as a whole. Aligning financial and public health considerations offers an opportunity to create a healthier future.

Keywords: smoking, economy, taxes, health impact

A tabaknövény

A dohány (rég nevein tabak vagy tubák) egyéves, lágyszárú növény, amely 1-2 méter magasra is megnőhet, a fajtától és a termesztési körülményektől függően. Fő alkaloidja a nikotin, amely egy nitrogéntartalmú másodlagos anyagcsere-termék. A nikotin mérgező és pszichoaktív hatású, mivel serkenti a dopamin termelését az agyban, ami függőséget okozhat.

A dohány virágzata különböző színekben és formákban jelenhet meg, intenzív illata pedig jellegzetessé teszi. A növény levelei, amelyek a talajtól felfelé haladva egyre értékesebbek, szárítva kerülnek felhasználásra. A szárított levelekből készülnek a dohánytermékek, mint például a bagó, cigaretta, szivar, szivarka, pipadohány és burnót. A dohány nemcsak fogyasztásra

használható, hanem szerves növényvédő szerként is alkalmazható, valamint nikotin-tartarát formájában bizonyos gyógyszerek előállításában is szerepet játszik. Fogyasztásra leggyakrabban füst formájában, rágásra, szippantásra vagy tubákolásra, illetve snüssz formájában érhető el.

A dohány európai elterjedése Jean Nicot Franciaország portugáliai nagykövetnek köszönhető, aki a 16. században, a dohányt Medici Katalin kínzó migrénjének enyhítésére ajánlotta. A fejfájás sikeresen elmúlt, és Katalin a jövőbeni megelőzés érdekében folytatta a dohány használatát. Nicot tiszteletére Linné, a kor nagy botanikusa, elnevezte az új növényt *Nicotiana* latin néven, és a nikotin nevű vegyület is innen származik.

A dohány különböző fajtáit, például a közönséges dohányt (*Nicotiana tabacum*), széleskörűen termesztik dohánytermékek előállítására. A közönséges dohány a legelterjedtebb, és ezt a fajtát használják cigaretta készítésére világszerte. A dohány csírázása általában 2–5 napot vesz igénybe, ha a hőmérséklet 27 °C (80 °F) körül mozog (Wikipédia, 2024; Dohányzás Leszokást Támogató Központ [DLTK], 2020).

Mit lehet tudni a feldolgozásról?

A dohánytermesztés rendkívül munkaigényes folyamat. A betakarítás során a dohányleveleket gondosan letörik a szárról, majd felfűzik és dohányszárítóban szárítják. A szárítás többféle technikával is elvégezhető. A dohánylevelek száraz állapotukban még nem alkalmasak a felhasználásra, először erjeszteni (melegíteni) kell őket. A dohány nemcsak szenvedélyt gerjesztő növény, hanem a leghíresebb belőle készült termék – a cigaretta –, amely nemzedékek szimbólumává vált és számos szabad asszociációt teremtett (Dohányzás Leszokást Támogató Központ [DLTK], 2020).

A dohány megjelenése itthon

A dohány magyarországi elterjedése viszonylag későn kezdődött meg, részben a távoli tengerparti kapcsolatok hiánya miatt, mivel a dohány főként tengeri kereskedelemmel érkezett Európába. A 16. században, a mohácsi csata után, Magyarországon csak a legbefolyásosabbak találkoztak először ezzel a növényvel. 1580 körül III. Murád szultán gazdag ajándékot küldött a Báthory családnak, amely pipát és dohányleveleket is tartalmazott. Ugyanebben az időben a lengyel követ dohánymagokat hozott magával, amelyeket Jagelló Anna, aki érdeklődött a botanikai újdonságok iránt, elültetett, és büszkén mutatta be a ritka növényeket vendégeinek.

Magyarországon a dohányzás divatja kezdetben a burnótozással (azaz a dohánypor orrba szippantásával) terjedt el. Szapolyai János király kormányzója is kapott ajándékba dohányt egy görög kereskedőtől, hogy elősegítse az üzleti döntést. 1552-ben Temesváron, a török elleni harcok idején, a spanyol katonák a magyar köznép között kezdték el terjeszteni a dohányt, így vált egyre ismertebbé és népszerűbbé az országban (Dohányzás Leszokást Támogató Központ [DLTK], 2020; Dohánymúzeum, 2010).

Az 1867-es kiegyezés után létrejött a Magyar Királyi Dohányjövédék, amely elvált az osztrák dohánymonopóliumtól. Az 1890-es évek végére Magyarországon már 21 dohánygyár működött, és ezek körülbelül 20 ezer embernek adtak munkát. A századfordulón évi mintegy 550 ezer mázsa dohányt termesztettek, amelynek nagy részét exportálták, főleg Ausztriába. A dohánygyárak termelési palettája szivarból, cigarettából és pipadohányból állt, amelyek közül a szivargyártás különösen jelentős volt. A növekvő kereslet és a filoxéravész okozta munkanélküliség enyhítésére Sátoraljaújhelyen 1891-ben szivargyárat alapítottak. A gyár létrehozásáért több város is versenyzett, köztük Arad, Pécs, Szekszárd és Tokaj. A mai napig működő sátoraljaújhelyi dohánygyár, amely a Continental Dohányipari Csoport tulajdonában áll, a hazai dohánypiac egyik meghatározó szereplője.

Az idők során a magyar dohánytermesztés és -feldolgozás jelentős átalakuláson ment keresztül, különösen az 1989-es rendszerváltozást követő privatizáció után. Bár a gyárbezárások és a piaci változások következtében a jövője sokáig bizonytalannak tűnt, a hagyományos

szakmai tudás, a kiváló minőségű dohánytermesztés, valamint a kulturális örökség fenntartása ma is fontos tényezők, amelyek miatt a magyar dohányipar megőrzése közös cél maradt (Világgazdaság, 2024).

A dohányzás térhódítása

Valójában elég nehéz lenne elképzelni egy dohányzás nélküli világot manapság, annak ellenére, hogy az elmúlt években egyre több európai ország próbálja visszaszorítani ezt a szokást különféle szabályozásokkal és korlátozásokkal. Ugyanakkor nem is olyan régen létezett egy füstmentes Európa, ahol a dohány még ismeretlen volt. A dohány növény megjelenése előtt az európaiaknak fogalmuk sem volt róla, így természetesen nem is gyakorolták a dohányzást.

Amikor azonban a dohány először megjelent az öreg kontinensen, gyorsan elterjedt, és ezzel egy szinte megállíthatatlan folyamat vette kezdetét. A dohány iránti kereslet robbanásszerűen nőtt, és mindennapi társadalmi szokássá vált. Annak ellenére, hogy a mai világ egyre inkább a dohányzás korlátozására törekszik, a dohányzás története szorosan összefonódott az európai kultúrával és gazdasággal.

Ahogy Magyarországon a javasasszonyok körömvirággal, levendulával és más, gyakran misztikusnak tartott növényekkel gyógyítottak, úgy minden népnek megvolt a saját, évszázadok alatt megfigyeléseken és tapasztalatokon alapuló házipatikája. Ezek a gyógyító rendszerek, a modern orvostudomány eszközei – tablettázógépek, hormonok és szintetikus anyagok – híján, kizárólag a természetből származó anyagokra, elsősorban növényekre támaszkodtak. Nem meglepő tehát, hogy más kontinenseken is használtak különféle gyógyító növényeket, még ha nem is pont ugyanazokat, mint másutt.

A különböző kultúrák gyógynövényhasználatát meghatározta a helyi flóra, és természetesen a szerek felhasználási módja is eltérő lehetett. Míg egyes helyeken a növényeket főzetek, kenőcsök formájában alkalmazták, máshol füstölőként vagy rituálék részeként. Ráadásul a gyógyítók elnevezése is változott a kultúrától függően: ahol Magyarországon javasasszonyt emlegettek, máshol a gyógyítót sámánnak vagy varázslónak nevezték. Mindegyikük a természeti világban találta meg a gyógyítás eszközeit, és szertartásaikban gyakran spirituális elemek is helyet kaptak.

Az ősi Amerikában a dohány is egy fontos gyógyító növény volt, amelyet nemcsak fájdalomcsillapításra használtak, hanem varázsló szertartások során is. Nagy mennyiségben fogyasztva bódító hatásait kihasználták, és az ég felé szálló füst segítségével próbálták elősegíteni az istennel való kapcsolatfelvételt.

Az európai felfedezők megdöbbenéssel találtak a dohányzó őslakosok látványával, amikor először léptek az Újvilág földjére. A füstöt lehelő emberek látványa szokatlan és idegen volt számukra, amit sokan kezdetben valamilyen sötét, démoni dologgal azonosítottak. Ám a kíváncsiság hamar felülkerekedett az előítéleteken, és a felfedezők is kipróbálták a dohányzást, ami számuk számára gyorsan népszerűvé vált.

Amikor ezek az utazók visszatértek Európába, nemcsak egzotikus élelmisznövényeket hoztak magukkal, mint a paprika, paradicsom, burgonya és kukorica, hanem a dohányt is, amely különösen nagy hatással volt az európai társadalomra és gazdaságra. A dohány gyorsan elterjedt és hatalmas piacot teremtett maga körül, gazdasági jelentősége pedig messze túlszárnyalta az újonnan behozott növények többségét. Az illatos barna levelek azonban nemcsak népszerűségüket köszönhették az emberek körében, hanem számos vitát is kiváltottak, különösen a később felfedezett egészségügyi kockázatok miatt (Dohányzás Leszokást Támogató Központ [DLTK], 2020).

Kezdeti adók, vámok

Az adók és vámok bevezetése a dohányra már a kezdeti időszakban jelentős bevételi forrást jelentett a királyi kincstárak számára. Angliában I. Károly 1625-ben követte apját, I. Jakabot a

trónon, és habár ő sem kedvelte a dohányzást, felismerte annak anyagi hasznát. Királyi monopóliumot vezetett be a dohányra (és a borsra), és a kereskedőktől szedett magas vámokból finanszírozta luxus udvartartását. Egy 1643-as rendelet kimondta, hogy a magas vám kizárólag az importált dohányra vonatkozik, míg a hazai és gyarmati dohány után csak alacsonyabb adót kellett fizetni.

Eközben Európa más részein is hasonló intézkedések születtek. 1627-ben Mantua hercege volt az első, aki a dohánykereskedelem egyedárusítását vezette be, azaz kizárólag egy embernek adta meg a jogot, hogy dohánnyal kereskedjen, jelentős összegért cserébe. Ez volt a dohány monopolizálásának kezdete, amely hamar elterjedt, és más uralkodók is átvették, látva benne a végtelen bevételi forrást. Ennek eredményeként a dohányzásellenes hozzáállás sok helyen megváltozott.

A francia forradalom 1791-ben eltörölte a monopóliumot, majd Napóleon 1811-ben újra bevezette. Mária Terézia (1717-1780), bár ellenezte a dohányzást, mégsem hozott tiltó intézkedéseket, mivel a monopóliumokból származó bevételekre nagy szükség volt. Utódja, II. József (1741-1790), még tovább ment, és a dohány eladását teljesen állami ellenőrzés alá helyezte. 1832-ben a bécsi udvari kamara megpróbálta bevezetni a dohány egyedáruságát, de Batthyány Lajos kancellár ellenállása megakadályozta ezt. 1849-ben próbálkoztak a dohányjövedék egyesítésével, de sikertelenül; a dohánymonopólium tényleges egyesítése 1850-ben történt meg, amely részletezte a Tabak-Monopols-Ordnung nevű szabályozást. A magyar koronataromány speciális viszonyaira vonatkozó rendelkezéseket Geringer, a magyar helytartóság ideiglenes vezetője adta ki.

1853-ban számos császári rendelet révén egyoldalúan bevezették az osztrák adó- és illetékrendszert, amelyet véglegesen az 1867. évi XVI. törvénycikk szabályozott, rögzítve az osztrák-magyar vám- és kereskedelmi szövetséget.

Az 1876. évi IV. törvénycikk jelentős változást hozott, mivel 100%-kal megemelte a saját használatra termesztett dohány után fizetendő illetéket. Az 1887. évi XXIV. törvény pedig kimondta, hogy a jövedékeket mindkét országban azonos igazgatási szabályok szerint kell kezelni, és ezek módosítása csak közös egyetértéssel történhetett. Valamint betiltották a saját célra való dohánytermesztést, és büntetendővé vált a hamis zárjegyek birtoklása is. 1888-ban az állam jelentősen megemelte a dohánytermékek árát. A „dohányjövedék” kifejezést az 1868. évi Osztrák-Magyar Vám- és Kereskedelmi Szerződés vezette be.

A II. világháború alatt Franciaországban a dohány ára rendkívül magasra szökött, egy doboz cigarettáért akár 400 frankot is elkértek. Az 1989-es romániai forradalom idején a cigaretta már fizetőeszközként is funkcionált. Érdekesség, hogy a volt horvát fizetőeszköz egyik váltópénzén, a 10 lipáson, egy dohánynövény képe látható, ezzel is jelképezve a dohány kiemelt szerepét a régió történetében (Dohánymúzeum, 2010; Wikipédia, 2024; Szilovics, 2021).

Tiltó rendelkezések megjelenése

Amilyen gyorsan elterjedt a dohányzás világszerte, hasonlóan gyorsan jelentek meg a tiltó intézkedések is. Az egyház olyan messzire ment, hogy a Tízparancsolat hatodik pontjaként bevezette a „ne dohányozz” tiltást. 1670-ben Magyarországon törvényt hoztak a dohányzás visszaszorítására. Mindezek ellenére a dohányzás tovább terjedt, és egyre több ember életét érintette. A 18. században egy természettudós azt jósolta, hogy ez a szokás nem lesz hosszú életű, mert a nemdohányzók nem fogják sokáig eltűnni, hogy a dohányzók veszélyeztessék a környezetük egészségét (Dohányzás Leszokást Támogató Központ [DLTK], 2020).

I. Erzsébetet I. Jakab követte az angol trónon 1603-ban, aki a dohányzással szembeni ellenszenvét idővel szinte gyűlöletté fejlesztette. Egy röpiratában arra figyelmeztette a lakosságot, hogy hagyjanak fel e „szégyenletes cselekedettel”, mivel „a pipa a pokol kéménye, és aki dohányzik, elkárhozik.” Ennek ellenére az emberek kitartottak új szenvedélyük mellett, még a

király és a mennybéli haragja ellenére is. Jakab egy újabb javaslata, miszerint emelje meg a dohány árát, nem nyerte el a parlament támogatását.

A király nyomására orvosok és tudósok is megkezdtek a dohányzás ellenőrzését, de ezek az intézkedések eredménytelenek voltak. Az 1614-es pestisjárvány idején azonban felfedezték, hogy a dohányosok ritkábban betegednek meg, ami tovább növelte a dohány iránti keresletet. Így természetes volt, hogy minden egészsége iránt aggódó ember azonnal pipára gyújtott. Ezekben az években Sir Walter Raleigh-t, akit néhány kudarcba fulladt felfedezőútja miatt többször is börtönbe zártak, végül egy koncepció per keretében elítélték. I. Jakab 1618-ban a Westminster téren lefejeztette, így véget vetett Raleigh életének, aki a dohányzás népszerűsítésében is jelentős szerepet játszott (Dohánymúzeum, 2010).

Ahogy a dohányzás gyorsan elterjedt világszerte, úgy a különféle tiltó intézkedések is azonnal megjelentek. Oroszországban egy gondatlan pipázás hatalmas tűzvészt okozott, amely végül I. Mihály (1596-1645) cár számára a végső figyelmeztetést jelentette. 1634-ben háromszintű büntetőparancsot hozott a nikotinisták ellen: a legkisebb büntetés a kancsukaverés volt, a második fázis az orr keresztülfűrése, míg a súlyosabb esetekben az orr csonkolására is sor került. Mihály utódja, Alekszej, a füsteregetők büntetését már a saját pipaszárukkal hajtatta végre.

Más országokban is hasonló helyzetek alakultak ki. A vallási fanatizmus Perzsiában azt hirdette, hogy Mohamed tanításaival nem összeegyeztethető a dohányzás, és bár a terület híres volt dohánytermesztéséről, egy kereskedőt mégis a saját árucikkével rakott máglyán égettek el. Svájcban a dohányfogyasztás a házasságtöréssel volt egyenértékű 1661-től, és külön börtönt is létrehoztak a dohányzó számára. Valószínűleg elég gyorsan megtelt ez a börtön, mert 1675-től már akasztással próbálták csökkenteni a dohányosok számát.

Hazánkban is megjelentek a tiltások: már 1683-ban elrendelte az országgyűlés, hogy „senki e hazában se levelenként, se összetekerve be ne hozza, se itt ne termessze, se porként, se pipával vele ne éljen!” A 17. század végén, Európában a dohányzás egyre népszerűbbé vált, és a pipázás már a jóízlés és a kifinomultság szimbólumának számított a felsőbb társadalmi körökben.

A két világháború során a dohányosok száma drámaian megnőtt, és érthető okokból a dohányzás szerepe is átalakult: az élvezeti cikkből idegnyugtató pótcselekvéssé vált. A 20. század a dohányzás aranykoraként vonult be a történelembe, amikor szinte mindenhol korlátozások nélkül lehetett dohányozni. Már az 1930-as években megkezdődtek a dohányzás káros hatásairól szóló kutatások, és a szakértők a dohányt egészségre ártalmas anyagnak nyilvánították, mely rákot, légzőszervi és keringési betegségeket okozott. A gyártók eleinte a füstszűrők bevezetésével próbálták eloszlatni a félelmeket, később pedig alacsonyabb károsanyag-tartalmú márkákat hoztak forgalomba.

A hetvenes években egyre több egészségvédő kampány indult, és a kétezres évekhez közeledve megkezdődött a dohányzásellenes tendencia Európában. Ez az ún. Tobacco Master Settlement Agreement (Fő rendezési dohánymegállapodás) megkötéséhez vezetett, amely rendezte a dohánygyártók és a fogyasztók közötti peres ügyeket. Az országoknak történő éves befizetések, valamint a dohánytermékekre vonatkozó önkéntes reklám- és marketingkorlátozások kombinációja révén egyre nagyobb figyelmet fordítottak a figyelmeztető feliratokra, amelyek egyre sokkolóbbak lettek. Egyes országokban egységes csomagolást vezettek be, és a dohányzást kiszorították a repülőkről, vonatokról, nyilvános intézményekből, éttermekből és kávézók-ból.

Nem kétséges, hogy a békés együttélés érdekében elengedhetetlen a szabályozás, bár a túlzások ellenére sok esetben eredménytelennek bizonyult. Bár hatásosságával és mértékével lehet vitatkozni, de egy dolog biztos: senkinek nem kell attól tartania, hogy pipaszárat dugnak az orrába büntetés gyanánt – legalábbis egyelőre (Dohánymúzeum, 2010; Wikipédia, 2024).

A dohányzás megítélése az iszlám tanítások szerint

A Korán és a Próféta (béke legyen vele) hadiszai ugyan nem említik konkrétan a dohányzást, de több olyan idézet és tanítás létezik, amelyből megérthetjük, hogy a dohányzás ártalmas és ezért tiltott (haram) lehet. Az iszlám tanítások szerint minden, ami árt az emberi egészségnek vagy veszélyezteteti azt, tilalmas. A Korán 7:157-ben az áll, hogy Allah megengedi az emberek számára a jó dolgokat és tiltja a rosszakat, ami értelmezhető úgy, hogy az egészségtelen szokások is ebbe a kategóriába esnek. Mohamed próféta (béke legyen vele) is azt tanította, hogy nem szabad kárt okozni sem másoknak, sem önmagunknak.

Továbbá a Koránban (17:26-27) a pazarlás is tilos, mivel a pazarlókat Sátán testvéreinek nevezik. A dohányzás ezzel is szembe megy, hiszen pénzpazarlást jelenthet, amit mások megsegítésére lehetne fordítani. Az éves dohányzási költség például elegendő lenne egy rászoruló gyerek egész éves ellátására.

Ramadán alatt, napkeltétől napnyugtáig, a dohányzás és az e-cigaretta használata egyaránt tiltott, mivel ezek megszakítják a böjtöt. A legtöbb muszlim tudós szerint a dohányzás káros hatása miatt az iszlám tanítások szerint haram, és ez vonatkozik az e-cigarettára is, mert az általa belélegzett káros vegyi anyagok is veszélyeztethetik az egészséget.

Az Iszlám Állam szigorúan bünteti a dohányzást az általa ellenőrzött területeken, gyakran halálbüntetést szab ki a dohányosokra, mivel egy sajátos Korán-értelmezés alapján bűnnek tekintik a dohányzást, mint lassú öngyilkosságot (Magyarországi Muszlimok Egyháza, 2024; TOBACCO, 2023; 24.hu, 2015).

Politikai hatások

A modern kormányzati mechanizmusok sajnos nem biztosítanak megfelelő adózási szintet a dohányzás visszaszorítására. Miért van ez így? Az egyik legfőbb ok, hogy bár az egészségügyi minisztériumok tisztában vannak az adóemelések egészségügyi előnyeivel, az adózási szintek meghatározása általában a pénzügyminisztériumok hatáskörébe tartozik. Azonban az egészségügyi és pénzügyi minisztériumok közötti kommunikáció gyakran hiányos vagy gyenge, így a pénzügyminisztériumok kevésbé érzékelik az adóztatásnak az egészségügyre és az állami bevételekre gyakorolt hatását. Általában a pénzügyi tárcák pusztán bevételként vagy hétköznapi fogyasztási cikként tekintenek a dohánytermékekre, anélkül, hogy vennék a dohányzás teljes társadalmi és gazdasági költségeit, illetve az adóztatás jelentőségét a dohányzás mértékének csökkentésében. A helyzetet tovább súlyosbítja, hogy a pénzügyminisztériumok gyakran közeli kapcsolatban vannak a dohányiparral, amely intenzíven lobbizik a dohánytermékek adójának emelése ellen (Toolkit, 2012; TOBTAXY, 2012).

A dohánylobbi jelentős pénzügyi támogatást nyújt a politikai képviselőknek, hogy azok a dohánytermékek deregulációja mellett szavazzanak. Becslések szerint az amerikai dohánylobbi naponta átlagosan 106 415 dollárt költ a törvényhozás befolyásolására. Azonban az iparág támogatottsága csökkent, amikor az Egyesült Államok főállamügyészeinek nemzeti szövetsége (National Association of Attorneys General – NAAG) vádat emelt a Tobacco Institute ellen, a dohányipar érdekképviseleti csoportja ellen. Ennek eredményeként jött létre az ún. Master Settlement Megállapodás, amely arra kötelezte a szervezetet, hogy feloszlassa magát.

Magyarországon 2016 első 11 hónapjában 5500 tonna vágott dohányt adtak el, míg 2017 azonos időszakában ez a mennyiség 4900 tonnára csökkent. A visszaesés főként a vágott dohány adójának emelése miatt bekövetkezett áremelkedésnek tudható be. Ezzel szemben 2016 első 11 hónapjában 6,7 milliárd szál cigaretta fogyott, míg 2017 első 11 hónapjában 6,9 milliárd szál cigarettát értékesített (24.hu, 2017; Wikipédia, 2024).

Demográfiai hatások

Az Egészségügyi Világszervezet 2004-es jelentése szerint évente több mint 58,8 millió halálet közöl 5,4 millió a dohányzáshoz köthető. Ez azt jelenti, hogy évről évre egy kisvárosnyi ember veszti életét a dohányzás következtében, ami jelentős demográfiai problémát jelent különösen azokban az országokban, ahol természetes fogyás tapasztalható. A 2000-es adatok szerint a világon hozzávetőleg 1,22 milliárd ember dohányzik, és a férfiak nagyobb arányban, mint a nők. A dohányzás a szegényebb rétegekben sokkal elterjedtebb, mint a gazdagabbak körében, továbbá a fejlődő országok és átmeneti gazdaságú országok lakói több dohányterméket fogyasztanak, mint a fejlett országokban élők. Különösen érintettek az alacsony foglalkoztatottságú, képzettségű vagy jövedelmű emberek, beleértve a munkanélkülieket és az egyedülálló szülőket is. További különösen érzékeny csoportok még a hajléktalanok, a mentális egészségügyi problémákkal küzdők és a fogvatartottak. Egyes országokban az etnikai kisebbségek körében is magasabb a dohányzás aránya. Például Indonéziában a legalacsonyabb jövedelmű emberek bevételeik 15%-át költik dohányra, Egyiptomban az alacsony jövedelmű háztartások kiadásainak több mint 10%-át, míg Mexikóban a legszegényebb háztartások 11%-át fordítják dohánytermékekre.

A washingtoni Institute for Health Metrics and Evaluation (IHME) által a „The Lancet” folyóiratban közzétett kutatási módszertan alapján mérik a globálisan, 195 országra vonatkozóan, a legfontosabb megbetegedéseket és kockázati tényezőket, 1990-től kezdődően. A legfrissebb magyar adatok szerint 1990 és 2017 között összesen 882 ezer ember halt meg Magyarországon a dohányzással összefüggésben. Ez súlyos demográfiai probléma, különösen egy olyan országban, ahol az 1980-as évek eleje óta folyamatos a természetes fogyás, tehát többen halnak meg, mint ahányan születnek. A 28 év adatai megdöbbentő eredményeket mutatnak, hiszen 1990 és 2017 között a teljes halálozás közel egynegyede a dohányozáshoz köthető. Fontos megérteni, hogy e káros tevékenység és a hozzá kapcsolódó megbetegedések, illetve halálozások között időbeli késlekedés van. Például a tüdőrák esetében ez az időszak 25-35 év is lehet. A mai magas megbetegedési és halálozási arány oka, hogy 2–3 évtizeddel ezelőtt Magyarországon a nemzetközi átlagot messze meghaladta a dohányfogyasztás, évi kb. 30 milliárd elszívott cigarettaszállal (Portfolio, 2019; International Agency for Research on Cancer [IARC], World Health Organization, 2016; Wikipédia, 2024).

Társadalmi hatások

A nyilvános helyen való dohányzás hosszú időn keresztül a férfiak kiváltsága volt, míg a nők esetében a szabadság jelképévé vált. Japánban az Edo-korszak alatt például a prostituáltak és ügyfeleik gyakran a dohányzás felajánlásával teremtettek kapcsolatot, és hasonló jelenség volt megfigyelhető a 19. századi Európában is. Az amerikai polgárháború után a dohányzás, különösen a cigarettázás, a férfiasághoz és a hatalomhoz kapcsolódott, és része lett a tőkés férfi sztereotípiájának is.

Manapság a dohányt sok helyen elutasítják, és számos dohányzásellenes szervezet küzd a káros szokás visszaszorításáért. Bhután például azon kevés országok egyike, ahol a dohányzás törvényellenes (Wikipédia, 2024).

1. táblázat: A dohányzás társadalmi, gazdasági hatásai

Bevétel/Haszon	Költségek/Károk
GDP-hez való hozzájárulás.	Az egészségkárosodás következtében kieső munkanapok száma.
A termékek és azok alapanyagainak előállításában, raktározásában, forgalmazásában részt vevő vállalatok munkahelyteremtéshez való hozzájárulása.	Az egészségkárosodás következtében igénybe vett táppénz összege.

Végh, Ádám: A füst elillan, de a nyomai örökre itt maradnak

A termékek és azok alapanyagainak előállításában, raktározásában, forgalmazásában részt vevő dolgozók keresletnövelő hatása.	A keletkezett krónikus betegségek gyógyításának és betegséggel kapcsolatos műtétek költségei.
A termékek és azok alapanyagainak előállítása, raktározása, forgalmazása során keletkezett TAO és SZJA, mint költségvetési bevétel.	Elvonók, elterelések, állapot fenntartás költségei.
A termékek fogyasztása során keletkezett ÁFA, jövedéki adó és népegészségügyi adó (ez utóbbi csak az alkoholtermékeknél), mint költségvetési bevétel.	A családok anyagi és erkölcsi ellehetetlenülése
A dohányzás következtében kialakuló betegségek, prevencióban és elvonási kezeléseken részt vevő egészségügyi szervezetek munkahelyteremtéshez való hozzájárulása.	A kivetett adó miatt elvesző termelés és fogyasztás mögötti jövedelem kiesése.
A dohányzás következtében kialakuló betegségek, prevencióban és elvonási kezeléseken részt vevő egészségügyi szervezetekben dolgozók keresletnövelő hatása.	A passzív dohányosok által elszenvedett károk.
	Balesetek, tüzesetek
A dohányzás következtében kialakuló betegségek, prevencióban és elvonási kezeléseken részt vevő egészségügyi szervezetek tevékenysége során keletkezett TAO és SZJA, mint költségvetési bevétel.	Szennyezés: eldobott csikkek, cigarettás dobozok, stb.
A termékek fogyasztása okozta megbetegedések következtében beálló korai elhalálozások hatása az egészségügyi és nyugdíjkiadásokra.	

Forrás: (Fenyvesi Éva- Kajári Karolina, 2016)

A dohányzás költségeinek kiszámítása

Megközelítőleg könnyen kiszámítható költségek

Számos tanulmány foglalkozott már a dohányzással összefüggő betegségek kezelésében felmerülő költségek becslésével. Ez magában foglalja az orvosi ellátás árának kiszámítását, amely elkerülhető lett volna, ha a dohányos tartózkodik a dohánytól. A kutatók hasonló módszertant alkalmaztak a korai halálozás, a csökkent termelékenység, a tűzkár, a betegség és a munkakép-telenség következtében kieső jövedelem költségeinek kiszámításához.

Nehezen kiszámítható költségek

A dohányipari termékek használatának számos olyan költsége van, amit nehéz, de nem lehetetlen meghatározni. Például ide tartozik a dohányzás miatt megbetegedett emberek ellátásáért felelős egészségügyi dolgozók munkája, valamint az a felelősség, hogy pótolják a beteg által végzett feladatokat. Számos fejlődő országban, ahol a magas szintű egészségügyi ellátáshoz széles körben nem férnek hozzá, ez nagy terhet jelenthet az egész család számára. A dohányosok betegsége vagy korai halála gyakran meggátolja gyermekeik megfelelő nevelését, ezzel csökkentve esélyeiket a sikeres jövőre.

Egy család a rendelkezésére álló jövedelmét gyakran nagymértékben a dohányfüggőség finanszírozására fordítja, ami megakadályozza, hogy ezt a pénzt a család táplálkozási szükségleteinek, oktatási szükségleteinek vagy produktív képességének kielégítésére használják fel. Ez

nemcsak a szegénység „ördögi” körében tartja az embereket, hanem a helyi gazdaságnak is árt, mert a pénz a nagy, külföldi dohánygyártó cégek zsebében marad, nem pedig helyben.

Kiszámíthatatlan költségek

Végül vannak olyan költségek, amelyeket lehetetlen számszerűsíteni. Ide tartozik például a dohányosok és a passzív dohányzásnak kitett emberek életminőségének romlása, valamint az olyan szenvedések, amelyeket azok szenvednek el, akiknek életét szeretteik halála vagy betegsége tönkretette. A pusztán gazdasági mérőszámok használata nem elegendő az emberi élet értékének és az életképesség megszerzésének pontos felméréséhez. Annak ellenére, hogy a kiadások mérése nehézségekbe ütközik, nem hagyhatjuk figyelmen kívül őket, mivel ezek teszik ki a dohánytermékekkel kapcsolatos tényleges költségek jelentős részét (Dohányzásmentes Világnap, 1995).

Az adózás a közegészségügy eszköze?

Az adózás a leghatékonyabb és leggazdaságosabb módja a dohányzás visszaszorításának, különösen a fiatalok és az alacsony jövedelműek körében. A Világbank és az Egészségügyi Világszervezet régóta ragaszkodik ehhez a politikához. A Dohányzás-ellenőrzési Keretegyezmény is kiemeli az adók fontosságát a dohánytermékek fogyasztásának csökkentését célzó, mindenre kiterjedő politikák összetevőjeként. Megfelelő végrehajtás esetén az adók elsősorban azért hatékonyak, mert emelhetik a dohánytermékek árát, ami közvetlenül csökkenti a dohánytermékek megfizethetőségét a lakosság, különösen az alacsonyabb vásárlóerővel rendelkezők számára. Csökkenthetjük a dohánytermékek elérhetőségét és vonzerejét, ha megdrágítjuk azokat a fiatalabb generációk és az alacsonyabb jövedelműek számára, akik nagyobb valószínűséggel dohányoznak vagy szenvedélybetegé válnak. A dohánytermékek iránti kereslet csökkenése részben a jelenlegi dohányosok magasabb leszokási arányának, valamint a potenciális fogyasztók alacsonyabb rászokási arányának tulajdonítható. A fiatalabb generáció rendkívül érzékeny az ár-emelkedésekre, és az idősebb korosztályhoz viszonyítva, akár kétszeres-háromszoros arányban is mérsékelhetik a dohányzási szokásaikat. Például 2002-ben Bloomberg polgármester által életbe léptetett New York City dohányzás-ellenőrzési program részeként emelkedett a dohánytermékek adója. A terv megvalósítása előtti tíz éves időszakban, a dohányzási arány nem csökkent. Az ellenőrzési program bevezetése után viszont a tinédzserek dohányzási aránya a 2001-es 17,6%-ról 2007-re 8,5%-ra esett vissza. Ez az arány nagyjából kétharmaddal jobb volt, mint az Egyesült Államok 2007-es országos átlaga a tinédzserek körében (World Health Organization [WHO], 2004; Jha & Chaloupka, 2010; Hu, Sung, & Keeler, 1995; Cigarettafogyasztás a középiskolás diákok körében – Egyesült Államok, 1991–2009; Toolkit, 2012; TOBTAXY, 2012).

A dohánytermékek adózásának alapjai

A dohánytermékek megadóztatásának három alapvető célja van: a bevételek növelése, az egészséges életmód elősegítése a dohányzás visszaszorításával (luxusadóként), valamint a dohányzás általi externáliák ellensúlyozása.

A dohányzás több szempontból is eltér a legtöbb fogyasztási cikktől, mivel nem alapvető szükségcikk, és jelentős társadalmi költségeket vonz maga után, amit externáliáknak nevezünk. Ide tartoznak az egészségügyi ellátás magas költségei, amelyek a dohányzással összefüggő betegségek kezeléséből adódnak, melyeket nem csak a dohányosok fizetnek. Továbbá ide sorolhatók a passzív dohányzás áldozatainak egészségügyi költségei is, valamint a dohányzás miatt bekövetkező termelékenység csökkenés, melyek szintén nem csak a dohányzókra hárulnak. Ezek a költségek indokolják a kormányzat beavatkozását a dohányfogyasztás szabályozásába, és gazdasági érveket mutatnak a dohánytermékek adóztatása mellett. Az adóbevétel egy

részét fel lehet használni a dohányzás externális költségeinek fedezésére. A gazdasági szakirodalom szerint a kormány beavatkozását indokolják bizonyos egyéni (belső) költségek is, mivel sokan nem mérlegelték teljesen a dohányzás hosszú egészségkárosító hatását, különösen fiatal korban. Sokan anélkül kezdenek el dohányozni, hogy tisztában lennének a nikotinfüggőség súlyosságával, illetve annak költségeivel. Ezért a dohánytermékek jövedéki adójának egyik fontos szerepe az, hogy csökkentse a megfizethetőséget, ezzel ösztönözze a jelenlegi és jövőbeli dohányzás visszaszorítását (European Commission, 2004; Toolkit, 2012; TOBTAXY, 2012).

A dohánytermékekre kivetett adózás struktúrája

Az Európai Unióban a dohánytermékekre háromféle adót vetnek ki: kétféle jövedéki adót és az általános forgalmi adót (ÁFA). A jövedéki adók helyes alkalmazásával növelhető a dohánytermékek végső ára. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a jövedéki adó két típusa – a tételes és az ad valorem adó – különböző kombinációkban alkalmazva eltérő módon befolyásolja a dohánytermékek teljes végső árát.

A tételes (vagy fix) jövedéki adó egy meghatározott összeg, amelyet egy adott termék egy egységére vetnek ki, például egy szál cigarettára. Ez az adó független a termék alapárától, így ugyanakkora adót kell fizetni az olcsóbb és a prémium termékekre egyaránt, nem növelve az árkülönbséget a különböző árkategóriák között. A tételes adó előnyei, hogy a kormány hatékonyabban ellenőrizheti és tervezheti az adóbevételeket. Korlátozza a profitkülönbségeket, így mérsékeli a márkahelyettesítést az áremelkedések következtében. Az alkalmazása olcsóbb és egyszerűbb, kevesebb adminisztratív terhet jelent. Közegészségügyi szempontból kedvező lehet, ha az adó mértéke igazodik az inflációhoz. Hátrányai pedig, az adót rendszeresen emelni kell, hogy lépést tartson az inflációval és a jövedelmek növekedésével. Az iparág árnövelésre kényszerülhet, hogy fenntartsa a profitot, ami tovább növelheti a termékek árát.

Az ad valorem (értékfüggő) jövedéki adó, mely a dohánytermékek kiskereskedelmi árának százalékos része, vagyis a gyártói vagy kiskereskedelmi ár meghatározott arányát képezi. A tételes jövedéki adótól eltérően, az ad valorem adó növeli az árkülönbséget az olcsóbb és prémium termékek között, különösen infláció vagy áremelés esetén. Az ebből származó adóbevételek védett az inflációval szemben, mivel az árakkal együtt nő. Az ad valorem előnyei, hogy az adó összege automatikusan növekszik az inflációval és az áremelkedésekkel. Biztosítja, hogy a magasabb árak magasabb adóbevételt eredményezzenek. Hátrányai pedig, az ipar nagyobb befolyással bírhat az árak manipulálására, így közvetetten az adóbevételre is hatással lehet. Nagyobb árkülönbségeket eredményezhet, ami arra ösztönözheti a fogyasztókat, hogy olcsóbb termékekre váltsanak (például prémium cigarettáról olcsóbb dohánytermékekre). Drágább és bonyolultabb az alkalmazása, mivel nyomon kell követni a különböző márkák értékét és eladott mennyiségét. Elősegítheti az árversenyt, ami alacsonyabb árakat eredményezhet a dohányiparban (Toolkit, 2012; TOBTAXY, 2012).

Miből tevődik össze a cigaretta ára?

A cigaretta ára az Európai Unióban számos tényezőből tevődik össze, amelyeket az EU dohányadó jogszabályai határoznak meg. A szabályozás 2014. január 1. előtt és után is változott, különös tekintettel a jövedéki adókra, amelyek a termék végső árának nagy részét képezik és az általános forgalmi adóra (ÁFA). Az EU irányelvei a tételes és arányos jövedéki adók kombinációját alkalmazzák, amelyek az inflációhoz és az árak változásához igazodnak, biztosítva a folyamatos bevételt és közegészségügyi célokat. Az alábbiakban részletezve látható, hogy miből tevődik össze a cigaretta ára a szabályozások alapján:

2014. január 1. előtti szabályok:

Tételes adó: A cigaretta árának 5%–76,5%-át adja. Ez magában foglalja a tételes jövedéki adót, az arányos jövedéki adót és az ÁFÁ-t.

Jövedéki adó: Legalább a súlyozott kiskereskedelmi átlagár 57%-át kell képeznie, kivéve azokat az országokat, ahol a jövedéki adó legalább 101 euró 1000 cigarettánként.

Minimális jövedéki adó: Függetlenül a súlyozott kiskereskedelmi átlagártól, legalább 64 euró 1000 cigarettára.

A 2010. február 16-i 2010/12/EU tanácsi irányelv alapján, 2014. január 1. után:

Tételes adó: 7,5%–76,5% között van, és ugyanúgy magában foglalja a tételes jövedéki adót, az arányos jövedéki adót, valamint az ÁFÁ-t.

Jövedéki adó: A kiskereskedelmi ár legalább 60%-át kell kitennie, kivéve azokat az országokat, ahol a jövedéki adó legalább 115 euró 1000 cigarettánként.

Minimális jövedéki adó: 1000 cigarettánként legalább 90 euró, függetlenül az átlagos kiskereskedelmi ártól. Kivételt képeznek az átmeneti időszakot élvező országok (Bulgária, Észtország, Görögország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Lengyelország és Románia), ahol ez a szabály 2017. december 31-ig nem volt kötelező. (Toolkit HU, TOBTAXY 2012)

Az infláció hatásai a dohánytermékek adózására

Ha a dohánytermékekre kivetett adót nem emelik az infláció ütemével, az valójában adócsökkenést eredményez. Ez két fő következménnyel járhat. Egyrészt a dohányzás mértéke növekedhet, mivel a reálárak csökkennek. Másrészt a dohánytermékekből származó adóbevételek csökkenhetnek, hiszen a vásárlók olcsóbbá váló dohánytermékekhez jutnak.

A különböző adótípusok inflációra gyakorolt hatása:

Tételes jövedéki adó: A fix összegű adót erodálhatja az infláció és a növekvő jövedelmek, hiszen a termékek ára növekedhet, míg az adó változatlan marad. Ennek elkerülése érdekében a tételes adót indexelni kell, vagyis igazítani kell az inflációhoz és a jövedelmi szintekhez, hogy fenntartsa hatékonyságát.

Ad valorem (értékarányos) jövedéki adó: Ezt az adót automatikusan kiigazítja az infláció, mivel az ár százalékaiban van meghatározva. Azonban ez csak akkor működik megfelelően, ha a gyártók az infláció ütemével arányosan emelik az árakat. Fontos megjegyezni, hogy az ad valorem adó nem igazodik automatikusan a jövedelmek növekedéséhez, így ez nem befolyásolja a keresletet úgy, mint a tételes adó.

Inflációkövető korrekció szükségessége: Ha a tételes adó nincs indexelve az inflációval, annak hatása folyamatosan csökken, ami miatt a dohánytermékek ára viszonylag olcsóbbá válik. Emiatt fontos, hogy figyelemmel kövessék a dohánytermékek tényleges árát, amelyet az alábbi módon lehet kiszámolni: (tényleges ár = jelenlegi [vagy nominális] ár ÷ az összes áru és szolgáltatás ára) (Toolkit, 2012; TOBTAXY, 2012).

Népegészségügyi és gazdasági hatások

Ha közgazdasági szempontból vizsgáljuk, a dohányzás olyan speciális jószág, amely nemcsak a fogyasztók egészségére van kedvezőtlen hatással, hanem a környezetükre is. A dohányzás következményeként a morbiditási és mortalitási mutatók kedvezőtlenül alakulnak, ami negatívan befolyásolja az országok gazdasági fejlődését is. A WHO becslése szerint a dohányzás évente 1000 milliárd dollár kárt okoz világszerte az egészségügyi többletköltségek és a kieső munka miatt, míg a dohánytermékek adóztatásából származó bevételek mindössze 269 milliárd dollárt tesznek ki (Portfolio, 2019).

Az Európai Unióban a dohányzás költségei évente 98-130 milliárd euróra rúgnak, ami az EU 2000. évi GDP-jének 1,04-1,39%-át teszi ki.

Egy, a dohányfüstmentes környezetről szóló tanácsi ajánlásra készült hatásvizsgálat rámutat, hogy a környezeti dohányfüstnek való kitettség is jelentős pénzügyi terhet jelent. A környezeti dohányfüst munkahelyi kitettsége az EU 27 tagállamában évi 2,46 milliárd euróra becsült makrogazdasági költséggel jár. Ebből az összegből a dohányzással összefüggő megbetegedésekhez kapcsolódó egészségügyi kiadások, amelyek meghaladják az 1,3 milliárd eurót (beleértve a nem dohányzó alkalmazottak ellátására fordított 560 millió eurót), valamint a termelékenységben bekövetkezett veszteségekhez kapcsolódó, több mint 1,1 milliárd euró nem egészségügyi jellegű kiadások (beleértve 480 millió eurót a nem dohányzó alkalmazottakkal összefüggésben) alkotják.

A környezeti dohányfüstnek való kitettség mikrogazdasági terhei közé tartozik a munkavállalók alacsonyabb termelékenysége, a dohányzóeszközök okozta tűzkár, valamint a dohányzással kapcsolatos takarítási és felújítási költségek. Az Európai Bizottság által 2003 februárjában tartott „Dohányzásellenes és fejlesztéspolitikai magas szintű kerekasztal” résztvevői arra a következtetésre jutottak, hogy az országok gazdasági teljesítményét jelentősen befolyásolja az, hogy mennyire hatékonyak a dohányzás csökkentésében (Dohányzás Fókuszpont, 2013).

Hazánkban is készültek elemzések, amelyek szerint a dohányzás éves szinten 441 milliárd forint közvetlen (direkt) és közvetett (indirekt) költséget jelent.

2. táblázat: A dohányzás társadalmi költségei (2010)

Költség (milliárd Ft)		Bevétel (milliárd Ft)	
Direkt kiadások	354	Adók és egyéb bevételek	360
Gyógyszer kiadások	108		
Fekvőbeteg-ellátás	88		
Korai halálozás	78		
Rokkantnyugdíj	73		
Egyéb	7		
Indirekt kiadások	87		
Összesen	441	Összesen	360

Forrás: (BODROGI, J., 2013) (Fenyvesi Éva- Kajári Karolina, 2016)

A dohányipar elsődleges célpontja a fiatalok, hogy minél hamarabb magukhoz láncolják őket. Jelenleg körülbelül 2,5 millió dohányos él Magyarországon, akik átlagosan 17,4 éves korukban gyújtottak rá először. A helyzet súlyosságát fokozza a vágott dohány elmúlt évtizedben tapasztalt jelentős térnyerése, mivel ennek adóelőnye a cigarettához képest meghaladja az 50%-ot. Ez az adóelőny természetesen árelőny formájában is megnyilvánul.

A finomra vágott fogyasztási dohány átlagára 20 szálra vetítve 500 forint, míg egy doboz cigaretta ára 1200 forint volt 2019-ben. Ez az árkülönbség jelentős hatással volt a vágott dohány forgalmára is: míg 2006-ban a vágott dohány aránya a forgalom 10%-át tette ki, 2017-re ez közel 50%-ra emelkedett, ami uniós összehasonlításban is sajátos piaci helyzetet teremtett. A vágott dohány használata különösen a fiatalok körében terjedt el: 2009-ben csupán 1%-uk fogyasztotta napi rendszerességgel, míg 2017-re ez az arány 44%-ra nőtt. Az adóemelések következtében a cigaretta ára emelkedik, ami arra ösztönzi a fogyasztókat, hogy az olcsóbb alternatívát válasszák, így áttérjenek a vágott dohányra. Ez a tendencia különösen a hátrányos helyzetű régiókban figyelhető meg, ahol a légzőszervi és daganatos megbetegedések előfordulása is magasabb.

Sokan tévesen azt gondolják, hogy a fogyasztási dohány kevésbé káros, de ez nem igaz; a füstszűrő nélküli fogyasztás jellemzően károsabb, mint a gyári cigaretta füstje. Ráadásul ez az állam számára sem előnyös, mivel a vágott dohányfogyasztás miatt több tízmilliárd forintnyi jövedéki adótól esik el (Portfolio, 2019).

A dohányzás ára: Hogyan terheli a magyar egészségügyet és gazdaságot?

Több elemzés szerint is a dohányzás 2009-ben jelentős terhet rótt Magyarország egészségügyi és gazdasági rendszereire. Az Egészségbiztosítási Alap különböző forrásai, például a gyógyító-megelőző kassza és a gyógyszerkassza, több mint 17%-át és 15%-át fordították a dohányzással összefüggő betegségek kezelésére. Ezek az arányok jól tükrözik a dohányzás egészségkárosító hatását: a dohányzás okozta betegségek kezelésére fordított összköltség csak az egészségbiztosítási rendszer számára 174,6 milliárd forint volt. Az így keletkező kiadások jelentősen hozzájárultak az Egészségbiztosítási Alap hiányához, hiszen az alap bevételeinek 8-15%-át teszik ki az ilyen jellegű költségek, ami messze meghaladja az alap éves hiányát.

3. táblázat: Az OEP kiadásai kasszák szerint

Kassza	Összkiadás, E Ft	Ebből dohányzás következményeire költött, E Ft	Dohányzás okozta kiadások aránya
Háziorvosi, járó-, fekvőbeteg-kassza	559 466 064,2	95 993 780,8	17,16%
Gyógyszer	395 597 417,6	59 373 500,0	15,01%
Összes táppénz	101 500 000,0	15 225 000,0	15%-kal kalkulált
Speciális finanszírozású fekvő beteg	500 000,0	3 975 000,0	15%-kal kalkulált
Adott kasszákból kalkuláltan összesen	174 567 280,8		

Forrás: (Gresz, M., Nagy, J., & Freyler, P., 2012)

Dr. Heintz Tamás egykori képviselő, parlamenti beszédében rá is mutatott, hogy évente mintegy 28 ezer ember halt meg Magyarországon a dohányzás következtében, ami azt jelentette, hogy naponta átlagosan hetvenen váltak ennek a káros szenvedélynek az áldozatává. Az adatokból kirajzolódott, hogy bár a dohányipar által termelt állami bevétel 2007-ben 325 milliárd forint volt, a dohányzással összefüggő közvetlen és közvetett kiadások meghaladták ezt az összeget, és 350-385 milliárd forintra rúgtak, tehát a társadalmi költségek meghaladták az iparból származó hasznot, így az egyenleg -25 és -60 milliárd forint között alakult a károk irányába.

Az Országos Egészségbiztosítási Pénztár (OEP) /2017. január 1 óta Nemzeti Egészségbiztosítási Alapkezelő/ részletes 2009-es adatai szerint a háziorvosi ellátásra, járóbeteg-szakellátásra és fekvőbeteg-ellátásra összesen 95,9 milliárd forintot költöttek a dohányzás okozta betegségek kezelésére, míg a gyógyszerkasszából 59,3 milliárd forintot fordítottak ezekre a célokra, ami összesen 155 milliárd forint egészségügyi költséget jelent. Ezek az összegek a különböző kasszák teljes költségeinek 15-17%-át tették ki, ami jól tükrözi, hogy mekkora terhet jelent a dohányzás az egészségügyi rendszer számára.

Az elemzések nemcsak az egészségügyi kiadásokra tértek ki, hanem arra is, hogy a dohányzás mennyi nemzetgazdasági (GDP-) veszteséget okoz a munkából kiesett napok révén. A 2009-es adatok alapján a közel 32 millió táppénzen töltött napból mintegy ötmillió napot lehet a dohányzással összefüggő betegségekre visszavezetni. Ez a munkaidő-kiesés évi 94,9 milliárd

forint GDP-veszteséget eredményez a magyar gazdaság számára, amely tovább súlyosbítja a dohányzás okozta gazdasági terheket.

A vizsgálat arra is rávilágított, hogy a dohányzók élettartama általában 7,5 évvel rövidebb, mint a nemdohányzóké, ami azt jelenti, hogy a dohányzás okozta korai halálozás jelentős GDP-kiesést eredményez. A szerzők becslése szerint a dohányzás miatt korábban elhunyt munkaképes férfiak által meg nem termelt GDP évi szinten 594,9 milliárd forint. Ezt figyelembe véve a teljes GDP-veszteség 2009-ben elérte a 689,8 milliárd forintot, amely mellett az egészségügyi kiadások 174,6 milliárdos összege is eltörpül.

Amikor összevetjük a dohányzásból származó bevételeket az általa okozott nemzetgazdasági veszteségekkel, nyilvánvalóvá válik, hogy a dohányzás költségei messze meghaladják az általa hozott állami jövedelmet. A 325 milliárd forintos állami bevétellel szemben a teljes nemzetgazdasági veszteség elérte a 864,4 milliárd forintot. Ez a szám jól mutatja, hogy a dohányzás Magyarországon nemcsak egészségügyi, hanem súlyos gazdasági károkat is okoz. A családokra és közösségekre nehezedő anyagi és érzelmi terhek tovább növelik ezt a negatív hatást, amely gyakran a betegek és hozzátartozóik életminőségét is jelentősen rontja.

Összességében a dohányzás mind egészségügyi, mind gazdasági szempontból hatalmas teher Magyarország számára. Az egészségügyi rendszert, a gazdaságot és a családokat egyaránt súlyosan érinti, és a dohányzás következményei jóval meghaladják az ebből származó állami bevételeket. A társadalom számára jelentős lenne a dohányzás visszaszorítása, mivel nemcsak pénzügyi értelemben járna előnyökkel, hanem javítaná a lakosság életminőségét és csökkentené a korai halálozások miatti veszteségeket (Gresz, M., Nagy, J., & Freyler, P., 2012).

Pro és kontra érvek a dohányiparral szembe

Pro érvek a dohányipar mellett:

1. *Gazdasági bevételek:* A dohánytermékekre kivetett jövedéki adók jelentős részesedést képviselnek az államok bevételeiben, hozzájárulva ezzel a közszolgáltatások finanszírozásához.
2. *Munkahelyteremtés:* A dohányipar számos munkahelyet biztosít, ezzel támogatva a gazdasági növekedést. A dohánytermesztés, -gyártás és -forgalmazás különféle foglalkoztatási lehetőségeket kínál.
3. *Exportlehetőségek:* A dohánytermékek exportja jövedelemforrást jelent az országok számára, amely hozzájárul a nemzetközi kereskedelemhez és a gazdasági stabilitáshoz.
4. *Tradicionális tevékenység:* A dohánytermesztés sok helyen hagyományos gazdasági tevékenység, amely szoros kapcsolatban áll a helyi kultúrával és közösségi élettel.

Kontra érvek a dohányipar ellen:

1. *Egészségügyi költségek:* A dohányzás súlyos egészségügyi problémákat okoz, amelyek jelentős költségeket rónak az egészségügyi rendszerre, a termelékenység csökkenésével együtt.
2. *Termőföldhasználat:* A dohánytermesztés elfoglalja az élelmiszer-termelésre alkalmas termőföldeket, ami hozzájárulhat az élelmiszerhiányhoz.
3. *Munkaerőhiány:* A dohánytermesztés rendkívül munka-, tőke- és tudásigényes, de a fiatalok körében csökken a részvétel, ahogy az idősebb generáció kivonul a szektorból.
4. *Környezetkárosítás:* A dohányipar hozzájárul az erdőirtáshoz, mivel a cigarettagyártáshoz papírra van szükség, valamint a gondatlan dohányzás tüzeseteket okozhat, amelyek súlyos anyagi károkat és emberi életet veszélyeztetnek.
5. *Munkaképesség csökkenése:* A dohányzás következtében gyakori betegségek miatt csökken a munkaképesség, ami együtt jár a költségek növekedésével és a támogatások csökkenésével (Világgazdaság, 2024; Dohányzás Fókuszpont, 2013).

4. táblázat: A dohányvertikumban foglalkoztatottak létszámának alakulása (2009)

Megnevezés (fő)	Termelők	Feldolgozók	Összesen
Foglalkoztatottak száma	2345	1407	3752
Állandó	224	1308	1532
Időszakos	2121	99	2220

Forrás: (Fenyvesi Éva- Kajári Karolina, 2016)

A családi gazdaságra gyakorolt hatások

A dohányzás nemcsak az egyénekre, hanem a családokra is jelentős hatással van, amelyek a következőképpen jelentkeznek:

- *Költségek:* A dohányosok által cigarettára fordított összeg elvonja a család költségvetésének egy részét, amit más, fontosabb kiadásokra, például élelmiszerre, iskoláztatásra vagy ruházatra is lehetne költeni.
- *Egzisztenciális bizonytalanság:* Mivel a dohányzás az aktív dohányosok körülbelül egy-negyedének halálát okozza, a dohányosok családja komoly egzisztenciális bizonytalanságnak van kitéve. Ez különösen nehéz helyzetet teremt a családtagok számára, akiknek meg kell küzdeniük a dohányzás következményeivel.
- *Jövedelemkiesés:* A dohányzással kapcsolatos betegségek nemcsak a dohányzót, hanem a passzív dohányzásnak kitett családtagokat is érinthetik. A beteg ápolása akár hetekbe vagy hónapokba is telhet, ami jövedelemkiesést okozhat, mivel a munkából való távollmaradásra kényszerülnek.
- *Magasabb biztosítási költségek:* Bizonyos országokban a dohányzók magasabb egészség- és lakásbiztosítási díjat kötelesek fizetni. Ez tovább növeli a dohányosok családjának pénzügyi terheit.

Összességében a dohányzás nemcsak egészségügyi, hanem komoly gazdasági és szociális következményekkel is jár, amelyek a családok életminőségére és stabilitására is hatással vannak (Dohányzás Fókuszpont, 2013).

A cigaretta feketepiac

2017-ben az EU-ban a teljes cigarettafogyasztás kb. 9%-a hamisított vagy csempészett cigaretta-ból származott. Magyarország ebben a tekintetben jellemzően tranzitországgként van jelen, mivel a Balkánról vagy Ukrajnából származó termékek célállomása leginkább Nyugat-Európa. Gyakran, amikor új dohányzásellenes intézkedéseket terveznek bevezetni, a dohányipar azt állítja, hogy ezek az intézkedések a feketepiac növekedéséhez, munkahelyek megszűnéséhez és jelentős állami adóbevételek elmaradásához vezetnek. Ez az érvelés azonban nemcsak Magyarországon, hanem a világ legtöbb országában megfigyelhető és fontos, hogy ezeket az állításokat fenntartásokkal kezeljük.

A hazai feketepiac becslését is számos bizonytalanság övezi. Két fontos tényezőt ki is kell emelni ezzel kapcsolatban: Egyrészt a cigarettapiac részesedése, amely a sajtóban megjelenő számadatok alapján csak a cigaretták feketepiacára vonatkoznak, pedig a cigaretta csak a hazai dohánypiac körülbelül 50%-át teszi ki. Ez azt jelenti, hogy a teljes dohánypiac jelentős része nincs benne ezekben a becslésekben. Másrészt a külföldi zárjegyes cigaretták, melyek a feketepiaci statisztikákba gyakran belekerülnek és akár legális úton is bejuthatnak az országba, így torzíthatják az adatokat. Ezek alapján érdemes lenne egy olyan új módszertant kidolgozni, amely figyelembe veszi a hazai dohánypiac sajátosságait és realisabb képet ad a

feketekereskedelem mértékéről. A hatékonyabb felügyelet és a piac jobb ismerete hozzájárulhat a fekete piac visszaszorításához és az állami bevételek védelméhez (Portfolio, 2019).

Az egészségkárosodás következtében kieső munkanapok és táppénz költségek

A dohányzás súlyos egészségügyi következményei jelentős hatást gyakorolnak a munkavállalók termelékenységére és az állam gazdaságára is. A statisztikai adatok alapján a dohányzás a férfiaknál 16, a nőknél pedig 19 évvel rövidíti meg a várható élettartamot. A dohányosok gyakrabban betegednek meg, átlagosan 2,7 nappal többet töltenek távol a munkahelyükről betegség miatt, ami hazánkban évi 100 milliárd forintos jövedelemvesztéshez eredményez.

További veszteség, hogy a dohányos munkavállalók naponta átlagosan 50-60 perccel kevesebb időt töltenek tényleges munkavégzéssel a cigarettaszünetek miatt, ami szintén negatívan befolyásolja a munkaadókat. Ezen túl, az egészségbiztosító évente 6 milliárd forintot költ táppénz kifizetésére a dohányosok számára, és a munkáltatóknak is jelentős anyagi terhet jelent ez. A táppénz egynegyedét a munkáltatóknak kell finanszírozniuk, valamint a betegszabadság alatti juttatásokat is nekik kell biztosítaniuk (Index 2015).

A dohányzásnak tulajdonítható korai halálozás különösen nagy veszteségeket okoz. 2010-ben Magyarországon a 35-64 éves korosztály körében 25 ezer munkaév veszett el a 65 éves kor előtti, dohányzáshoz köthető halálozás miatt. Ha ezt átlagosan 260 munkanappal számoljuk, ez évi 6 500 000 kiesett munkanapot, azaz 52 000 000 munkaórát jelentett. A veszteségek háromnegyede a férfiak korai halálozásából adódott, és közel egynegyedét (22%) a 45 év alatti dohányosok halálozása okozta. A dohányzás okozta munkaidő-vesztés különösen sújtja az érettségivel nem rendelkezőket (Vitrai, J., 2012; Fenyvesi, É., & Kajári, K., 2016).

Ha a 6 500 000 kiesett munkanapot a 2010-es átlagos napi 2700 forintos táppénzköltséggel számoljuk, az eredmény 17,55 milliárd forint. Természetesen a valós érték ennél összetettebb, mivel figyelembe kellene venni, hogy az 1980 és 2010 közötti években hány munkanap veszett el a dohányzás okozta betegségek miatt, valamint az adott évre vonatkozó napi táppénz kifizetések pontos összegeit is (Központi Statisztikai Hivatal [KSH], 2014; Fenyvesi, É., & Kajári, K., 2016).

Veszélyforrás-e a magyar fogyasztók szempontjából az e-cigaretta?

Az e-cigaretta veszélyforrást jelenthet a magyar fogyasztók számára több szempontból is. Bár uniós szinten alacsony az aktív használók aránya, és Magyarországon jelenleg csupán a lakosság 1%-a használja rendszeresen, a termék népszerűsége egyértelműen növekszik, ami a piaci részesedésének bővülésével jár.

Az e-cigaretta egyik problémája, hogy a termékek 80-90%-a a hagyományos dohányipari cégekhez kötődik, akik jelentős befolyással bírnak a piac alakítására. Az egészségügyi szakmai irányelvek szerint az e-cigaretta hatékonysága a dohányzásról való leszokásban még nem bizonyított, és számos kutatás felveti, hogy a használata nem csökkenti a nikotinfüggőséget, hanem inkább fenntartja azt.

További kockázat, hogy az e-cigaretta fiatalok körében is egyre népszerűbb, ami hozzájárulhat ahhoz, hogy egy újabb generáció váljon nikotinfüggővé. Az egészségügyi hatások, hosszú távú következmények pedig még nem teljesen ismertek, ami aggodalomra adhat okot a fogyasztók számára (Portfolio, 2019).

Egészségügyi hatások

A dohányzás a legjelentősebb kockázati tényező a nemfertőző betegségek kialakulásában és az ezekből fakadó halálozásokban. Minden tíz másodpercben valaki életét veszti a dohányzás miatt. Globálisan súlyos közegészségügyi problémát jelent, hiszen a dohányzás a megelőzhető betegségek és halálesetek első számú oka. Annak ellenére, hogy a tudomány bőséges

bizonyítékot nyújt a cigarettázás ártalmas következményeiről, a függőség előfordulási aránya az elmúlt évtizedekben nem mutatott számottevő csökkenést (ELTE PPK, 2024).

Tudományosan igazolt, hogy a dohányzás szinte minden szervrendszert károsít, és meghatározó szerepet játszik számos halálos betegség kialakulásában. A dohányfüst közel 4000 vegyi anyagot tartalmaz, melyek közül 250 káros az egészségre, és 50 közvetlenül hozzájárul a daganatos megbetegedések kialakulásához. Az iszkémiás szívbetegségek és agyi érbetegségek miatti halálozások 22%-a, míg a krónikus obstruktív tüdőbetegség (COPD) okozta halálozások 65%-a köthető a dohányzáshoz. A tüdőrák hosszú ideje a vezető halálok a férfiak körében, és egyes országokban, a mellrákot megelőzve, a nőknél is az első helyre került a daganatos halálozások között. Összességében a tüdőrák halálozások 88%-át a dohányzás okozza. A 45-64 éves korosztályban a rokkantság és korai halálozás következtében elvesztett évek 20-35%-a a dohányzáshoz köthető betegségekből ered.

Ezen túlmenően a dohányzás nem csak a testi egészséget károsítja, hanem más területeken is súlyos következményekkel járhat, például anyagi nehézségeket okozhat, ronthatja a mentális egészséget, csökkenti a fizikai állóképességet és a megjelenésre is negatív hatással van (Cselkó, Z., & Fényes, M., 2024; Portfolio, 2019).

Az Egészségügyi Világszervezet becslései szerint 2004-ben a dohányzás világszerte 5,4 millió halálesetet volt felelős, és a 20. században összesen 100 millió ember halálát okozta. Hasonlóképpen, az Amerikai Járványügyi és Megelőzési Központ (CDC) a dohányzást a fejlett országokban az „emberi egészségre gyakorolt legfontosabb megelőzhető kockázataként és a korai halál egyik fontos okaként” tartja.

Míg a fejlett országokban a dohányzási ráta stagnál vagy csökken, például az Egyesült Államokban 1965 és 2006 között 42%-ról 20,8%-ra esett vissza, addig a fejlődő országokban évente 3,4%-kal nő.

Magyarországon 2015-ben az összes betegségteher 40%-a az egészségtelen életmódból ered, ami az EU-ban a negyedik legmagasabb arány Románia, Bulgária és Litvánia után. A fő egészségügyi kockázati tényezők közé tartozik az egészségtelen táplálkozás, a dohányzás, az alkoholfogyasztás és a mozgáshiány, amelyek jelentős mértékben hozzájárulnak a funkcióvesztéssel korrigált életevek elvesztéséhez.

Magyarország a legnagyobb dohányos országok között van Európában: a magyar felnőttek több mint negyede (26%) napi szinten dohányzik. Bár ez némi csökkenést jelent a 2000-es 30%-hoz képest, továbbra is a harmadik legmagasabb arány az EU-ban. A magyar férfiak közel egyharmada és a nők mintegy egyötöde dohányzik naponta, ami megmutatkozik a tüdőrák magas halálozási arányaiban is. Ezen kívül, a dohányzás különösen gyakori az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében, ahol több mint kétszer akkora a dohányzók aránya, mint a magasabb iskolai végzettségűeknél.

A 15 éves magyar serdülők körében is az uniós átlag felett van a rendszeresen dohányzók aránya (20% szemben a 14%-os uniós átlaggal), és ebben a korcsoportban a fiúkat és a lányokat hasonló mértékben érinti a dohányzás.

Bár a dohányzás ártalmait egyértelműek, a nikotin hatásait kutató amerikai és francia tudósok szerint bizonyos esetekben a nikotin segíthet az agy működésének normalizálásában, például skizofréniában szenvedők esetében, ami magyarázhatja, hogy sokan közülük ösztönösen többet dohányoznak (ELTE PPK, 2024; State of Health in the EU: Magyarország Egészségügyi országprofil, 2017; Wikipédia, 2024).

A passzív dohányzás okozta egészségügyi kockázatok

A passzív dohányzás, más néven környezeti dohányfüst-ártalom (Secondhand Smoke - SHS vagy Environmental Tobacco Smoke - ETS), két forrásból származik: egyrészt az égő cigaretta- vagy szivarból, pipából felszálló mellékfüstből, másrészt a dohányos által kilélegzett főfüstből. Egy 2010-es kutatás kimutatta, hogy a dohányosok kétharmada (66%) otthon is

dohányzik, ami miatt a nemdohányzók 12%-a otthonában, 7%-a pedig munkahelyen vagy zárt vendéglátóhelyeken van kitéve dohányfüstnek. Emellett 5%-uk tapasztalta, hogy várótermekben is előfordul dohányzás. A nyílt légterű közösségi helyeken a nemdohányzók 10%-kal gyakrabban találkoznak dohányfüsttel, mint zárt helyiségekben. A nemdohányzók 21%-a a közösségi közlekedés várakozóhelyein is ki van téve a dohányfüst ártalmainak.

Óvatos becslések szerint 2002-ben az Európai Unióban 7 300 felnőtt – köztük 2 800 nem dohányzó – halt meg a munkahelyi környezeti dohányfüstnek való kitettség következtében. Emellett további 72 000 felnőtt halála, köztük 16 400 nemdohányzóé, az otthoni dohányfüstnek való kitettséghez köthető. A WHO becslése szerint évente világszerte 890 ezer ember hal meg passzív dohányzás következtében.

Európa-szerte különböző országok vezettek be dohányzási tilalmakat, és a dohányzásmentes otthonok előfordulása 31% és 90% között változik. A passzív dohányzás elleni védelem fokozása kívánatos és megvalósítható, ha mind a dohányosok, mind a nemdohányzók betiltják a dohányzást otthonukban és autójukban. Azokban az európai országokban, ahol a munkahelyeken még mindig megengedett a dohányzás, az Egészségügyi Világszervezet (WHO) dohányzás visszaszorításáról szóló keretegyezményének 8. cikkében megfogalmazott átfogó dohányzásmentességi politikák elfogadása a legjobb módja annak, hogy minden munkavállaló teljes és egyenlő védelemben részesüljön a másodlagos dohányfüst ellen. A Tanács 2009. november 30-i ajánlásában, amely a WHO-FCTC 8. cikkére épült, felszólította a tagállamokat, hogy alkítsanak ki dohányfüstmentes környezetet a zárt nyilvános terekben, munkahelyeken és a tömegközlekedési eszközökön. A tilalmak átfogó jellege és azok betartatásának mértéke azonban országonként eltérő (The Health Consequences of Smoking: 50 Years of Progress, 2014; International Agency for Research on Cancer [IARC], World Health Organization [WHO], 2016; Vitrai, J., 2012; Így esztek ti – A helyes táplálkozás alapjai, n.d.; Dohányzási szokások az Európai Unió országaiban, 2015; Fenyvesi, É., & Kajári, K., 2016; Bakacs, M., Balku, E., Bodrogi, J., Demjén, T., Joó, T., Vámos, M., Vitrai, J., & Vokó, Z., 2012).

Dohányzás, mint a tüdőrák legfontosabb kiváltó oka

Az iparilag fejlett országokban, köztük Magyarországon, a dohányzás a halálos rákos megbetegedések mintegy egyharmadáért felelős. Ez azt jelenti, hogy a rákos halálesetek egyharmada megelőzhető lenne a dohányzás teljes elhagyásával. Az összes rákos halálozás egynegyede tüdőrák következménye ezekben az országokban. Magyarországon a tüdőrák a férfiak esetében a rákos halálozások több mint 30%-át, a nők esetében pedig 12,5%-át teszi ki, és a tüdőrák okozta halálozás 1950 óta folyamatosan emelkedik. Epidemiológiai vizsgálatok világszerte egyértelműen bizonyítják, hogy a tüdőrákos halálozások 85-90%-a dohányzás következménye. Továbbá a kutatások kimutatták, hogy a tüdőrák kialakulásának kockázata mind a férfiak, mind a nők esetében arányosan nő a napi elszívott cigaretták számával és a dohányzás időtartamával (Hiteles tájékoztatás a rákról, n.d.; Index, 2015). A dohányfüstben található rákkeltő anyagok (karcinogének) károsítják a tüdősejteket, és ezek a sérült sejtek idővel ráksejteké fejlődhetnek.

A cigarettázás az 1920-as években kezdett elterjedni Európában és Amerikában, kezdetben főként a férfiak körében. Ez összefüggött a cigarettagyártás növekedésével, a dohányzás reklámozásával és a hatékony marketingstratégiák megjelenésével. Ennek következtében az 1940-es évekre drámaian megnőtt a tüdőrákos megbetegedések száma. A második világháború és az azt követő évek során a nők körében is egyre elfogadottabbá vált a dohányzás. Húsz év elteltével, az 1960-as években a nőknél is ugrásszerűen nőtt a tüdőrák előfordulása és a betegség miatti halálozás. Jelenleg a tüdőrák több életet követel a nőknél, mint az emlőrák.

A dohányzás abbahagyásával és a dohányfüst-mentes évek eltelésével fokozatosan csökken a tüdőrák kialakulásának kockázata. Szóval a dohányzást soha nem késő abbahagyni. A sok éven át tartó passzív dohányzás, amikor a környezetben, munkahelyen vagy családban a

nemdohányzókra való tekintet nélkül cigarettáznak, szintén növeli a tüdőrák kialakulásának kockázatát.

Ez a betegség leggyakrabban az 50 és 60 év közötti népesség körében fordul elő, míg 70 éves kor felett a tüdőrákos esetek csupán 10 százalékát teszik ki. Magasabb a tüdőrák kialakulásának kockázata azok körében is, akik azbeszttel, nikkellel, krómmal, egyéb ipari fémekkel vagy sugárzó anyagokkal dolgoznak (Rákgyógyítás, 2018).

A tüdőrák gazdasági következményei 2023-ban: Európai áttekintés

A 8. LuCE-jelentés a tüdőrákról egy leíró kutatási elemzés, amely feltárja a tüdőrák által okozott pénzügyi terheket, ahogyan azt tüdőrákkal diagnosztizált egyének és ápolóik tapasztalták. A felmérésben 28 európai ország 1161 résztvevője (834 tüdőrákos beteg és 327 gondozó) vágolt.

Pénzügyi vonzatok a tüdőrák kezelésében: A résztvevők többsége tapasztalt egészségügyi (73,5%) és nem egészségügyi (87,2%) kiadásokat a tüdőrák miatt. A leggyakrabban említett költségek közé tartozott az egészségügyi okokból történő utazás (83,7%), a háztartási közüzemi számlák (például telefonszámlák vagy fűtésszámlák, 77,3%), valamint a személyes tárgyak (például kötszerek és krémek, 72,3%). Ezen kívül a válaszadók 62,9%-a jelezte, hogy a diagnózis óta csökkent a háztartás jövedelme. A megkérdezettek közel fele (49,5%) tapasztalta, hogy jövedelme több mint 30%-kal csökkent a tüdőrák előtti időszakhoz képest.

Anyagi nehézség: A résztvevők 66,7%-a tapasztalt pénzügyi nehézségeket a betegség miatt. A leggyakoribb pénzügyi következmények közé tartozik, hogy 45,7%-uknak gondot okozott a tüdőrák kezelésével kapcsolatos költségek kifizetése, míg 36,8%-uk nehezen tudott megélni a megszokott háztartási jövedelmükből a tüdőrák okozta nehézségek miatt. 31,6%-uknak háztartása jövedelmének több mint 20%-át kellett a tüdőrák kezelésével kapcsolatos költségek fedezésére fordítani.

Egészségügyi hatások: A pénzügyi nehézségekkel küzdők körében 88,4% nyilatkozott arról, hogy életük legalább egy területét negatívan érintették a pénzügyi problémák. A leggyakoribb hatások a mentális egészséget (67,5%) és az életmódbeli, szociális tevékenységeket (59,0%) érintették. A résztvevők több mint egynegyede (26,5%) számolt be arról, hogy pénzügyi okok miatt olyan döntést hozott, amely hatással volt az önellátására vagy a kezeléshez való ragaszkodására.

Segítségnyújtás és források: A résztvevők jelentős hányada úgy nyilatkozott, hogy országukban nem áll rendelkezésre pénzügyi támogatás vagy segítség a betegségben szenvedők (39,2%) vagy a gondozók (46,7%) számára. A legnagyobb támogatást a hozzátartozóktól kapták (30,4%), ezt követte az állami egészségügy (21,6%) és a szociális támogatás (20,6%). A szociális szolgálatokhoz forduló résztvevők 40,8%-a, míg az egészségügyi ellátórendszerrel támogatást kérők 29,7%-a nem kapta meg a szükséges segítséget. A legszükségesebb anyagi támogatásként a gyógyszeres és egészségügyi kiadások enyhítését jelölték meg (53,0%) (Lung Cancer Europe, 2023; Lung Cancer Europe, 2023).

A tüdőrák kezelési költségeinek elemzése Indiában

A tüdőrák kezelése Indiában különböző egészségügyi szolgáltatásokon alapul, amelyek célja a betegség kezelése és megelőzése. Hasonlóan más országokhoz, Indiában is a tüdőrák komoly egészségügyi problémát jelent, évente számos új esetet diagnosztizálnak. A betegség globális szinten évente körülbelül 2 millió ember halálát okozza. Indiában a tüdőrák diagnosztizálásának gyakorisága és a betegség következtében bekövetkező halálesetek száma is jelentős; 2023-ban mintegy 238 340 új tüdőrák esetet regisztráltak világszerte, ebből 70 275 Indiában.

A tüdőrák kezelésének átlagos költsége Indiában 3000 és 8000 dollár között mozog, azonban ez az összeg számos tényezőtől függően változhat, például a betegség stádiumától, a terápia típusától, a diagnosztikai eljárásoktól, valamint az orvosi személyzet díjától.

A költségeket befolyásoló fő tényezők:

A rák stádiuma: A betegség korai stádiumban való diagnosztizálása kevésbé intenzív kezelést igényelhet, mint az előrehaladott állapot, amely általában műtéti beavatkozást, kemoterápiát vagy sugárterápiát von maga után, és ezzel növeli a költségeket.

A kezelés típusa: A különböző kezelési módszerek, mint például a műtét, kemoterápia, sugárterápia, célzott terápia és immunterápia költségei eltérnek. A célzott terápia és immunterápia általában drágább, mivel speciális és korszerű gyógyszereket alkalmaznak.

Kórház vagy egészségügyi intézmény: A magánkórházak és speciális rákközpontok általában magasabb díjakat kérnek, mint az állami intézmények, ugyanakkor fejlettebb kezelési lehetőségeket és kényelmi szolgáltatásokat nyújthatnak.

Egészségügyi szakemberek díjai: Az onkológusok, sebészek és más egészségügyi szakértők konzultációs és eljárási díjai is befolyásolják a teljes költséget, különösen, ha magasan képzett szakemberekről van szó.

Diagnosztikai vizsgálatok és képalkotás: A tüdőrák diagnosztizálásának és stádiumba sorolásának alapvető elemei a biopsziák, CT-vizsgálatok, PET-vizsgálatok és MRI-vizsgálatok. Ezek gyakorisága és típusa szintén hozzáadódik a teljes kiadásokhoz.

Gyógyszerköltségek: A kemoterápiás szerek, célzott terápiás gyógyszerek, immunterápiás készítmények és fájdalomcsillapítók ára jelentős részét képezik a kezelési költségeknek.

A kezelés időtartama és összetettsége: A hosszabb ideig tartó vagy összetettebb kezelés, mint például többszöri kemoterápia, sugárterápia vagy komplex műtétek, további kiadásokat jelent.

Kiegészítő egészségügyi szolgáltatások: Egyes betegeknek szükségük lehet rehabilitációra, palliatív ellátásra, táplálkozási vagy pszichológiai tanácsadásra, ami tovább növeli a költségeket.

Földrajzi elhelyezkedés: Az indiai régiók közötti költségek eltérőek lehetnek az egészségügyi infrastruktúra és a megelőzési költségek különbségei miatt.

Biztosítási fedezet és pénzügyi támogatás: Az átfogó egészségbiztosítási tervek és a kormányzati támogatási programok enyhíthetik a betegek költségeit, csökkentve a saját zsebből fizetendő összegeket (EdhaCare,2024).

Az alábbiakban egy táblázatban összehasonlíthatjuk a tüdőrák különböző kezelési lehetőségeinek költségeit Indiában más országokhoz viszonyítva. A táblázat bemutatja a kemoterápia, sugárterápia, célzott terápia és immunterápia tipikus költségeit.

5. táblázat: A tüdőrák kezelésének költségének összehasonlítása

A kezelés típusa	India (USD)	Egyesült Államok (USD)	Egyesült Királyság (USD)	Ausztrália (USD)	Szingapúr (USD)
Kemoterápia	1500-3000 dollár	10 000 - 30 000 dollár	8000-15000 dollár	7000-12000 dollár	5000-10 000 dollár
Sugárterápia	2000-4000 dollár	15 000 - 40 000 dollár	12 000 - 20 000 dollár	10 000 - 18 000 dollár	8000-12000 dollár
Célzott terápia	4000-8000 dollár	30 000 - 60 000 dollár	25 000 - 40 000 dollár	20 000 - 35 000 dollár	15 000 - 25 000 dollár
Immunterápia	6000-12000 dollár	50 000 - 100 000 dollár	40 000 - 70 000 dollár	35 000 - 60 000 dollár	25 000 - 40 000 dollár

Forrás: (EdhaCare, 2024)

Egészséges Európa: dohányzásmentes jövőkép

A dohányzás a rák legfőbb megelőzhető oka, amely a rákos megbetegedések 27%-át okozza. A dohányzás teljes megszüntetésével a tüdőrákos esetek 90%-át meg lehetne előzni.

A dohányzás visszaszorítása évtizedek óta folyamatban van, és az adóemelések különösen hatékonyak, mint azt Ausztrália és az Egyesült Államok példája is mutatja; az USA-ban a dohányzási arány 1965 óta 42,4%-ról 15,5%-ra csökkent.

Az uniós dohányzás visszaszorítására irányuló keret (Európai Rákellenes Terv) 2021-től szigorú intézkedéseket vezetett be, amelyek célja egy „dohánymentes generáció” létrehozása, ahol 2040-re a lakosság kevesebb mint 5%-a dohányzik, szemben a jelenlegi 25%-kal. Középtávú cél, hogy a WHO 2025-ig elérje a dohányzás 30%-os csökkentését, ami az EU-ban körülbelül 20%-os dohányzási arányt jelentene.

E célok elérése érdekében szükség volt az uniós szintű szabályozások megerősítésére, beleértve a dohánytermékek adóztatását, amely különösen hatékony eszköz a fiatalok dohányzásra való elrettentésében. Az irányelvek (dohánytermékekről szóló irányelv, a dohánygyártmányok adóztatásáról szóló irányelv és a magánszemélyek határokon átvélt dohányvásárlására vonatkozó jogi keret) felülvizsgálata magában foglalta a csomagolás egyszerűsítését, az ízesítések betiltását, az összetevők értékelésének javítását, a dohánytermékek új típusainak adóztatását, valamint a dohánytermékek online reklámozásának szabályozását. Bár a fejlett országokban előrelépés tapasztalható a szabályozások és az egészségtudatosabb lakossági viselkedés révén, a dohányzás visszaszorítása még mindig komoly kihívás, mivel Európában nem csökken a dohányosok aránya az elvárt ütemben, és világszerte is nő a dohányzók száma.

Magyarországon a dohányzás visszaszorítására tett intézkedések az elmúlt évtizedekben jelentős eredményeket hoztak. 1992-ben még a 15 év feletti lakosság 44%-a dohányzott, de 2009-re ez az arány 27%-ra csökkent, és 2019-ben 25% volt a rendszeres dohányosok aránya. A 2011-2013 közötti népegészségügyi intézkedések – mint a zárt térben történő dohányzás betiltása, a kiskereskedelmi rendszer átalakítása, a képekkel ellátott egészségvédelmi figyelmeztetések bevezetése, a dohányzásról való leszokást segítő intézményrendszer megerősítése, valamint a médiakampányok és a többszöri jövedéki adóemelések – mind hozzájárultak a dohányzás csökkenéséhez. Az éves dohányfogyasztás 20 milliárd szálról 15 milliárd alá esett vissza.

Az oktatási háttér és a dohányzás kapcsolatában is változások történtek: a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében a dohányzás aránya nőtt (2000-ben 27%, 2019-ben 32%), míg a szakmunkásképzőt végzetek és a magasabb végzettségűek körében csökkent. Az intenzív dohányzás is mérséklődött: 2000-ben a dohányosok 47%-a kevesebb mint 20 szálát szívott naponta, 2019-re pedig 60%-ra nőtt azok aránya, akik napi 20 szálnál kevesebbet dohányoznak.

Az intézkedések sikerét jelzi, hogy Magyarország az Európai Rákligák rangsorában 2010 és 2016 között a 27. helyről a 9. helyre lépett előre (European Commission, 2021; Portfolio, 2019; Cselkó, Z., & Fényes, M., 2024).

Brüsszel szigorít: Új dohányzási korlátozások tervezete az EU-ban

Brüsszel újabb, a dohányzás visszaszorítására irányuló szigorításokat jelentett be 2024. szeptember 17-én, amelyek jelentős változásokat hozhatnak az EU-tagállamokban, és amelyek magyar vonatkozással is bírnak. Az Európai Bizottság tervei szerint nemcsak a hagyományos dohánytermékekre, hanem a nikotint nem tartalmazó innovatív termékekre, például az e-cigaretára is kiterjednének az új szabályozások. A szigorítás értelmében több közterületen – így játszótéren, szabadtéri medencéknél, vidámparkokban, kávézók teraszain és állatkertekben – is tilos lenne a dohányzás, hogy csökkentsék a fiatalok rászokásának kockázatát.

Az új ajánlások, amelyek még nem kötelező érvényűek, csak iránymutatások, arra ösztönöznék a tagállamokat, hogy fokozzák a közterületeken a dohánytermékek használatának visszaszorítását, különös tekintettel az egészségügyi kockázatok csökkentésére és a gyermekek

védelmére. A terv sok üzleti szektor számára kihívást jelenthet, mivel egyes iparágak érdekeit keresztezi, ami már most komoly vitákat váltott ki.

A kezdeményezés magyar vonatkozása, hogy Várhelyi Olivér, Magyarország delegáltja, az Európai Bizottság egészségügyi és állatjóléti biztosí posztját tölti be az új bizottságban (Világ gazdaság, 2024).

Összegzés

A kutatásom jól rávilágít a dohányzás társadalmi és gazdasági terheire, különös tekintettel az egészségügyi rendszerek és a gazdaságok károsodására. A dohányzás az Egészségügyi Világszervezet (WHO) adatai szerint évente több millió ember halálát okozza, ami különösen aggasztó a csökkenő népességű országokban, mint például Magyarország. Hazánkban a dohányzás továbbra is komoly probléma, amely jelentős terhet ró az egészségügyi ellátórendszerre, és jelentős gazdasági költségekkel jár.

A dohányzás visszaszorításában kiemelt szerepe van az adóztatásnak, amely különösen a fiatalok és az alacsony jövedelmű csoportok körében hatékony. Az emelkedő adók csökkentik a dohánytermékek megfizethetőségét, és így a fogyasztást is mérséklék. Az olyan helyek példái, mint New York City és az Európai Unió, azt mutatják, hogy az átgondolt, fokozatos adóemelések képesek visszaszorítani a dohányzási arányokat.

Gazdasági szempontból a dohányzás jelentős terhekkel jár, melyek meghaladják az állami bevételeket. Az egészségügyi költségek, a munkaidő-kiesés, valamint a termelékenységi veszteségek mind növelik a társadalomra háruló terheket. A dohányzás okozta betegségek és a korai halálozás csökkenti a munkaképességet, amely közvetetten tovább növeli a gazdasági veszteségeket.

Az iszlám tanításai alapján a dohányzás ártalmas és tiltott, mert árt az egészségnek és pazarlásnak minősül. Az adóemelések gyakran ellenállásba ütköznek a dohányipar lobbizása miatt, továbbá a pénzügyi döntéshozók sem mindig veszik figyelembe az egészségügyi hatásokat. A dohányzás nemcsak a fogyasztók egészségére ártalmas, hanem a környezetükre is. A passzív dohányzás, különösen a munkahelyeken, jelentős egészségügyi kockázatokat hordoz, és pénzügyi terhet jelent.

Magyarországon a dohányzás évente több ezer halálesetet okoz, és az egészségbiztosítási alap kiadásainak jelentős részét a dohányzással összefüggő betegségek kezelése teszi ki. Noha a dohányipar hívei a munkahelyteremtés és adóbevételek mellett érvelnek, az iparág költségei túllépik az ezekből származó hasznot.

Összegzésként a dohányzás visszaszorítása nemcsak az egyének, hanem az egész társadalom és gazdaság javát is szolgálja. A pénzügyi és közegészségügyi szempontok összehangolása lehetőséget kínál egy egészségesebb jövő megteremtésére.

Hivatkozásjegyzék

Az alábbi linkek a dolgozat írása és felhasználása alapján vannak időrendi sorba rendezve, valamint a dolgozat írása során különböző MI programok, fordítóprogramok lettek felhasználva.

- 24.hu. (2015, február 13.). *Az Iszlám Állam lefejezi a dohányosokat.* <https://24.hu/kulfold/2015/02/13/az-izlam-allam-lefejezi-a-dohanyosokat/>
- 24.hu. (2017, szeptember 8.). *Átlagon felül támogatja a kormány a dohánytermesztőket.* <https://24.hu/fn/gazdasag/2017/09/08/atlagon-felul-tamogatja-a-kormany-a-dohanytermesztoket/>
- Cselkó, Z., & Fényes, M. (2024). *A dohányzásról való leszokás támogatása az egészségügyi szakellátás keretében.* https://real.mtak.hu/190975/1/CH_2024_1_Cselko-Zsuzsa.pdf
- Dohánymúzeum. (2010). *A dohányzás története.* <https://dohanymuzeum.hu/dohanyzas-tortenete>

- Dohányzás Fókuszpont. (2000). *Dohányzás visszaszorítása Magyarországon*. <https://fokuszpont.dohanyzasvisszaszoritasa.hu/hu/content/dohanyzasellenorzes-gazdasagtana>
- Dohányzás Leszokást Támogató Központ [DLTK]. (2020). *A dohányzás története*. <https://www.leszokastamogatas.hu/a-dohanyzas-tortenete/>
- Dohányzásmentes Világnap. (1995). *A dohányzás költségeinek mérése*. <https://fokuszpont.dohanyzasvisszaszoritasa.hu/sites/default/files/wntd1995.pdf>
- EdhaCare. (2024). *Lung cancer treatment in India*. <https://www.edhacare.com/blogs/lung-cancer-treatment-in-india/>
- ELTE PPK. (2024). *Nem szokunk le a cigiről, ha csak a hosszútávú veszélyekkel riogatnak minket*. <https://www.ppk.elte.hu/pszichologiai-tavolsag-szerepe-a-leszokasban>
- European Commission. (2017). *State of Health in the EU: Magyarország Egészségügyi országprofil*. https://health.ec.europa.eu/document/download/da8f3b92-048e-48ba-8968-9da32fc6e76b_en
- European Commission. (2021). *Közlemény az Európai Parlamentnek és a tanácsnak*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0044>
- Fenyvesi, É., & Kajári, K. (2016). *A dohányzás okozta társadalmi, gazdasági problémák*. [https://publikaciotar.unibge.hu/id/eprint/886/1/korkep_Fenyvesi_Kaj%C3%A1ri_2016%20\(1\).pdf](https://publikaciotar.unibge.hu/id/eprint/886/1/korkep_Fenyvesi_Kaj%C3%A1ri_2016%20(1).pdf)
- Hiteles tájékoztatás a rákról. (n.d.). *A dohányzás és a rák*. <https://daganatok.hu/a-dohanyzas-es-a-rak>
- Hiteles tájékoztatás a rákról. (n.d.). *Dohányzás és tüdőrák*. <https://daganatok.hu/a-dohanyzas-es-a-rak/dohanyzas-es-tudorak>
- Így esztek ti – A helyes táplálkozás alapjai. (n.d.). <http://fellelegezhetunk.hu/web/>
- Index. (2015, április 2.). *Leszokik az Index: A dohányzás gazdasági hatásai*. https://index.hu/leszokik/2015/04/02/a_dohanyzas_gazdasagi_hatasai/
- International Agency for Research on Cancer [IARC], & Európai Rákellenes Kódex. (2016). *A dohányzás gyakoribb a népesség bizonyos alcsoportjaiban?* <https://cancer-code-europe.iarc.fr/index.php/hu/12-mod/dohany/4233-a-dohanyzas-gyakoribb-a-nepessegbizonyos-alcsoportjaiban>
- International Agency for Research on Cancer [IARC], World Health Organization [WHO], & Európai Rákellenes Kódex. (2016). *Passzív dohányzás*. <https://cancer-code-europe.iarc.fr/index.php/hu/12-mod/passziv-dohanyzas>
- Központi Statisztikai Hivatal [KSH]. (2014). *Táppénz, 2005–2013*. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/tappenz13.pdf>
- Lung Cancer Europe. (2023). *8. LuCE-jelentés a tüdőrákról: A tüdőrák pénzügyi hatása: európai szemszögből*. <https://www.lungcancereurope.eu/wp-content/uploads/2023/11/Executive-Summary-LuCE-2023-HUNGARIAN.pdf>
- Lung Cancer Europe. (2023, november 29). *8th edition of The LuCE Report – Financial impact of lung cancer: A European perspective*. <https://www.lungcancereurope.eu/2023/11/29/8th-edition-of-the-luce-report-financial-impact-of-lung-cancer-a-european-perspective/>
- Magyarországi Muszlimok Egyháza. (2024). *Mi az Iszlám véleménye a dohányzásról, és valóban az Iszlám hallgat-e témáról?* <https://iszlam.com/predikaciok/altalanos-kerdesek/item/1746-mi-az-iszlam-velemenye-a-dohanyzasrol-es-valoban-az-iszlam-hallgat-e-temarol>
- Országos Egészségbiztosítási Pénztár [OEP]. (2016). *Tájékoztató az OEP átalakulásáról, feladatkörének változásáról*. http://www.oep.hu/friss_kozlemenyek/tajekoztato_oep_atalakulas.html

- Országos Egészségfejlesztési Intézet [OEFI]. (2012). *Dohányzás társadalmi terhei Magyarországon*. http://www.oefi.hu/dohanyzas_tarsadalmi_terhe_OEFI_2012.pdf
- Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pénzügyi Jogi Tagozat, Tudományos Diákkör. (2024). *Részvétel a 2024. évi pécsi kari Tudományos Konferencián*.
- Portfolio. (2019, február 8.). *A káros szenvedély, amibe már majdnem egymillió ember halt bele Magyarországon*. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20190208/a-karos-szenvedely-amibe-mar-majdnem-egymillio-ember-halt-bele-magyarorszag-313247>
- Rákgyógyítás. (2018). *Tüdőrák*. <https://rakgyogyitas.hu/tudorak/>
- TOBACCO. (2023). *Lehet-e dohányozni a ramadán alatt?* <https://tobaccomagazin.hu/cikk/lehet-e-dohanyozni-a-ramadan-alatt>
- Toolkit HU, TOBTAXY. (2012). *A dohánytermékek adózása és az illegális kereskedelem [Making Tobacco Tax Trendy]*. https://www.smokefreepartnership.eu/images/TobTaxy/SFP-KIT_HU_v1-hungarian.pdf
- Világgazdaság. (2024, március). *Miért mentsük meg a hazai dohánykultúrát?* <https://www.vg.hu/velemeney/2024/03/miert-mentsuk-meg-a-hazai-dohanykulturat>
- Világgazdaság. (2024, szeptember). *Dohányzás tiltása az Európai Unióban*. <https://www.vg.hu/életmod/2024/09/dohanyzas-tiltas-europai-unio>
- Vitrai, J. (szerk.). (2012). *A dohányzás társadalmi terheinek új módszertannal történt elemzése valamint a felnőtt lakosság dohányzási szokásaira vonatkozó 2012. február–márciusi felmérés eredményei alapján*. Országos Egészségfejlesztési Intézet. https://fokuszpont.dohanyzasvisszaszoritasa.hu/sites/default/files/dohanyzas_tarsadalmi_terhe_OEFI_2012_.pdf
- Wikipédia. (2024, szeptember 30.). *Dohány*. A Wikipédia szabad enciklopédia. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Doh%C3%A1ny>
- World Health Organization [WHO]. (n.d.). *Framework Convention on Tobacco Control*. http://www.who.int/fctc/text_download/en/index.html
- World Health Organization [WHO]. (n.d.). *Tobacco control handbook*. www.who.int/tobacco/resources/publications/tobaccocontrol_handbook/en/

Irodalomjegyzék

- Fenyvesi, É., & Polák-Weldon, R. (2021). „A füst elszáll, a probléma marad” – A dohányzás társadalmi, gazdasági hatásai / ‘Smoke it, forget it, but always regret it.’ – The economic and social impacts of tobacco smoking (Jel kód: E20, I15). <https://doi.org/10.33565/MKSV.2021.01.02>
- European Commission. (2004, október). The Aspect Consortium (p. 76).
- Bodrogi, J. (2013). Economic impact of tobacco smoking. In P. Balázs (Ed.), *Increasing capacity for tobacco research in Hungary 2008–2013*. Budapest.
- Centers for Disease Control and Prevention [CDC]. (2010, július 9.). *Cigarettafogyasztás a középiskolás diákok körében – Egyesült Államok, 1991–2009. Heti jelentés a megbetegedésekről és az elhalálozásokról, 2010/59(26), 797–801*.
- Dohányzás Fókuszpont. (2015, június 15.). *Dohányzási szokások az Európai Unió országaiban: az Eurobarometer 2015 felmérés eredményei*. <http://www.fokuszpont.dohanyzasvisszaszoritasa.hu/hu/content/aktualitasok>
- Gresz, M., Nagy, J., & Freyler, P. (2012). A dohányzás egészségügyi hatásainak költségei az Országos Egészségbiztosítási Pénztár szemével. *Orvosi Hetilap*, 153(9), 344–350. <https://doi.org/10.1556/OH.2011.29280>
- Szilovics, C. (2001). Szemelvények a magyar jövedéki adóztatás történetéről. *MJ*, 4, 221–229.

- World Health Organization [WHO]. (2004). A dohányzás-ellenőrzés blokkjainak kiépítése: kézikönyv (Tobacco control handbook). Geneva: WHO. https://www.who.int/tobacco/resources/publications/tobaccocontrol_handbook/en/
- Hu, T.-W., Sung, H.-Y., & Keeler, T. E. (1995). A cigarettafogyasztás csökkentése Kaliforniában: dohányadók és a dohányzásellenes sajtókampány. *American Journal of Public Health*, 85(9), 1218–1222.
- Jha, P., & Chaloupka, F. (2010). A járvány megfékezése: a kormányok és a dohányzás-ellenőrzés. World Bank. <http://siteresources.worldbank.org/INTPH/Resources/376086-1238076532997/TobaccoControl2010Nov15.pdf>
- Vitrai, J. (szerk.). (2012, május). A dohányzás társadalmi terheinek új módszertannal történt elemzése valamint a felnőtt lakosság dohányzási szokásaira vonatkozó 2012. február–márciusi felmérés eredményei alapján. Országos Egészségfejlesztési Intézet. http://www.oefi.hu/dohanyzas_tarsadalmi_terhe_OEFI_2012.pdf

Jogszabályjegyzék

- Aranybulla 20. cikke. (n.d.). *Aranybulla*. Megtekintés 2024. szeptember 1. <https://aranybulla.hu/aranybulla-eredeti-szovege/>
- 378/2016. (XII. 2.) Kormányrendelet egyes központi hivatalok és költségvetési szervek formában működő minisztériumi háttérintézmények felülvizsgálatával összefüggő jogutódlásáról, valamint egyes közfeladatok átvételéről. (n.d.). *NJT.hu*. Megtekintés 2024. szeptember 15. <https://njt.hu/jogszabaly/2016-378-20-22>
- 45/2016. (XI. 29.) NGM rendelet a jövedéki adóról szóló 2016. évi LXVIII. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról. (n.d.). *NJT.hu*. Megtekintés 2024. szeptember 12. <https://njt.hu/jogszabaly/2016-45-20-2X>
- A Bizottság (EU) 2018/574 végrehajtási rendelete (2017. december 15.) a dohánytermékek nyomonkövethetőségi rendszerének létrehozására és működtetésére vonatkozó műszaki előírásokról. (n.d.). *Eur-Lex*. Megtekintés 2024. szeptember 23. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX%3A32018R0574>
- A Tanács 2011/64/EU irányelve (2011. június 21.) a dohánygyártmányokra alkalmazott jövedéki adó szerkezetéről és adókulcsáról. (n.d.). *Eur-Lex*. Megtekintés 2024. szeptember 19. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/ALL/?uri=CELEX:32011L0064>
- A Tanács 92/79/EGK irányelve (1992. október 19.) a cigaretták adójának közelítéséről. (n.d.). *Eur-Lex*. Megtekintés 2024. szeptember 15. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1992L0079:20100227:HU:PDF>
- A Tanács 92/80/EGK irányelve (1992. október 19.) a cigarettán kívüli dohánygyártmány adójának közelítéséről. (n.d.). *Eur-Lex*. Megtekintés 2024. szeptember 18. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=celex:31992L0080>
- A Tanács 95/59/EK irányelve (1995. november 27.) a dohánygyártmányok fogyasztását érintő, a forgalmi adón kívüli egyéb adókról. (n.d.). *Eur-Lex*. Megtekintés 2024. szeptember 19. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX%3A31995L0059>
- Az Európai Parlament és a Tanács 2014/40/EU irányelv (2014. április 3.) a tagállamoknak a dohánytermékek és a kapcsolódó termékek gyártására, kiserelésére és értékesítésére vonatkozó törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezései közelítéséről és a 2001/37/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről. (n.d.). *Eur-Lex*. Megtekintés 2024. szeptember 20. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX:32014L0040>

21/1967 (XII. 8.) PM rendelet a forgalmi adóról és az árkiegészítésről. (n.d.). *Jogkodex.hu*. Megtekintés 2024. szeptember 9. https://jogkodex.hu/jsz/1967_21_pm_rendelet_3475675

1905. évi 112. 771. sz. B. M. sz. rendelet. (n.d.). *Hungaricana*. Megtekintés 2024. szeptember 5. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1905/?pg=0&layout=s

1997. évi CIII. törvény a jövedéki adóról és a jövedéki termékek forgalmazásának különös szabályairól. (n.d.). *Mkogy.jogtar.hu*. Megtekintés 2024. szeptember 10. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700103.TV>

1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről. (n.d.). *Net.jogtar.hu*. Megtekintés 2024. szeptember 11. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700154.tv>

1876. évi IV. törvénycikk a dohányjövedékről szóló 1868. évi XIV. törvénycikk és az érvényben levő dohányjövedéki szabályok némely intézkedéseinek módosításáról. (n.d.). *Net.jogtar.hu*. Megtekintés 2024. szeptember 4. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87600004.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D29>

1921. évi IV. törvénycikk az állami italmérési jövedékről. (n.d.). *Net.jogtar.hu*. Megtekintés 2024. szeptember 9. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100004.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38>

1993. évi LVIII. törvény a jövedéki szabályozásról és ellenőrzésről, valamint a bérfőzési szes zadóról. (n.d.). *Mkogy.jogtar.hu*. Megtekintés 2024. szeptember 10. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300058.TV>

2016. évi LXVIII. törvény a jövedéki adóról. (n.d.). *Net.jogtar.hu*. Megtekintés 2024. szeptember 11. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1600068.tv>

1850. évi november 29-i császári pátens. (n.d.). *Magyar Nemzeti Levéltár*. Megtekintés 2024. szeptember 2. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/dohanypolitika_a_19_szazadi_magyarorszagon

1351. évi VI. törvénycikk a kilenczed fizetéséről és behajtásáról. (n.d.). *Net.jogtar.hu*. Megtekintés 2024. szeptember 2. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=35100006.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D3>

1999. évi XLII. törvény a nemdohányzók védelméről és a dohánytermékek fogyasztásának, forgalmazásának egyes szabályairól. (n.d.). *Mkogy.jogtar.hu*. Megtekintés 2024. szeptember 11. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99900042.TV>

1867. évi XVI. törvénycikk a magyar korona országai és Ő Felsége többi királyságai és országai közt kötött vám- és kereskedelmi szövetségről. (n.d.). *Net.jogtar.hu*. Megtekintés 2024. szeptember 2. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86700016.TV&searchUrl=/ezer-ev->

1892. évi XVIII. törvénycikk a magyar korona országainak kormánya és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kormánya között az érme- és pénzrendszerre vonatkozólag kötendő szerződésről. (n.d.). *Net.jogtar.hu*. Megtekintés 2024.

szeptember 5. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89200018.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D33>

1887. évi XXIV. törvénycikk az 1878:XX. törvénycikkbe iktatott vám- és kereskedelmi szövetség meghosszabbításáról. (n.d.). *Net.jogtar.hu*. Megtekintés 2024. szeptember 4. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88700024.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D32>

1929. évi XXXI. törvénycikk az 1929/30. évi állami költségvetésről. (n.d.). *Net.jogtar.hu*. Megtekintés 2024. szeptember 9. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92900031.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D40>

1888. évi XXXV. törvénycikk az állami italmérési jövedékről. (n.d.). *Net.jogtar.hu*. Megtekintés 2024. szeptember 4. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88800035.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D32>

1888. évi XXXVI. törvénycikk az italmérési jövedékről szóló 1888:XXXV. tc. némely határozmányainak kiegészítéséről. (n.d.). *Net.jogtar.hu*. Megtekintés 2024. szeptember 4. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89000036.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D33>

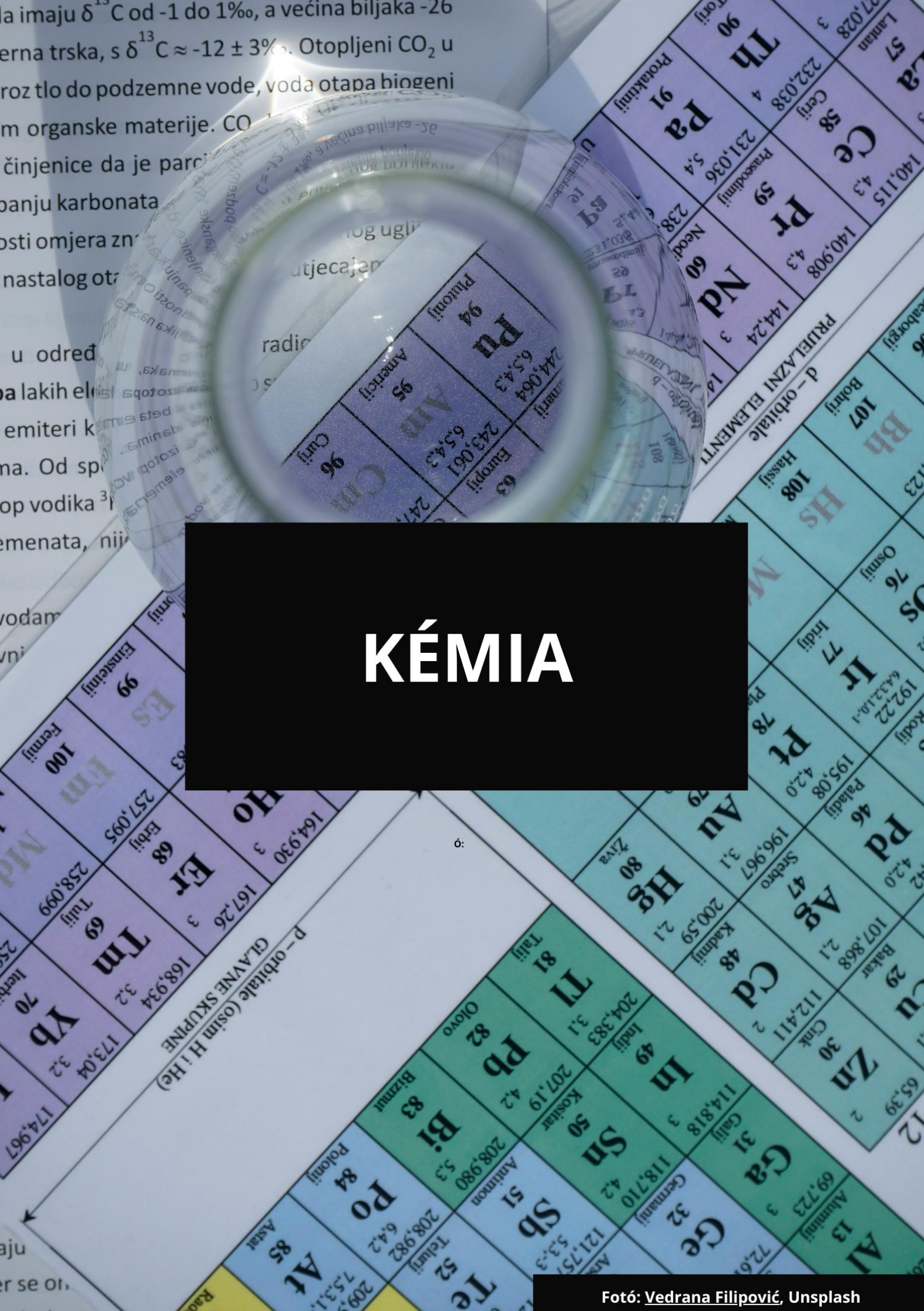
Végh Ádám – Jogász hallgató
adam.vegh05@gmail.com

Hivatkozz rám! (APA 7th)

Végh, Á. (2025). A füst elillan, de a nyomai örökre itt maradnak. In T. Kovács & A. Béres (Szerk.), *Interdiszciplinaritás és párbeszéd – az SZJSZK fennállásának huszadik évfordulója alkalmából* (pp. 53–79). PTE TTK Szentágothai János Protestáns Szakkollégium. DOI: <https://doi.org/10.15170/TTK-SZJSZK-2025a-5>

The smoke disappears, but its traces remain forever © 2025 by Ádám Végh is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International. To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

KÉMIA

ó:

Benzokinon- és antrakinon-származékok fotokémiai folyamatainak spektrofotometriás vizsgálata vizes közegben

Photochemical processes in aqueous benzoquinone and anthraquinone solutions studied by spectrophotometry ¹⁷

Csonka Krisztina

Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar

Ósz Katalin

Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar

ABSTRACT

Quinone derivatives play an important role in biological systems. They are good model compounds in solar energy utilization experiments, in which the photosensitivity and redox properties of quinones are used. 1,4-Benzoquinone and anthraquinone derivatives dissolved in water were examined in a PhotoCube™ photoreactor under illumination with 365, 395, 457, 500, 523, 595, 623 nm, or white light. Derivatives with different electron-withdrawing and electron-donating substituents were studied (namely: 2,5-dichloro-1,4-benzoquinone, 2,6-dichloro-1,4-benzoquinone, 2,6-dimethyl-1,4-benzoquinone, 2,6-dimethoxy-1,4-benzoquinone and sodium anthraquinone-2-sulfonate). The photosensitivity of 1,4-benzoquinone solutions is known. However, a different kind of product was formed during storage in the dark than under illumination. Using classical matrix rank analysis and the M3 method, the number of light-absorbing particles in each photochemical reaction was determined. In general, one of the colored particles is the quinone, and the other is a constant ratio mixture of hydroquinone and hydroxyquinone formed as a product.

Keywords: Quinone, Photokinetics, Photochemistry, Photoreactor, Matrix rank analysis

Bevezetés

Az 1,4-benzokinonok jól ismertek fotokémiai aktivitásukról (Bruce, 1974; Hageman, 1969; Maruyama, 1973; Trommsdorff, 1967). Ezeknek a folyamatoknak a vizsgálata többnyire nem vizes oldószerekben már régen elkezdődött, és ezek a kutatások a legfontosabb fotofizikai és

¹⁷ A tanulmány korábbi változata angol nyelven jelent meg az alábbi címen:

Csonka, K., Lukács, P., & Ósz, K. (2025). Photochemical processes in aqueous benzoquinone and anthraquinone solutions studied by spectrophotometry. *Reaction Kinetics, Mechanisms and Catalysis*, 138(2), 625-646.

<https://doi.org/10.1007/s11144-025-02810-6>

A jelen közlés a szerzők által készített fordítás.

fotokémiai tulajdonságok nagy részét tisztázták. Kimutatták, hogy a gerjesztett benzokinon molekula szingulett-triplett átalakulása nagyon hatékony folyamat, ami számos fotokémiai alkalmazás alapjául szolgál (Azumi, 1995; Cilento, 1968).

A 21. században egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a kinonvegyületek vizes közegben lejátszódó fotoreakciói (Görner, 2007, 2008; Józsa, 2014, 2018; Kiss, 2017; Lente & Fábián, 2004; Pochon, 2002; Titi, 2024). Ezeket a vizsgálatokat gyakran az ösztönözte, hogy segítségükkel megértsük egy biológiailag fontos vegyület vagy egy biokémiai folyamat működését: a kinon-szerkezet jelenik meg az ubikinonban (Soballe, 1999), a K-vitaminban (Gong, 2008), valamint néhány természetes festékanyagban is, például az alizarinban és a 2-hidroxi-1,4-naftokinonban (Dulo, 2021). Biofotokémiai szempontból szintén érdekesek a filokinon (Van Oostende et al., 2011) és a plasztokinon (Havaux et al., 2020) származékok, amelyek kulcsfontosságú szerepet játszanak a fotoszintézis során lejátszódó kémiai folyamatokban. A szubsztituált antrakinonok vizesoldat-beli elektrokémiája is jelentős figyelmet kapott az átfolyósos galvancellák (Kwabi et al., 2018) bevezetése óta, és azt feltételezzük, hogy a napfénnel való megvilágítás energetikailag kedvező hatással lehet ezek működésére.

A kinonszerkezetet tartalmazó molekulák gyakori köztitermékei az erősen redukált szerves vegyületek oxidatív lebomlásának, ami azt jelenti, hogy ezek az oxidációs folyamatok is érzékenyek a fényre. Jól ismert példa erre a jelenségre a klórfenolok oxidatív lebontása (Lente & Fábián, 2003; Sharma et al., 2024), de a halogénezett fenoxiecetsavak és az antrakinonok is fényérzékenyek (Castro et al., 2023; Lansari et al., 2022). Ilyen vegyületek vizsgálatakor a fényérzékenységet akkor is szem előtt kell tartani, ha a fényforrást nem a fotoreakció előidézésére használjuk – például, amikor egy diódasoros spektrofotométert alkalmazunk analitikai céllal (Budimir et al., 2010; Galajda et al., 2007; Jacob et al., 1999).

A benzokinonok fotolízise vizes oldatokban kétféle úton mehet végbe. Az első folyamat a kinon víz általi fotoredukciója, amely során hidrokinon és oxigén képződik. Ez egy nagyon ígéretes folyamat lehet energiatárolás szempontjából, mivel a megvilágítás hatására egy szerves vegyület redukáltabb formája képződik, amelynek oxidációjakor visszanyerhető a tárolt energiát. Az átfolyósos galvancellák e két forma (kinon és hidrokinon) közötti reverzibilis redox-ciklusokra épülnek, így a fényérzékenység lehetővé teszi, hogy egy ilyen akkumulátor legalább részben napfénnel is újratölthető legyen, ne csak elektromos árammal. Az 1,4-benzokinonok megvilágítása során a másik folyamat egy formális diszproporcionálódás, amelyben a víz nem redox-partner, csupán oldószer: ekkor hidrokinon és hidroxikinon keletkezik. A mechanizmusok vizsgálata azt mutatta, hogy ennek első lépése a gerjesztett kinon vízaddíciója, amely trihidroxibenzol-származékot eredményez, amelyet egy alapállapotú kinonmolekula azonnal oxidál. Ez tulajdonképpen egy mellékreakció az energiatárolás szempontjából, mivel eltávolítja az eredeti kinon egy részét a ciklusból. A második reakcióút visszaszorítására ígéretes stratégia lehet megfelelő szubsztituenseket tartalmazó kinonok alkalmazása. Néhány ilyen irányú alaputatásról már beszámoltak (Józsa, 2022; Kiss, 2023). Az antrakinonok nagyon előnyösek lehetnek ebből a szempontból, mivel bennük mind a négy lehetséges szubsztituens pozíció blokkolva van, így a hidroxilezés erősen gátolt.

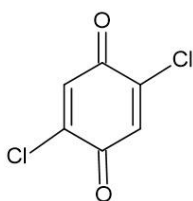
Jelen munkánkban a szubsztituált 1,4-benzokinonok vízben lejátszódó fotokémiájának legújabb eredményeiről számolunk be, és egy vízzoldékony antrakinon is szerepel a vizsgált vegyületek között. Az alkalmazott fotoreaktorban lehetőség van intenzív LED-megvilágításra több különböző hullámhosszon (valamint fehér fénnel is). Méréseink azt mutatták, hogy a spektrofotometria kiváló eszköz ezen fotokémiai reakciók lefolyásának a követésére, mivel egy ilyen reakcióban legalább egy fényelnyelő részecskének kell lennie.

Kísérleti körülmények

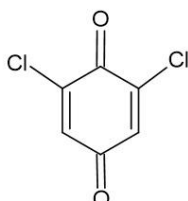
Felhasznált anyagok, vegyszerek

Az 1,4-benzokinon- és antrakinon-származékok (nevezetesen: 2,5-diklór-1,4-benzokinon, 2,6-diklór-1,4-benzokinon, 2,6-dimetil-1,4-benzokinon, 2,6-dimetoxi-1,4-benzokinon és nátrium-antrakinon-2-szulfonát (1. ábra)) oldatait úgy készítettük, hogy meghatározott mennyiségű szilárd anyagot oldottunk fel ioncserélt vízben (Elix-3, Millipore, Darmstadt, Németország). A szilárd anyagok tisztasága megfelelő volt ahhoz, hogy a koncentrációjukat a tömegmérés és a végső térfogat alapján számoljuk ki. Ultrahangos keverést alkalmaztunk a szilárd kristályok vízben való oldásának felgyorsítására.

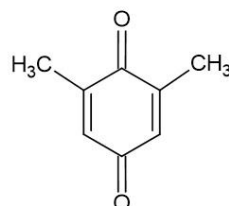
1. ábra: A vizsgált kinonszármazékok szerkezeti képlete

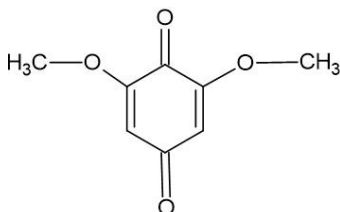
2,5-diklór-1,4-benzokinon

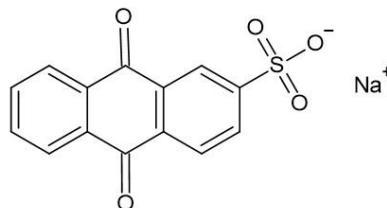
2,6-diklór-1,4-benzokinon

2,6-dimetil-1,4-benzokinon

2,6-dimetoxi-1,4-benzokinon

nátrium-antrakinon-2-szulfonát

A kísérletek során használt törzsoldatok koncentrációja általánosan $1,0 \times 10^{-3}$ M volt, a 2,6-dimetoxi-1,4-benzokinon esetén $1,0 \times 10^{-4}$ M koncentrációt is alkalmaztunk.

Az oldatok fényérzékenysége miatt az oldatot tartalmazó mérőlombikot alufóliával teljesen bevontuk – ezzel minimalizálva a fénnel való érintkezést – és sötétben tároltuk. Minden mérésorozat előtt felvettük a törzsoldat UV-Vis spektrumát és abban az esetben, ha a két mérés között eltelt idő vagy az elnyelt fény legalább 10% eltérést okozott a frissen elkészített oldat spektrumához képest, akkor új törzsoldatot készítettünk.

Alkalmazott mérési módszerek

A fotokémiai kísérleteket a ThalesNano által gyártott PhotoCube™ fotoreaktorban végeztük. Ezekhez a mérésekhez a mintákat egy 4 ml-es üvegedénybe helyeztük és az 1. táblázatban felsorolt kísérleti beállításokkal megvilágítottuk a fotoreaktorban. A megvilágításhoz minden mérés esetében a maximális panelszámot (4) használtuk, hogy minél szimmetrikusabb legyen a megvilágítás.

A megvilágítást követően a minták spektrumait Analytik Jena SPECORD 210 PLUS pásztázó spektrofotométerrel rögzítettük 1,00 cm úthosszú kvarcküvetében. A minták vizsgálata folyamatos keveréssel történt, amely elengedhetetlen a fotokémiai kísérletek során az

Csonka, Krisztina & Ósz, Katalin: Benzokinon- és antrakinon-származékok fotokémiai folyamatainak spektrofotometriás vizsgálata vizes közegben

oldatok homogenitásának fenntartásához. Az UV-Vis spektrumok kiértékelése a műszer vezérlőszoftvere (WinASPECT) segítségével történt.

1. táblázat: A különböző kinonszármazékok oldatainak megvilágítására szolgáló fotoreaktor beállítási paraméterei

Származékok	<i>c</i> (mM)	LED	Megvilágítási mód	A fény relatív intenzitása (%)	<i>t</i> _{max} (perc)
2,5-diklór-1,4-benzokinon	1,0	Fehér	Low	10	120
	1,0	365 nm	Low	100	180
2,6-diklór-1,4-benzokinon	1,0	Fehér	Low	10	45
	1,0	365 nm	Low	100	180
2,6-dimetil-1,4-benzokinon	1,0	Fehér	Low	100	180
	1,0	Fehér	High	100	180
	1,0	365 nm	Low	100	120
	1,0	365 nm	High	100	180
2,6-dimetoxi-1,4-benzokinon	1,0	365 nm	Low	100	45
	0,10	365 nm	Low	100	90
	0,10	395 nm	Low	100	90
	0,10	365 nm	High	100	90
Nátrium-antrakín-2-szulfonát	0,10	365 nm	High	100	90
	0,10	365+395 nm	High	100	10+80
	0,10	365+457 nm	High	100	10+80
	0,10	365+500 nm	High	100	10+80

Mátrixrang-analízis

A mátrixrang-analízis (MRA) széles körben elterjedt módszer a spektroszkópiai adatok elemzésére és az adott hullámhossztartományban elnyelő részecskék számának meghatározására (Wallace, 1960, 1964; Ainsworth, 1961; Katakis, 1965; Coleman, 1970; El-Awady et al., 1971). Különösen hasznos többlépéses kinetikai mérések esetében, ahol a reakció során több intermedier is megjelenhet.

A különböző reakcióidőknél mért spektrumokból összeállított mátrix rangja megadja a független fényelnyelő részecskék számát. Számos különböző algoritmus létezik ennek meghatározására: (i) a Wallace és Katz (1964) valamint Katakis (1965) által fejlesztett algoritmus Gauss–Jordan elimináción alapul, (ii) Hugus és El-Awady (1971) módszere a sajátértékeken alapul, illetve (iii) a Coleman (1970) által kidolgozott módszer az (i) ponthoz tartozó módszer grafikus megjelenítése. A Peintler et al. (1997) által továbbfejlesztett módszer (iv) képes megtalálni és eltávolítani a hibás sorokat és/vagy oszlopokat a mátrixokból, valamint a legjelentősebb kísérleti információk (pl. idő) szerinti spektrális változásokat ábrázolni.

Végül az (v) M^3 (modellmentes modellezés mátrixokkal) már nemcsak az abszorbancia-mátrix rangját határozza meg, hanem fel is tudja bontani azt a koncentrációk és moláris abszorpciós együtthatók mátrixaira (Peintler et al., 2002). Jelen munkában a MATLAB szoftvert használtuk az MRA számítások elvégzésére.

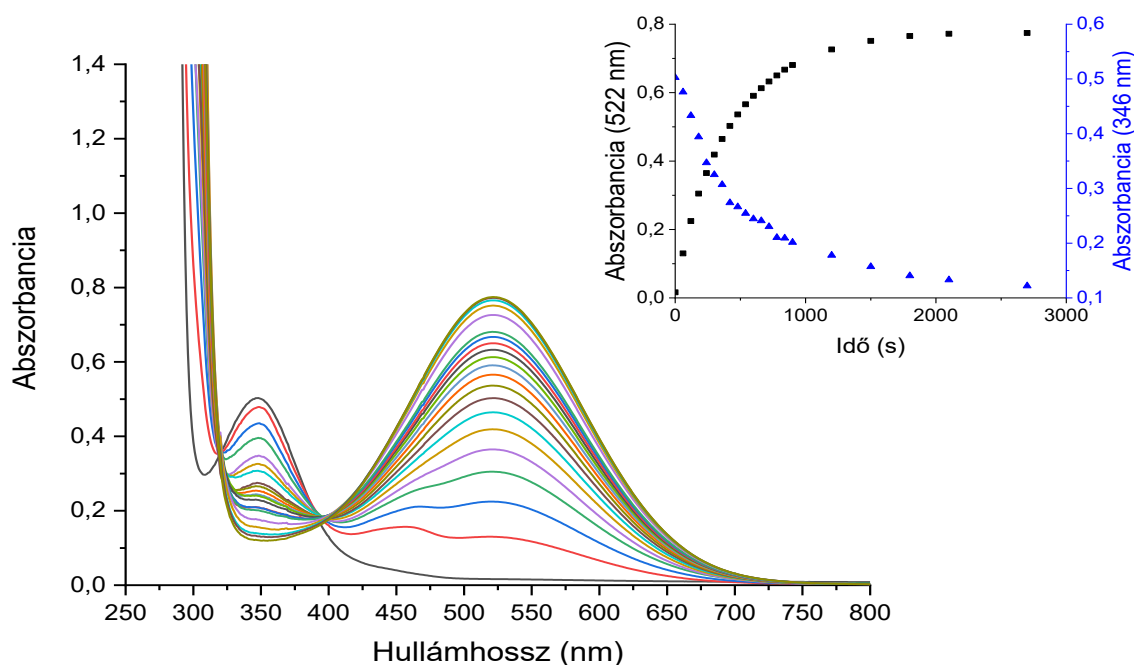
Eredmények és kiértékelésük

A rendszerben lévő színes részecskék számának meghatározása MRA és M^3 módszerek segítségével

Amennyiben csak 1 vagy 2 színes részecskén van jelen, akkor elég megvizsgálni a spektrumok sorozatát. Az első esetben az összes spektrum alakja azonos. A második esetben izobesztikus pontok figyelhetők meg a spektrumsorozatban.

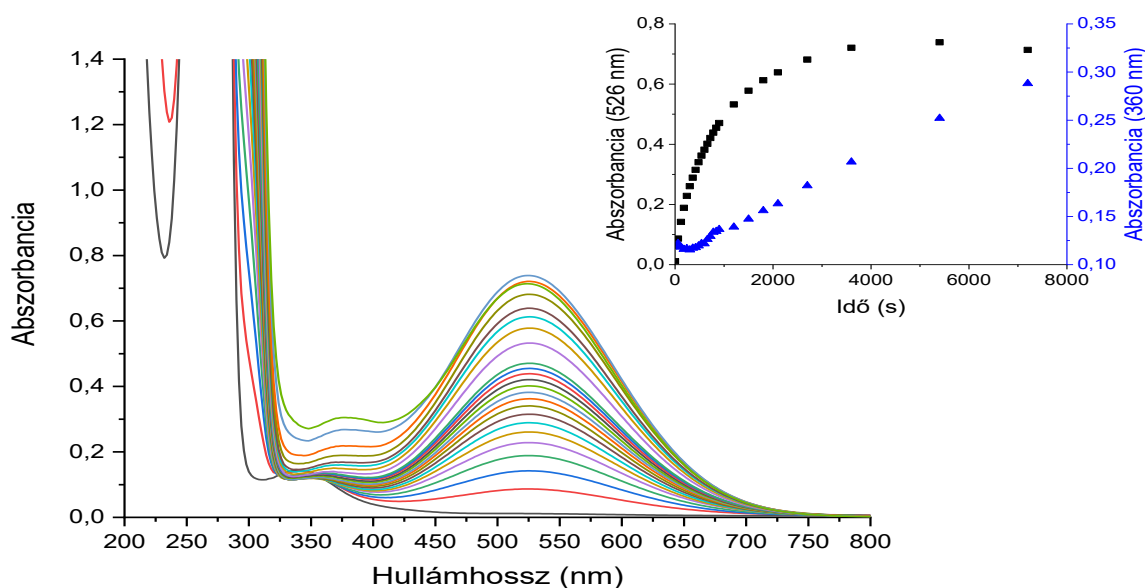
A 2,6-diklór-1,4-benzokinon spektrumsorozatát vizsgálva (2. ábra) két színes részecskét láthatunk: a kiindulási anyagot (azaz a 2,6-diklór-1,4-benzokinont) és a terméket (a 2,6-hidroxiklór-2,6-benzokinont és a 2,6-diklórhidrokinont 1:2 arányú keverékét). 522 nm-en nő az abszorbancia, 346 nm-en pedig csökken, és a két kinetikai görbének ugyanaz a „lefutása” vagy „alakja”: gyakorlatilag egymás tükörképei. Ezenkívül legalább két izobesztikus pont figyelhető meg 319 és 398 nm-en. Az izobesztikus pont(ok) jelenlétéből arra következtethetünk, hogy a reakció terméke mérhető intermedierek felhalmozódása nélkül képződik. Az izobesztikus pont(ok) akkor jelennek meg a spektrumon, ha két, kémiaiailag különböző anyag moláris abszorbanciája megegyezik, és ez a két anyag közvetlenül, azaz közti termék(ek) nélkül alakul át egymásba.

2. ábra: A 2,6-diklór-1,4-benzokinon ($c = 1,0 \times 10^{-3}$ M) oldat spektrális változása LED_{Fehér} hatására (10%-os fényintenzitás; megvilágítási mód: low; 4 panel) és a reakció kinetikai görbéje

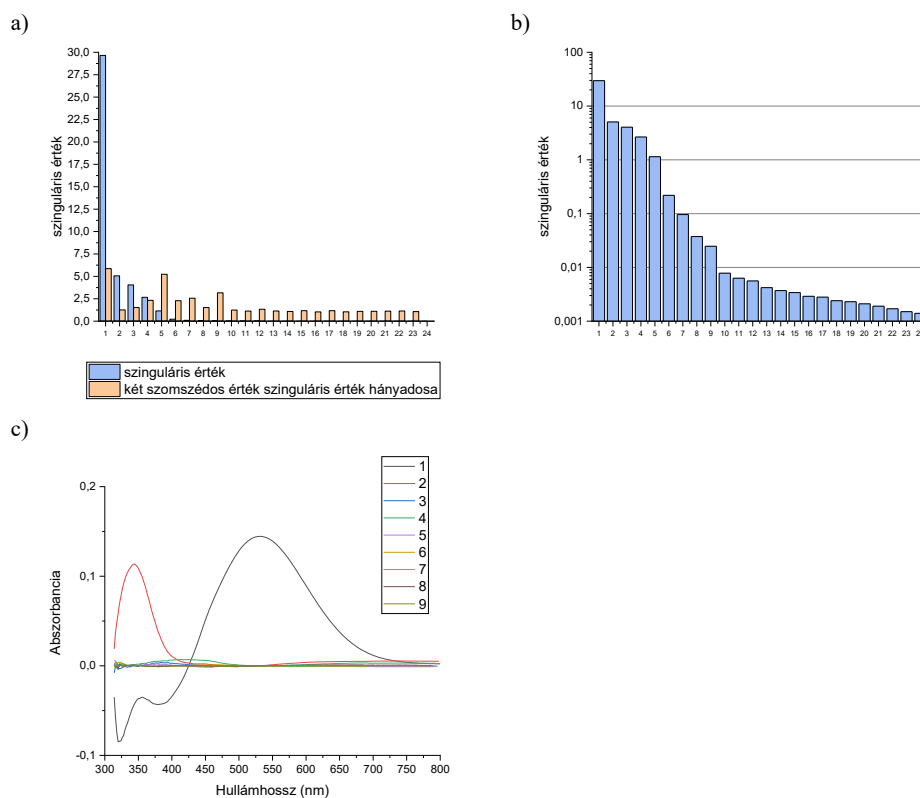

Ezzel szemben a 2,5-diklór-1,4-benzokinon esetében több mint 2 részecske jelenlétét feltételezhetjük, mivel a spektrumsorozatban nincsenek izobesztikus pontok, és a 360 nm-en, valamint 526 nm-en mért kinetikai görbe „alakja” eltérő. A mátrixrang-analízis széles körben használt technika az elnyelő részecskék számának meghatározására, ha egy kinetikai görbét spektrofotometriás detektálással mérünk. A módszernek azonban jelentős korlátai vannak. A klaszszikus MRA módszer során a színes részecskék számát a szinguláris értékekből, valamint a két szomszédos szinguláris érték arányából határozzuk meg. A módszer elég jól működik egyes esetben, például a 2,5-diklór-1,4-benzokinon esetében ($c = 1,0 \times 10^{-3}$ M, LED_{Fehér}, 10%-os fényintenzitás, 4 panel, 2700 s. (3-4. ábra)) 5 színes részecske jelenlétét jelzi. Más származékok esetében nincs ugrásszerű csökkenés a szinguláris értékekben és/vagy a két szomszédos szinguláris érték arányában. Ebben az esetben az M^3 módszer pontosabb információt ad.

3. ábra: A 2,5-diklór-1,4-benzokinon ($c = 1,0 \times 10^{-3}$ M) oldat spektrális változása LED_{Fehér} hatására (10%-os fényintenzitás; megvilágítási mód: low; 4 panel) és a reakció kinetikai görbéje

4. ábra: A fényelnyelő részecskék meghatározása MRA- (a, b) és M³-módszer (c) segítségével a 3. ábrához tartozó spektrumértékek segítségével

Nehézségek nem puffertelt közeg esetében

A színes részecskék száma nem egyszerű kérdés nem puffertelt közegben. A szubsztituált 1,4-benzokinonok fotobomlása esetén a reakció két terméke, a szubsztituált hidrokinon és szubsztituált hidroxi-kinon gyenge savak. Ezért, ha a közeg pH-ja megváltozik a reakció során a $pK_a \pm 1,5$ pH-tartományban (ahol pK_a a szubsztituált hidrokinon vagy a szubsztituált hidroxi-kinon savi disszociációs állandója), akkor a színes részecskék száma nő, mivel a protonált és a deprotonált termék valószínűleg eltérő abszorpciós spektrummal rendelkezik. Ugyanakkor a valóságosnál kevesebb színes részecske adódhat abból, ha a két termék aránya nem változik a reakció során; ebben az esetben az MRA csak 2 színes részecske jelenlétét fogja mutatni: a kiindulási anyagot és a termék-keveréket.

A koncentrációváltozás hatásának matematikai leírása fotokémiai reakcióknál

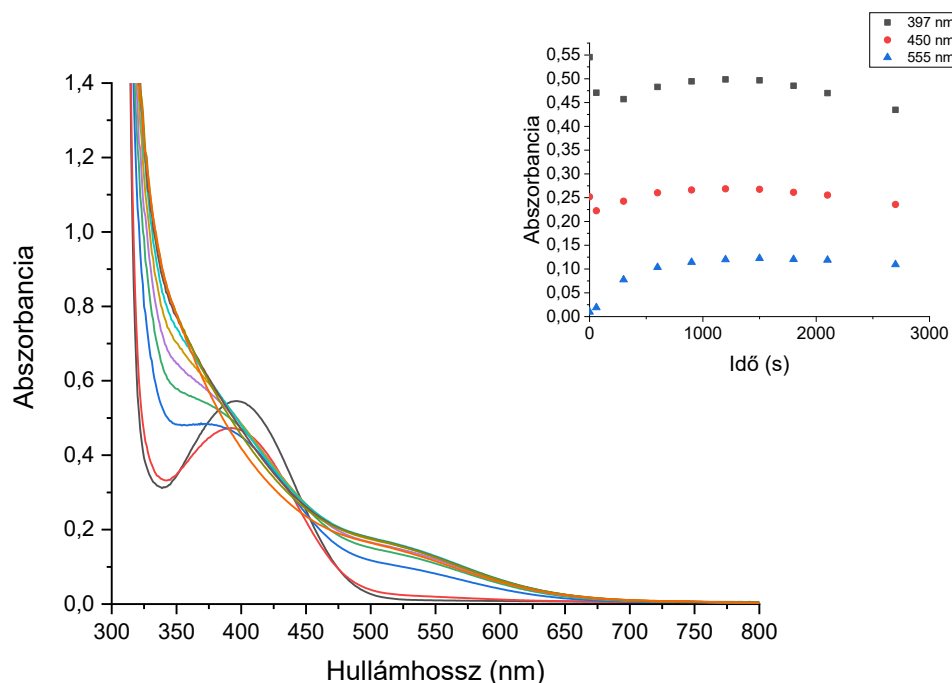
A klasszikus oldatfázisú reakciókban a különféle folyamatok közötti csatolódás gyakran bonyolultnak tűnő kinetikai görbéket eredményez. Ennek ellenére ezek a folyamatok leírhatók néhány (általában kevés számú) elemi reakcióval, amelyekre érvényes a kinetikai tömeghatás törvénye – azaz egy elemi lépés sebessége kiszámítható az adott elemi lépés reaktáns-koncentrációinak, illetve egy sebességi állandónak a szorzataként.

A fotokémiai reakciók esetében a koncentrációváltozás hatása ennél jóval összetettebb. Először is, egy fényérzékeny reagens koncentrációjának megváltoztatásával nemcsak az adott részecske koncentrációja, hanem az elnyelt fotonok mennyisége is változik. Ezt jól leírja a Lambert–Beer-törvény. Sőt, ha változik egy nem fotoaktív részecske koncentrációja a rendszerben, az is befolyásolhatja a fotoaktív részecske fényelnyelését. Ezt nevezik belső szűrő hatásnak. Természetesen néhány matematikai képlet használatával ezek figyelembe vehetők.

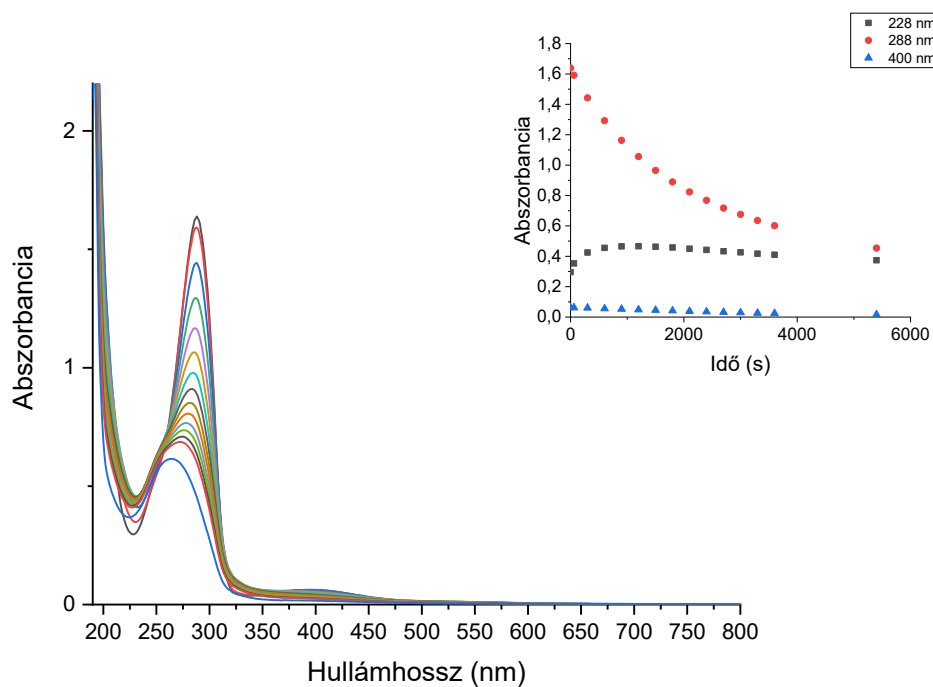
A belső szűrőhatás az egyik oka annak, hogy a fotokémiai kísérletek végzésekor tanácsos kerülni minden további vegyszert (pl. pufferek, állandó ionerősséget biztosító sók) használatát. Egy újabb, állandó vagy változó koncentrációjú színes részecske jelenléte ugyanis bonyolítja a kinetikai görbék matematikai leírását. Számos oldatkomponens jelenléte azonban nem kerülhető el ezekben a mintákban, és ezek közül a legtöbb (például a fotoreakció közttermékei és végtermékei is) elnyelik a fényt.

A 2,6-dimetoxi-1,4-benzokinon esetében két különböző koncentrációjú oldatot ($1,0 \times 10^{-4}$ és $1,0 \times 10^{-3}$ M) vizsgáltunk. Az $1,0 \times 10^{-3}$ M koncentrációjú oldatot először LED_{365 nm}-el és 100%-os fényintenzitással 45 percig mértük (5. ábra). Ebben az esetben azonban egy 1,00 cm-es küvettában a 300 nm alatti tartományban túl nagy (így pontosan nem mérhető) az abszorbanancia. Emiatt további méréseket végeztünk kisebb koncentrációnál is. Az $1,0 \times 10^{-4}$ M koncentrációjú 2,6-dimetoxi-1,4-benzokinon oldatban (6. ábra) 100%-os fényintenzitású LED_{365 nm}-el 228, 288 és 400 nm-en jellegzetes spektrumváltozások mutathatók ki, amelyek közül a legintenzívebb a 288 nm-en mért változás.

5. ábra: A 2,6-dimetoxi-1,4-benzokinon ($c = 1,0 \times 10^{-3}$ M) oldat spektrális változása LED_{365 nm} hatására (100%-os fényintenzitás; megvilágítási mód: low; 4 panel) és a reakció kinetikai görbéje

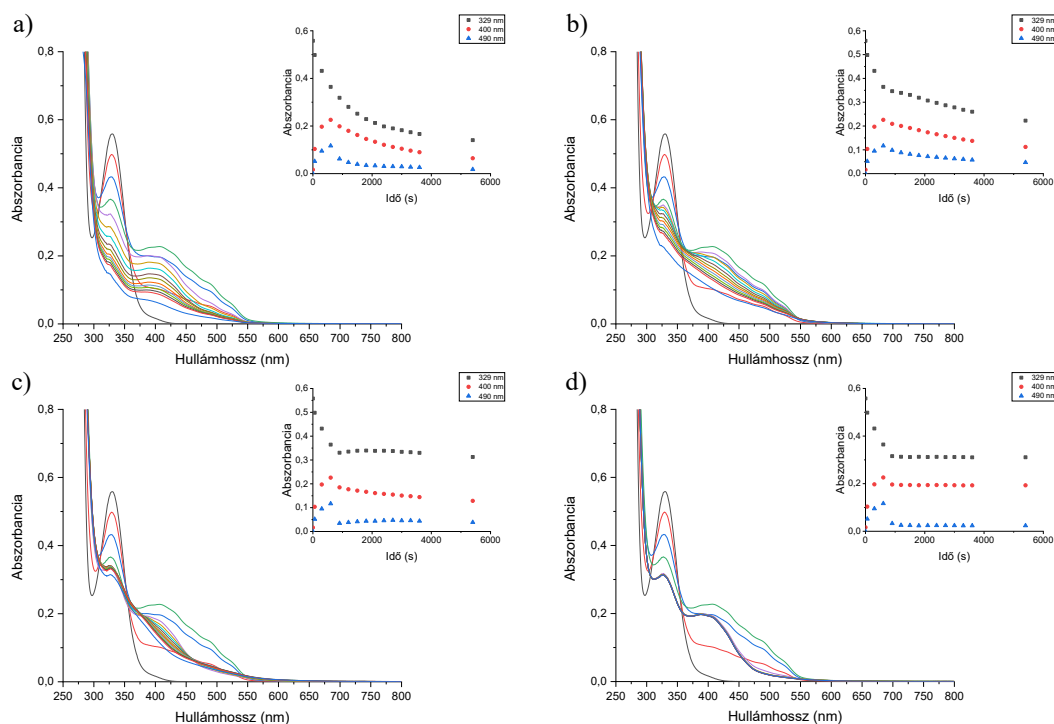
6. ábra: A 2,6-dimetoxi-1,4-benzokinon ($c = 1,0 \times 10^{-4}$ M) oldat spektrális változása LED_{365 nm} hatására (100%-os fényintenzitás; megvilágítási mód: low; 4 panel) és a reakció kinetikai görbéje

Különböző fényforrások kombinálása hasznos lehet többlépéses fotoreakciók esetén

Nátrium-antrakinon-2-szulfonát esetében a fotoreakciót először LED_{365 nm} fényforrással iniciáltuk (7a. ábra). A kinetikai görbéket 329, 400 és 490 nm-en rögzítettük. A spektrális változások alapján a folyamat egyértelműen nem egy lépéses. Megállapítható az is, hogy a fotokémiai bomlás közbelső terméke(i) jól mérhető abszorpcióval rendelkeznek a látható tartományban.

7. ábra: A nátrium-antrakinon-2-szulfonát ($c = 1,0 \times 10^{-4}$ M) oldat spektrális változása 600 s-ig LED_{365 nm}-el történő megvilágítás, majd pedig a) LED_{365 nm}, b) LED_{395 nm}, c) LED_{457 nm} és d) LED_{500 nm} megvilágítással (100%-os fényintenzitás; megvilágítási mód: high; 4 panel) és a reakció kinetikai görbéi

Ha megnézzük az abszorpciós spektrumot 10 perc (600 s) LED_{365 nm} megvilágítás után, akkor láthatjuk, hogy az oldatnak már jól mérhető abszorpciója van nem csak az UV-, hanem a látható tartományban is. Így a következő méréseknél 10 percig LED_{365 nm}-t használtunk, majd további 80 percig különböző LED-eket alkalmaztunk a fotoreakció meghajtására. A kinetikai görbék jól mutatják, hogy a LED_{395 nm} (7b. ábra), a LED_{457 nm} (7c. ábra) és a LED_{500 nm} (7d. ábra) az első 10 perces LED_{365 nm} megvilágítás után is képes a fotoreakciót előidézni, de a reakció sebessége, valamint a második lépés terméke(i) mások, mint a 365 nm-es megvilágítás esetén. Ez különösen a LED_{457 nm}-nél szembetűnő, ahol 329 és 490 nm-en abszorbanca növekedés észlelhető, szemben a más LED-eknél látható abszorbanca csökkenéssel.

Összegzés

A bemutatott adatok egyértelműen igazolják, hogy a spektrofotometria nagyon jól használható az 1,4-benzokinon-származékok vizes oldataiban végbemenő fotokémiai átalakulások előrehaladásának követésére. A módszer meglehetősen általános abban az értelemben, hogy minden fotokémiai reakcióban legalább egy fényelnyelő részecske van, amelynek koncentrációja jól megválasztott hullámhosszon (amely nem feltétlenül egyezik meg egy abszorpciós sáv maximumával) az abszorbanca mérésével követhető. Különböző MRA technikák alkalmazhatók a független abszorbeáló részecskék számának becslésére, és ez később jó alapot szolgálhat a

folyamat mechanizmusának a felderítéséhez. A fényforrások emissziós jellemzőinek megfelelő megválasztásával – ami a PhotoCube™ reaktorban a beépített LED-ekkel lehetséges – elvileg lehetőség van az egymást követő lépések elkülönítése is.

Köszönetnyilvánítás

Ezen cikk elkészülését a Megújuló Energiák Nemzeti Laboratórium támogatta, amelynek létrehozását a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatta az RRF-2.3.1-21-2022-0009 azonosító számú projekt keretében.

A kutatás egy részét az NKFIH is támogatta a TKP2021-EGA-17 projekt keretében.

Irodalomjegyzék

- Ainsworth, S. (1961). *Spectrophotometric analysis of reaction mixtures. The Journal of Physical Chemistry*, 65(11), 1968–1972.
- Azumi, T. M. (1995). *Photochemical hydrogen abstraction reaction of 2,6-dichloro-p-benzoquinone as studied by nuclear-spin-polarization-detected ESR spectroscopy. Proceedings of the Indian Academy of Sciences – Chemical Sciences*, 107(6), 831–840.
- Bruce, J. M. (1974). *The chemistry of the quinonoid compounds*. New York, NY: Wiley & Sons.
- Budimir, A. K.-H. (2010). *Water exchange rates of water-soluble manganese (III) porphyrins of therapeutical potential. Dalton Transactions*, 39(18), 4405–4410.
- Castro, L. V.-V.-I. (2023). *Photocatalytic performance of copper slag in the degradation of 2,4-dichlorophenoxyacetic acid herbicide. Reaction Kinetics, Mechanisms and Catalysis*, 136(6), 3211–3226.
- Cilento, C. S. (1968). *Singlet-triplet absorption in 2,6-dihalogeno-p-benzoquinones. Spectrochimica Acta Part A: Molecular Spectroscopy*, 24(6), 785–786.
- Coleman, J. S. (1970). *Graphical methods for determining the number of species in solution from spectrophotometric data. Inorganic Chemistry*, 9(5), 1015–1020.
- Dulo, B. P. (2021). *Natural quinone dyes: A review on structure, extraction techniques, analysis and application potential. Waste and Biomass Valorization*, 12(12), 6339–6374.
- El-Awady, A. A. (1971). *Determination of the number of species present in a system: New matrix rank treatment of spectrophotometric data. The Journal of Physical Chemistry*, 75(19), 2954–2957.
- Galajda, M. L. (2007). *Photochemically induced autocatalysis in the chlorate ion–iodine system. Journal of the American Chemical Society*, 129(25), 7738–7739.
- Gong, X. G. (2008). *Quinone oxidoreductases and vitamin K metabolism. Vitamins & Hormones*, 78, 85–101.
- Görner, H. (2007). *Oxygen uptake upon photolysis of 1,4-benzoquinones and 1,4-naphthoquinones in air-saturated aqueous solution in the presence of formate, amines, ascorbic acid, and alcohols. The Journal of Physical Chemistry A*, 111(15), 2814–2819.
- Görner, H. (2008). *Photoprocesses of chloro-substituted p-benzoquinones. The Journal of Physical Chemistry A*, 112(41), 10257–10263.
- Hageman, H. J. (1969). *The photoreactions of 2,6-diphenyl-p-benzoquinone in solution: Photodimerisation and photocyclisation. Journal of the Chemical Society D: Chemical Communications*, (14), 837.
- Havaux, M. (2020). *Plastoquinone in and beyond photosynthesis. Trends in Plant Science*, 25(12), 1252–1265.
- Jacob, J. L. (1999). *Monomerization of a rhenium (V) dimer by ligation. Inorganic Chemistry*, 38(17), 3762–3763.

- Józsa, É. J. (2022). *Substituent effects on the activation parameters of the reaction between 1,4-benzoquinones and hydrogen peroxide: A combined experimental and theoretical study. Journal of Molecular Structure*, 1261, 132916.
- Józsa, É. K. (2018). *Photochemical processes of 1,4-benzoquinones in aqueous medium. Journal of Photochemistry and Photobiology A: Chemistry*, 360, 166–173.
- Józsa, É. P. (2014). *Kinetic studies of hydroxyquinone formation from water soluble benzoquinones. New Journal of Chemistry*, 38(2), 588–597.
- Katakis, D. (1965). *Matrix rank analysis of spectral data. Analytical Chemistry*, 37(7), 876–878.
- Kiss, V. K.-R. (2023). *Reductive dehalogenation and formation of sulfonated quinones in the aqueous reactions between various chloro-1,4-benzoquinones and sulfur (IV). Journal of Sulfur Chemistry*, 44(6), 646–665.
- Kiss, V. L. (2017). *Mathematical description of pH-stat kinetic traces measured during photochemical quinone decomposition. Photochemical & Photobiological Sciences*, 16(4), 519–526.
- Kwabi, D. G. (2018). *Alkaline quinone flow battery with long lifetime at pH 12. Joule*, 2(9), 1894–1906.
- Lansari, I. B. (2022). *The removal of acid green 4G and anthraquinone orange from aqueous solution using adsorption on activated carbon from human hair. Reaction Kinetics, Mechanisms and Catalysis*, 135(2), 987–998.
- Lente, G., & [második szerző neve, ha van] (2003). *Photoaccelerated oxidation of chlorinated phenols. Chemical Communications*, (10), 1162.
- Lente, G., & [második szerző neve, ha van] (2004). *Photoreduction of 2,6-dichloroquinone in aqueous solution: Use of a diode array spectrophotometer concurrently to drive and detect a photochemical reaction. Journal of Photochemistry and Photobiology A: Chemistry*, 163, 137–145.
- Maruyama, K. O. (1973). *Photochemical reduction of p-quinones with hydrogen donors studied by CIDNP technique. Bulletin of the Chemical Society of Japan*, 46(8), 2470–2474.
- Peintler, G. N. (1997). *Extracting experimental information from large matrices. 1. A new algorithm for the application of matrix rank analysis. The Journal of Physical Chemistry A*, 101(43), 8013–8020.
- Peintler, G. N. (2002). *Extracting experimental information from large matrices. 2. Model-free resolution of absorbance matrices: M3. The Journal of Physical Chemistry A*, 106(15), 3899–3904.
- Pochon, A. V. (2002). *Photochemical oxidation of water by 2-methyl-1,4-benzoquinone: Evidence against the formation of free hydroxyl radical. The Journal of Physical Chemistry A*, 106(12), 28.
- Sharma, A. G. (2024). *Xanthan gum templated hydrothermal synthesis of Bi₂O₃ nanophotocatalyst for the mineralization of chlorophenols prevalent in paper pulp mill. Reaction Kinetics, Mechanisms and Catalysis*, 137(6), 2933–2951.
- Soballe, R., & [második szerző neve, ha van] (1999). *Microbial ubiquinones: Multiple roles in respiration, gene regulation and oxidative stress management. Microbiology*, 145(7), 1817–1830.
- Titi, A. D.-T. (2024). *New catalysts based on carboxylate Sn (IV) complexes used in the oxidation reaction of 3,5-di-tert-butylcatechol to 3,5-di-tert-butyl-o-benzoquinone. Reaction Kinetics, Mechanisms and Catalysis*, 137(1), 133–148.
- Trommsdorff, H. P.-P. (1967). *Spectres électroniques dans le proche ultra-violet de la parabenzoquinone et de ses dérivés chlorés. Spectrochimica Acta Part A: Molecular Spectroscopy*, 23(6), 1661–1670.

Csonka, Krisztina & Ósz, Katalin: Benzokinon- és antrakinon-származékok fotokémiai folyamatainak spektrofotometriás vizsgálata vizes közegben

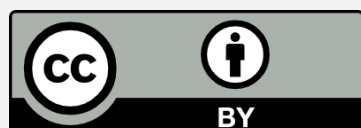
- Van Oostende, C. W. (2011). *Vitamin K1 (phylloquinone): Function, enzymes and genes*. In *Advances in Botanical Research* (Vol. 59, pp. 229–261). Academic Press.
- Wallace, R. M. (1960). *Analysis of absorption spectra of multicomponent systems*. *The Journal of Physical Chemistry*, 64(7), 899–901.
- Wallace, R. M. (1964). *A method for the determination of rank in the analysis of absorption spectra of multicomponent systems*. *The Journal of Physical Chemistry*, 68(12), 3890–3892.

Csonka Krisztina – PhD hallgató
krisztina.csonka10@gmail.com
ORCID ID: 0009-0008-3409-9156

Ósz Katalin – Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar egyetemi docens
oszk@gamma.ttk.pte.hu
ORCID ID: 0000-0002-6222-9308

Hivatkozz rám! (APA 7th)

Csonka, K & Ósz, K. (2025). Benzokinon- és antrakinon-származékok fotokémiai folyamatainak spektrofotometriás vizsgálata vizes közegben. In T. Kovács & A. Béres (Szerk.), *Interdiszciplinaritás és párbeszéd – az SZJSZK fennállásának huszadik évfordulója alkalmából* (pp. 81–92). PTE TTK Szentágothai János Protestáns Szakkollégium. DOI: <https://doi.org/10.15170/TTK-SZJSZK-2025a-6>

Photochemical processes in aqueous benzoquinone and anthraquinone solutions studied by spectrophotometry © 2025 by Krisztina Csonka & Katalin Ósz is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International. To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Különböző fényforrások kalibrálása egyszerűsített aktinometriával

Calibration of different light sources using simplified actinometry

Lukács Panna

Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar

Ósz Katalin

Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar

ABSTRACT

For the study of photochemical reactions, diode array spectrophotometers offer a convenient, easily accessible and relatively simple solution. The light source of a diode array spectrophotometer is intense enough to initiate photochemical reactions. The spectrophotometer also detects the processes taking place. Actinometry allows the determination of the photon flux for a specific system.

Chemical actinometers are photochemical systems with a known quantum yield and can be used to determine the photon flux for the different monochromatic or polychromatic light sources. This is necessary for the calculation of the quantum yield for unknown photochemical reactions. In my work, I used simplified ferrioxalate actinometry to determine the light intensity of the lamps of a diode array spectrophotometer. I also set up an apparatus in which I illuminated the sample with an additional high intensity light source (UV lamp). It was fixed above the spectrophotometer cuvette holder to obtain an apparatus with a higher light intensity than the light intensity of the spectrophotometer lamps. My aim was not only to determine the light intensity, but also to test how stable the light intensity entering the sample is under such an experimental setup.

Keywords: photochemistry, actinometry, spectrophotometer

Bevezetés

Spektrofotométer, mint fotoreaktor

A spektrofotométerek minden kémiai laboratóriumban alapfelszerelésnek számítanak, és széles körben használják őket különböző célokra, mint pl. vegyületek mennyiségi meghatározására, spektrális jellemzőinek feltérképezésére, kémiai folyamatok kinetikájának nyomon követésére stb. Általában a spektrofotométereket nagyon rutinszerű műszereknek tekintik, azonban váratlan jelenségeket produkálhatnak fényérzékeny rendszerekben, mivel a fény elnyelése fotokémiai folyamatokat indíthat el (Fábián & Lente, 2010). Ennek fel nem ismerése akár téves következtetésekhez is vezethet, mint ahogy a klorátion és a jódd közötti reakció kinetikáját először termikusan aktivált folyamatként írták le, de később rámutattak, hogy a spektrofotometriás

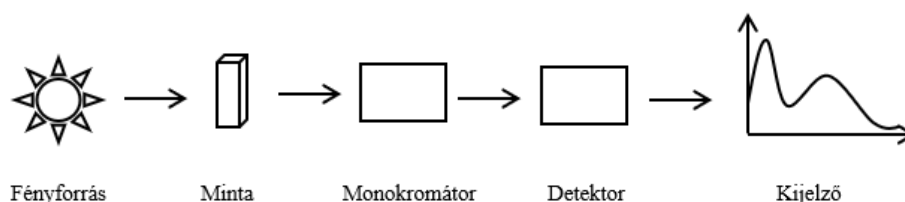
Lukács, Panna & Ősz, Katalin: Különböző fényforrások kalibrálása egyszerűsített aktinometriával

kísérleti módszer fénye iniciálta a folyamatot, és a tényleges reakció lényegében fotokémiai. A diódasoros spektrofotométerek használata így remek lehetőséget kínál fotoreakciók kinetikájának vizsgálatára is (Oliviera & Faria, 2005).

A spektrofotométerek működésének a lényege, hogy egy fénysugarat vetítenek a mintára, majd az áteresztett fény mennyiségét a hullámhossz függvényében mérik. A diódasoros spektrofotométerek fényforrása egy deutérium- és egy halogénlámpa. A detektor viszonylag alacsony érzékenysége miatt a lámpák intenzitása nagy. Polikromatikus fény halad át a mintán, azaz a monokromátor a küvettatartó után van elhelyezve. A legtöbb műszerben a mért spektrum a 190-1100 nm-es tartományt fedi le. A fényintenzitás közvetlen mérése azt mutatja, hogy a legnagyobb fotonszámot rövidebb hullámhosszon kapjuk, azaz a nagyenergiájú fotonok fluxusa viszonylag magas, így a fotokémiai reakciók könnyen kiválthatók ezekkel a műszerekkel, feltéve, hogy a minta fényre érzékeny és reaktív anyagokat tartalmaz. Ez kiváló lehetőséget kínál a spektrofotométerek felhasználására a fotoiniciált reakciók tanulmányozásához.

Ahhoz, hogy a diódasoros spektrofotométerek fotoreaktorként való használatának minden előnyét ki lehessen használni, a mintán áthaladó fotonok számát vagy közvetlen mérésekkel, vagy megfelelő kalibrációs módszerek alkalmazásával meg kell határozni. Amikor egy spektrofotométert használnak fotokémiai vizsgálatokhoz, a fotoaktív anyagok gerjesztése és a fotokémia reakciók lefolyásának nyomon követése egyidejűleg történik (Fábián & Lente, 2010).

1. ábra: Diódasoros spektrofotométer blokksémája

Hangsúlyozni kell, hogy egy ilyen kísérleti elrendezés nem teszi lehetővé az elsődleges fotokémiai folyamatok követését, mivel e reakciók élettartama nagyságrendekkel rövidebb, mint a diódasoros spektrofotométerek időbeli felbontása. A fotoiniciált reakciók lefolyása azonban könnyen nyomon követhető (Fábián & Lente, 2010).

Aktinometria

Az aktinométer olyan kémiai rendszer vagy fizikai eszköz, amellyel a reaktor egy meghatározott helyére időegység alatt beérkező sugárzásban a fotonok száma meghatározható. A különféle aktinometriás módszereket már több mint 70 éve alkalmazzák, viszonylag egyszerű és pontos módszernek tekinthetők. A kémiai aktinométerek egyikfajta csoportosításuk alapján lehetnek gáz, folyadék, szilárd és mikroheterogén fázisú rendszerek. A felsorolt aktinométerek az ultraibolyától infravörösig terjedő hullámhossz-tartományban használhatók. A kémiai aktinométerben a fotokémiai konverzió közvetlenül a fotonok számával függ össze (Horváth, 1997).

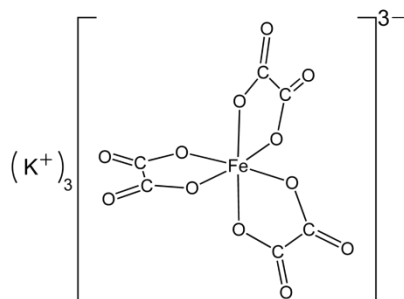
Egy aktinométernek a következő követelményeknek kell megfelelnie:

- A fotokémiai rendszernek egyszerűnek és jól tanulmányozottnak kell lennie. A fotoreakciónak jól meghatározottnak, könnyen ellenőrizhetőnek és kísérleti körülmények között reprodukálhatónak kell lennie.
- A kvantumhasznosítási tényezőknek pontosan ismertnek kell lenniük számos hullámhosszra.
- Fontos, hogy a kémiai komponensek termikusan stabilak legyenek, hogy kizárhassuk a sötét reakciók okozta komplikációkat.

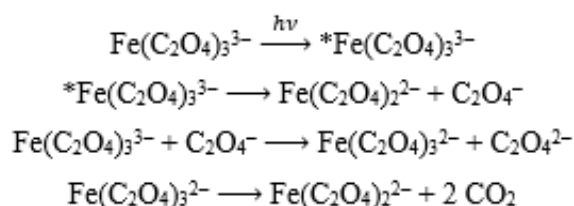
- Az analitikai módszereknek egyszerűnek kell lenniük. A közvetlen spektrofotometriás analízis előnyös.
- A rendszernek nagy érzékenységet kell mutatnia.
- A fotokémiai rendszer kezelése és az abszorbeált fotonok számának kiszámolása egyszerű és egyértelmű kell, hogy legyen.
- Fontos, hogy az aktinometriás anyagot könnyű legyen szintetizálni és tisztítani. Lehetőleg legyen kereskedelmi forgalomban kapható. A hulladék ártalmatlanításának egyszerűnek kell lennie (Kuhn, Braslavsky, & Schmidt, 2004).

A méréseim során a kálium-[triszoxaláto-ferrát(III)]-trihidrát fotoredukcióját használtam aktinométerként. Ezt a IUPAC által is elfogadott standard módszert először C.G. Hatchard és C.A. Parker alkalmazta 1956-ban (Hatchard & Parker, 1956) (Parker, 1953). A méréseket 250-500 nm hullámhossz-tartományban végezték. A komplexet fényérzékenysége miatt sötétben kell tárolni, a mérés során pedig a reakcióelegy inhomogenitásának elkerülése végett a megvilágított oldatot folyamatosan kevertetni kell. Az élénk zöld oktaéderes [triszoxaláto-ferrát(III)]-komplexben a vas +3-as oxidációs állapotban van.

2. ábra: Kálium-[triszoxaláto-ferrát(III)] szerkezeti képlete

A komplex anion oldat fázisban, savas közegben fény hatására bomlik. A komplex központi vas(III)-ionja vas(II)-ionná redukálódik a fotokatalizált folyamat során, míg az oxaláto ligandum oxidálódik szén-dioxiddá (Horváth, 1997).

A reakció kvantumhasznosítási tényezője jól ismert: (Bunce, 1989) a 250-500 nm-ig tartó alkalmazhatósági tartományában 1-1,5 közötti értékek.

Munkám során Lehóczki Tímea, Józsa Éva és Ösz Katalin cikke alapján végeztem aktinometriás méréseimet, ahol a IUPAC által leírt standard módszert továbbfejlesztették: az eredeti módszer szerint a képződő Fe(II)-ionok mennyiségét 2,2'-dipiridillel vagy *o*-fenantrolinnal való komplexképzés után, spektrofotometriásan határozzák meg. A reakcióban keletkező Fe(II)-ionok *o*-fenantrolinnal (phen) intenzív vörös színű, ferroinnak nevezett komplexet képeznek ($[\text{Fe}(\text{phen})_3]^{2+}$), amelynek koncentrációja az 510 nm-en végzett abszorbancia méréssel könnyen meghatározható. Az *o*-fenantrolin helyett dipiridillel (bipy) is elvégezhető a mérés,

Lukács, Panna & Ósz, Katalin: Különböző fényforrások kalibrálása egyszerűsített aktinometriával

ahol a Fe(II)ionok a dipiridillel vörös színű komplexet ($[\text{Fe}(\text{bipy})_3]^{2+}$) hoznak létre. A komplex koncentrációja 520 nm-en történő abszorbanancia mérésel meghatározható. Az irodalomban megtalálható moláris abszorpciós koeficiens értékek a következők: a $[\text{Fe}(\text{phen})_3]^{2+}$ esetében $11361 \text{ dm}^3/(\text{mol} \cdot \text{cm})$, a $[\text{Fe}(\text{bipy})_3]^{2+}$ komplexnél ez az érték $7171 \text{ dm}^3/(\text{mol} \cdot \text{cm})$. Azonban ha az aktinometriát a spektrofotométer fényintenzitásának a mérésére használjuk, akkor nem kell a képződött Fe(II)-ionok koncentrációjának méréséhez külön spektrofotometriás mérést végezni, hanem a minta spektrális változásából (azaz az elbomlott Fe(III)-komplex koncentrációjának a követésével) a képződött Fe(II)-ionok mennyisége közvetlenül is számolható. Ezen módszernél 390 nm-en szükséges vizsgálni a besugárzott minta spektrális változását (Lehóczki, Józsa, & Ósz, 2013).

Kísérleti körülmények

Felhasznált vegyszerek

Az aktinometriás mérések során használt kálium-[trisoxalato-ferrát(III)]-trihidráatot kálium-oxalát és vas(III)-klorid reakciójával állítottam elő egy korábbi hallgatói laboratóriumi gyakorlat során, Dr. Lengyel Béla: Általános és szervetlen kémiai praktikumában leírtak alapján. Aktinometriás mérésekhez a komplexet $0,050 \text{ mol/dm}^3$ koncentrációjú kénsavban oldottam. $50,0 \text{ cm}^3$ -es oldatokat készítettem $0,026$ - $0,027 \text{ g}$ komplex bemérésével, ebből $2,5 \text{ cm}^3$ oldattérfogatokat pipettáztam $1,00 \text{ cm}$ úthosszú kvarcküvetába. A készített oldatot és komplexet fényérzékenysége miatt sötétben tároltam (Lengyel, 1965).

Alkalmazott mérési módszerek

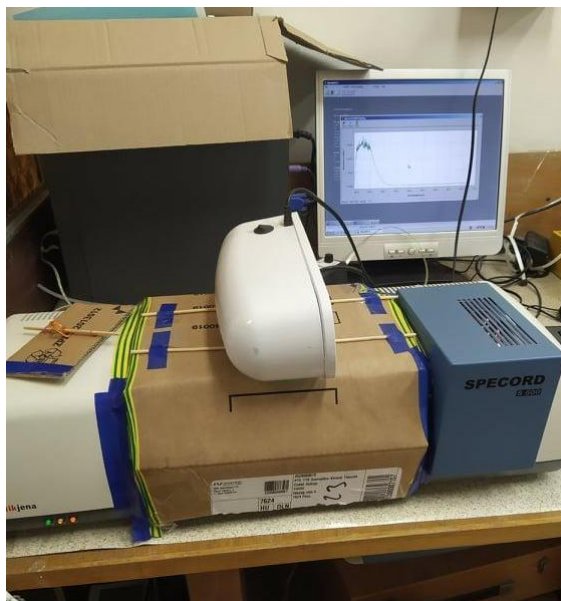
UV-látható spektrofotometria

A komplexképzés nélküli módszerrel kalibráltam egy Analytik Jena SPECORD S600-as diódasoros spektrofotométert, mely deutérium- valamint halogénlámpa fényforrással rendelkezik. A spektrofotométer vezérléséhez és a spektrumok kiértékeléséhez a WinASPECT szoftvert használtam. A spektrumfelvétel 180 - 1100 nm között történt. Az Analytik Jena SPECORD S600-as diódasoros spektrofotométernél van lehetőség a kinetikai görbék felvételére *shutter always open* funkcióval is, ami azt jelenti, hogy a mintán nem csak a spektrumok felvétele közben, hanem folyamatosan áthalad a fotométer lámpáinak a fénye – ezt a funkciót használva végeztem 30 perces kinetikai méréseket a műszer komplexképzés nélküli aktinometriás kalibrálása során. Ezen kívül használtam egy száloptikás Avantes StartLine AvaSpec-2048 típusú AvaSoft 8.0 szoftverrel vezérelt hordozható spektrofotométert is a nagyintenzitású UV-lámpa által emittált fotonszám és -energia meghatározására. A műszer AvaLight-DHc fényforrással rendelkezik, ami egy kombinált deutérium-halogén fényforrás.

Nagy intenzitású UV-lámpa

Aktinometriás méréseim során felhasználtam egy UVP UVGL-58-UV, 6 wattos, $254/365 \text{ nm}$ -es hullámhosszon emittáló nagy intenzitású UV-lámpát is, olyan módon, hogy ezt a lámpát a diódasoros spektrofotométer mintatartója fölé rögzítettem. Ilyen elrendezés mellett az aktinometriás kiértékelés során a spektrofotométer lámpájának fényét elhanyagolhatónak tekintettem, mivel az csak a spektrum felvétel idejére világította meg a mintámat. A nagy intenzitású UV-lámpa emissziós spektrumának a méréséhez a korábban már említett hordozható száloptikás Avantes StartLine AvaSpec-2048 típusú AvaSoft 8.0 szoftverrel vezérelt spektrofotométert használtam.

3. ábra: UVP UVGL-58-UV-lámpával kiegészített Analytik Jena SPECORD S600-as diódasoros spektrofotométer

Számolás menete

Számolásokhoz az emissziós maximumokhoz tartozó energiaértékeket használtam fel, a többi hullámhosszértéken nullának vettem a lámpa által emittált fotonok számát. Ezen kívül a 390 nm-en mért kinetikai görbét ábrázoltam, és határoztam meg a meredekségét (dA/dt).

A kiértékeléshez szükséges, 0 időpillanathoz tartozó abszorbanca értékek (A_0) a mérésekből szintén ismertek voltak. A kvantumhasznosítási tényezők 2 nm-enként megtalálhatóak a szakirodalomban, ahogy a moláris abszorbanciák is. A következőkben a számolás menetét szeretném bemutatni. Ezt a számolási módot alkalmaztam minden aktinometriás mérésorozatra.

Első lépésként a relatív emittált fotonszámot ($N_{foton,rel}$) számoltam a mért relatív energia és a hozzá tartozó hullámhossz (λ , nm) reciprokanak hányadosaként. A relatív emittált fotonszám mértékegység nélküli.

$$N_{foton,rel} = \frac{E_{rel}}{\frac{1}{\lambda}} = E_{rel} \cdot \lambda \quad (1)$$

Ezután az elnyelt fotonok hányadát számoltam ki:

$$\frac{I}{I_0} = 1 - 10^{-V_{minta} \cdot A_0} \quad (2)$$

Itt a minta térfogatát fontos volt figyelembe vennem, hiszen az UV-lámpa fénye felülről világította a mintát, azaz a kuvetta 1,00 cm-es úthossza nem lesz azonos a rétegvastagsággal, amit a felülről érkező fény megtesz a mintában. A kuvetta aljának 1,00 cm $\times$ 1,00 cm-es mérete miatt számértékét tekintve a bemért oldattérfogat azonos lesz a folyadékoszlop rétegvastagságával, vagyis a tényleges úthosszal. Ennek megfelelően a (2) egyenletben szereplő V_{minta} a minta cm³-ben mért térfogata mértékegység nélkül.

Az előbbieken kiszámolt két érték szorzataként megkaptam a relatív elnyelt fotonszámot ($N_{foton,elnyelt}$) minden mért hullámhossznál.

Lukács, Panna & Ősz, Katalin: Különböző fényforrások kalibrálása egyszerűsített aktinometriával

A relatív képződött termék mennyiségét ($N_{p,rel}$) a relatív elnyelt fotonszám és a hozzá tartozó hullámhosszon kikeresett kvantumhasznosítási tényező (ϕ) értékéből tudtam kiszámolni:

$$N_{p,rel} = N_{foton,elnyelt} \cdot \phi \quad (3)$$

Ezt összegezve az összes képződött terméket ($\sum N_{p,rel}$) kapjuk.

Az egy másodperc alatt képződött termék abszolút koncentrációja ($\frac{dc_{termék}}{dt}$, mol/dm³/s) a 390 nm-en ábrázolt kinetikai görbe meredeksége (dA/dt , s⁻¹) és a 390 nm-hez tartozó moláris abszorbanca ($\varepsilon(390nm) = 312 \text{ dm}^3/(\text{mol} \cdot \text{cm})$) hányadosaként kapható meg. A (4) egyenletben $l = 1,00 \text{ cm}$.

$$\frac{dc_{termék}}{dt} = \frac{-dA/dt}{\varepsilon(390nm) \cdot l} \quad (4)$$

Az egész mintában egységnyi idő alatt képződött termék mennyisége ($\sum N_p$, s⁻¹) az egy másodperc alatt képződött termék abszolút koncentrációját szorozva a dm³-ben megadott mintatérfogattal (V_{minta} , dm³) majd szorozva az Avogadro-állandóval ($N_A = 6,022 \cdot 10^{23} \text{ mol}^{-1}$).

$$\sum N_p = \frac{dc_{termék}}{dt} \cdot N_A \cdot V_{minta} \quad (5)$$

Az egész mintában képződött termék mennyiségét ($\sum N_p$, s⁻¹) osztva az összes képződött termékkel ($\sum N_{p,rel}$) és szorozva a relatív emittált fotonszámmal ($N_{foton,rel}$), az emittált foton-számot adja hullámhosszonként (N_{foton} , s⁻¹).

$$N_{foton} = \frac{\sum N_p}{\sum N_{p,rel}} \cdot N_{foton,rel} \quad (6)$$

Ezt összegezve megkapom az emittált összes fotonszámot ($\sum N_{foton}$, s⁻¹).

Az összes emittált foton energiája (E , J/s) hullámhosszonként a hullámhosszonkénti emittált fotonszám és a Planck-állandó ($h = 6,626 \cdot 10^{-34} \text{ J} \cdot \text{s}$) szorzata, szorozva a fénysebesség ($c = 299792458 \text{ m/s}$) és adott hullámhossz (λ , m) hányadosával.

$$E = N_{foton} \cdot h \cdot \frac{c}{\lambda} \quad (7)$$

Ezt összegezve megkapjuk az összesen emittált fotonenergiát ($\sum E$, J/s) (Lukács, 2022) (Lukács, 2025).

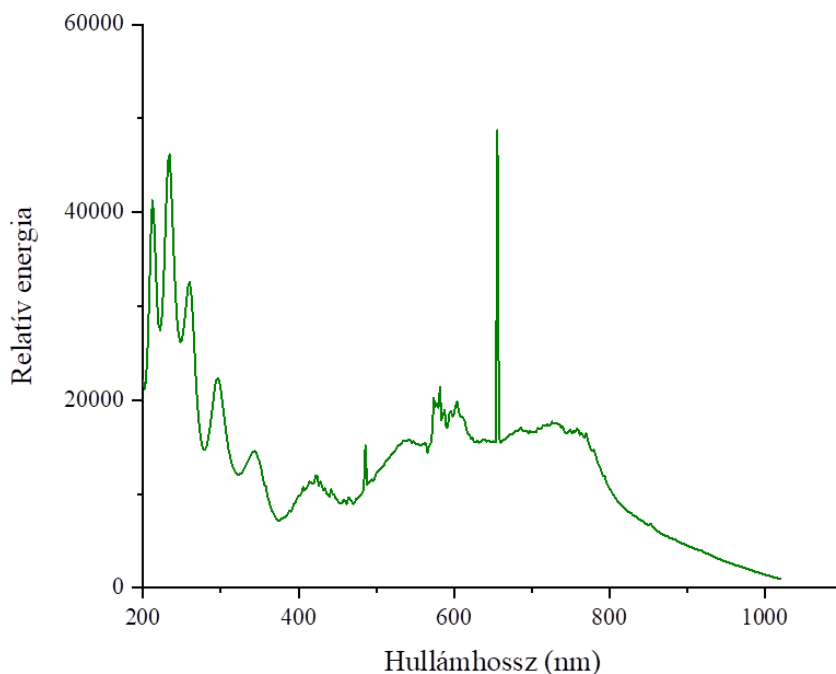
Diódasoros spektrofotométer aktinometriás kalibrálása

Aktinometriás mérés készült úgy, hogy csak a spektrofotométer lámpái világították a mintát *shutter always open* funkció esetén. Ennél a mérésnél komplexképzés nélküli (egyszerűsített) [triszoxalato-ferrát(III)]-aktinometriás módszert használtam. Ezen lámpák kalibrálása esetén 30 perces méréseket végeztünk. A 390 nm-en mért kinetikai görbe meredeksége (dA/dt) $-4,39 \cdot 10^{-5} \text{ s}^{-1}$ volt, a végzett számolások esetén a tényleges emittált fotonenergia összesen $\sum E = 2,98 \cdot 10^{-4} \text{ J/s}$ -nak adódott, az összesen emittált fotonszám pedig $\sum N_{foton} = 7,72 \cdot 10^{14} \text{ s}^{-1}$ -nak adódott (Csonka, Lukács, & Ősz, 2025).

Ha ezeket az energia és fotonszám értékeket összehasonlítjuk egyrészt egymással, másrészt hasonló készülékeken meghatározott értékekkel, azt láthatjuk, hogy nagyságrendileg egyezik az

általam meghatározott érték a korábban hasonló típusú spektrofotométerre kapott értékkel (Csonka, Lukács, & Ősz, 2025).

4. ábra: Analytik Jena SPECORD S600-as diódasoros spektrofotométer relatív energiaspektruma

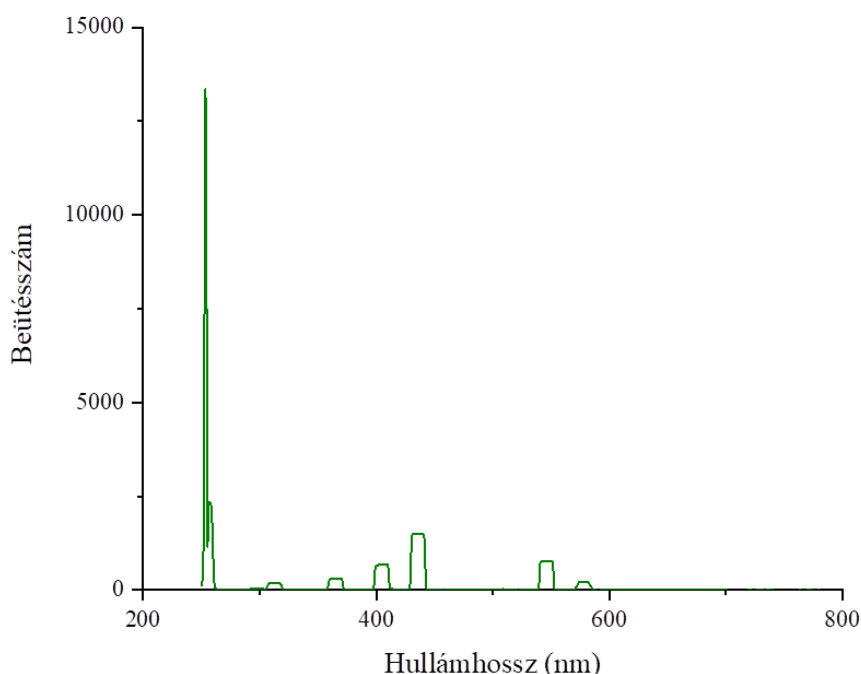
UV-lámpával kiegészített spektrofotométer aktinometriás kalibrálása

Összeállítottam egy berendezést, amelyben a nagy intenzitású UV-lámpa fényével világítottam meg a mintát tartalmazó küvettát, és egyidejűleg a spektrofotométer segítségével követtem a reakciót (lásd: 3. ábra). Az ilyen elrendezés mellett a mintára érkező fényintenzitást (emittált fotonszám és fotonenergia) komplexképzés nélküli aktinometriás mérésekkel határoztam meg. A célom nem csak a fényintenzitás megállapítása volt, hanem annak a tesztelése is, hogy a mintába jutó fényintenzitás mennyire állandó ilyen kísérleti elrendezés mellett.

Ehhez 0,026-0,027 g kálium-[triszoxaláto-ferrát(III)]-komplexből készítettem 50,0 cm³ oldatot, oldószerként 0,050 mol/dm³ kénsavat alkalmazva. A készített oldat 2,5 cm³-ét pipettáztam egy-egy méréshez a küvettába. A kinetikai mérések 15 percesek voltak 1 és 5 másodpercenkénti spektrumfelvétellel. Az első küvettányi oldatot minden méréssorozat esetében kétszer 15 percig vizsgáltam.

Lukács, Panna & Ósz, Katalin: Különböző fényforrások kalibrálása egyszerűsített aktinometriával

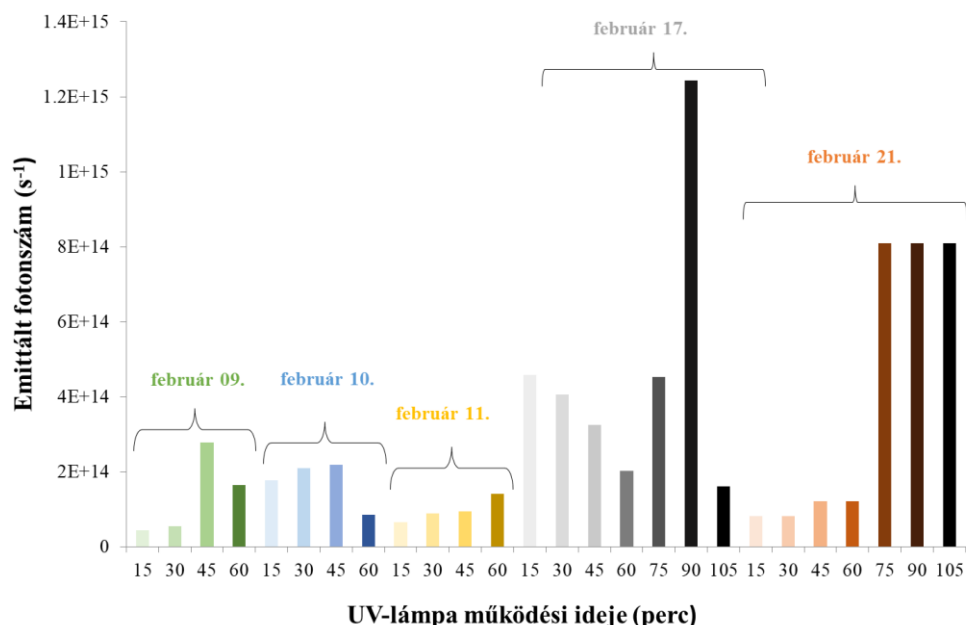
5. ábra: UVP UVGL-58-UV-lámpa emissziós spektruma Avantes száloptikás spektrofotométerrel mérve

Számolásokhoz az emissziós spektrum diagramon (5. ábra) látható csúcsokhoz tartozó beütésszámértékeket használtam fel, a többi hullámhosszértéken nullának vettem a lámpa által emittált fotonszámot.

Az alábbi oszlopdiagramon (6. ábra) az UV-lámpára számolt emittált fotonszám értékek láthatók. Megfigyelhető, hogy a megvilágítási idővel jellemzően nő a fényintenzitás, ám ez nem egyenletes és az adatok jelentősen szórnak. A lámpa fényintenzitása még másfél óra folyamatos működés után sem volt stabilnak mondható. A kiértékelések során a spektrofotométer lámpájának fényintenzitását elhanyagoltuk, mivel ez csak a spektrumfelvétel idejére (spektrumonként kb. 60 ms) világította meg a mintát, és az UV-lámpához képest lényegesen kisebb fényintenzitással (Lukács, 2022) (Lukács, 2025).

6. ábra: Az aktinometriás számolások során számított tényleges emittált összes fotonszám ábrázolása mérési naponként és kinetikai mérésenként (egy-egy mérés 15 percig tartott). (A második negyedóra esetén mindig az első küvettyáni oldat világítását folytattam, a többi negyedórás időintervallum kezdete előtt mindig újra pipettáztam $2,5 \text{ cm}^3$ -t az adott sorozathoz tartozó törzsoldatból.)

Összegzés

Készítettem egy berendezést, melyben nagy intenzitású UV-lámpával egészítettem ki a diódasoros spektrofotométert, lehetővé téve az oldatban végbemenő fotoreakció gyorsítását. Ezzel a berendezéssel több aktinometriás mérést is végeztem. A mérési eredményekből látható, hogy az általam vizsgált, maximálisan 105 percnyi folyamatos működése mellett az UV-lámpa fényintenzitása (nagyságrendileg 10^{14} db foton/s körül volt az összesen emittált fotonszám) nem volt stabilnak mondható. Erre a későbbiekben megoldás lehet akár küvetta váltós berendezésen párhuzamosan követni a vizsgálni kívánt oldat fotokémiai reakcióját, illetve a ferrioxalátos aktinométer fotokémiai bomlását, ám erre munkám alatt már nem került sor.

Aktinometriás módszerrel nem csak az UV-lámpát tartalmazó összeállításnak az emittált fotonszámát és fotonenergiáját, hanem a diódasoros spektrofotométer lámpáinak ezen paramétereit is meghatároztam. Erre szükség van minden olyan esetben, amikor diódasoros spektrofotométert alkalmazunk fotoreaktorként egy fotokémiai reakció kinetikájának a vizsgálatához. Az UV-lámpával szemben a diódasoros spektrofotométer lámpáinak a fényintenzitása stabil ($\sum N_{foton} = 7,72 \cdot 10^{14} \text{ s}^{-1}$) (Lukács, 2022), (Lukács, 2025).

Elmondható, hogy az UV-lámpa esetében – habár az emittált fotonszám nem nagyon különbözik a spektrofotométer lámpái által emittált fotonszámtól – sokkal gyorsabb a fotoreakció, ugyanis az UV-lámpa abban a hullámhossz-tartományban emittálja a fotonokat, amelyben a minták el tudják nyelni azokat, míg a spektrofotométer által kibocsátott fotonok jelentős része (a 450 nm feletti hullámhossz-tartomány) nem nyelődik el, így fotoreakciót sem képes indukálni.

Lukács, Panna & Ősz, Katalin: Különböző fényforrások kalibrálása egyszerűsített aktinometriával

Köszönetnyilvánítás

Ezen cikk elkészülését a Megújuló Energiák Nemzeti Laboratórium támogatta, amelynek létrehozását a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatta az RRF-2.3.1-21-2022-0009 azonosító számú projekt keretében.

Irodalomjegyzék

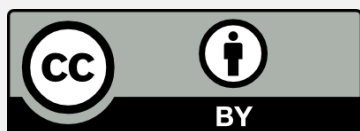
- Bunce, N. J. (1989). *Handbook of Organic Photochemistry*. Boca Raton, Florida: CRC Press.
- Csonka, K., Lukács, P., & Ősz, K. (2025). Photochemical processes in aqueous benzoquinone and anthraquinone solutions studied by spectrophotometry. *Reaction Kinetics, Mechanism and Catalysis*, 138, 625-646. DOI: 10.1007/s11144-025-02810-6
- Fábián, I., & Lente, G. (2010). Light-induced multistep redox reactions: The diode array spectrophotometer as a photoreactor. *Pure and Applied Chemistry*, 82, 1957-1973. DOI: 10.1351/PAC-CON-09-11-16
- Hatchard, C. G., & Parker, C. A. (1956). A new sensitive chemical actinometer- II. Potassium ferrioxalate as a standard chemical actinometer. *Proceeding of the Royal Society London*, A235, 518-536. DOI: 10.1098/rspa.1956.0102
- Horváth, A. (1997). *Szervetlen fotokémia*. Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó.
- Kuhn, H. J., Braslavsky, S. E., & Schmidt, R. (2004). Chemical Actinometry. *Pure and Applied Chemistry*, 76, 2105-2146. DOI: 10.1351/pac200476122105
- Lehóczki, T., Józsa, É., & Ősz, K. (2013). Ferrioxalate actinometry with online spectrophotometric detection. *Journal of Photochemistry and Photobiology: A Chemistry*, 251, 63-68. DOI: 10.1016/j.jphotochem.2012.10.005
- Lengyel, B. (1965). *Általános és szervetlen kémiai praktikum*. Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat.
- Lukács, P. (2022). A nátrium-antrakinon-2-szulfonát fotokémiai vizsgálata. Szakdolgozat. PTE TTK.
- Lukács, P. (2025). Fotoreaktorok kalibrálása különféle aktinometriás módszerekkel. TDK Dolgozat. PTE TTK.
- Montalti, M., Credi, A., Prodi, L., & Gandolfi, M. T. (2006). *Handbook of Photochemistry*. Boca Raton, Florida: CRC Press. DOI: 10.1201/9781420015195
- Oliviera, A. P., & Faria, R. B. (2005). The Chlorate-Iodine Clock Reaction. *Journal of American Chemical Society*, 127, 18022-18023. DOI: 10.1021/ja076895y
- Parker, C. A. (1953). A new sensitive chemical actinometer- I. Some Trials with Potassium Ferrioxalate. *Proceedings of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 220 (1140), 104-116. DOI: 10.1098/rspa.1953.0175

Lukács Panna – PhD hallgató
lukacspanna2000@gmail.com
ORCID ID: 0009-0004-4649-1682

Ósz Katalin – Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar egyetemi docens
oszk@gamma.ttk.pte.hu
ORCID ID: 0000-0002-6222-9308

Hivatkozz rám! (APA 7th)

Lukács, P & Ósz, K. (2025). Különböző fényforrások kalibrálása egyszerűsített aktinometriával. In T. Kovács & A. Béres (Szerk.), *Interdiszciplinaritás és párbeszéd – az SZJSZK fennállásának huszadik évfordulója alkalmából* (pp. 93–103). PTE TTK Szentágotthai János Protestáns Szakkollégium. DOI: <https://doi.org/10.15170/TTK-SZJSZK-2025a-7>

Photochemical processes in aqueous benzoquinone and anthraquinone solutions studied by spectrophotometry © 2025 by Panna Lukács & Katalin Ósz is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International. To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

MŰSZAKI TUDOMÁNYOK

Az építészeti eszközök, mint az edukáció kellékei

Architectural tools as properties for education

Grósz Anna Boróka

Pécsi Tudományegyetem, Műszaki és Informatikai Kar
Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

ABSTRACT

Keywords: built environment education, architectural tools in education, Arkki, architecture for children.

This research explores the pedagogical potential of architectural tools in education, with particular emphasis on the Finnish ARKKI model and its possible adaptation to the Hungarian context. The study examines how architecture can serve not only as a creative medium but also as an educational tool that fosters spatial awareness, creativity, problem-solving skills, and social sensitivity in children. By analyzing international practices (including examples from Finland, Egypt, Brazil, and France) and comparing them with Hungarian initiatives, the research highlights the relative underrepresentation of architectural education in Hungary, where such practices often remain limited to civil initiatives or extracurricular programs.

The empirical component of the study consisted of questionnaires completed by parents and children participating in ARKKI programs, as well as an interview with the Hungarian representative of ARKKI. Results indicate that children who engaged in architectural activities demonstrated enhanced creativity, stronger teamwork skills, and increased environmental awareness. Parents also reported higher motivation and enthusiasm among their children. These findings confirm that architectural tools can be integrated effectively into mainstream education.

The study concludes that Built Environment Education methods, including ARKKI, which are based on design thinking and project-based learning, offer a valuable and transferable pedagogical model. Its implementation in Hungary, however, requires institutional support, curriculum development, and teacher training. Recommendations include the inclusion of architectural education in the National Curriculum, the development of interdisciplinary teaching materials, pilot projects in schools, and the involvement of cultural and civil organizations.

Overall, the research argues that architectural education can play a crucial role in preparing younger generations for the complex challenges of the built environment, while simultaneously enhancing creativity and social responsibility.

Keyword:

Oktatás és építészet kapcsolata

Az építészet és az oktatás közötti kapcsolat mélyen beágyazódik az emberi kultúrába és társadalomba. Az épített környezet nem csupán fizikai tér, hanem a nevelés, identitásformálás és közösségépítés eszköze is. Az oktatásban az építészeti eszközök és módszerek alkalmazása

hozzájárulhat a kreatív gondolkodás, a problémamegoldó képességek és a kritikai szemlélet fejlesztéséhez.

Az építészet az emberi élet minden területét érinti, ezért oktatási eszközként különösen hatékony. Az épített környezet elemzése és formálása lehetőséget ad a tanulóknak arra, hogy:

- megértsék a tér működését és a funkciók összefüggéseit;
- megismerjék az anyagokat;
- fejlesszék vizuális gondolkodásukat és térlátásukat;
- aktív szerepet vállaljanak a közösségi terek formálásában.

Az építészet, mint interdiszciplináris terület a matematikától a művészeteken át a fenntarthatósági kérdésekig átívelő tudásanyagot foglal magába. Ennek köszönhetően az oktatásban való alkalmazása lehetővé teszi az ismeretek kontextusba helyezését, az „élet tanulását” lehetőségét és a tudományok integrálását.

Nemzetközi szinten fontos témáról beszélhetünk, melyre egyre több példával találkozhatunk a világ különböző pontjain. Az Arkki (School of Architecture for Children and Youth) Finnországban indult kezdeményezés, amely a gyermekek kreatív és kritikai gondolkodását fejleszti építészeti alapú tevékenységeken keresztül. A program sikerét nemzetközi terjeszkedése is mutatja: több mint 20 országban alkalmazzák módszertanát, melyben az építészeti modellezés, tértervezés és interaktív tanulás központi szerepet kap. Az Arkki a kutatásom fókuszában áll, külön fejezetben mutatom részletesen be.

A BEE (Built Environment Education) mozgalom célja az épített környezeti nevelés népszerűsítése világszerte. Programjaik az aktív tanuláson keresztül ösztönzik a gyerekeket arra, hogy jobban megértsék a környezetüket, miközben tudatosabb állampolgárokká válnak és felkészüljenek azokra a globális témákra, melyek felnőttként az életük részét fogja képezni.

Magyarországon is egyre nagyobb figyelmet kap az épített környezeti nevelés az olyan szervezeteknek köszönhetően, mint a KultúrAktív Egyesület, amely BEE alapú programokat szervez. A „Gyermekek a városban” vagy a „Tanulás a térben” projektjeik célja, hogy a gyerekek megismerjék és formálják a helyi közösségi tereket. Ezek a programok nem csupán a térbeli gondolkodás fejlesztésére összpontosítanak, hanem a közösségi felelősségvállalás erősítésére is.

A 21. század olyan globális kihívásai, mint a fenntarthatóság, az urbanizáció és a digitalizáció, új megközelítéseket igényelnek, melyeket az oktatás területén is be kell vezetni. Az építészeti oktatás képes komplexen összekapcsolni az elméleti és a gyakorlati tudást, miközben a fenntarthatóság és a közösségi részvétel alapelveire tanít. Az Arkki például hangsúlyozza a környezettudatosságot, az újrahasznosított anyagok használatát és a kreatív problémamegoldást. Magyarországon ezek az elvek többek között a KultúrAktív és a Hello Wood projektjeiben is megjelennek, amelyek a fenntartható építészetet népszerűsítik.

Az építészet és az oktatás kapcsolata alapvető szerepet játszik abban, hogy képesek legyünk a gyerekek felkészítésére a modern társadalmi igényekhez mérten. Az építészeti eszközök integrálása az oktatásba nemcsak a tanulók képességeinek fejlesztéséhez járul hozzá, hanem egy felelősségteljesebb és tudatosabb társadalom kialakításához is.

Épített környezeti nevelés

Általános bemutatás

Az épített környezeti nevelés célja az ember és saját lakókörnyezete közötti kapcsolat erősítése. Interaktív tevékenységek révén segíti a résztvevőket jobb tájékozottságban, nyitottságban, és azonosulásban, hogy aktívan részt vehessenek életük alakításában. A passzív szemlélet helyett a kritikus gondolkodásra ösztönöz, és proaktív, alkotó szemléletmódot fejleszt, ami az együttes élettér kialakításához szükséges készségeket erősíti.

Módszertan egy hármass elméleti síkra épül. Első lépés az érzékenyítés, tapasztalat szerzés. Fontos, hogy a fiatalok tudatosak legyenek a mindennapi tereikkel kapcsolatos tapasztalataikról, különbséget tudjanak tenni azok között, véleményt formáljanak róla és az érdeklődésük fel legyen keltve. Ezt követi a megértés, fel kell tudni ismerni, hogy a környezet nem eleve adott és állandó, hanem a társadalom leképezése, annak igényeit követi. Ezért fontos saját közösségi térhasználati igényeik felismerése. Ezek alapján részt kell vállalniuk az értékek megőrzésében és a településfejlesztésben.

„Az épített környezeti nevelés sem, mint szókapcsolat, sem, mint tudományterület nem létezik. Magyarországon. Még.” Olyan pedagógiai eszközök, módszerek és elméletek összefoglalására szolgál, melyek célja az ember és élettere közötti kapcsolat erősítése (Szolga, 2015). Interaktív, játékos formában találja a különböző épített környezeti témákat a befogadó számára. A környezet befogadására, elemzésére ösztönöz, motivál az élettér kialakításában való részvételre. Céljai:

- az ingergazdag környezet pozitív hatással rendelkezik, így hosszútávon elősegíti az élet-színvonal növekedéséhez,
- szegregációra irányuló figyelemfelhívás,
- az épített környezet megóvására és felelős magatartásra serkent, ösztönöz az aktív részvételre,
- támogatja a gyermekek világát.

Az épített és természetes környezet folyamatosan hatással van az emberekre, meghatározó a viselkedés, identitás és a világról alkotott felfogásunkat befolyásoló tényezőkben. Állandó kölcsönhatás áll fenn, az emberi tevékenység alakítja és fenntartja az épített környezetet, mely befolyásolja az ember tevékenységét. Pedagógiájának 3 fő fejlesztési területe a tárgy- és környezetkultúra, a kifejezés és ábrázolás, és a vizuális kommunikáció. Képességfejlesztést valósít meg a kifejezés és alkotás terén több művészetiágazatban, nem ragad le kizárólag az építészetnél. Kitér az alkotás, festészet, grafika, szobrászat, tárgytervezés, mintatervezés és díszet, valamint a környezetalakítás témájára. Ez utóbbi alatt az épített és természeti környezetre is vonatkozik. Azzal, hogy az épített környezet megfigyelését, megélését tűzi ki céljául, akarva, akaratlanul eléri ugyan ezt a természetesre vonatkozóan is, így hozzájárul a környezettudatos szemlélethez és a természetiránti felelősségvállaláshoz.

Építészeti eszközök az oktatásban

Az építészeti eszközök az oktatásban különböző formában és módon használhatók, hogy elősegítse a gyerekek kreatív gondolkodását, a problémamegoldó képességüket és a térlátásuk fejlesztését. Ezek az eszközök olyan tárgyakat integrálnak önmagukba, mint a geometria, a fizika, a művészetek vagy éppen a társadalomtudományok. Az alábbiakban négy alapvető építészeti eszközt mutatok be, amelyek a gyakorlatban bevonhatóak az oktatásba: a tervezői gondolkodást, a modellkészítést, a rajzolást és a digitális eszközök használatát.

Tervezői gondolkodás (Design Thinking)

A tervezői gondolkodás az építészeti oktatás egyik kulcsfontosságú eszköze, mely a kreatív problémamegoldás módszerét egyesíti az ismétlődő tervezési folyamattal. Ez az eszköz nemcsak az építészeti, hanem szélesebb oktatási kontextusban is alkalmazható.

A tervezői gondolkodás több hangsúlyos elemből, képességből áll. A pontos feladat vagy probléma meghatározása során a figyelem, definiálási képesség és komplex látásmód képes fejlődni. Az empátia a probléma és annak emberi aspektusainak, jelentőségének megértésében segít a tanulóknak. A tervezés ötletelési fázisában különböző brainstorming technikákat tudunk alkalmazni, innovatív megoldásokat találhatnak a gyerekek és fejlődik a problémamegoldó képességük.

Ez a gondolkodásmód több helyen kamatoztatható, ennek köszönhetően a gyerekek bevonhatók több valós projektbe, például az iskolák közösségi tereinek újragondolásába vagy környezettudatos várostervezési projektek kidolgozásába.

Modellkészítés

A modellkészítés kézzelfoghatóvá teszi az elvont ötleteket, segítve a tanulókat a térbeli viszonyok és az anyaghasználat megértésében. Az oktatás során használt modellezési technikák fejlesztik a térbeli gondolkodást, így a diákok megtanulják vizualizálni ötleteiket, átalakítani alkotásaikat, a kézügyességet, a térlátást és a vizualizálást. A modell készítés során a gyerekek kísérletezhetnek a különböző anyagokkal, kézzelfoghatóvá tehetik terveiket, problémamegoldásuk ennek köszönhetően fejlődhet. Az anyagok használata, azok kombinálása és illesztéseik fejlesztik a finommotoros képességeket, a kézügyességet és precizitást.

Skiccelés és rajzolás

A rajzolás az építészet hagyományos és nélkülözhetetlen eleme, amely a vizuális kommunikációs készségeket fejleszti. A kézi rajzolás, amely szabadkézi skicceket, műszaki rajzokat és különböző ábrázolásmódokat foglal magába, lehetővé teszi az ötletek gyors megjelenítését, elemzését és átalakítását.

A gondolatok és tervek papírra vetése segít a koncepció fejlesztésében, miközben lehetővé teszi az esetleges hibák felfedezését, így gyors és hatékony átdolgozást tesz lehetővé. Az épített környezet megismerésében és megértésében segítenek annak saját készítésű vizuális ábrázolásai.

A digitális eszközök fejlődésével egyre jobban elterjed a digitális rajz készítése. Ennek ellenére a kézi rajz fontos szerepet játszik továbbra is az oktatásban, mivel a kreativitást és kézügyességet fejleszti, valamint az alapvető térbeli gondolkodás kialakulásában segít.

Digitális eszközök

A digitális eszközök robbanásszerű fejlődése megnyitotta az utat a korszerű, technológiaalapú oktatás előtt. Egyre elterjedtebbek az online tesztek, iskola által biztosított eszközök és digitális tananyagok alkalmazása. A következő digitális építészeti eszközök kapnak szerepet az oktatásban:

- CAD (Computer-Aided Design): az építészeti és mérnöki tervek létrehozására alkalmas számítógépes programok csoportja.
- 3D modellezés: digitális térbeli modellek készítése szoftverek segítségével.
- VR és AR: virtuális és kiterjesztett valóság technológiái, amelyek lehetővé teszik a tanulók számára, hogy interaktív módon fedezzék fel az épített környezetet.

A digitális eszközök integrálása az oktatásba nemcsak a technikai készségeket fejleszti, hanem innovatív gondolkodásra is ösztönöz, segít az építészeti koncepció megértésében. Bár nem építészeti eszköz, mégis hasonló hatásai lehetnek a világszerte elterjedt Minecraft nyílt világú játéknak.

Az építészeti eszközök sokrétűsége lehetővé teszi, hogy az oktatás különböző szintjein és formáiban fejlesszék a tanulók készségeit. Ezek az eszközök interdiszciplináris megközelítést kínálnak, amely az építészetet összekapcsolja a fenntarthatósággal és a közösségi részvétellel.

Nemzetközi példák elemzése

Rengeteg példát találunk nemzetközi szinten az épített környezeti nevelés megvalósulására. Több szervezet foglalkozik vele, többek között az International Union of Architects (UIA), akik létrehozták a UIA Built Environment Education Network-t. Ennek a szervezetnek a rendezésében került megtartásra 2024. október 18-án egy online webinár, ahol három országból érkezett

kutatók prezentálták, hogy valósul meg hazájukban az épített környezeti nevelés. Ezeket a következő alpontokban ismertetem.

Egyiptom – Mennat-Allah El Husseiny előadása

Az egyiptomi kutató a Ripple Effect (hullámeffektus) hatásáról beszélt az építészet és az épített környezeti nevelés oktatásában.

Az üzleti modellekben és vállalkozói környezetekben a hullámeffektus lényege egy kezdeti kiindulópont vagy ösztönzés, amely közvetlen, közvetett és indukált hatásokat eredményez. Ezek a hatások elősegítik a szakemberek közötti tapasztalat- és tudásmegosztást. Egyiptomban, ahol a fiatalok jelentős arányt képviselnek a lakosságon belül, körülbelül a lakosság 40%-a 18 év alatti, külön erőfeszítések irányulnak arra, hogy a gyerekek körében terjesszék az építészet és a környezet iránti ismereteket. A fiatalodó társadalomban nagy problémát jelent a fiatalok technológiai használata, különösen a digitális média széles körű elérése, az erre vonatkozó statisztikák azt mutatják, hogy 58%-42% között mozog ez az aránya, függően a vidéki és városi lakosságoktól. Az aluliskolázottság mellett ez a tényező negatív hatást gyakorol a fiatalokra, ezzel közvetetten a társadalomra.

Egyiptom oktatási kezdeményezései az oktatás minőségének javítására összpontosítanak, különös tekintettel a lányok oktatására, új iskolákon és átdolgozott tanterveken keresztül. A kutató részletesen bemutatta a Kids Lab kezdeményezést, amely az indukált hatások és a hullámeffektus alkalmazásával kívánja terjeszteni az épített környezettel kapcsolatos tudatosságot. A program tréningek és önkéntesek bevonásával fejleszt ki stratégiákat arra, hogy a gyerekek számára műhelymunkák, iskolai foglalkozások és táborok során hatékonyan adják át a tudást. Nagy hangsúlyt kap az oktatásban az élményalapú tanulás, valamint az egyensúly megtartása a szórakozás és a fegyelem között. Fontos a műhelymunkák előkészítésében résztvevő önkéntesek, valamint az ösztönző erők biztosítása, például tanúsítványok a gyerekeknek és oktatóknak egyaránt.

Az előadás méltatta az olyan kulcsszereplők hozzájárulását, mint Sylvia Coverino, aki az első olyan oktató volt, aki a jelenlegieket is képezte az egyiptomi épített környezeti nevelés elindulása során. Ő és munkatársai összetett témákat bontottak le és gyakorlatias tevékenységeket dolgoztak ki a gyerekek számára. A hullámeffektus kiterjed a szülőkre, nem építész végzettségű szakemberekre és intézményekre, bemutatva az építészeti oktatás szélesebb közösségekre gyakorolt hatását. A prezentáció kiemelte, hogyan járultak hozzá olyan építészek, akik nem feltétlenül oktatók, az épített környezeti neveléshez kreatív megközelítéseikkel.

A kutató részletesen beszámolt a hullámeffektus kiterjesztéséről az akadémiai intézményekre, például az Arab Akadémiára (Arab Academy), ahol építészhallgatók oktatói szerepet vállalnak társaik tanításában. Ez növekvő érdeklődést eredményez az építészet iránt a fiatalok körében, és arra ösztönzi az iskolákat, hogy tantervükbe integrálják az építészeti tevékenységeket. A kutatók a jövőre nézve az építészet formális oktatásának bevezetését tűzték ki célul az iskolai tantervekben. Ennek érdekében programokat, kész feladatokat és tanároknak szánt segédanyagokat kezdtek el kidolgozni, hogy hatékonyan integrálják az építészetet különböző tantárgyakba.

Az előadó hangsúlyozta, hogy az építészet oktatása a gyermekek számára kulcsszerepet játszik egy jobb jövő alakításában, és szorgalmazza a felhasználók és szakemberek közötti együttműködést az építészeti tudás széles körű terjesztése érdekében.

Brazília – Rodrigo Mindlin Loeb előadása

Az előadás az építészet oktatásába és gyakorlatába integrált gyermeki nézőpontok jelentőségét tárgyalta, mint a kortárs társadalmi és környezeti kihívások kezelésének lehetséges eszközét. A kutató hangsúlyozta, hogy jelenleg súlyos társadalmi és környezeti válságok időszakát éljük, ideértve a szélsőséges egyenlőtlenségeket, az éghajlatváltozást és a hatodik tömeges kihalást.

E válságokat a domináns paradigma eredményének tekinti, amely az emberi gazdasági növekedést és a természet-kultúra elválasztását helyezte előtérbe.

Az előadás rámutat arra, hogy a gyermekek jelentős szerepet játszhatnak fenntarthatóbb jövő elképzelésében. A gyermekkor azonban gyakran marginalizált vagy fenyegetésként jelenik meg a fennálló társadalmi rend számára. A kutató az építészet és várostervezés területén a politikai diskurzusok újragondolására szólította fel a hallgatókat, hogy azok szélesebb körű, multikulturális nézőpontokat és világgépeket vonjanak be, melyek megkérdőjelezzik a fejlődési modellt.

Bemutatásra került több brazil és São Pauló-i kezdeményezés, amelyek a gyermekek tapasztalatait és szükségleteit helyezik előtérbe közterek és oktatási létesítmények tervezésekor. Ilyen például a Mário de Andrade 1930-as évekbeli munkája, amely a parkok és játszóterek városi szövetbe való integrációját szorgalmazta, hogy elősegítse a gyermekek polgári részvételét és városhoz való hozzáférését. A előadó kiemelte a közelmúltbeli projekteket, például a „Kismotorral a téren” kezdeményezést, amely lehetőséget biztosít az óvodás és kisiskolás gyerekeknek, hogy kismotorral vagy biciklivel fedezzék fel és ismerjék meg a belvárost.

Egyéb példák között szerepelt az építészhallgatók és sérülékeny közösségek közötti együttműködésben megvalósuló tervezési projektek, valamint mobil könyvtárak és rugalmas tanulási környezetek létrehozása, amelyek a fiatal tanulók igényeire szabottak. Ezeket a kezdeményezéseket „helyi lázadásokként” jellemezte Rodrigo, amelyek alacsony költségvetésű és fenntartható anyagokkal, valamint építési módszerekkel megvalósított, miközben a közösség aktív részvételét helyezi előtérbe a tervezésben és a tudás létrehozásában.

Az előadás hangsúlyozta, hogy a jelenkori társadalmi és környezeti kihívások hatékony kezelése érdekében elengedhetetlen az ilyen gyermekközpontú, közösség vezérelt tervezési megközelítések beépítése az építészet oktatásába és gyakorlatába. Ehhez szükséges az építészek és városi szakemberek multidiszciplináris készségeinek fejlesztése, valamint az építészeti pedagógiai modellek alapvető újragondolása.

Végül megállapításra került, hogy a gyermekek nézőpontjainak és tapasztalatainak középpontba helyezése kulcsfontosságú stratégia az egyenlőbb, regeneratív tervezési és fejlesztési modellek felé való átmenethez. Az emberiség és természet közötti elválaszthatatlan kapcsolatot felismerő „gondoskodás etikája” elfogadásával ezek a kezdeményezések legitim és szükséges utakat nyitnak a világon több milliárd embert érintő kiszolgáltatottság körülményeinek átalakítására.

Franciaország – Roberta Ghelli előadása

Az előadás az építészeti és városi kultúra általános közönség számára történő átadásának fontosságát tárgyalta, valamint a Franciaországban ennek elérésére tett erőfeszítéseket. Kiemelte a bordeaux-i építészeti iskolában (School of Architecture in Bordeaux) működő PAVE Laboratórium tanulmányának eredményeit, melyek rámutattak arra, hogy a francia lakosság nagy része nem érdeklődik az építészet iránt, és azt kizárólag az építészek területének, felelősségének tekintti.

A probléma kezelésére a szakemberek különböző kezdeményezéseket és szervezeteket indítottak, amelyek célja az építészeti és városi kultúra közvetítése, terjesztése Franciaországban. Ide tartoznak az Építészet Nemzeti Napjai (National Days of Architecture), az Építészet Háza (Maisons de l'Architecture) hálózata, valamint az Építészeti Nemzeti Iskolák (The National Schools of Architecture). Az előadás részletesebben kitért a grenoble-i Építészeti Nemzeti Iskola és az Építészet Háza által közösen kidolgozott „Építészet Közvetítése” képzési programjára.

Ennek a programnak a célja, hogy szakemberek, köztük építészek és várostervezők számára biztosítsa azt a tudást és eszközöket, amelyekkel hatékonyan tudják közvetíteni az építészeti és városi kultúrát a társadalom, különösen a gyermekek felé. A program váltakozó oktatási

szekciókból áll, amelyek elméleti és módszertani ismereteket, szakmai tapasztalatokat, vitákat és gyakorlati élményeket, például építészeti túrákat és oktatási eszközök készítését foglalják magukban.

A programon az építészet vagy várostervezés területén diplomát szerzett szakemberek vehetnek részt Franciaországból és a szomszédos francia nyelvű országokból, akik érdeklődnek a gyermekek számára szóló oktatási tevékenységek fejlesztése és az építészet népszerűsítése iránt. A programot a grenoble-i Építészeti Nemzeti Iskola szervezi és koordinálja, az Építészet Háza hálózat és az Építészek Nemzeti Rendjének Tanácsa támogatásával.

Az előadás kiemelte a program pozitív eredményeit, beleértve a résztvevők magas elégedettségi szintjét és a képzés iránti növekvő igényt. Emellett megjegyzésre került, hogy tervezik a program bővítését annak érdekében, hogy több építészt érjenek el, és bevezessék őket a fiatalok számára szóló építészet témájába.

Összességében az előadó hangsúlyozta a társadalom építészeti és városi kultúrába való aktív bevonásának fontosságát, valamint azokat az erőfeszítéseket, amelyeket Franciaország különböző kezdeményezéseken és képzési programokon keresztül tesz e cél eléréséért.

Épített környezeti nevelés Magyarországon

Magyarországon az épített környezeti nevelés egyre nagyobb figyelmet kap, mivel felismerték a térbeli intelligencia, a közösségi szemlélet és a fenntartható gondolkodás fejlesztésének fontosságát kisgyermekkorban. Az épített környezeti nevelési programok célja, hogy a tanulók érzékenyebbé váljanak a környezetükre, megértsék annak működését, és felelősséget vállaljanak érte. Több szintén jelenik meg ennek az oktatása, ezeket gyűjtöttem ebben a fejezetben össze.

Állami és nemzetközi programok

Az állami és nemzetközi környezeti nevelési programoknak jelentős szerepük van a hosszú távú és nagyszabású kezdeményezések támogatásában. Az uniós együttműködés kiváló példája a 2007-ben indított Gyerekbárát Városok (Cities for Children) program, melyet Stuttgart város és a Robert Bosch Alapítvány kezdeményezett, az Európai Tanács támogatásával. A programban 71 város vesz részt Európából, beleértve Pécsét és Kecskemétet Magyarországról. A városok tematikus munkacsoportokban dolgoznak, melyek különböző területeken tevékenykednek, például az oktatásban, gyermekjogokban és szabadidős tevékenységek terén. Az éves beszámoló és az Európai Gyerekbárát Város Díj is része a programnak.

Az Európai Örökség Napok egy másik jelentős kezdeményezés, mely az épített örökség iránti érdeklődés felkeltését célozza. Az esemény 1984 óta minden szeptemberben megrendezésre kerül az Európai Tanács koordinációjával. A tagállamokban ezen a napon nyitva állnak az épületek és emlékhelyek a közönség előtt, lehetővé téve a kulturális értékek felfedezését és megismertetését. Ennek révén erősödik az európai és nemzeti identitástudat, valamint a különböző kultúrák iránti tolerancia és nyitottság. Magyarországon 2013-tól a Kulturális Örökség Napjai rendezvénysorozat a Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ szervezésében valósul meg, elősegítve az épített örökség megőrzését és bemutatását a nagyközönség számára. A programok célja a kulturális örökség gazdag múltbéli örökségének és sokszínűségének megőrzése és megismertetése, valamint az európai polgárok kultúrájuk iránti kötődésének erősítése (Sebestyén & Tóth, 2013).

Önkormányzati szinten megvalósuló programok

Az önkormányzati szinten megvalósuló programok sokféleségét és komplexitását városi szinten értelmezhetjük. Különböző projekt-kezdeményezésekkel találkozhatunk, melyek lokális oktatási rendszerekbe és gazdasági-jogi környezetekbe illeszkednek. A programok különféle

célokat szolgálnak, például pedagógiai fejlődést, gyerekek részvételét a városi döntéshozatalban vagy akár városmarketing erősítését.

Az önkormányzatok támogatják a civil szervezeteket az épített környezettel kapcsolatos ismeretterjesztő programok megvalósításában. Erre egy jó példa a KultúrAktív Egyesület „Tiéd a város” kiadványsorozata, ami játékos formában tanítja meg a gyerekeket városuk történetéről és értékeiről.

Ezek a programok komplexek, mely során a gyerekek aktívan részt vehetnek a városi életben. Az ilyen kezdeményezések nemcsak a gyerekek személyes fejlődését támogatják, hanem hozzájárulnak a városi közösségek koherenciájához és identitásához is. Az ilyen kezdeményezéseknek lehetőségük van az önkormányzatokon keresztül hatékonyan hozzájárulni a városi kultúra és fenntarthatóság fejlesztéséhez (Sebestyén & Tóth, 2013).

Nemzeti Alaptantervbe foglaltak

Magyarország az elsők között ismerte fel annak a szükségességét, hogy az épített környezettel kapcsolatos tartalmak szerepet kapjanak az oktatásban. Szakmai szervezetek összefogásával pályázatot hirdetett 1980-ban, amelyre érkezett is több tucat pályamű. Tatai Erzsébet és Tatai Mária nyertes pályázata egy új tantárgy kifejlesztését indította el, amely az építészeti alapjait fűzi össze a rajz és a technika tantárgyakkal környezetkultúra néven. Bár az új tantárgy sikeresen bekerült a Nemzeti Alaptantervbe, és tankönyv is készült hozzá, az országos elterjedése elmaradt, részben a hiányzó központi támogatás miatt.

Tatai Mária 2011/2012-ben újabb építészeti oktatási kísérletet tett, amelyet az Építő játékok elnevezésű foglalkozás-sorozat jelentett. A program különböző témakörök mentén épült fel, és szakmai háttérrel támogatta az építészeti nevelést. Az eredmények arra mutattak, hogy a gyakorlati alkalmazás esetén hiányzó tankönyv vagy munkafüzet bővítette volna a diákok ismereteit. Arra jutottak, hogy az épített környezeti nevelés sikeres megvalósítása összetett kérdés. Az építészeti oktatását támogató anyagok, tankönyvek és módszerek szükségesek ahhoz, hogy a témakör átfogóan be tudjon épülni a formális oktatás rendszerébe. Az ismertetett kezdeményezések eredményei tükrözik a pedagógusok és oktatási intézmények nyitottságát az épített környezeti nevelés iránt, így a jövőben további támogatásra és fejlesztésekre van szükség a terület hosszú távú sikeréhez.

A magyar Nemzeti Alaptanterv (NAT) történeti áttekintése megmutatja, hogy az építészeti ismeretek és az épített környezet oktatása hogyan változott az elmúlt évtizedekben. Az 1990-es első NAT-ban még önálló műveltségi területként szerepelt a „környezetkultúra”, ami magába foglalta a korábbi rajz és technika tárgyak tartalmát. Azonban a későbbi NAT-okban a rajz és technika külön műveltségi területekhez került, így a komplex környezetkultúra tantárgy oktatása megvalósíthatatlanná vált.

Az épített környezettel kapcsolatos ismeretek leginkább a „vizuális kultúra” műveltségterületen belül kaptak helyet, de kapcsolódtak az „életvitel és gyakorlat”, az „ember és társadalom”, valamint az „ember és természet” területekhez is. A 2012-es NAT-ban az építészeti hangsúlyosabban jelenik meg, részben az építészeti szakma javaslatainak köszönhetően.

A vizuális kultúra tantárgyban az építészeti hagyományos képző- és iparművészeti tartalmak mellett kap helyet. A terület kiemelt fejlesztési feladatai között szerepel a megismerés és befogadóképesség, valamint a kreativitás fejlesztése. Ez utóbbiban egy konkrét építészeti kompetencia is megjelenik: a belső terek különböző funkciókra koncentráló önálló átrendezése a középiskolai évek során.

A vizuális kultúra közműveltségi tartalmai között is számos lényeges építészeti elem található, mint például az új technikák kipróbálása, tervvázlatok készítése vagy a felületek dekoratív kialakítása. Az épített környezettel kapcsolatos ismeretek tehát hangsúlyosabban jelennek meg az új Nemzeti Alaptantervben, hozzájárulva az építészeti nevelés lehetőségeinek bővüléséhez (Sebestyén & Tóth, 2013).

Építész szakmai szervezetek

Az építész szakmai szervezetek fontos szerepet játszanak az építészeti oktatás erősítésében. Fő céljuk, hogy az építészeti alapismeretek beépüljenek a nemzeti tantervekbe, valamint, hogy támogassák az építészek és pedagógusok együttműködését, összhangban az Építészek Nemzetközi Szervezete által megfogalmazott Épített Környezeti Nevelési Irányelvekkel. A szervezetek gyakran részt vesznek a nemzeti tantervek építészeti tartalmi kidolgozásában is.

Az Építészek Nemzetközi Szövetsége „Építészet és gyerekek” programja keretében minden évben díjazza a legjobb, az épített környezeti nevelés területén megvalósult civil kezdeményezéseket. Ez az elismerés támogatja és népszerűsíti azokat a magánszemélyeket, pedagógusokat és intézményeket, akik kiemelkedő teljesítményt nyújtanak az építészeti oktatás területén, továbbá segíti az épített környezeti nevelés általános céljainak szélesebb körű elterjesztését.

A Magyar Építész Kamara is kiemelt feladatának tekinti az építészet népszerűsítését és oktatását. A FUGA Budapesti Építészeti Központ változatos programjaival, kiállításával, előadásaival főként az építészet és a társművészetek kapcsolatára fókuszál, és színvonalas kulturális kínálatot biztosít az építészet iránt érdeklődő közönségnek. Bár a FUGA elsősorban a felnőtt korosztályt célozza meg, kivételt jelent a Belezna Éva építész által szervezett nyári tábor, amely a gyerekeket szólítja meg. A tábor során a résztvevők új szemszögből fedezik fel Budapestet, és kreatív módszerekkel fejezhetik ki saját gondolataikat városukról és az építészetéről (Sebestyén & Tóth, 2013).

Épített környezeti nevelés a múzeumokban

A múzeumok a hagyományos szerepük mellett egyre inkább kiemelik a közművelődési és oktatási szerepüket is. A múzeumok sokféle programot kínálnak az érdeklődők számára, és egyre több figyelmet fordítanak az épített környezeti nevelésre. Ez Magyarországon is jelen van, például a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban és a pécsi Városterületi Múzeumban. Ezek a múzeumok különböző foglalkozásokat, workshopokat és programokat kínálnak, amelyek segítik a résztvevőket megismerni az építészetet, a város történetét és az építészeti összefüggéseket. Emellett időszakos kiállításokhoz kapcsolódó foglalkozásokat is szerveznek, mint például a budapesti Kiscelli Múzeumban megtartott 1960-as éveket bemutató oktatási program.

A múzeumi épületek maguk is reprezentatívak, kiemelkedő tanulási és nevelési lehetőségeket kínálnak. Az Iparművészeti Múzeum például matematika oktatásra alkalmazza épületét, amely lehetőséget nyújt a diákoknak az alapvető matematikai fogalmak gyakorlati megértésére, valamint az építészeti alapismeretek elsajátítására.

Összességében a múzeumokban megvalósuló épített környezeti nevelés sokféle lehetőséget kínál a résztvevőknek az építészet megismerésére, az összetettebb építészeti fogalmak megértésére és az épített környezettel való kapcsolat elmélyítésére. Az ilyen típusú programok segíthetnek az építészet iránti érdeklődés felkeltésében, és hozzájárulhatnak a kulturális és műszaki tudás bővítéséhez a résztvevők körében (Sebestyén & Tóth, 2013).

Civil kezdeményezések – KultúrAktív Egyesület

Európában és a világ más részein számos alulról szerveződő kezdeményezés jött létre az építészeti ismeretek átadása és az építészet iránti érdeklődés felkeltése érdekében. Ezek a civil szervezetek főként pedagógusok, építészek és várostervezők közreműködésével dolgoznak az építészeti oktatás módszertanának fejlesztésén.

Magyarországon az első, kifejezetten épített környezeti neveléssel foglalkozó civil szervezet a KultúrAktív Egyesület, amely 2010-ben jött létre. Az egyesület célja, hogy érzékenyítse a fiatalokat és a helyi közösségeket az épített környezet értékeire, fejlessze a térhasználati

tudatosságot, és elősegítse a fenntartható városfejlesztési szemléletet. Innovatív és interaktív módszereikkel különböző korosztályok számára kínálnak programokat, hangsúlyozva az épített környezet megismerésének és alakításának közösségi jelentőségét. A KultúrAktív Egyesület interdiszciplináris szemléletet alkalmaz, amelyben az építészet, a vizuális művészetek, a szociológia és a környezetpedagógia eszközei találkoznak. Programjaik hangsúlyozzák a gyakorlati tanulás, a játékosítás és a közösségi részvétel jelentőségét. Az egyesület számára különösen fontos, hogy a tanulók aktív alkotókként vegyenek részt az épített környezet formálásában, ezáltal fejlesztve kritikai gondolkodásukat és kreativitásukat. Többféle formában működnek, ilyenek a:

- Oktatási programok és kiadványok készítése
A KultúrAktív interaktív műhelymunkákat és oktatási projekteket szervez, amelyek célja a gyerekek és fiatalok épített környezettel kapcsolatos ismereteinek bővítése. Jelentős kiadványaik, például a Városi Játékok és a Tanulás a térben, hasznos eszközöket biztosítanak pedagógusoknak és közösségi szervezőknek. Ezek a kiadványok gyakorlati feladatokkal és játékokkal segítik a tanulók térbeli gondolkodásának és kreativitásának fejlesztését.
- Gyerekek a városban projekt
Ez a program kifejezetten a városi tér megismerésére és újra értelmezésére irányul. A résztvevők olyan gyakorlatokban vesznek részt, amelyek során megértik a városi terek működését, valamint azok történeti és kulturális jelentőségét. A projekt hozzájárul a térbeli tudatosság fejlesztéséhez, és segíti a fiatalokat abban, hogy felelősségteljes városhasználókká váljanak.
- Pedagógusképzés
A KultúrAktív jelentős erőfeszítéseket tesz az épített környezeti nevelés integrálására a magyarországi iskolákba. Pedagógusok számára szervezett képzéseik során bemutatják azokat az eszközöket és módszereket, amelyekkel az épített környezet témája hatékonyan oktatható.

Egy másik jelentős magyar civil szervezet a Kortárs Építészeti Központ (KÉK), amely az építészet oktatását, megismertetését és fejlesztését szolgáló kulturális központként működik. Bár nem kifejezetten gyerekeknek szóló programokat hirdetnek, néhány projektjük, mint az Artour városi séták, érdekesek lehetnek a fiatalabb korosztály számára is.

A tematikus városi séták egyre népszerűbbek Magyarországon nagyvárosokban. Ezek a valós környezetben zajló séták jól beépíthetők az iskolai oktatásba, kiegészítve a tanórákat, vagy akár tanórán kívüli foglalkozásokat, táborokat.

Közösség által fenntartott projektek

A közösség által fenntartott projektek az épített környezeti nevelés területén különösen fontos szerepet játszanak, hiszen ezek a kezdeményezések erősítik a közösségi identitást, fejlesztik a térhasználati tudatosságot, és aktív részvételre ösztönzik a résztvevőket. Magyarországon számos ilyen projekt valósult meg, amelyek nemcsak a fiatalok, hanem a helyi közösségek épített környezethez való viszonyát is formálják, sok esetben településfejlesztések formájában valósulnak ezek meg.

A Közösség-Tér-Település elnevezésű projektsorozat célja, hogy különböző településeken elősegítse az épített környezet megértését és fenntartható alakítását közösségi alapon. Ezek a projektek az épített környezeti nevelés módszereit alkalmazzák, miközben a helyi lakosokat bevonják a térhasználat és a városfejlesztés folyamatába. A projektek során a résztvevő lakosok és egyetemisták kreatív eszközökkel, például makettek készítésével vagy közös tervezéssel, dolgoznak azon, hogy megértsék saját lakókörnyezetük működését és értékeit. Általában olyan területekre fókuszálnak a projektek, amelyek elhanyagolt, kihasználatlan közösségi terek. A

projektek során helytörténeti kutatás, lakossági nyílt fórumok és workshopok zajlanak, ezek eredménye lesz a közösen tervezett, majd kivitelezett térfejlesztés.

Egyéni kezdeményezések

Egyéni kezdeményezések is előfordulnak hazánkban, melyek fontosságát az építészet megismerésének lehetőségét biztosítja a gyerekek számára. Belezna Éva és Cseh András építészeti témájú nyári táborokat szerveznek, előbbi tematikus formában, utóbbi általános iskolásoknak Győrben. Cseh András a gyerekekkel az építészeti fogalmakat saját alkotás élményén keresztül dolgozza fel. Az építészeti oktatói tevékenysége és külföldi tapasztalatai hozzájárulnak a foglalkozások színvonalához. Az építészeti oktatásban és gyerekekkel való foglalkozás során kiemelt jelentőséget tulajdonít a modellezésnek a tér megértése szempontjából. A győri foglalkozásokon az egyedi alkotások segítik a saját tér közös térré formálását.

Az országban széles körben elérhetők az építészeti és városismereti témájú gyerektáborok, szakkörök, pályázatok és versenyek, amelyek kiegészítik a hagyományos oktatást és fontos hiánypótló szerepet töltenek be az építészet megismerésében és a térhasználat szemléletének kialakításában.

Az épített környezeti nevelés különböző indíttatású, fenntartású és formájú akcióként vagy programként valósulhat meg Magyarországon. A legnagyobb kihívást a finanszírozás, az oktatók képzése és a szélesebb körű társadalmi elfogadottság hiánya jelenti. Az épített környezeti nevelés intézményesülése érdekében szükség lenne a magasabb szintű tantervi integrációra, valamint a pedagógusok széles körű továbbképzésére.

A nemzetközi példákhoz hasonlóan Magyarországon is nagy potenciál rejlik a digitális eszközök alkalmazásában, amelyek segítségével szélesebb közönség érhető el, és a programok interaktivitása növelhető. A fenntarthatósági kérdések és a közösségi részvétel hangsúlyozása tovább erősítheti ezen oktatási forma relevanciáját.

Arkki

Az Arkki oktatási módszertanának bemutatása

Az Arkki (School of Architecture for Children and Youth) egy egyedülálló oktatási program, amely 1993-ban Finnországban indult útjára, és azóta nemzetközi szinten is elismertté vált. Az Arkki célja olyan 21. századi készségek fejlesztése, melyek napjainkban elengedhetetlenek. Fókuszál a gyermekek kreativitásának, problémamegoldó készségeinek és térbeli gondolkodásának fejlesztésére az építészet és a design eszközei által. Az oktatási módszertan a gyakorlatban alkalmazott építészeti és tervezési folyamatokra épül, miközben interdiszciplináris megközelítést alkalmaz, integrálva a STEAM (tudomány, technológia, mérnöki tudományok, művészetek és matematika) valamint a humán és társadalomtudományi tantárgyakat. Az Arkki tevékenységei a játék, a tanulás és az alkotás hármasságán alapulnak.

Az Arkki oktatási filozófiája az élményalapú tanulást helyezi előtérbe, amelyben a gyermekek aktív szerepet kapnak a saját tanulási folyamatukban. Az alábbi alapelvek határozzák meg a módszertant:

- kreativitás fejlesztése: az Arkki tanfolyamai a gyerekek kreatív gondolkodásának kibontakoztatására összpontosítanak, hangsúlyozva, hogy minden gyermek született alkotó. A kreatív készségek nemcsak az építészetben, hanem az élet más területein is hasznosak;
- problémamegoldás és együttműködés: az oktatási folyamat során a tanulók valós problémákkal szembesülnek, és közösen keresnek rájuk megoldásokat. Ez a megközelítés elősegíti a kritikus gondolkodást és a csapatmunkát;
- térbeli gondolkodás és vizuális kommunikáció: a program kiemelt figyelmet fordít arra, hogy a tanulók megtanulják értelmezni és használni a teret, valamint hatékonyan kommunikálják ötleteiket vizuális formában;

- fenntarthatóság és társadalmi felelősség: az Arkki hangsúlyozza az építészet szerepét a fenntarthatóság előmozdításában, és arra ösztönzi a tanulókat, hogy tudatosan gondolkodjanak a környezetükről és annak védelméről.

Az Arkki programjai különböző korosztályok számára nyitott, 4 éves kortól egészen a 19 éves fiatalokig. A tanfolyamok felépítése fokozatosan vezeti be a résztvevőket az építészet alapjaiba, a tér és forma megismerésétől a komplexebb tervezési és konstrukciós feladatokig.

- bevezető szint (4–6 évesek): a legkisebbek számára a tanulás játékos formában történik, hangsúlyt helyezve az anyagokkal és a térrel való intuitív ismerkedésre. A gyerekek egyszerű maketteket építenek és játékos feladatok segítségével tanulják meg a formák és struktúrák alapjait.
- alap szint (7-14 évesek): ezen a szinten a tanulók már összetettebb projekteken dolgoznak, például saját házat vagy közösségi teret terveznek. A feladatok során a kreatív gondolkodás mellett a funkcionális és esztétikai szempontokat is figyelembe veszik.
- haladó szint (15–19 évesek): a haladó szintű tanfolyamok mélyebb technikai tudást nyújtanak, és felkészítik a tanulókat az építészet, a design vagy a kapcsolódó területek egyetemi tanulmányaira. A diákok komplex várostervezési és fenntarthatósági kérdésekkel is foglalkoznak.

Az Arkki különböző formákban érhető el a gyerekek számára. Tartanak hosszútávú, heti rendszerességű kurzusokat, tematikus rövid kurzusokat, nyári táborokat, alkalmi workshopokat, együtt működnek iskolákkal, akiknek foglalkozásokat tartanak. Ezeknek a módszertana az alábbi kulcsfontosságú oktatási eszközökre támaszkodik:

- projektalapú tanulás: a diákok gyakorlati projekteken vesznek részt, amelyek során a tervezési folyamat minden lépését végig járják, az ötleteléstől a megvalósításig;
- makettezés és modellezés: különböző anyagokkal dolgoznak, hogy megértsék az anyagok tulajdonságait, valamint a konstrukciós és térbeli összefüggéseket;
- digitális eszközök: az Arkki tanfolyamokon a digitális technológiák – például 3D modellezés és virtuális valóság – is fontos szerepet kapnak, hogy a diákok megismerjék az építészet modern eszközeit;
- reflexió és értékelés: a tanulók rendszeresen reflektálnak saját munkájukra és mások alkotásaira, ami elősegíti a kritikus gondolkodás és az önreflexió fejlődését.

Az Arkki módszertanának sikerét bizonyítja, hogy a program mára több országban is elérhetővé vált, például Görögországban, Kínában és Magyarországon. Az utóbbi 30 év során több mint 50000 gyerekhez, 27 országban jutott el az Arkki valamely programja, hosszútávú kurzusai 11 országban érhetőek el. (sz.n., é.n.) Az Arkki egyre inkább része az oktatási reformoknak és a kreatív nevelés globális diskurzusának. A módszertan alkalmazása hozzájárul a fenntartható építészeti szemlélet kialakításához és az új generációk kreatív készségeinek fejlesztéséhez.

Interjú az Arkki magyar csoportjának alapítójával

Magyarországon 2023 tavaszán indította útjára az Arkki-t Mikó Zsuzsanna, Mészáros Zsuzska és Lipcsei Gábor építészek. Kutatásom során Mikó Zsuzsannával készítettem interjút, hogy megismerjem, mik voltak az indulás előzményei, hogy zajlik a működésük és milyen eredményeket értek el az utóbbi másfél évben.

A magyar Arkki-nál 5 korosztály számára érhető el hosszútávú, heti rendszerességű kurzusok. Ezek heti egyszer másfél órán át tartanak, 16 foglalkozásból áll egy félév és félévente 88000 forint egy gyerek számára a részvétel. Az óvodások a Játék és alkotás, az 1-3. osztályosok a Felfedező, a 4-6. osztályosok a Kísérletező, a 7-10. osztályosok az Alkotók, a 11-12. osztályosok pedig a Feltalálók kurzuson tudnak részt venni. Jelenleg az iskolának körülbelül 200 tanulója van, többségük a Kísérletező kurzusra jár.

Az interjú tartalmát tömörítve, a lényeges dolgokat kiemelve fogom a kutatásban összefoglalni. Az interjú lektorálást követően a kutatás mellékleteként lesz csatolva.

Arkki elindítása Magyarországon

Zsuzsanna a közösségi médiaplatformok megjelenésekor még egyetemre járt, ekkor ismerkedt meg az Arkkival. Az első gyermeke születését követően elkezdte foglalkoztatni a módszer alkalmazása, először csak az elérhető képek alapján próbálta ki a feladatokat gyermekével és az osztályával.

Az Arkki nemzetközi licenelési lehetőségének megjelenését követően merültek fel, a gondolat, hogy csapatával pályázatot adjanak be, hogy hazánkban is működni tudjon a program. Ennek során üzleti tervet és szakmai háttérinformációkat kellett benyújtaniuk.

Az órák és foglalkozások népszerűsítése főként helyi plakátozáson és online reklámozáson alapult. Az Arkki kurzusok elindításának folyamatában a kezdeti workshopon jelentős érdeklődés mutatkozott. A program terjedését elősegítette, hogy Budapest területén több helyszínen is indítottak kurzusokat, így szélesebb körben elérhetővé vált a foglalkozás.

Financiális kérdések

A licenc megpályázása előtt számolni kellett a program fenntarthatóságával, ugyanis az indulási költségek, főleg a licenccím nagy anyagi teher lehetnek, ha nem tudja a projekt kitermelni ezeket és a mindennapi költségeknek az árát. A szervezet teljes mértékben a tagdíjából tartja fenn a működést, valamint az időszakosan elérhető ingyenes eseményeket is ebből finanszírozzák. 2025-től felnőtteknek is kínálni fog a magyar Arkki workshopokat, melyek bevételeivel a hátrányos helyzetű iskolák diákjainak fognak ingyen foglalkozásokat tartani, így szélesebb körben is segítséget tudnak a gyermekeknek nyújtani.

Építész kontra pedagógus – Ki oktassa?

Az Arkkinál elvárás, hogy az oktatók építészek legyen és legalább Bsc vagy BA diplomával rendelkezzenek. Akiknek pedagógus képzettségük van, azoknak nincs olyan átfogó háttértudása az építészetről, mint egy sok éven át tanult, akár praktizáló építésznek, így az Arkki módszerét nem tudja kellően hatékonyan tanítani. Minél magasabb a képzettségi szintje az oktató építésznek, annál hatékonyabb tud lenni a diákokkal való kommunikációban és tudásátadásban.

A tanároknak bár pedagógiai végzettséggel nem kell rendelkezniük, pedagógiai érzékkel és türelemmel igen. Ez segít abban, hogy a diákokat motiváltan tartsák és hatékonyan tanítsák az építészeti témákat. Az is fontos, hogy a tanár képes legyen felkelteni a diákok érdeklődését és kíváncsiságát az építészeti tervezés iránt, valamint türelmesen és figyelmesen segítse a tanulókat a feladatok megoldásában.

Arkki kapcsolata a magyar oktatási rendszerrel

Jelenleg is vannak az alaptantervben olyan feladatok egyes órák kereteiben, melyek segítenek a környezet megismerésében, érzékelésében. Az Arkkihoz hasonló foglalkozások nincsenek jelen a magyar oktatási rendszerben, bevonásuk nem is feltétlen kivitelezhető ilyen formában. Az ilyen jellegű, kétkezi foglalatosságokat tartalmazó délutáni programokon már nem minden gyerek venne részt, de egy-egy osztály számára szervezett urbanisztikai workshopok igen népszerűek és hasznosak lehetnek.

Zsuzsanna kitér arra is, hogy az iskolák számára hasznos lenne, ha pályázati forrásokból tudnák finanszírozni az ilyen jellegű programokat, hogy ne kelljen a részvételi díjat a diákoknak fizetniük. Úgy véli az ilyen környezetérzékelési feladatoknak és projekteknek mindenképpen helye lenne az iskolai tananyagban, mert gondolatébresztői és hasznos kiegészítői lehetnek a hagyományos oktatásnak.

Gyerekek bevonása a foglalkozásokba

Különösebben nem okoz problémát a bevonás, örömmel részt vesznek a gyerekek a foglalkozásokon. A kurzusok célja, hogy olyan tevékenységi lehetőségeket biztosítsanak a diákok számára, amelyekre korábban nem volt alkalmuk. Különböző művészeti területeket érintenek, a hídépítéstől a fényárnyék tanulmányozásig. A diákok nagyon elkötelezettek és komolyan veszik a kurzusokat. A figyelmük ugyan eltérő lehet, a kisebbek hamarabb elveszítik a koncentrációt, de az idősebbek sokkal kitartóbban és alaposabban dolgoznak. Komplex, több területet érintő projektek valósulnak meg, amik új élményeket és benyomásokat nyújtanak a diákoknak. A megoldások kidolgozását, a részletek fontosságát is megtanulják.

Néha előfordul, hogy egyes diákok figyelmetlen vagy fegyelmezetlen viselkedést mutatnak, de összességében a résztvevők nagy része nagyon motivált és a maximumot hozza ki a lehetőségekből.

Visszajelzések a gyerekek fejlődéséről

A szülők részéről még nem sok visszajelzés érkezik, azonban az Arkki oktatói is látják a fejlődést azokon, akik már több féléve vesznek részt a kurzusokon. A diákok felé vissza szoktak jelezni ők is, így megfigyelték, hogy pozitívan reagálnak az olyan visszajelzésekre, amelyek elismerik az erőfeszítéseiket és kitartásukat, valamint támogatást nyújtanak számukra. Azok a gyerekek, akik rendszeres pozitív visszajelzést kapnak munkájukra, nagyobb valószínűséggel érzik magukat motiváltak és elkötelezetteknek a munka iránt. Így az önértékelésük is nő, ami hozzájárulhat ahhoz, hogy magabiztosabban kezeljék a kihívásokat.

Mindennapi kihívások

Az egyik legnagyobb kihívás az oktatóknak a kérdés-központú tanítási módszer. Ez abból áll, hogy a tanárok inkább kérdéseket tesznek fel a diákoknak, helyett, hogy közvetlenül megadnák a válaszokat. A cél az, hogy a diákokat a saját kísérletezésre és felfedezésre ösztönözzék, ahelyett, hogy passzívan befogadtatnák velük az információt. Zsuzsanna elmondta, hogy kezdetben sokak számára nehéz volt megszokni ezt a módszert, hiszen az emberek általában hozzá vannak szokva, hogy a tanárok egyszerűen megadják a válaszokat, főleg a fiatalabb korosztály esetében.

A másik jelentős kihívást a diákokkal való interakció jelentik. Nem minden feladat egyformán érdekli az összes diákot, egyesek könnyebben elterelődik a figyelme vagy hamarabb befejezik a feladataikat. Ezért rendkívül fontos a türelem és a szeretetteljes légkör kialakítása az órán. A tanárnak magának is rendben kell lennie, hogy képes legyen teljes mértékben elmélyülni az órában és segíteni a gyerekeket. Meg kell teremteni azt az egyensúlyt, ahol mindenki nyugodtan dolgozhat a saját tempójában, függetlenül attól, hogy extrovertált vagy introvertált személyiség.

Munka – Arkki – magánélet

A kérdés során arról beszélgettünk, hogyan lehet olyan órarendet kialakítani, amely figyelembe veszi a tanárok szakmai kötelezettségeit, magánéletét és a gyerekek igényeit.

Az Arkkiban több tanár tanít, fejenként néhány órát, főállásban csak Zsuzsanna foglalkozik az Arkkival, ugyanis annak egyéb fenntartási és kapcsolattartási feladatai is vannak. Azok az oktatók, akiknek nincs családjuk, általában többet tanítanak.

A tanároknak több feladatuk van, ugyanis a gyerekekkel való foglalkozás mellett időt kell fordítaniuk az adminisztratív feladatokra, a kapcsolattartásra a szülőkkel, valamint a projektvezetésre. Akinek van gyereke és teheti, az magával hordja, hogy addigis, ha nem is csak kettesben töltött időre, de együtt tudjanak gyermekeikkel lenni.

Arkki hatása az egyetemi képzések átalakulására

Egy 2011-es, Pihla Meskanennel, az Arkki alapítójával, készített interjú során előkerült a finn egyetemek építész karjainak visszajelzése az Arkki felé: azok, akik gyerekként részt vettek a programban, sokkal több ponttal kerülnek be a képzésre.

Az építészeti oktatás fontossága azon alapul, hogy az építészet alkalmas arra, hogy matematikát, tudományt és művészetet egyesítse a tanításban. A kutatás hangsúlyozza, hogy az építészeti oktatás révén a diákok sokkal hatékonyabban értik meg és tanulják meg a tantárgyakat. Az építészeti programok támogatják a kreatív gondolkodást és a problémamegoldó képességeket, amelyek kulcsfontosságúak a 21. századi problémák kezelésében és megoldásában.

Az Arkki módszerének nem célja építészeket képezni a gyerekekből, azonban aki részt vesznek gyerekként a kurzusokon és ezen a pályán szeretnék tanulmányaikat folytatni, előre láthatóan jobb térlátással rendelkeznek majd, így az egyetemi rajzfelvételt magasabb minőségben tudják majd kortársaikhoz képest teljesíteni.

Célok a jövőre nézve

Zsuzsanna megosztottam velem az Arkki terjesztésére vonatkozó céljait.

- Szeretnék a délelőttiakat is kihasználni és minél több osztályt bevonni az oktatásba.
- Tervben van, hogy 2025. ősztől elkezdődjön a vidéki terjeszkedés. Már történtek konkrét megkeresések más városokból is, például Pécsről, Győrről, Debrecenről, Szekszárdról és Veszprémről. Az intézmény nyitott a vidéki városokban való indulásra, de a kapacitásaik végesek, ezért inkább néhány helyet szeretnének jól kialakítani.
- A vidéki városok közül háromban szeretnének 2-2 korosztály számára képzést indítani ősztől. A terjeszkedés kulcsa a megfelelő helyszín és partnerek megtalálása, akikkel kölcsönös bizalom és együttműködés alakítható ki. Fontos szempont még a tanárok rendelkezésre állása is.
- A tanárok óradíjazása a fő kihívás, mert a tervezői munkánál lényegesen alacsonyabbak a fizetések. Az intézmény törekszik arra, hogy a tanárok számára kiegészítő jövedelmet biztosítson, de egy-egy kisebb városban nagy valószínűséggel nem lehet teljes megélhetést biztosítani a képzésből.

Az Arkki óráin részvevő diákok és szüleik kérdőívezése

Az Arkki kurzusain 200 diák vesz részt, közülük többen testvérek. Az Arkki hatékonyságát és a családok elégedettségét szerettem volna egy kérdőív segítségével felmérni. 57 szülő töltötte ki a tesztet, közülük 4-nek 2 gyermeke vesz részt Arkki kurzuson, így összesen 61 gyerekre levezetve érkeztek be válaszok.

A gyerekek közül egyik sem az óvodás vagy a 11-12. osztályos korosztályba tartozik, 31% 1-3. osztályos, 52% 4-6. osztályos és csupán 17% 7-10. osztályos. Ez az arányt alátámasztja, hogy a 4-6. osztályosok közül több csoport van indítva, az érdeklődés is nagyobb volt a kurzus kapcsán.

A kitöltés szempontjából releváns a kitöltők képzéseken eltöltött féléveik száma, mivel akik több ideje vesznek részt az Arkki rendszerében, azokon a pozitív hatások is jobban megfigyelhetők. 49%-nak ez volt az 1., 12%-nak a 2. és 40%-nak a 3. féléve.

A kérdőív tartalmazott olyan kérdéseket, melyeket a szülő gyermekére és olyan is, melyeket a gyerekek önmagukra vonatkoztatva töltöttek ki. A következő állításokat a dolgozat végén csatolt kérdőív eredményei támasztják alá. A szülők 1-5 skálán terjedő válaszai alapján a következők mondhatók el gyermekeikről, mióta az Arkkiba járnak:

- a gyerekek többségénél megfigyelhető, hogy a környezet iránti érdeklődése nőtt;

- a gyerekek többségénél megfigyelhető, hogy az építészet és design iránti érdeklődése nőtt;
- a gyerekek többségénél megfigyelhető, hogy szívesebben tanul és próbál ki új dolgokat;
- a gyerekek többségénél megfigyelhető, hogy nagyobb erőfeszítést tesz, hogy olyan dolgokkal foglalkozzon, amik érdeklik;
- a gyerekek többségénél megfigyelhető, hogy szívesebben osztja meg ötleteit;
- a gyerekek többségénél megfigyelhető, hogy szívesebben tanul és próbál ki új dolgokat;
- a gyerekek többségénél megfigyelhető, hogy problémamegoldó képességei javultak;
- a gyerekek többségénél megfigyelhető, hogy együttműködési képességei javultak;
- a gyerekek többségénél megfigyelhető, hogy kreativitása fejlődött;
- a gyerekek többségénél megfigyelhető, hogy kezűgyessége javult;
- a gyerekek többségénél nem figyelhető meg, hogy képernyő ideje lecsökkent volna;
- a gyerekek 67%-nak javultak a jegyei a művészeti tárgyakból;
- a gyerekek 28%-nak javultak a jegyei a matematikai tárgyakból;
- a gyerekek 21%-nak javultak a jegyei a technológiához kapcsolódó tárgyakból;
- a gyerekek 21%-nak javultak a jegyei a idegen nyelvi tárgyakból;
- a gyerekek 20%-nak javultak a jegyei a természettudományi tárgyakból;
- a gyerekek 11%-nak javultak a jegyei a humán tárgyakból;
- a gyerekek 10%-nak javultak a jegyei a testnevelési tárgyakból.

A gyerekek önmagukra vonatkoztatott kérdéseikből a következők állapíthatók meg mióta az Arkkiba járnak, a mellékletként csatolt kérdőív támasztja alá a megállapításokat:

- a gyerekek többsége újra próbálja a dolgokat, ha elsőre azok nem sikerültek neki;
- a gyerekek jelentős része (+40%) könnyebben befejezi azt, amit elkezdett;
- a gyerekek jelentős része (+40%) könnyebben kér segítséget, ha nem tud vagy nem ért valamit.

A többi vizsgált adatra 40%-nál kevesebben válaszoltak igennel, így azok nem egyértelműen megállapíthatók.

Összességében elmondható, hogy érzékelhető a gyerekek fejlődése, melyet saját és szüleik bevallása, valamint jegyeik is alátámasztanak. A kevés kitöltő miatt (61 fő a 200 főből) az adat sejthető, de nem állítható biztosra, hogy ez az összes résztvevőre igaz lenne.

Összefoglaló elemzés

Ebben a fejezetben röviden összefoglalom saját analízisemet az építészeti eszközök oktatásba való alkalmazásáról. Látható, hogy egyre több törekvés van az épített környezeti nevelés terjesztésére hazánkban is, azonban még messze vagyunk attól, hogy minden gyerek számára elérhető oktatási forma legyen.

Erősségek

Kreativitás fejlesztése:

Az építészeti eszközök, mint a modellkészítés, rajzolás vagy digitális tervezés, elősegítik a diákok kreatív gondolkodását és problémamegoldó képességeit. Arkki oktatási módszere egyedi módon ötvözi az építészetet a játékos tanulással, amely motiváló hatással van a diákokra.

Interdiszciplináris megközelítés:

Az építészet kombinálja a művészetet, a tudományt és a technológiát, így hozzájárul a komplex gondolkodás kialakulásához. Az épített környezeti nevelés holisztikus képet ad a fenntarthatóságról, társadalmi felelősségvállalásról és a várostervezés fontosságáról.

Közösségépítés:

Az Arkki programjai segítenek a diákok önbizalmának és csapatszellemének erősítésében, valamint pozitív közösségi értékeket közvetítenek. Az épített környezeti nevelés közösségi projektek megvalósításában nyilvánulnak meg.

Nemzetközi siker és tapasztalat:

Az Arkki, mint nemzetközi modell, már bizonyított több országban, és alkalmazkodott helyi kulturális és oktatási keretekhez. Világszerte egyre elterjedtebb az épített környezeti nevelés, megjelenik a szolidáris építészetben és a városépítészetben.

Gyengeségek*Erőforrás-igényesség:*

Az építészeti eszközök bevonása jelentős anyagi és technológiai eszközöket igényelhet, például 3D nyomtatók, modellező eszközök vagy speciális szoftverek. Az iskolák általában nem rendelkeznek olyan anyagi háttérrel, hogy ezeknek a kreatív oktatási formáknak a megvalósítása kivitelezhető legyen. Az épített környezeti nevelés, kifejezetten az Arkki programhoz speciálisan képzett oktatók szükségesek, akik képesek közvetíteni az építészeti alapelveket gyermekek számára.

Elérhetőség korlátozottsága:

Az alaptanterv az elméleti tudásra összpontosít, a gyakorlatnak kevés helyet ad. Az oktatáspolitikai a kreatív és interdiszciplináris tanulással szemben az alaptantárgyakat helyezi előtérbe. Az építészetet speciális tantárgynak tekintik, ami kihívássá teszi az integrációt a standard tantervbe, emiatt csökkenti a szélesebb körű elterjedését. Vidéki és alacsonyabb erőforrású iskolák esetében nehezen elérhetők az építészeti eszközökhöz szükséges anyagok és tréningek.

Tudatosság hiánya:

Az oktatók és szülők körében nem mindig van elég tudás vagy érdeklődés az épített környezeti nevelés előnyeiről.

Nehézségek*Pénzügyi fenntarthatóság:*

Az építészeti nevelési programok finanszírozása bizonytalan lehet, különösen gazdasági válság és infláció idején. Az Arkki programokhoz szükséges források előteremtése kihívást jelenthet a helyi közösségek számára, főleg kisebb lakosságú városokban.

Társadalmi egyenlőtlenségek:

A hozzáférés hiánya a hátrányos helyzetű gyerekek körében növelheti az esélyegyenlőtlenségeket az oktatásban. Amíg nem lehetséges az ingyenes hozzáférés az épített környezeti neveléshez, addig a szakadék a tehetős és hátrányos helyzetű családok gyermekei között egyre nőni fog.

Túlzott technológiai függőség:

A digitális eszközök használatának túlzott mértéke elnyomhatja a hagyományos, kézműves készségeket, amelyek szintén fontosak az építészeti nevelésben. A gyerekek érdeklődési köréből kicsúszhatnak a környezet értékelésére fókuszáló témakörök.

Kulturális és oktatási ellenállás:

Az oktatási rendszerek lassan alkalmazkodnak az új, interdiszciplináris megközelítésekhez, ami gátolhatja az épített környezeti nevelés oktatásba való integrálását, programok elterjedését.

Lehetőségek

Digitális forradalom:

A digitális eszközök, mint a VR és AR technológiák, megkönnyítik az építészeti élményszerű bemutatását és a gyerekek bevonását. A széleskörű digitális eszközbirtoklás és internethozzáférés lehetővé teszi az online tananyagok és interaktív platformok segítségével történő terjesztését a programoknak. Lehetőség lenne olyan digitális anyagok összeállítására, melyeket a gyerekek online elérhetnek és hasonló területeket fejleszthetnének vele, mint az épített környezeti neveléssel.

Fenntarthatóság hangsúlyozása:

Az épített környezeti nevelés jól kapcsolódik a globális fenntarthatósági célokhoz (SDG-k), különösen az oktatás és az élhető városok fejlesztése terén.

Tantervi integráció:

Lehetőség van az építészeti eszközök fokozatos beépítésére az általános és középiskolai tananyagba, különösen művészeti, földrajzi vagy környezetvédelmi témákban.

Nemzetközi partnerségek:

Az Arkki bővítése példaként szolgál a nemzetközi hálózatokon keresztüli terjeszkedésre. Az ilyen programok elősegíthetik a bevált gyakorlatok megosztását és az oktatás hatékonyságának növelését.

Építészek bevonása:

Személyes tapasztalatokból kiindulva, ha megnézzük, hogy mennyi építész végez évente Magyarországon, ehhez mennyi munkát kínál a piac és mennyi a pályaelhagyó (pontos adat nem ismert), valószínűleg az építészek körében plusz munkalehetőséget, akár kiegészítő keresetet tudna az épített környezeti nevelés és Arkki népszerűsége biztosítani.

Egyetemisták bevonása:

Az egyetemisták körében egyre népszerűbbek a közösségi projektek, építések és tervezések. Valószínűleg tartom, hogy ha lenne rá lehetőség az építészhallgatók egy része is becsatlakozna az épített környezeti nevelés népszerűsítésébe és oktatásába. Itt kisseretném emelni, hogy személyes tapasztalatom az, hogy az építészeti területen belül működő szakkollégiumok hallgatói kiemelkedően bevonhatóak lehetnének, hisz ők aktivitásukban, tudásukban és közösségi munkájukban sokszor társaikhoz képest kiemelkedő teljesítményt nyújtanak.

Összegzés

Az építészeti eszközök bevonása az oktatásba és az épített környezeti nevelés számos lehetőséget kínál a kreativitás, a fenntarthatóság és a közösségi tudatosság fejlesztésére. Szükségessége napjainkban az urbanizáció, éghajlatváltozás és népességnövekedés miatt egyre nagyobb lesz. Világszinten rengeteg módon, különböző színtereken és formában valósulnak meg épített környezeti neveléshez kapcsolódó projektek. Az Arkki egy kiváló példája annak, hogyan lehet ezt hatékonyan megvalósítani és rövid idő alatt is népszerűvé tenni a diákok körében.

Sajnos az építészeti eszközöknek pont az a hátránya, ami az előnye. A kreatív feladatok alapanyagigénye jelentős anyagi terhet jelenthet a szervezetek, iskolák részére. Az emberi erőforrásigényesség, a társadalmi különbségek és a rendszerszintű ellenállás továbbra is jelentős kihívást jelentenek. Korlátot szabnak a terjeszkedésnek, valamint a lehetőségek

kibontakozásának. Az innovatív megoldások, továbbá a szélesebb körű együttműködés segíthet az említett problémák leküzdésében.

Kutatásom folytatásának célkitűzése, hogy segíteni tudjak a pécsi Arkki megalapításában, kapcsolatépítésében. Pécs lakosságának igényeit fel kell mérni a kiépítés előtt, a népszerűsítésre és program megismertetésére lehetőséget kell biztosítani, melyre jó megoldás lehet a helyi építész szakkollégium és Arkki együttműködése, amennyiben mind a két fél érdeklődést mutat a projekt iránt.

Irodalomjegyzék:

Arkki. (n.d.). *About Arkki*. Retrieved 2024, December 8, from <https://www.arkki.com/arkki-creative-education-from-finland/>

Sebestyén, Á., & Tóth, E. (2013). *Épített környezeti nevelés*. KultúrAktív Egyesület.

Szolga, Zs. (2015, december 12.). Mi az épített környezeti nevelés. *KultúrAktív Egyesület blogja*. Retrieved 2022, December 7, from <http://epitettkornyezetineveles.blogspot.com/p/epitett-kornyezet-es-neveles.html>

A KUTATÁS A PTE EGYETEMI KUTATÓI ÖSZTÖNDÍJ PROGRAM (EKÖP-24 KÓD-SZÁMÚ) 2024/2025. TANÉVI TÁMOGATÁSÁVAL VALÓSULT MEG.

Grósz Anna Boróka – Technika- és tervezéstanár hallgató
Építészmérnök hallgató
grosz.boroka@gmail.com

Hivatkozz rám! (APA 7th)

Grósz, A. (2025). Az építészeti eszközök, mint az edukáció kellékei. In T. Kovács & A. Béres (Szerk.), *Interdiszciplinaritás és párbeszéd – az SZJSZK fennállásának huszadik évfordulója alkalmából* (pp. 105–123). PTE TTK Szentágothai János Protestáns Szakkollégium. DOI: <https://doi.org/10.15170/TTK-SZJSZK-2025a-8>

Architectural tools as properties for education © 2025 by Boróka Anna Grósz is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International. To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

NEVELÉS- TUDOMÁNY

ó:

Az élőszavas mesemondás és a népmesék szerepe a pedagógiai gyakorlatban

The role of storytelling and folk tales in pedagogical practice

Ottrok Evelin

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

ABSTRACT

In my research I have focused on answering how the forms of storytelling rooted in the purely oral tradition rejuvenesce, are revitalized in our society in today's changed media environment, 'mediatized', 'hybrid communities', so in the age of 'tertiary orality'.

I have examined the history of storytelling within the discipline of the history of education, within the framework of the history of preschool education.

My research is supported by quantitative and qualitative methods. After reviewing the specialized literature on the topic of my research, I analyzed the relevant documents regulating preschool education and conducted a questionnaire survey among practising preschool teachers to get a comprehensive picture of the emergence of folk tales and oral taletelling in pedagogical practice.

Taletelling is currently understood within the framework of 'folklorism'. In the world of taletellers teachers can be seen as functional taletellers, and in their work they 'revitalize' the tradition of taletelling. While analyzing the valid documents regulating preschool education between 1928 and 2025 regarding the practice of taletelling, I found that since 1928 the practice of oral taletelling based on folk tales has been present in preschool educational and development work with varying intensity. The respondents of the questionnaire survey, 86 practising preschool teachers, understand oral taletelling as an improvisational expressing method, and they use the traditional tools of oral cultures during taletelling.

Keywords: Storytelling, Oral Taletelling, Folk Tales, Taletelling for Pedagogical Purposes

Kutatási célok

Kutatásom tárgya a történetmesélés története, s annak pedagógiai gyakorlatban betöltött szerepe. Vizsgálódásom az élőszavas történetmesélés/mesemondás eredetét és pedagógiai gyakorlatát szinkronisztikus megközelítésben vizsgálja, neveléstörténeti keretek között. A neveléstörténet tudományán belül a gyermeknevelés és az óvodai nevelés történetét kiemelt prioritással kezelem. Arra keresem a választ, hogy napjaink megváltozott mediális közegében, a

Ottrok, Evelin: Az élőszavas mesemondás és a népmesék szerepe a pedagógiai gyakorlatban

„mediatizált”¹⁸, „hibrid közösségek”¹⁹, korábban a tisztán szóbeli hagyományban gyökerező történetmesélés formái milyen módon élednek újjá, „revitalizálódnak”²⁰ társadalmunkban. Áttekintem, hogy 1928 és 2025 között az élőszóbeli mesemondás elmélete és gyakorlata, a kisdudóvás- és óvodai nevelés történetében az óvodai nevelést szabályozó dokumentumokban hogyan jelenik meg.

A történetmesélés eredete, a szóbeli kultúrákban gyökerező élőszóbeli mesemondás és a pedagógiai gyakorlat kapcsolata

Bruner (2004) munkájában megkülönbözteti egymástól a narratív- és fogalmi gondolkodásmódot, mely felosztás, tudásunk és tágabb kontextusban a minket körülölelő kulturális értékeink áthagyományozásának folyamatára is jellemző (Lanszki, 2022).

Munkámban a személyközi kapcsolaton alapuló, élő szóra épülő, narratív tudásátadás formájával foglalkozok, a „valódi mesemondó, mítosszerű, kombinálható modulárisan építkező” (Bruner, 2004) kommunikációs eszköztárának pedagógiai gyakorlatra jellemző adaptációjával. A narratív gondolkodásmód gyökereiről, eredetéről szóló vizsgálat a szóbeli kultúrák örökségéig a mesemondók, mítoszok és eposzok világáig vezet vissza.

Az irodalmi-anyanyelvi neveléssel foglalkozó hazai kutatások hangsúlyozzák, hogy a különböző kultúrákra jellemző pedagógiai célú mesemondás több ezer éves hagyományra tekint vissza. A gyermeknevelés történetének kontextusában vizsgált mesemondás nem szakítható el a szóbeliségben gyökerező múlttól. Az ún. „tradícióktól irányított társadalmakban” az írásbeliség megjelenése előtt, a felnőtt, a történetek szóbeli átadása során biztosította a felnövekvő generáció számára az erkölcsi, szocializációs nevelést. A mesélés szerepe a kisgyermek nevelése során, az írásbeliség megjelenését követően sem veszített prioritásából, melyről a nevelés történetének kiemelkedő alakjai által ránk hagyott források tanúskodnak. A kisgyermekkorú mesemondás történetéről és a mesélés pedagógiai gyakorlatban betöltött szerepéről szóló átfogó tanulmányában Nyitrai Ágnes hangsúlyozza, hogy a gyermek korához, fejlettségi szintjéhez igazodó történet befogadásában az élményszerű átadás kulcsfontosságú szerepet játszik a tradíciókon alapuló- és a fogyasztói társadalmakban egyaránt (Nyitrai, 2022). A mesemondás során megvalósuló élmény az adott interakciós helyzet két szereplőjének, a mesélőnek és a mesehallgatónak a személyes, de „közvetett” kapcsolódásának következtében történik meg (Nyitrai, 2017). Az élőszóban történő, élményszerű mesemondás pedagógiai funkcióját számos irodalmi-anyanyelvi neveléssel foglalkozó szakember hangsúlyozza. Gósy, az óvodapedagógus által történő mesemondást a helyes „beszédminta” részeként kezeli (Gósy, 1997). Dankó

¹⁸ „A mediatizáció eredményeként a virtuális és fizikai közösségek határai mindinkább elmosódnak, a hagyományos közösségi viszonyok alapjain új, hibrid (virtuális-fizikai) közösségek szerveződnek. A közösségek mediatizációja lényegét tekintve tehát nem más, mint ezeknek az új, kommunikációs technológiák használatához kötődő, hibrid közösségi formáknak a kialakulása.” (Szécsi, 2016, p. 7.).

¹⁹ „A közösségek mediatizációja alatt így nem csupán a tömegkommunikációs tartalmak közösségi életre, értékrendre, konvenciókra, nyelvhasználati szokásokra gyakorolt hatását értjük, hanem azt a társadalmi folyamatot is, amely az új (közösségi) média használata során szerveződő virtuális és az adott helyen megvalósuló személyközi kapcsolatokra épülő, fizikai közösségek közötti kölcsönhatás megerősödésével eddig ismeretlen közösségi formák megszületéséhez vezet. A határai mindinkább elmosódnak, a hagyományos közösségi viszonyok alapjain új, hibrid (virtuális-fizikai) közösségek szerveződnek.” (Szécsi, 2016, p. 7.).

²⁰ revival: valamely már funkcióját veszített, vagy csak emlékek számító kulturális jelenség (→ survival) újjáéledése, újbóli funkcionálása. A revivalra akkor kerül sor, ha a szóban forgó jelenség kialakulási körülményeihez hasonló olyan állapot jön létre, amely a kifejezésre alkalmas, egyszer már megtalált és ismert formát új élettel tölti meg és ezzel újból érvényessé teszi. – Irod. Marót Károly: Survival és revival (Ethn., 1945). (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/r-738B0/revival-73939/>, utolsó leltetés: 2024.12.26.)

kiemeli, hogy a népmesék sajátos, nyelvi-stiláris elemei csak akkor épülnek be a gyermek szókincsébe, ha a pedagógus előadásmódja a helyes beszédtechnika alkalmazásával, képszerű, mely megmozgatja a gyermek fantáziáját (Dankó, 2016). Jelen munka során nem célom, hogy az előszóban történő mesemondás pedagógiai funkciójának valamennyi szegmensét áttekintsem. Jelen kutatási fókuszot megtartva, a szóbeli kultúrák több ezer éves múltjától eltávolodva a szájhagyományozó alkotásmód örökségének, magyar nyelvterületen történő megjelenésére koncentrálok. A következő fejezetben a magyar nyelvű írásbeliség kialakulásának körülményeit nem tárgyalom. Kifejezetten azokra a legfontosabb mozzanatokra koncentrálok, melyek a hazai pedagógiai gyakorlat, továbbá a kisdédóv- és óvodai nevelés történetének szempontjából hangsúlyosak.

A szájhagyományozó alkotásmód törvényszerűségeinek megjelenése Magyarországon, a 19., 20. és 21. századi népi, paraszti kultúrában

Hazánkban a mesemondás/történetmesélés története szorosan kapcsolódik a népi, paraszti kultúrához és a népmesék életéhez, mellyel néprajzkutatók foglalkoznak. Kutatásaik eredményei kiváló alapjai a népmese és a mesemondás területét érintő további művelődéstörténeti és neveléstörténeti vizsgálódásoknak. A témában Kovács Ágnes tanulmányait és munkásságát szeretném kiemelni, hiszen munkája a pedagógiai gyakorlat számára is hasznos eredményeket mutat fel. A Kovács Ágnes által szerkesztett kiadványok, népmeseegyűjtemények napjaink óvodapedagógusai számára is hasznos olvasmányként funkcionálnak (Benedek, Raffai, & Kovács, 2019). Kovács Ágnes terepkutatásai során figyeli meg az előszóban, tehát személyközi interakción alapuló, eszköztelen elbeszélői technikát alkalmazó népi, paraszti mesemondókat. Az 1940-es évektől végzett terepmunkájának eredményeiből születő tanulmányok egyértelműen alátámasztják, hogy az orális kultúrákra jellemző alkotásmód törvényszerűségei hazánkban és egykor Magyarországhoz tartozó, kétnyelvű lakosság szájhagyományában fennmaradnak. Kovács Ágnes a mesemondók tudatos megfigyelése során pontosan rögzíti, hogy adott mesemondó nonverbális eszközök alkalmazásával törekszik arra, hogy a formulákra épülő, láttató, élményszerű előadás segítségével a mesei történet befogadását hallgatósága számára hatékonyan közvetítse (Kovács, 2019). A sajátos, ritmikus, formuláris mesei nyelvezetre épülő képszerű előadásmód segíti hozzá a hallgatót, hogy az elmondott történetbe beleélje magát és ezáltal közös élmény váljon belőle (Kovács, 2019). A hagyományos paraszti kultúra mesemondói szájhagyomány útján adják át történeteiket az utókor számára, szórakoztatva közönségüket (Raffai, 2017). Ezt az időszakot nevezi Raffai és Dala a mese „első életének”, amikor a történetet mesélő emberrel természetes, eredeti közegében találkozhatunk, s a mesemondás még közösségi eseményekhez kötődik. Az elhangzott mese a népi kultúra részeként funkcionál, célja a közönség szórakoztatása (Raffai & Dala, 2004). Az orális kultúrákban hagyományozódó szövegek variánsai az előadások alkalmával kelnek életre, egyúttal változnak, transzformálódnak. A szóbeliségből adódóan a népmesék szerzője ismeretlen. A szövegek természetesen írásban rögzített változatban szolgálhatnak forrásként.

„A szájhagyományozó költészet az előadásokban él, s az epikának a görögségben még a könyvirodalom terjedése után is sokáig fontos megjelenési formája volt az eleven előadás” – mondja Ritoók Zsigmond az antikvitás időszakáról (Ritoók, 1973). Ugyanezt a jelenséget hazánkban a 19. században is megfigyelhetjük. A népi, paraszti réteg a 19. században megtanul írni, olvasni és a nyomtatásban megjelent népszerű mesék felolvasását követően Grimm, Benedek Elek, Arany László gyűjtéseiből elmondott variánsok jelennek meg az előszóval mesélők repertoárjában (Raffai, 2017).

Itt szeretnék néhány szót ejteni a népmese műfajáról és arról a folyamatról, mely során a szájhagyomány útján hagyományozódó történetek lejegyzésre kerülnek és „polgárosított gyerekmesék” lesznek (Komáromi, 1999). Azok a népmeseegyűjtemények, melyekből otthon, óvodában, iskolában mesélnek nekünk, az esetek többségében átdolgozott népmesék, „irodalmi

Ottrok, Evelin: Az élőszavas mesemondás és a népmesék szerepe a pedagógiai gyakorlatban

népmesék” (Gombos, 2017) „könyvmesék” (Nagy, 2015) és mesegyűjtők neveihez kötjük őket. Illyés Gyula, Benedek Elek, Arany László, az eredeti folklórszöveget irodalmi szöveggé írták le, stilizálják, finomítják. Ezek az imitált, stilizált népmese szövegek jelennek meg könyvekben, nyomtatott formában. A népmese így módon a gyermek kultúra része lesz, hiszen ezek a változatok a gyermekek nevelésének fontos eszközévé válnak a népiskolákban, a magas kultúrába emelt népmesék az írás-olvasás tanításában is fontos szerepet játszanak. Ezt az időszakot jelöli meg Raffai Judit és Dala Sára a népmese „második életének” (Raffai & Dala, 2004). A mesemondás napjainkban „harmadik életét” éli, s a folklorizmus²¹ keretein belül a mesemondás hagyományának újjáélesztése jellemzi. A népmese napjainkban szorosan kötődik a hagyományörzéshez és a pedagógus fejlesztő tevékenységéhez. Az élő szó legfontosabb funkciója a mesemondó és mesehallgató között létrejött kapcsolódás (Raffai & Dala, 2004).

Az élőszavas mese fogalmának és gyakorlatának meghatározása a hazai óvodai nevelést szabályozó dokumentumokban, 1891 és 2025 között

Ebben a fejezetben azt foglalom össze, hogy az élőszavas mese fogalmát és gyakorlatát az óvodai nevelést szabályozó dokumentumok 1891-2025 között hogyan definiálják. A kutatás aktualitását az a tény adja, hogy az élőszavas mese kifejezés 2025. február 14-én a Magyar Közlönyben az ÓNOAP 363/2012. (XII. 17.) Korm. rendelet, módosítási tervezetében „Verselés, mesélés” tevékenységek leírásánál megjelenik, majd a Magyar Közlöny 2025. április 15-én közzölt jelenleg érvényes dokumentumában hatályra emeli a következőket:

„Az óvodai élet megszervezése során törekedni kell a személyes interakciókra élőszavas mese és közösségi játékelmény biztosításával.” (ÓNOAP, IV. AZ ÓVODAI ÉLET MEGSZERVEZÉSÉNEK ELVEI, Az óvodai élet megszervezése, 4.pont)

„Az élőszavas mese különösen alkalmas az óvodás gyermek szemléletmódjának és világképének alakítására.” (ÓNOAP, V. AZ ÓVODAI ÉLET TEVÉKENYSÉGI FORMÁI ÉS AZ ÓVODAPEDAGÓGUS FELADATAI, Játék, 2. pont) Az élőszavas mese fogalmát fenti, hatályos óvodai nevelést szabályozó dokumentum nem definiálja, ismereteim szerint ahhoz módszertani kiegészítő segédanyag nem tartozik. Bár tény, hogy egyéb módszertani kiegészítő anyagok, verselés, mesélés tematikán belül léteznek. Fenti konkrét és aktuális kérdés inspirálta jelen kutatás fókuszát. A jogszabály alkalmazása során elengedhetetlen, hogy az élőszavas mesemondást, mint módszertani eszközt az óvodapedagógus helyes fogalmi keretek között értelmezze és tisztában legyen annak gyakorlatával. A tanulmánynak ebben a fejezetében igyekszem áttekinteni, hogy 1891. óta az óvodai nevelést szabályozó dokumentumok az élőszavas mesemondás fogalmát, gyakorlatát milyen prioritással kezelik.

²¹ folklorizmus: a folklórjelenségeknek a hivatásos művészetek részéről történő adaptációja; a → folklorizáció korrelatív fogalompárja. Folklór és hivatásos művészetek közt a kölcsönhatás állandó az utóbbiak egész története folyamán, bár jelentősége, intenzitása koronként, alkotókként változó. Történeti-tipológiai tekintetben két jelentős szakaszt figyelhetjük meg: a művészi termelésnek, mint olyannak kibontakozásakor az archaikus folklór a kizárólagos, az egyetlen esztétikai tradíció szerepét játssza; mindenféle hivatásos művészet innen veszi kezdetét. A másik nagy szakasz polgári, majd szocialista társadalmi viszonyok közt jelentkezik, jelentős mértékben társadalmi-politikai indítékú és célzatú, ilyen megfontolásokkal a folklórhoz való tudatos visszanyúlást jelent. A folklorizmus nem képezi a → folklorisztika vizsgálati tárgyát, bár maga a jelenség fontos forráshoz juttatja a tudományt, amelyet saját feladatai megoldása érdekében nem nélkülözhet. – Irod. Ortutay Gyula: Variáns, invariáns, affinitás (Az MTA II. Oszt. Közl., 1959); Dömötör Tekla: Folklorismus in Ungarn (Zeitschrift für Volkskunde No 65., 1969); Voigt Vilmos: Vom Neofolklorismus in der Kunst (Acta Ethn., 1970); Bogatirev, P. G.: Voproszi teorii narodnovo iskuszsztva (Moszkva, 1971).(<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/f-72612/folklorizmus-72799/>), invariáns, affinitás (Az MTA II. Oszt. Közl., 1959); Dömötör Tekla: Folklorismus in Ungarn (Zeitschrift für Volkskunde No 65., 1969); Voigt Vilmos: Vom Neofolklorismus in der Kunst (Acta Ethn., 1970); Bogatirev, P. G.: Voproszi teorii narodnovo iskuszsztva (Moszkva, 1971).(<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/f-72612/folklorizmus-72799/>)

Az 1891. évi kisdédóvról szóló XV. törvénycikk végrehajtása céljából, 1892. október 8-án kiadásra kerülő néhány oldalas miniszteri rendelet nem tér ki a kisdédóvó intézményekben történő mesemondás szerepére, gyakorlatára és a népmese műfajára. A források szerint az 1928-ban megjelent, Bardócz Pál által szerkesztett, A magyar kisdédóvnevelés vezérkönyve című kiadvány az akkor érvényes miniszteri utasítást egészíti ki (Bardócz, 1928). A szakszerű és magas színvonalú pedagógiai munka megvalósításának elősegítése érdekében születő írás különlegessége, hogy az abban foglalt keresztény értékrendre épülő irányelvek és módszertani tanácsok érintik a mesék óvodai feldolgozását, valamint a népmesék könyv nélkül, élő szóval történő elmondását egyaránt. Bardócz Pál külön fejezetet szán a mesének, melyben gyakorlati útmutatást nyújt a mesemondás területén a pedagógusok számára.

Az 1953. nyarán megjelent ún. Módszertani levelek - Óvodai foglalkozások²² című dokumentum az előírt kötelező foglalkozásokat a nevelés különböző területeinek megfelelően differenciálja, az életkori sajátosságok figyelembevételével. A mese, s ezen belül a népmese, az esztétikai- és anyanyelvi nevelés része. Természetesen adott kor oktatáspolitikai elvárásainak megfelelően az orosz népmeséket helyezi előtérbe az útmutató. A dokumentum szövegében a mese felolvasása egy alkalommal sem szerepel, a mesét az óvodapedagógusnak „színesen” kell elmondania, mely irányelvet nem részletezi az Oktatásügyi Minisztérium Óvodai Osztálya által kiadott dokumentum (Módszertani levelek – Óvodai foglalkozások, 27). A dokumentum az 1892. évi miniszteri rendelethez képest lényegesen több információt tartalmaz a mesemondásról, azonban a mese előadásának technikájáról nem ír, az élőszavas mese kifejezés nem szerepel a kiadványban.

A Módszertani Levelekben foglalt rendeletek, az 1957. július 27-től életbe lépő Nevelőmunka az óvodában című kiadvány megjelenésével hatályukat veszítik. Az új dokumentumban foglalt irányelvek a gyermek életkori sajátosságainak figyelembevétele mellett nagy hangsúlyt fektet a testi, értelmi, erkölcsi és esztétikai nevelés hatékonyságára. Az anyanyelvi fejlesztés legalapvetőbb módszerének a mesélést tartja. Az útmutató szerint a mesefoglalkozások anyagának kiválasztása az óvónő feladata, a gyermekirodalmi alkotások közül szabadon választhat. A népmese és az élőszavas mesemondás fogalma nem jelenik meg a dokumentumban. Az útmutató szerint a középső – és kiscsoportban alkalmazott, szabad, saját vagy közös élményen alapuló, fejből, óvónő és gyermek által elmondott elbeszélések nem tartalmazhatnak „mese-elemet” (Nevelőmunka az óvodában, 155.), a történetnek a valósághoz kell kapcsolódnia. A mese az esztétikai nevelés részeként, az irodalmi nevelésen belül tölt be fontos szerepet. A kor szellemiségében megújult irodalmi mesék korszakát az 1971-ben megjelent óvodai nevelést szabályozó Óvodai nevelési program váltja fel, mely „igazi áttörés” az óvodai mesélés történetében (Kerekes, 2017). A dokumentum anyanyelvi neveléssel foglalkozó része megkülönbözteti egymástól a köz- és tájnyelvet. A mesélés az esztétikai-, irodalmi nevelés része, amellett, hogy a beszédkészség kiváló fejlesztő eszközeként szerepel, illetve a kognitív képességek fejlesztését szolgálja és az ún. „mese-tudat” kialakulásában segíti a gyermeket (Az óvodai nevelés programja, 1971). Az irodalmi mesék helyett a 70-es évektől a középső- és nagycsoportos gyermekek fejlesztése során helyet kapnak a népmesék is. A foglalkozásokba beépített és alkalomszerűen mondott mese fejlesztő hatása mellett annak szórakoztató, élményt nyújtó funkciója is szerepet kap. Az óvónő és a gyermekek által ismételt mesét és az új mesék feldolgozását egyaránt hasznosnak tartja a dokumentum.

Az 1971-től érvényes dokumentum továbbfejlesztett változatát az Országos Pedagógiai Intézet adja ki és 1990. szeptember 1-től lép életbe. A dokumentummal új korszak kezdődik az óvodai mesemondás történetében. A dokumentum a „csak hallgatott mesét” az irodalmi nevelés részeként kezeli (Az óvodai nevelés programja, 1989). Az óvodai nevelés programja

²² 851.-44/3.1953. O.M. számú külön közölt és a 851.-52. / 1954. (Oktatásügyi Közlöny 15. sz) O.M. szm módszertani levelek hivatalosan, „Óvodai foglalkozások

Ottrok, Evelin: Az élőszavas mesemondás és a népmesék szerepe a pedagógiai gyakorlatban

hangsúlyozza, hogy a mese az érzelmek kezelésében és a belső képalkotás képességének kialakulásában segíti a gyermeket (1989. 153.). Kiemeli, hogy az irodalmi nevelés lényege, hogy a mesehallgatás olyan örömforrás legyen, melyre a korábbi élmények hatására várakozással tekint a gyermek. A dokumentum pontosan meghatározza, hogy a népmese nyelvünk sajátos törvényeit tükrözi, önismeretre, a világ megismerésére tanít, amellet, hogy szimbolikus jelentése van, több a pusztá cselekmény megértésénél, és erkölcsi tartalmuk mellett egy egységes világképet közvetít, mely által segíti a gyermeket erő élmények feldolgozását, a belső képteremtést, mely az olvasóvá válás egyik legfontosabb tényezője. A dokumentum szintén utal az élőszavas, élményszerű mesélés fontosságára, mely képek láttatásával az óvodapedagógus feladata, felelőssége.²³ Emellet a szöveghűség háttérbe szorításával, ahogy az a szóbeli kultúrák előadására jellemző, a mesemondás során az óvónő személyiségéhez igazított előadásmód nagyobb szerepet kap.²⁴ A dokumentum határozottan foglal állást az élőszavas mesélés fontossága mellett, hangsúlyozza az arc- és hangjáték szerepét, melyek a mese életre keltése szempontjából elengedhetetlenek, s szükségesek. Kiemeli, hogy a mesemondás különleges része a napnak, s ezt óvodában a szertartásos jellegű, „ismétlődő szokások” alkalmazásával lehet elérni. A mesemondáshoz szorosan kapcsolódik a meseválasztás témaköre. A FEJLESZTÉS TARTALMA” című fejezetben az Óvodai Nevelés Programja oldalakon keresztül részletezi, hogy korosztályonként mely mesetípusok alkalmazása javasolt. A FEJLŐDÉS JELLEMZŐI című fejezet foglalta össze szintén korcsoportos felosztásban az elérni kívánt célt és a mesére építhető fejlesztési lehetőségeket. A dokumentumban foglalt irányelvek azt tükrözik, hogy az óvodapedagógusnak törekednie kell arra, hogy a gyermekeknek legyenek kedvenc meséik, melyeket kérésükre szívesen ismétel a pedagógus, illetve kitér a helyi, családi szájhagyományban élő mesék szerepére is. Az élőszavas mesélés és a népmesék óvodai feldolgozásának jelentőségéről és módjáról a program megfogható, részletes, gyakorlatias és érthető támpontokat nyújt.

A hazai óvodai nevelés történetén belül az óvodák a rendszerváltást követően a 90-es években érik el a centralizált szabályozás megszüntetését. Az 1990-es évek végére saját arcukat kialakításának lehetősége mellett, önálló nevelési programot (Helyi Óvodai Program) határozhatnak meg (Kerekes, 2017). Mindezt az 1996-ban érvénybe lépő dokumentumban az ún. Óvodai Nevelés Országos Alapprogramjában (továbbiakban: ÓNOAP) foglalt irányelvek teszik lehetővé. Az ÓNOAP által biztosított nagyobb autonómia a mesére épülő foglalkozások megtervezése során is érvényesül, amely érinti a meseválasztás kérdését, a mesemondás mikéntjét és a foglalkozások gyakoriságának, körülményeinek megválasztását (Kerekes, 2017). Mesemondásra vonatkozó útmutatást ebben a dokumentumban és a később megjelent módosításokban (2012;2018) sem olvashatunk.

A vonatkozó jogi szabályozók áttekintését követően megállapítható, hogy az élőszavas mesemondás fogalma és gyakorlata az óvodai nevelést szabályozó dokumentumokban változó intenzitással van jelen az óvodai nevelés történetében. Az élőszavas mesemondás fogalmát pontosan meghatározó definíció és annak gyakorlatára vonatkozó általánosan elfogadott módszertan nem létezik. A mesék fejlesztő és nevelő munkában betöltött szerepét a különböző dokumentumok más-más megközelítésben tárgyalják.

²³ „A kisgyerekeknek ahhoz, hogy az irodalomhoz hozzájussanak, közvetítőre van szükségük. Együttlétre a felnőttel, aki fejből mondja az alkalomhoz illő mondókat, verseket: megmutatja a hozzájuk tartozó mozdulatokat, játékokat; emlékezetből, ritkábban könyvből olvasva, arc és hangja játékaival kísérvé életre kelti a mesét.” (Az Óvodai Nevelés Programja, 1989. 153.)

²⁴ „A népmeséknél – nem kell szó szerint ragaszkodni az eredeti szöveghez. Ilyenkor a mese fordulataiban, stílusában, előadásmódjában az óvónő saját személyisége nyilvánul meg. Szabad előadásra a szóban hagyományozódó népmese és az óvónő saját történetei alkalmasak.” (Az Óvodai Nevelés Programja, 1989, 154.)

A folklorizmus keretén belül élő mesemondás kapcsolata napjaink pedagógiai gyakorlatával

Az óvodai nevelés történetében a 90-es évektől jellemző autonómiával egyidejűleg felértékelődik a pedagógusok továbbképzésének, önfejlesztésének szerepe. Magyarország kormánya a közoktatási törvény módosításával 1996-ban rendeli el a pedagógusok továbbképzési kötelezettségét²⁵ (Liskó, 2004). Amennyiben az óvodapedagógus mesemondást szeretne tanulni, az Oktatási Hivatal hivatalos weboldalán található Pedagógus – továbbképzések jegyzékében²⁶ kereshet rá a mesemondás kifejezésre, mely során két lehetőség jelenik meg. Mindkettő a budapesti Hagyományok Háza által legutóbb 2019-ben akkreditált, de 2008-ban indított, és azóta folyamatosan meghirdetett „Magyar népmese - hagyományos mesemondás - A szövegfolklor tanulása és tanításának módszertana” és a 2023-ban meghirdetett „Meseszó az óvodában és iskolában – Bevezető a hagyományos mesemondás gyakorlatába” képzéseket találjuk. Mindkét tanfolyam ugyanazt a módszertant oktatja, mely szerepel a „A szellemi kulturális örökség megőrzését szolgáló programok, projektek és tevékenységek”, „jó gyakorlatok” regiszterében.²⁷ A tanfolyamokon a hagyományos (élőszavas) mesemondás módszertanával, a néprajzi gyűjteményekből származó kiadványokkal és a néprajzkutatók mesegyűjtő tevékenységével ismerkedhet meg a pedagógus. Az elsajátított ismereteket saját képességeinek, készségeinek megfelelően építheti be önállóan tervezett foglalkozásaiba.

Kérdőíves vizsgálat

Szakdolgozati kutatásom²⁸ keretén belül lefolytatott kérdőíves kutatásom során átfogó képet szerettem volna kapni a népmesék és az élőszavas mesemondás óvodai környezetben jellemző gyakorlatáról. A kutatás szempontjából releváns eredményeket tartalmazó kérdések az 1. mellékletben találhatóak. A kérdőív összesen 16 kérdésből áll. Kutatásom feltáró jellegű volt. Célcsoportom kizárólag óvodapedagógusok alkották. Az adatfelvétel az online-kerdoiv.com platformon keresztül történt meg. Az adatfelvételnek ez a típusa lehetővé tette, hogy a hazai és határon túli óvodák pedagógusai a számukra megfelelő időpontban és helyen érjék el a kérdőívet. A kutatás alapja véletlenszerű mintavételen alapult, de egyes szakaszaiban hólabda-mintavétel jellemzőit tapasztaltam. A kérdőíves megkérdezés során 86 adatközlőt rögzítettem. Magyarország területén 13 vármegye, több, mint 40 településén töltötték ki a kérdőívet. Határon túli települések közül, Szlovákia és Románia területén található 4 óvodapedagógus válaszolta meg a kérdéseket. A kérdőív nyitott és zárt kérdéseket is tartalmazott. A kérdőív kitöltésére 2024. 02. 19. és 2024. 04. 01. között volt lehetőség, ezt követően lezártam a kérdőíves kutatást.

A kérdőíves vizsgálat adatközlőinek bemutatása

A felmérés során 86 adatközlőből álló mintával dolgoztam. Az adatközlők első kérdésre adott válaszait leszűkítettem és korcsoportok szerint intervallumokat jelöltem ki, melyeket az 1. ábra foglal össze. A válaszadók 20 és 55 év közötti pedagógusait korcsoportok szerint 5 csoportba osztottam. Az első csoport a 20 és 25 év közötti válaszadókat, a második csoport a 26 és 35 év közötti válaszadókat, a harmadik csoport a 36 és 45 év közötti válaszadókat, a negyedik csoport a 46 és 55 év közötti válaszolókat, az 5. csoport az 55 év feletti válaszolókat jelöli. Az 1. ábra tükrözi, hogy a válaszadók legnagyobb arányban 46-55 év közötti óvodapedagógusok. Ez a válaszadók 38,3%-a. A válaszadók közül 26 fő 55 év felett van ez 30, 2% -os arányt jelent.

²⁵ <https://ofi.oh.gov.hu/hazai-pedagogus-tovabbkepzes-fo-jellegzetessegei>;

²⁶ https://www.oktatas.hu/pir/!PIR2_PUBLIC/publikus-felulet, utolsó letöltés: 2025.05.25.

²⁷ https://szellemikulturalisorokseg.hu/index0.php?name=0_magyar_nepmese

²⁸ Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kara, Óvodapedagógus alapképzési szak, 2024.04.12.

Ottrok, Evelin: Az élőszavas mesemondás és a népmesék szerepe a pedagógiai gyakorlatban

1. *ábra*: A kérdőíves vizsgálat 1. kérdésére adott válaszok alapján az adatközlők korcsoport szerinti megoszlása

Csoportok	Korcsoporthoz szerinti kategorizálás	Fő	%
1. csoport	20-25 év	2	2,32
2. csoport	26-35 év	10	12,18
3. csoport	36-45 év	15	17
4. csoport	46-55 év	33	38,3
5. csoport	55 év felett	26	30,2
Összesen:		86	100

Az adatközlők 17%-a, 36-45 év közötti óvodapedagógus. A válaszolók 12,18%-a 26-35 év közötti intervallumban helyezkedik el. Az adatközlők mindössze 2,32%-a 20-25 év közötti pedagógus.

A kérdőíves felmérés második kérdése a 86 adatközlő szakmai tapasztalatát, pedagógus pályán eltöltött éveinek számát mérte fel. A válaszok értékelésének elősegítése érdekében kategorizáltam a lehetséges válaszok alapján felállítható csoportokat. A válaszok alapján felmértem, hogy az adatközlők között pontosan hány fő rendelkezik több, mint 40 év, több, mint 30 év, több, mint 20 év, és több, mint 10 év szakmai tapasztalattal. Az ötödik csoport azokat a válaszadókat tartalmazza, akik 10 évnél kevesebb tapasztalattal rendelkeznek, de nem pályakezdők. A pályát kezdő pedagógusokat külön csoportban tüntettem fel. A hat csoportba rendezett kategóriákat és a számszerűsíthető adatok alapján felállítható eredményeket a 2. ábra tartalmazza.

2. *ábra*: A kérdőíves vizsgálat 2. kérdésére adott válaszai alapján az adatközlők szakmai tapasztalata

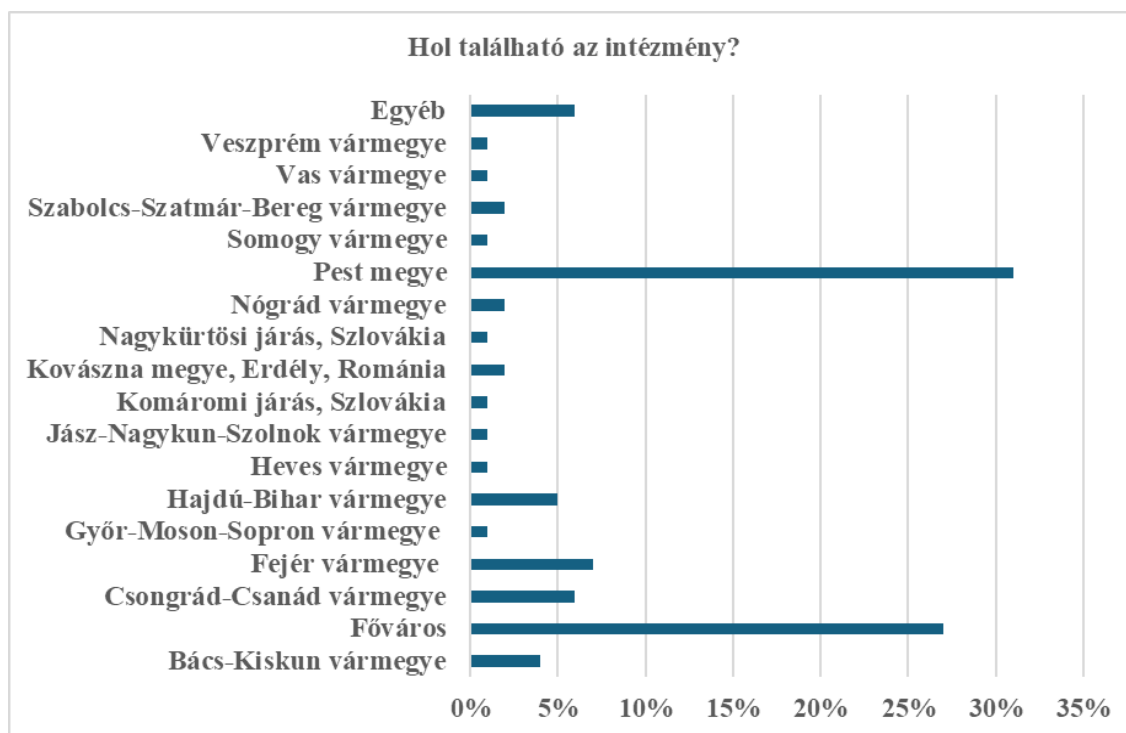
Csoportok	Pedagógus pályán eltöltött évek száma	Fő	%
1. csoport	több, mint 40 év tapasztalat	10	11,62
2. csoport	több, mint 30 év tapasztalat	20	23,25
3. csoport	több, mint 20 év tapasztalat	14	16,27
4. csoport	több, mint 10 év	9	10,46
5. csoport	kevesebb, mint 10 év, de nem pályakezdő	33	38,37
6. csoport	Pályakezdő	2	2
Összesen:		86	100

A válaszadók 2%-a pályakezdő, ez mindössze két főt jelent. A 2. ábrából egyértelműen leolvasható, hogy a válaszadók közül 33 fő, azaz 38% rendelkezik kevesebb, mint 10 éves pedagógiai tapasztalattal. A válaszadók közül 9 fő több, mint 10 évet töltött el pedagógus pályán, de még nem rendelkezik 20 éves tapasztalattal. 14 fő rendelkezik több, mint 20 éves tapasztalattal, de a pályán töltött évei nem érik a 30 évet. Ez az érték a minta 16%-át adja. Az adatközlő pedagógusok közül 20 főnek van 30 éves tapasztalata, mely a válaszadók 23%-át jelenti. Több, mint 40 éves tapasztalattal mindössze 10 fő rendelkezik, ami a válaszadók 11%-át teszi ki.

A felmérésben résztvevő intézmények és óvodai csoportok jellemzése

A kérdőíves felmérés harmadik kérdésének segítségével, azoknak az intézményeknek a földrajzi elhelyezkedését mértem fel, melyekben a válaszadó pedagógusokat munkájukat végzik. Az adatok értékelését követő eredményeket a 3. ábra szemlélteti. Az adatközlők által megadott helységeket vármegyék szerint csoportosítottam. Az adatok feldolgozását követően egyértelművé vált, hogy a válaszadók által megadott intézmények az ország egész területén és határon túli településeken elszórtan helyezkednek el. Az adatközlők Magyarországon található 13 vármegye intézményeit jelölték meg. Szlovákia és Románia területéről két megye, magyar anyanyelvű lakossággal rendelkező intézményében dolgozó pedagógusok töltötték ki a kérdőívet. A feldolgozott adatok többsége Pest vármegye intézményeiből érkezett, mely az összesítés alapján 31%-os arányt jelent. A fővárosi intézmények pedagógusainak válaszai 27%-os arányban jelentek meg. A kérdőív összesítése során a válaszadók 6%-a nem adott meg pontos helyszínt. A települések pontos elnevezését a 2. melléklet tartalmazza.

3. ábra: A kérdőíves vizsgálat 3. kérdésére adott válaszok összesítése, mely arra vonatkozik, hogy mely vármegyékben találhatóak azok az intézmények, amelyekben a válaszadó pedagógusok dolgoznak

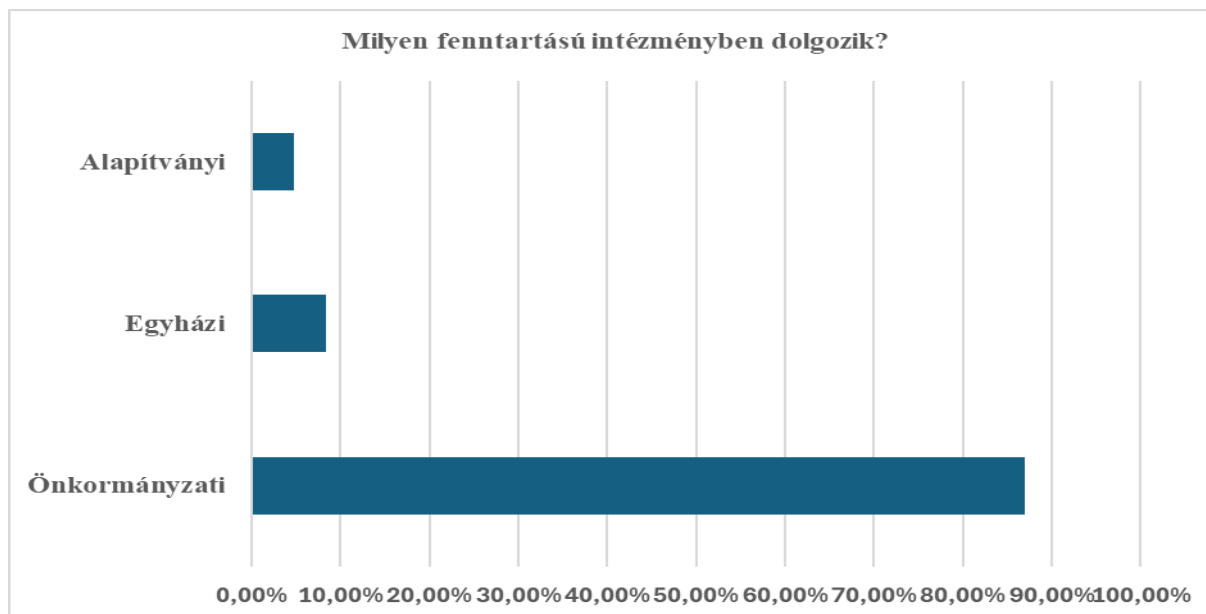

A kérdőíves felmérés negyedik kérdésére érkezett válaszok alapján, megállapítottam, hogy a válaszadók által megadott intézmények többsége önkormányzati fenntartású óvoda, pontosan 86,91%. Az egyházi fenntartású óvodákból érkezett válaszok összesen 8,33%-os arányban

Ottrok, Evelin: Az élőszavas mesemondás és a népmesék szerepe a pedagógiai gyakorlatban

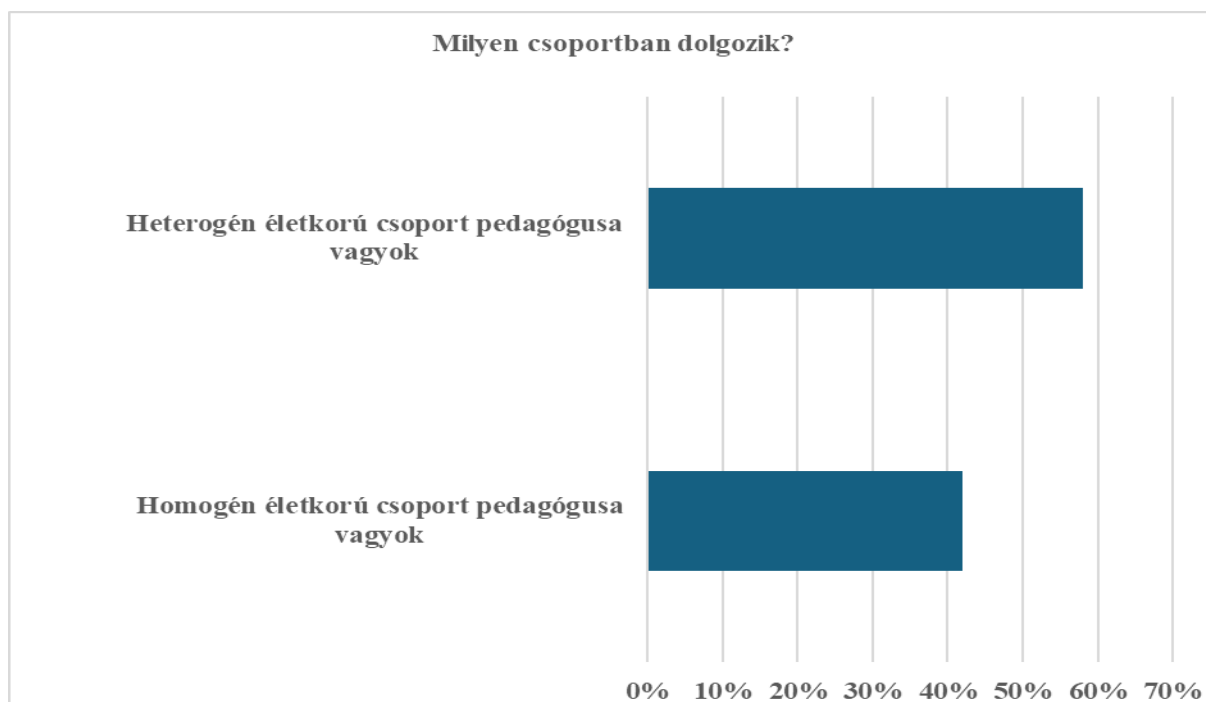
jelentek meg a kérdőívben. A válaszok 4,76%-a alapítványi fenntartású óvodából érkezett. Az eredményeket a 4. ábra szemlélteti.

4. ábra: Jelen ábra a kérdőíves vizsgálat 4. kérdésére adott válaszai alapján összesíti, hogy a válaszoló pedagógusok, milyen fenntartású intézményekben végzik pedagógiai munkájukat

A felmérés tizenhatodik kérdése, azoknak az óvodai csoportoknak az összetételére kérdezett rá, melyben az adatközlő pedagógusok dolgoznak. A válaszok értékelését követően megállapítottam, hogy a válaszadók 42%-a homogén életkorú csoportban dolgozik, tehát nagyobb arányban vettek részt a kutatásban heterogén életkorú csoportokkal foglalkozó pedagógusok.

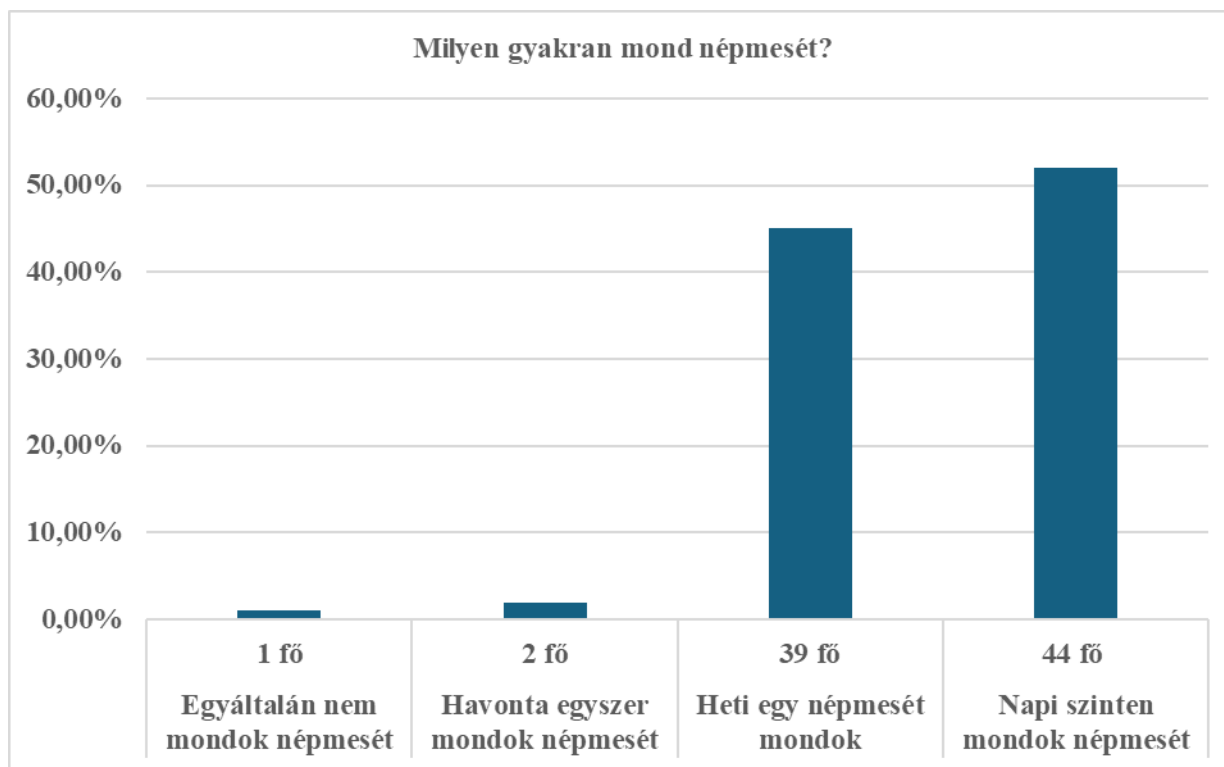
5. ábra: A kérdőíves felmérés 16. kérdése alapján jelen ábra a heterogén és homogén csoportok arányát tükrözi a felmérésben résztvevő pedagógusok között

Mesemondás és meseválasztás az adatközlő pedagógusok körében

A kérdőíves felmérés ötödik kérdése arra irányult, hogy a válaszadó pedagógusok milyen gyakran mondanak népmesét saját csoportjukban. A válaszokból nyert összesített adatok alapján szerkesztett 6. ábra tartalmazza az eredményeket.

6.ábra: A felmérés az 5. kérdésére vonatkozó válaszokat összesíti, mellyel azt mértem fel, hogy a pedagógusok milyen gyakran mondanak népmesét csoportjukban

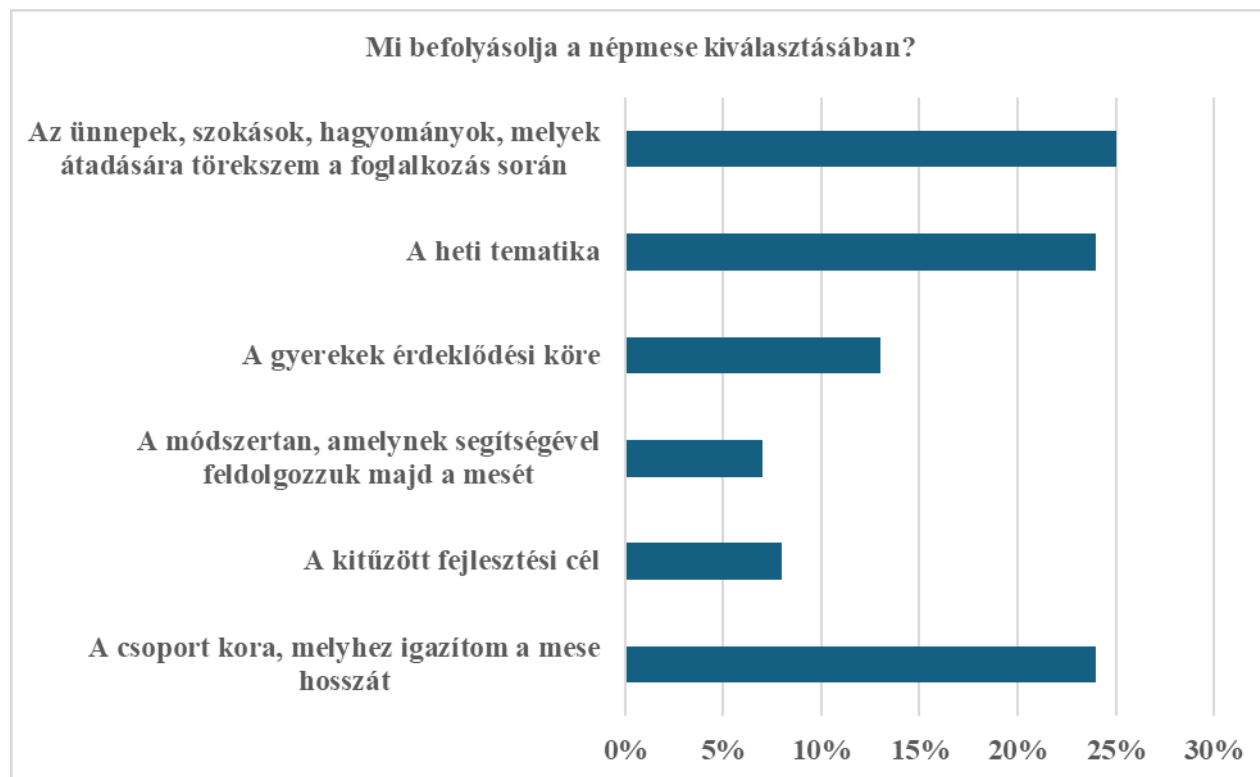
A diagramban összesített eredmények alapján a megkérdezett pedagógusok közül 44 fő mond napi szinten mesét, ami a válaszadók 52 %-a. A 86 válaszadó közül 39 pedagógus heti egyszer mesél népmesét, ami a válaszadók 45%-a. Havonta egyszer mond mesét az adatközlők 2 %-a, mely 2 főt jelent. Egyetlen pedagógus válaszolta, hogy egyáltalán nem mond népmesét csoportjában, mely a válaszok 1%-a.

A kérdőíves felmérés hatodik kérdésében, arra kerestem a választ, hogy mi befolyásolja a válaszadó pedagógusokat a népmese kiválasztásában. A bejelölhető 6 lehetőség közül, több szempont kiválasztására volt lehetőség. A hat szempont, melyek közül az adatközlők választottak: 1. ünnepek, szokások, hagyományok átadása; 2. heti tematika; 3. a gyerekek érdeklődési köre; 4. a mese feldolgozásának módszertana; 5. fejlesztési cél; 6. csoport kora. Összesen 285 válasz érkezett. Az eredmények értékelését követően megbizonyosodtam arról, hogy a népmese kiválasztása során, az ünnepek, szokások, hagyományok átadása, melyek a népmese-foglalkozások tervezése során a legmagasabb prioritást élvezik. A 70 válasz 25%-os arányt jelent. Mindössze két válasszal kevesebben tartják fontosabbnak a mese hosszát, mely a csoportba járó gyermekek korához igazodik. A heti tematika egyenlő arányban játszik szerepet adott korosztályhoz igazított mese hosszával. A 68 válasz 24%-os választ eredményezett. A válaszadók a gyerekek érdeklődési körét 36 alkalommal jelölték meg, mely 13 %-os eredményt jelent. A kitűzött fejlesztési célok és az alkalmazott módszertanok befolyásolják legkevésbé a pedagógusokat a népmese foglalkozások tervezése során. A kitűzött fejlesztési célt 23 alkalommal jelölték meg, mely 8%-os eredményt jelent. A módszertanokat 20 alkalommal választották az

Ottrok, Evelin: Az élőszavas mesemondás és a népmesék szerepe a pedagógiai gyakorlatban

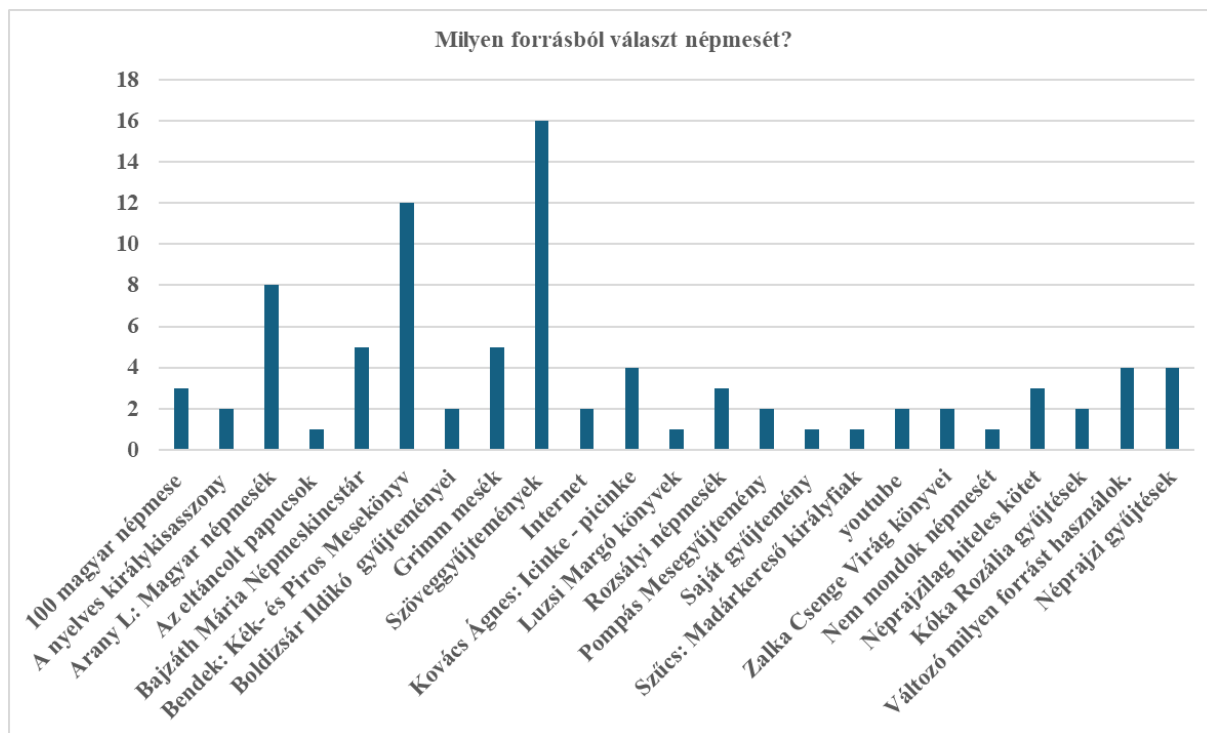
adatközlők, mely 7%-os választási arányt jelent. A kérdésre adott válaszok eredményeit a 7. ábra segítségével szemléltettem.

7. ábra: A kérdőíves felmérés 6. kérdésére adott válaszok alapján az ábra szemlélteti azokat a szempontokat, melyek a pedagógust a népmesék kiválasztásában befolyásolják

A kérdőíves felmérés hetedik kérdése a népmesék kiválasztását segítő forrásokra kérdezett rá. A kérdőívben nem jelöltem meg lehetséges válaszokat, nyitott kérdésekre valamennyi válaszadó saját választ adott. A kérdezési stratégia oka, az volt, hogy nem szerettem volna alternatívákkal lekorlátozni a válaszlehetőségeket. Hasznosnak bizonyult a kutatás szempontjából a választott módszer, hiszen a megnevezett kiadványok, gyűjtemények rendkívül széles palettán helyezkednek el, melyről a 8. ábra segítségével megbizonyosodhatunk. Gyermekirodalmi szöveggyűjteményt 16 fő jelölt meg. A 16 válaszadó közül 2 fő adta meg pontosan Zilahi Józsefné által összeállított és Bauer Gabriella féle szöveggyűjteményeket. Illyés Gyula nevét és a Hetvenhét magyar népmese című kötetet, összesen 13 fő jelölte meg. Benedek Elek meséit 12 válaszadó említette. Arany László, Magyar népmesék című gyűjteményét 8 válaszadó választotta. Bajzáth Mária Népmesekincstár című sorozat kiadványait 5 adatközlő szerepeltette. Kovács Ágnes nevét 4 alkalommal jelölték meg a válaszadók, köztük több alkalommal szerepelt az Icinke-picinke kötet. Néprajzi gyűjtésekre 4 válaszadó választása esett. Az online források használata minimális mértékben jellemző az adatközlőkre, a youtube videó megosztót és az Internetet 2-2 fő jelölte meg. A kérdőíves felmérést kitöltő 86 válaszadó által megjelölt források listája a 3. mellékletben találhatóak.

8. ábra: A kérdőíves felmérés 7. kérdésére adott válaszok alapján a diagram összefoglalja a meseválasztást segítő forrásokat, melyet az adatközlő pedagógusok válasza alapján állítottam össze

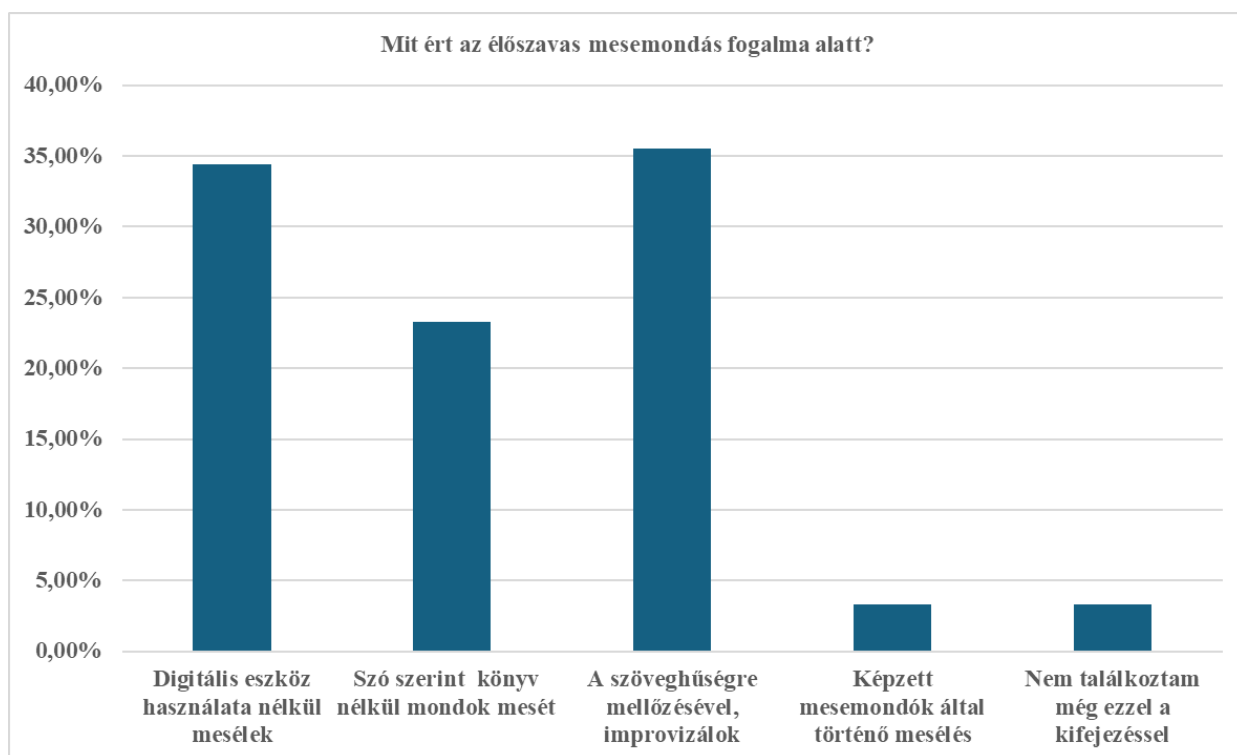

Az élőszavas mesemondás fogalma

A kérdőíves felmérés nyolcadik kérdése, a válaszadó pedagógusok körében felmérte, hogyan értelmezik az élőszavas mesélés fogalmát az adatközlők. Egy válaszadó több lehetőséget is megjelölhetett. Ezek alapján 90 válasz született. Az eredmények értékelésénél 90 választ vettem alapul a számszerűsítés elvégzése során. Az összesített értékelést a 9. ábra tartalmazza. Az összesített válaszok eredményei alapján megállapítottam, hogy három fő nem találkozott még a kifejezéssel, mely 3,3%-os értéket jelent. Az adatközlők közül 32 fő az élőszavas mesemondás alatt az improvizatív előadásmódot értette, mely a válaszok 36%-a. A válaszadók közül 31 fő értett egyet abban, hogy a digitális eszköz használata nem megengedett, mely 34,4%-a válasznak. Az élőszavas mesélés, 21 fő, tehát a válaszadók 27,7 %-a számára a szó szerint, könyv nélkül, fejből elmondott mesélést jelenti. Mindösszesen három fő jelölte csak meg, hogy az élőszavas mesélés csak képzett mesemondók által történhet.

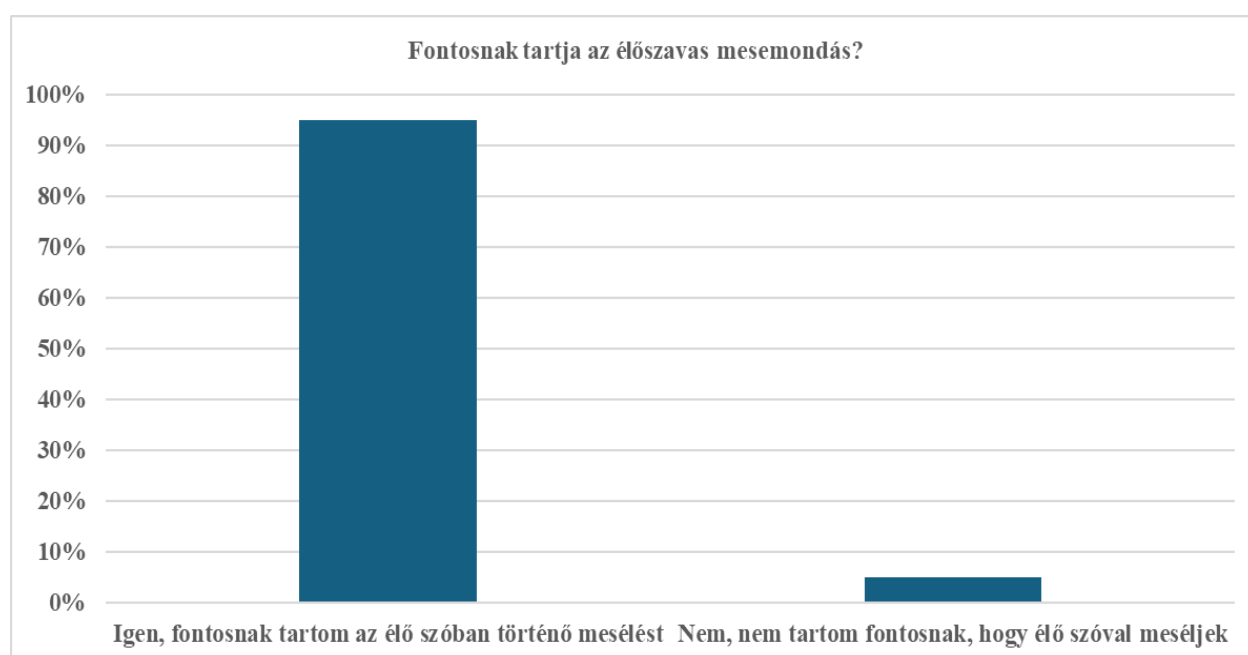
Ottrok, Evelin: Az élőszavas mesemondás és a népmesék szerepe a pedagógiai gyakorlatban

9. ábra: A diagram az élőszavas mesemondás fogalmának értelmezési lehetőségeit és a pedagógusok válaszait foglalja össze

A kérdőív kilencedik kérdésének segítségével azt mértem fel, hogy az élőszavas mesemondás, mint módszertani eszköz mekkora prioritással rendelkezik a pedagógusok körében. A 86 válaszadó 95%-a, tehát 81 óvodapedagógus gondolta úgy, hogy az élő szóval történő mesélés fontos részét képezi a pedagógiai munkának. Az összesített eredményeket a 10. ábra szemlélteti.

10. ábra: A kérdőíves felmérés 9. kérdésére adott válaszokat összesítő diagram az élőszavas mesemondás hangsúlyosságát tükrözi

A felmérés tizedik kérdése azt hivatott felmérni, hogy a válaszadó pedagógusok milyen keretek között sajátították el az élőszavas mesemondás módszertanát. A kérdésre 82 pedagógus válaszolt. Az összesített eredményeket a 11. ábra alatt szemléltetem. A kérdőíves felmérés során több választ is megjelölhettek az adatközlők. A 10. kérdésre összesen 101 válasz érkezett be. Az értékelés során ezt a 101 választ vettem alapul. Az eredményeket a 11. ábra szemléletesen megjeleníti. A válaszokból kiderült, hogy a legtöbben, középiskolai tanulmányaik alatt sajátították el a mesemondás fortélyait, ez összesen 24 főt jelent. Szintén 24 válaszadó jelölte meg azt a választ, mely szerint ugyan nem tanultak mesemondást, de a jövőben tervezik. A két csoport kerekített értékeit figyelembe véve a válaszolók majdnem 50%-át alkotja ez a két szegmens a teljes mintának. A legtöbben óvónőképző szakközépiskolában tanultak élőszavas mesemondást, azonban közülük többen tanultak a későbbi tanulmányaik során felsőoktatási intézményben is mesét mondani. Összesen 20 fő jelölte meg, hogy felsőoktatási intézményben tanult mesemondást. Az értékelés során nem határozható meg, hogy pontosan milyen arányban válaszoltak olyan pedagógusok, aki középiskolában és felsőoktatási intézményben egyaránt részt vettek olyan órán, kurzuson, ahol a mesemondást oktatták. Akkreditált képzés keretén belül 14 válaszadó tanult mesemondást. A válaszadók 9%-a nem tanult mesemondást és a jövőben sem tervezi. Informális keretek között 7 fő sajátította el a mesemondás tudományát, intuitív módon. Mindössze 3 válaszadónak volt lehetősége belső képzés keretén belül élőszavas mesemondást tanulni.

Az adatközlőknek lehetősége volt szöveges megjegyzéseket írni a mesemondás tanulása során szerzett tapasztalatairól. A 4. mellékletekben találhatóak azok a névtelen idézetek, melyek a válaszadó pedagógusoktól születtek. A megjegyzésekből kiderül, hogy a válaszadók között van olyan pedagógus, aki hagyományos módon a családon belül tanulta az élőszavas mesemondást. A válaszokban többen hivatkoznak akkreditált képzéseken oktatott módszertanra.

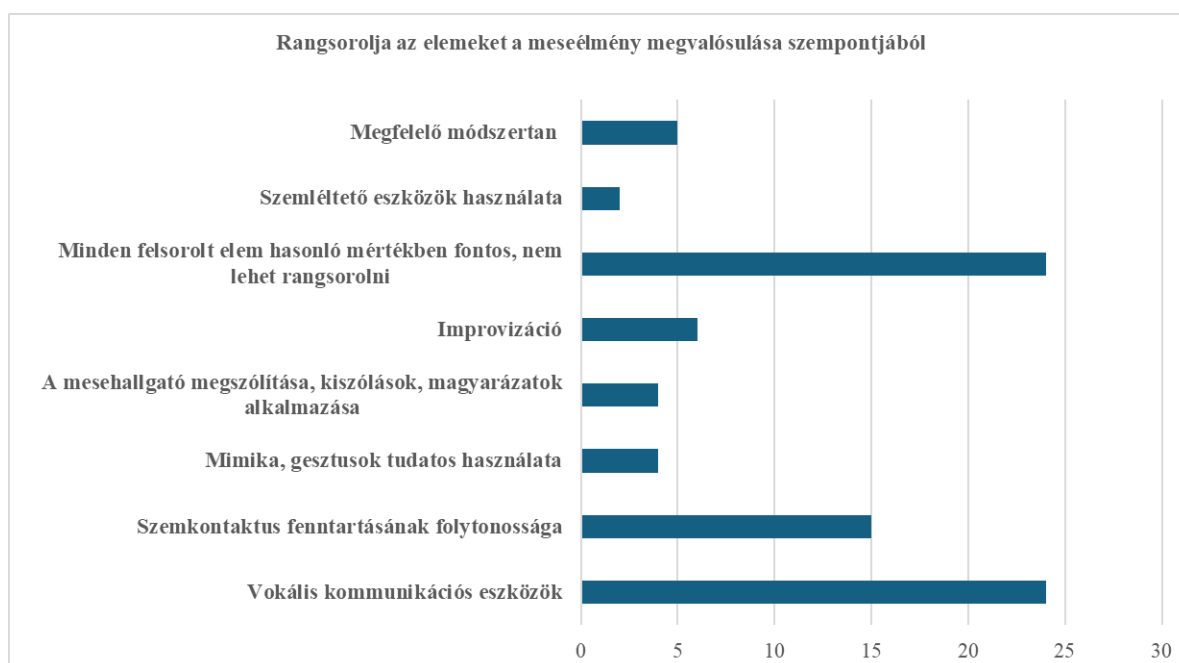
11. ábra: A kérdőíves kutatás tizedik kérdésére adott válaszok alapján számszerűsíti azokat a lehetőségeket, melyek során élőszavas mesemondás lehet tanulni.

Ottrok, Evelin: Az élőszavas mesemondás és a népmesék szerepe a pedagógiai gyakorlatban

A kérdőíves felmérés tizenegyedik kérdése a mesemondás során, a meseélmény megvalósulása szempontjából fontos elemekre kérdez rá. A szegmentális-, szupraszegmentális-, és extralingvális jelek használatának intenzitása mellett az óvodai mesélés sajátosságából adódóan természetesen a szemléltető eszközök használatának jelentőségére és az alkalmazott módszertan szerepére egyaránt rákérdeztem. A válaszadókat arra kértem, hogy rangsorolják, hogy a felsorolt szempontok közül mit tartanak a legfontosabbnak a meseélmény megvalósulása szempontjából. 84 fő válaszolt erre a kérdésre. Összesen 485 válasz érkezett. Az online-kerdoiv.com felületen történő adatfelvételt követően végeztem el az értékelést. A felület által generált táblázatot alkalmaztam, mely százalékos értékeket rendelt az egyes szempontokhoz. A pontos értékeket és a felmérés táblázatos összefoglalását az 5. melléklet tartalmazza. A szöveges értékelés során az első helyen megjelölt válaszokat emelem ki, mely értékeket az 5. melléklet első oszlopa tartalmazza. A rangsorolás eredményeit a 12. ábra szemlélteti. A mesemondás során 24 fő gondolta úgy, hogy minden felsorolt elem hasonló mértékben fontos, nem lehet rangsorolni. Ez a válaszok 41 %-át alkotja. Az adatközlők közül 24 fő rangsorolta az első helyre a vokális kommunikációs eszközök használatát. 15 fő gondolta úgy, hogy a szemkontaktus fenntartása, ami a meseélmény megvalósulását leginkább befolyásolja. A mimika, gesztusok, testbeszéd jelentőségét összesen 4 fő jelölte meg. A mesehallgató megszólítását, kiszólások magyarázatok alkalmazását szintén 4 fő rangsorolta az első helyre. A szemléltető eszközök használatát a válaszadók mindössze 3,5%-os arányban tartották fontosnak az élményszerű mesemondás megvalósítása során.

12. ábra: A rangsorolás eredménye

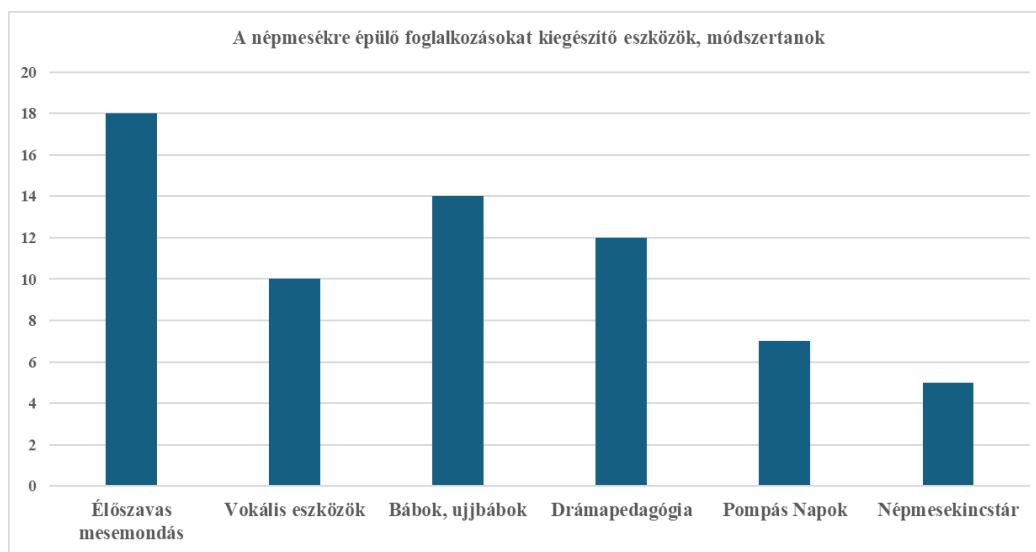

A kérdőíves felmérés tizenkettedik kérdésével a népmesére épülő foglalkozások során alkalmazott módszertanok, eszközök alkalmazását mértem fel. A kérdés során nem adtam meg lehetséges válaszokat, nyitott kérdésekre szabadon választhattak a válaszadók. Nem szerettem volna alternatívákkal lekorlátozni a válaszlehetőségeket. Az eredmények összesítését követően kapott információkat a 13. ábra segítségével foglaltam össze. A népmesék pedagógiai célú alkalmazása során az élőszavas mesemondást 18 válaszadó jelölte meg, mint preferált módszertan. 14 adatközlő a bábok és ujjbábok alkalmazását részesítette előnyben. 10 pedagógus jelezte válaszában a vokális eszközök használatának preferálását. A drámapedagógia kínálta lehetőségeket 12

válaszadó tartotta fontosnak. A Pompás Napok módszertanát 7 alkalommal emelték ki a pedagógusok, mint kedvelt módszertan.

Népmesekincstár módszere és általában a népi hagyományok köré építhető eszközök (mondókák, dalok, furulya, népi viselet) 5 válaszban szerepeltek. A válaszadók 28%-a között, a következő preferált eszközök arányosan jelentek meg: papírszínház, mesepárna, IKT eszközök, árnszínház, tárgyszínház, illatlabda, „meseúton együtt”, laminált képek, „metamorphoses”, komplex módszertan, meseúton együtt, bábparaván, meseláda. A válaszadók 2-2%-ban alkalmazzák a felsorolt egyéb eszközöket, módszertanokat.

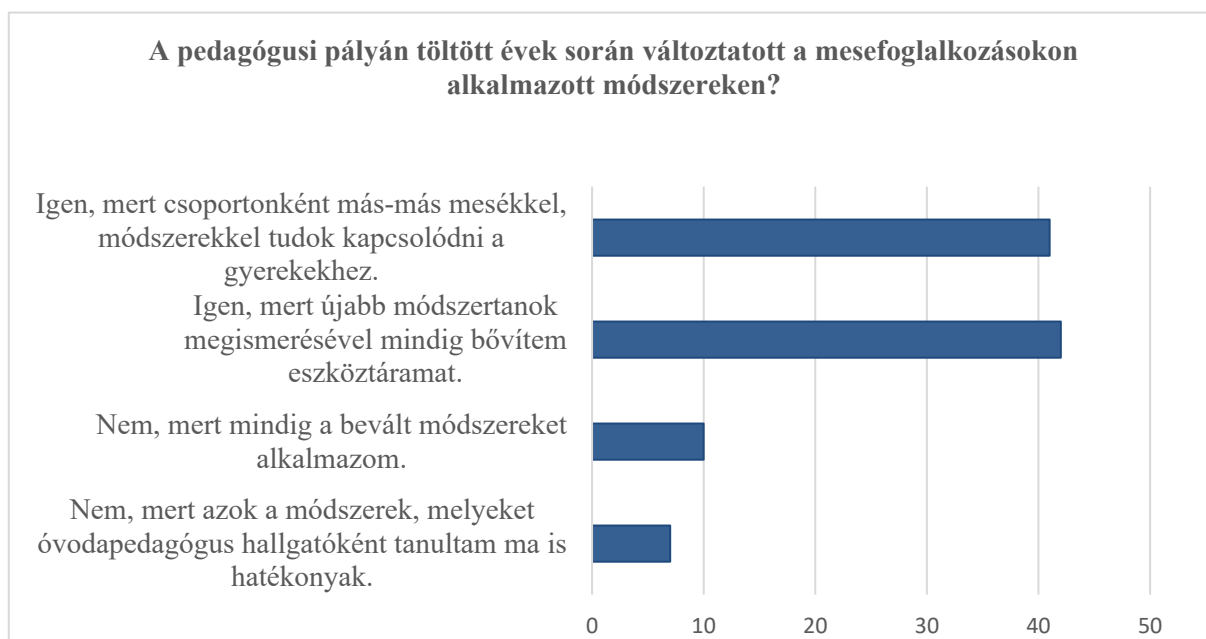
13. ábra: A népmese foglalkozások során alkalmazott eszközöket, módszertanokat szemlélteti, melyeket a pedagógusok munkájuk során preferálnak

A kérdőív tizenharmadik kérdésének válaszaiból értékelhető információkat kaptam arról, hogy a válaszadó pedagógusok munkájuk során változtatnak-e a mese-foglalkozásokhoz kapcsolódó módszereiken. A 84 válaszadótól 100 válasz érkezett, hiszen több választ is be lehetett jelölni. Ezt a 100 választ vettem alapul az értékelésnél. A kérdésre adott válaszokból az derült ki, hogy a mesék feldolgozása során az adatközlő pedagógusok változtatnak módszereiken, hiszen alapvetően nyitottak új módszerek elsajátítására és indokoltnak is tartják azt. A válaszadók 41%-a gondolja, hogy minden csoport más, ahhoz, hogy a gyermekekhez évről évre hatékonyan tudjanak kapcsolódni más-más mesét szükséges beépíteni a foglalkozásokba és különböző módszereket szükséges alkalmazni. A válaszadók 42%-a folyamatosan igyekszik módszertani eszköztárát megújítani. A válaszadók 10%-a korábban már bevált módszerekhez ragaszkodik. A megkérdezett pedagógusok 7%-a ragaszkodik azokhoz a módszerekhez, melyeket óvodapedagógus-hallgatóként sajátított el. Az eredményeket a 14. ábra szemlélteti.

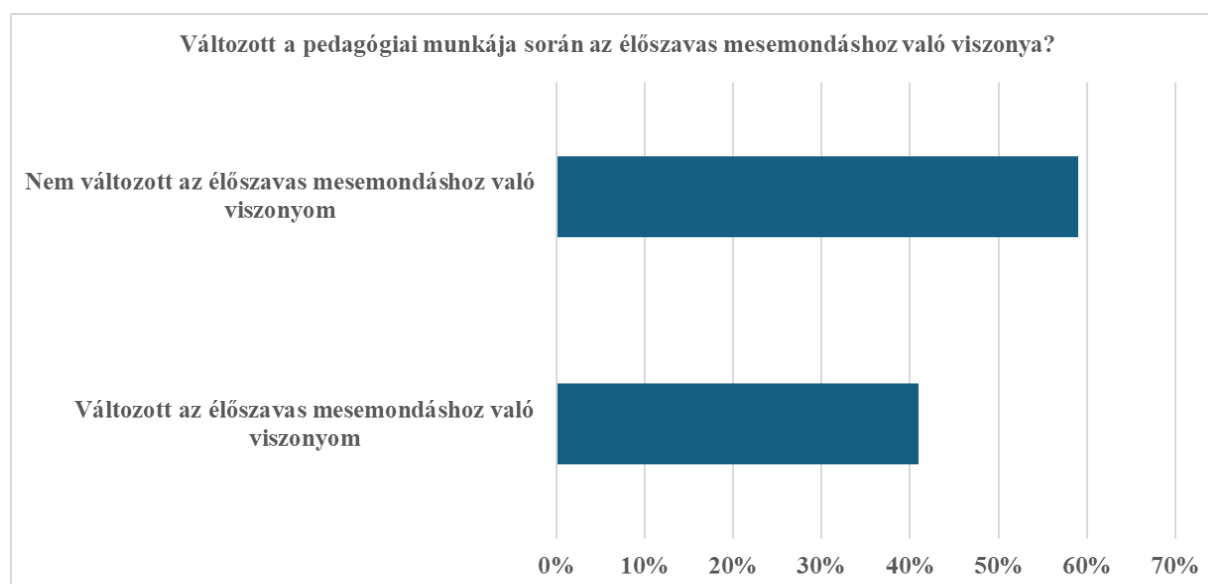
Ottrok, Evelin: Az élőlészavas mesemondás és a népmesék szerepe a pedagógiai gyakorlatban

14. ábra: A diagram azt tükrözi, hogy a pedagógusok milyen arányban változtattak módszereiken a pedagógusi pályájuk során

A kérdéssor tizennegyedik tagja abban volt segítségemre, hogy feltérképezzem a válaszadó pedagógusok körében, hogy mennyiben változott pedagógiai munkájuk során az élőlészavas mesemondáshoz való viszonyuk. A válaszadók 41%-a kérdésemre igennel válaszolt. A fennmaradó 59% az élőlészavas mesemondáshoz ugyanúgy viszonyul, mint korábbi munkája során. A 15. ábra segítségével tettem szemléletessé az eredményeket.

15. ábra: A diagram tükrözi, hogy a válaszadók milyen mértékben változtattak az élőlészavas mesemondáshoz való hozzáállásukon

A tizenötödik kérdés azt mérte fel, hogy jártak-e már hivatásos mesemondók, azokban az intézményekben, ahol a válaszadó pedagógusok dolgoznak. A 85 válaszadó közül 30% ismerte a hivatásos élőlészavas mesemondás lehetőségét, melyet már ki is próbáltak saját óvodájukban. A

válaszadók 43%-a nem élt az előszavas mesemondók által felkínált lehetőségekkel, óvodájukban nem járt még hivatásos mesemondó. A további 10% nem ismeri a lehetőséget. A válaszadók 12%-a nem ismeri a lehetőséget, de a jövőben szeretné kipróbálni. A megkérdezett pedagógusok 5%-a szervez mesemondó alkalmakat óvodájában, hivatásos mesemondók segítségével. A 16. ábrán jelöltem a válaszokat.

16. ábra: A kutatásba bevont intézmények által közölt adatok segítségével a diagram szemlélteti, hogy mely intézményeknek van kapcsolata hivatásos előszavas mesemondókkal

A kérdőíves felmérés eredményeinek összegzése

A kérdőíves felmérés eredményeinek értékelése alapján megállapítottam, hogy az előszavas mesemondás kiemelt prioritást élvez az óvodapedagógusok körében. A pedagógia gyakorlatban a népmesék fontos szerepet töltenek be az óvodai nevelés során, azokat napi szinten alkalmazzák a pedagógusok. Funkciójukat a megkérdezett pedagógusok kulturális tudásunk, hagyományaink, ünnepeink átadásában látják fontosnak. A népmesék segítségével átadott kulturális értékeink narratív módon történő áthagyományozása, az óvodai gyakorlat részét képezi. A tisztán szóbeli hagyományban gyökerező történetmesélés formái a pedagógiai célú mesemondás során, óvodai környezetben egyaránt megjelenik, a népmesét mesélő pedagógusok és a hivatásos mesemondók által. A válaszadó pedagógusok többsége a meseválasztás során, Bauer Gabriella és Zilahy Józsefné által összeállított szöveggyűjteményekre támaszkodnak a leggyakrabban. A kérdőíves kutatás szerint, a mára kanonikusnak nevezhető „könyvmeséket” tartalmazó gyűjtemények, a „harmadlagos szóbeliség” korában is népszerűek a pedagógusok körében. A legtöbbször Illyés Gyula, Benedek Elek és Arany János kötetét forgatják a pedagógusok. A kérdőíves felmérés alapján elmondható, hogy a mese kiválasztása és a mese elmondása során a pedagógusok többsége a gyermekek korához igazítja a meseválasztási szempontokat, melyek egyúttal a mese hosszát is meghatározzák. A pedagógiai célú mesemondás során a hagyományok átadása és a gyermek igényeihez való igazodás mellett az óvodai környezetben alkalmazott mesét a heti tematika befolyásolja a legnagyobb mértékben. Az adatközlő pedagógusok többsége az előszavas mesemondás alatt az improvizatív előadásmódot érti, mely mellőzi a szöveghűséget és a digitális eszközök bevonását. A könyv nélkül, fejből mondott mese gyakorlata egyaránt jellemző pedagógiai gyakorlatra. Természetesen, az improvizatív mesélés óvodai környezetben nem feltétlenül történik eszközök nélkül. A bábok és az ujjbábok bizonyultak a legnépszerűbb kiegészítő eszközöknek, melyeket az óvodapedagógusok a népmesékre épülő foglalkozásokba vonnak be. A meseválasztás során a digitális, online megosztó platformok mellett a világhálón elérhető források alkalmazása minimális szinten jellemző az óvodapedagógusok körében. A

Ottrok, Evelin: Az élőszavas mesemondás és a népmesék szerepe a pedagógiai gyakorlatban

mesélés során megvalósítandó élmény aktiválásában, a szegmentális, szupraszegmentális és extralingvális jelek mellett, a hagyományos improvizatív előadásmód, az interakciós helyzet kialakítását és fenntartását elősegítő kommunikációs eszközök használata, illetve a szemléltetés egyaránt kiemelt szereppel rendelkeznek. A felmérés eredményei alapján elmondható, hogy a magyar nyelvű óvodák pedagógusai a mesemondás során a szóbeli kultúrák kommunikációs eszköztárát alkalmazzák, a meseválasztás során az írásbeli forrásokra támaszkodnak. A „harmadlagos szóbeliség” korában a magyar nyelvű óvodai nevelésen belül, a digitális kultúra eszközeinek térnyerése nem hangsúlyos. A hibrid közösségek korára jellemző megváltozott medialitás, mely a fizikai és a virtuális határok összefonódásával új retorikai valóságot teremt, nem jellemző. A mesemondás tudományának elsajátítása során a pedagógusok a személyes jelenlétet igénylő lehetőségekkel élnek, az online oktatási forma a kérdőíves kutatás idején nem jellemző. A válaszadó pedagógusok többsége intézményes keretek között sajátítja el a mesemondás technikáját. Viszonylag alacsony azoknak az aránya, akik nem tanultak mesemondást és nem is nyitottak rá. A módszertani megújulást az adatközlők többsége fontosnak tartja, a gyerekekhez történő kapcsolódás elősegítése érdekében, mely a mesemondás elsajátítására való nyitottságban is helyes irányelv.

A kutatás eredményeinek összegzése

A szakirodalom feldolgozásán, kérdőíves felmérésen és dokumentumelemzésen alapuló kutatás eredményei szerint, az élőszavas mesemondás a „harmadlagos szóbeliség” korában, a folklórismus keretein belül értelmezhető. Az ún. „revival” mesemondók, tudatosan élesztik újjá az élőszavas mesemondás hagyományát. Tevékenységük során az orális kultúrák örökségét hagyományozzák át, az „elsődleges szóbeliség” korának kommunikációs eszköztárát alkalmazva. Az óvodai nevelés központosításának megszűnésével a pedagógus a továbbképzési kötelezettség keretén belül saját belátása szerint dönt arról, hogy részt vesz-e élőszavas mesemondás módszerét oktató képzésen. A 2025. április 15-én hatályba lépő óvodai nevelést szabályozó törvény módosítás értelmében, az óvodapedagógusnak kötelessége az élőszavas mesét módszertani eszköztárába beépíteni. A neveléstörténeti keretekbe ágyazott kutatás során világossá vált számomra, hogy a vizsgált intervallumon- és az óvodai nevelés történetén belül nem létezik egységes módszertana, hagyománya az élő szóban történő mesélésnek. A különböző korok jogszabályozói változó intenzitással foglalnak állást az élő szó által történő, könyv nélkül mondott mese jelentőségéről, eszköztáráról, fejlesztő, nevelő munkában betöltött szerepéről. Nyitott kérdés marad tehát, hogy pontosan hogyan definiálható az óvodapedagógus számára a pedagógiai célú élőszavas mesemondás fogalma és gyakorlata. Jelenleg a „harmadlagos szóbeliség” idején a szóbeli kultúrák kommunikációs eszköztárának alkalmazásával a „revival” mesemondók előadásai nyújtanak beszédmintát napjaink óvodapedagógusai számára. Az élő szájhagyomány ma is kultúránk része, s születnek olyan újszerű népmesék, melyek a hagyományostól eltérő irányvonalat képviselnek, előadásmódjukban egy új módszer alkalmazását vetik fel, s a saját mese jelentőségét is hangsúlyozzák. Fontos tehát, hogy a népmesék életével és azok társadalmunkban elfoglalt szerepével, a pedagógusok és az óvodapedagógus hallgatók egyaránt tisztában legyenek, s azokat a helyén tudják kezelni a pedagógiai munka során.

1. Melléklet: Kérdőíves felmérés kérdései

1. Az ön életkora?
2. Mióta dolgozik pedagógusként?
3. Földrajzilag hol helyezkedik el az adott intézmény, ahol dolgozik?
4. Milyen fenntartású az intézmény, ahol dolgozik?
5. Milyen gyakran mesél népmesét csoportjában?
6. Mi befolyásolja a (nép)meseválasztásban egy foglalkozás megtervezése során?
7. Ön milyen kötetből/kötetkből, gyűjteményből/gyűjteményekből, forrásból választ (nép)mesét?
8. Ön szerint mit jelent az élőlészavas mesélés?
9. Fontosnak tartja az élőlészavas mesélést pedagógiai munkája során? Válaszát legyen szíves indokolja meg! Amennyiben van olyan tapasztalata, amit szívesen oszt meg a témával kapcsolatban az egyéb kategória alatt tudja leírni?
10. Tanult élőlészavas mesemondást?
11. Rangsorolja, hogy az élőlészavas mesemondás során a mesemondással kapcsolatban mit tart a legfontosabbnak a meseélmény megvalósulása szempontjából!
12. Ön milyen eszközök, módszertanok alkalmazását részesíti előnyben (nép)mese foglalkozásai során? Több eszközt vagy módszertant is megjelölhet.
13. A pedagógusi pályán töltött évek során változtatott a mesefoglalkozásokon alkalmazott módszereken?
14. Pedagógiai munkája során változott az élőlészavas mesemondáshoz való viszonya? Válaszát az egyéb kategória alatt tudja megindokolni.
15. Az ön intézményében járt már képzett, élőlészavas mesemondó? Kérjük, az egyéb kategória alatt fejtse ki, mit tanult tőle, amit pedagógiai munkája során azóta is alkalmazni tud?
16. Milyen csoportban dolgozik?

2. Melléklet: A kérdőíves felmérésben résztvevő települések pontos megnevezése

Adony; Balmazújváros; Boba; Budapest; Csörög; Dabas; Debrecen; Dömsöd; Dunaújváros; Dunavarsány; Dunavecse; Gomba; Gúta; Gyál; Gyöngyöshalász; Győr; Halásztelek; Kecskemét; Kiskunlacháza; Kiszombor; Kóka; Lukanénye; Makó; Mátészalka; Nagykáta; Ócsa; Páty; Porcsalma; Ráckeve; Sepsiszentgyörgy; Somogyuszil; Süllyap; Szeged; Szigetszentmiklós; Szügy; Tárnok; Törökbálint; Törökszentmiklós; Uzon; Üröm; Vecsés; Vence; Veszprém

3. melléklet: A kérdőíves felmérés 10. kérdéséhez kapcsolódó tapasztalatok, melyeket a válaszadók a mesemondás elsajátítása során szereztek

1. „A mesemondást az őseimtől örököltém talentumként kaptam.”
2. „Közösen a kollégákkal együtt mese dramatizálást tanultam.”
3. „A *Pompás Napok* képzésein vettem részt.”
4. „A dédmamám, a szüleim, a nagyszüleim mind, mind történetmesélők. Óvodáskor előtti emlékeim is vannak a mesehallgatásról otthon. Ez befolyásolta leginkább a mesemondásomat pedagógusként. Van olyan mese, amit még mindig úgy mesélek, ahogy a déditől hallottam.”
5. „Nagyon régen végeztem, akkor még a szó szerint betanulás volt a divat. Az összes délelőtti tervezett mesét fejből mondom, de nem szó szerint.”
6. „Bábozást tanultam Szarvason, ahol sok mesét eljátszottunk.”

Ottrok, Evelin: Az élőszavas mesemondás és a népmesék szerepe a pedagógiai gyakorlatban

4. melléklet: A kérdőíves felmérés 11. kérdésére adott válaszokat tükröző táblázat

	1	2	3	4	5	6	7	8	
Vokális kommunikációs eszközök	36.36% 24	21.21% 14	12.12% 8	15.15% 10	7.58% 5	4.55% 3	3.03% 2	0.00% 0	66
Szemkontaktus fenntartásának folytonossága	23.81% 15	19.05% 12	25.40% 16	11.11% 7	7.94% 5	4.76% 3	4.76% 3	3.17% 2	63
Mimika, gesztusok tudatos használata	6.45% 4	33.87% 21	20.97% 13	12.90% 8	16.13% 10	33% 2	6.45% 4	0.00% 0	62
A mesehallgató megszólítása, kiszólások, magyarázatok alkalmazása	6.67% 4	6.67% 4	18.33% 11	18.33% 11	15.00% 9	15.00% 9	16.67% 10	3.33% 2	60
Improvizáció	9.84% 6	9.84% 6	13.11% 8	26.23% 16	21.31% 13	8.20% 5	6.56% 4	4.92% 3	61
Minden felsorolt elem hasonló mértékben fontos, nem lehet rangsorolni	41.38% 24	5.17% 3	1.72% 1	3.45% 2	6.90% 4	6.90% 4	8.62% 5	25.86% 15	58
Szemléltető eszközök használata	3.51% 2	3.51% 2	7.02% 4	8.77% 5	10.53% 6	31.58% 18	19.30% 11	15.79% 9	57
Megfelelő módszertan alkalmazása	8.62% 5	10.34% 6	8.62% 5	10.34% 6	13.79% 8	22.41% 13	20.69% 12	5.17% 3	58
Válaszolt: 84 fő									485

Felhasznált irodalom:

1891. évi XV. törvénycikk a kisdédóvról. Letöltés dátuma: 2025.01.10. Forrás: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89100015.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D33>
- A Kormány 77/2025. (IV. 15.) Korm. rendelete: Az Óvodai nevelés országos alapprogramjáról szóló 363/2012. (XII. 17.) Korm. rendelet, valamint egyes köznevelési tárgyú kormányrendeletek módosításáról, Magyar Közlöny, 44. Letöltés dátuma: 2025.04.15. szám.
forrás:<https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/647d1b4425bb349cc9316be3eea68b56da823dd2/megtekintes>.
- Az óvodai nevelés programja.* (1971). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. Az Óvodai nevelés országos alapprogramjáról szóló 363/2012. (XII. 17.) Korm. rendelet, valamint egyes köznevelési tárgyú kormányrendeletek módosításáról szóló tervezet. Belügyminisztérium: Jogszabálytervezet. Letöltés dátuma: 2025.02.14. Forrás: <https://cdn.kormany.hu/uploads/document/0/05/052/052dc728eb2734665e624251271f84e5eab91698.pdf>.
- Az Óvodai Nevelés Programja.* (1989). Budapest: Országos Pedagógiai Intézet.
- Bardócz, P. (1928). *A magyar kisdédnevelés vezérkönyve*. Budapest: Székesfőváros háziyomdaja.
- Bauer, G.(szerk). (1994). *Gyermeirodalmi szöveggyűjtemény*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bauer, G.(szerk). (1995). *Gyermeirodalom*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Benedek, K., Raffai, J., & Kovács, Á. (szerk). (2019). *Tanulmányok a mesemondásról*. Budapest: Hagyományok Háza.

- Benedek, K., Kovács, Á.(szerk). (1987). *Magyar Népmesekatalógus. A magyar állatmesék katalógusa AaTh 1-299 2. javított, bővített kiadás.* Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.
- Bogatirev, J. (1971). *Voproszi teorii narodnovo iskusztva.* Moszkva.
- Bolonyai, G. (szerk).(1997). A Poétika előzményei In Arisztotelész, *Poétika.* (pp.:8-12.). Mátúra bölcsélet sorozat. Budapest: PannonKlett Kiadó.
- Bruner, J. (2004). Az oktatás kultúrája. Budapest: Gondolat.
- Dankó, E. (2016). Az óvodai élet tevékenységformáinak szerepe a nyelvi-kommunikációs nevelésben. In Dankó E, *Nyelvi-kommunikációs nevelés az óvodában* (pp.:217-270). Budapest: Flaccus Kiadó.
- Domokos, M. (2018). *Az Arany család mesegyűjteménye.* Az Arany család kéziratos mese- és találósgyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont - Universitas Kiadó - MTA Könyvtár és Információs központ.
- Földesi, K. (szerk). (1957). *Nevelőmunka az óvodában – Útmutatás óvónők számára.* A művelődésügyi minisztérium osztálya. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Gombos, P. D. (2017. 09 22). 19. századi magyar mesegyűjtők és az irodalmi népmese. Magyar Olvasástársaság és a Hagyományok Háza XIII. Országos Népmese- konferenciája Pécs, <http://ki2.oszk.hu/3k/2017/11/19-szazadi-magyar-mesegyujtok-es-az-irodalmi-nepmese/>, Letöltve: 2024.06.01.
- Gósy, M. (1997). Az óvónő és a kisgyermek beszédkapcsolata. In Gósy M, *Beszéd és óvoda* (pp.: 105-113). Budapest: Nikol Gmk
- Kerekes, V. (2017). A mese és a mesélés alakulása a magyar óvodai nevelést szabályozó alapidokumentumokban és módszertani ajánlásokban. In: Nagy, Ádám (szerk.) *Szolgálva, nem tündökölvé - Trencsényi 70.* (pp.:278-288.). Magyarország: Iuvenis Ifjúság szakmai Műhely
- Komáromi, G.(szerk). (1999). *Gyermekirodalom.* Budapest: Helikon Kiadó Kft.
- Kovács, Á. (1971, 2023). *Icinke-picinke.* Budapest: Móra Könyvkiadó.
- Lanszki, A. (2022). *Digitális Média és történetmesélés a felsőoktatásban.* Budapest: L'Harmattan Kiadó. <https://doi.org/10.56037/9789634149156>
- Liskó, I. (2004) A pedagógus-továbbképzés hatékonysága. *Educatio*, 2004/3, 91–405.
- „Mai mesemondók önmeghatározása – a kutatói és a mesemondói tapasztalatok összevetése” c. szabadegyetem előadása – Hagyományok Háza, on-line, zoom felület, 2024. 03.27.
- Mészáros, I., Németh, A., & Pukánszky, B. (2005). *Neveléstörténet - Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe.* Budapest: Osiris.
- Módszertani Levelek – Óvodai foglalkozások.* (1953). Budapest: Tankönyvkiadó.
- Molnár, B., Pálfi, S., & Szerepi, S. (2015). Kisgyermekkorai nevelés Magyarországon. *EDUCATIO*, 2015/3, 121-128.
- Nagy, I. (2015). *A Grimm meséktől a modern mondákig.* Budapest: L'Harmattan.
- Nagy, J., Nyitrai, Á., & Vidákovich, A. (2017). *Fejlesztés mesékkal. Az anyanyelv a gondolkodás fejlődésének segítése mesékkal 4-8 éves életkorban.* Budapest: Mozaik.
- Nemzeti Jogszabálytár. az *Óvodai Nevelés Országos Alapprogramja* – 137/2018. (VII. Korm. rendelet, <https://njt.hu/jogszabaly/2018-137-20-22>, Letöltve: 2024.03.26.
- Niles, J. D. (2010). *Homo Narrans: The Poetics and Anthropology of Oral Literature.* University of Pennsylvania Press.
- Nyitrai, Á. (2022). A mesélés jelentősége kisgyermekkorban. In Gyöngy K, *Első lépések a művészetek felé I.* (pp.:341-384). Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó
- Ong, W.J. (2010). Szóbeliség és írásbeliség. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Ong, W.J. (1982) *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word.* Reprint 2002. New York, NY: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203328064>

Ottrok, Evelin: Az élőszavas mesemondás és a népmesék szerepe a pedagógiai gyakorlatban

- Papp, M. (2023). Hogyan meséljük az óvodás korosztálynak? A mesemondás hatékony módszerei óvodáskorban. *Anyanyelv – pedagógia*, <https://doi.org/10.21030/anyp.2023.3.1>
- Penavin, O. (1984). *Jugoszláviai Magyar Népmesék*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Propp, V. J. (2005). *A mese morfológiája*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Raffai, J., & Dala, S. (2004. 09 24). *Napjaink mesemondása*. http://www.naputonline.hu/naput-kiadvanyok-arhiv/naput_2005/2005_01/109.htm. Letöltve: 2025. 02.21.
- Raffai, J. (2017). *A magyar mesemondás hagyománya. Útmutató mesemondók, pedagógusok és minden népmesekedvelő számára*. Budapest: Hagyományok Háza.
- Ritoók, Zs. (1973). *A görög énekmondók*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ritoók, Zs. (2011). *Homérosszal is Jézushoz*. Debrecen: Kairosz Kiadó.
- Simon, A. (2016). Szóbeliség és írásbeliség az archaikus és klasszikus kori görögség világában. Eric A. Havelock elmélete – néhány lehetséges kultúratudományi összefüggés In Simon A, *Dionysos színrevitele – A közvetítés kulturális technikái az antik irodalomban és filozófiában*. (pp.: 201-223.). Budapest: Ráció.
- Szécsi, G. (2016). *Média és társadalom az információ korában*. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634540052>

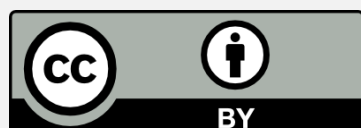
Ottrok Evelin – PhD hallgató

szevelin21@gmail.com

ORCID ID: 0009-0004-3734-391X

Hivatkozz rám! (APA 7th)

Ottrok, E. (2025). Az élőszavas mesemondás és a népmesék szerepe a pedagógiai gyakorlatban. In T. Kovács & A. Béres (Szerk.), *Interdiszciplinaritás és párbeszéd – az SZJSZK fennállásának huszadik évfordulója alkalmából* (pp. 125–148). PTE TTK Szentágotthai János Protestáns Szakkollégium. DOI: <https://doi.org/10.15170/TTK-SZJSZK-2025a-9>

The role of storytelling and folk tales in pedagogical practice © 2025 by Evelin Ottrok is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International. To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

[illegible]

A maladaptív étkezési magatartások és az önegyüttérzés kétfaktoros modelljének kapcsolata a perfekcionizmussal és az érzelemszabályozással

Maladaptive Eating Behaviours and the Self Compassion Two-Factor Model in Relation to Perfectionism and Emotion Regulation

Ronyecz Ágnes

Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

ABSTRACT

The research examined the relationship between maladaptive eating behaviors (restricted, uncontrolled, and emotional eating) and the two-factor model of self-compassion, along with adaptive and maladaptive forms of perfectionism, as well as certain emotion regulation strategies (rumination, cognitive reappraisal).

Method: 158 participants completed a self-administered questionnaire package, and the hypotheses were tested through the Jamovi 2.4.14 statistical program.

Results: The research results showed, among other things, that maladaptive perfectionism has a positive relationship with rumination (H1.1), and through its mediation, significantly predicts self-criticism (H2.1), but not maladaptive eating behaviors indirectly (H3.1). However, adaptive perfectionism did not predict self-compassion through cognitive reappraisal (H2.2) and did not show a significant effect on maladaptive eating behaviors (H3.2). Finally, maladaptive eating behaviors (restricted, uncontrolled, and emotional eating) predicted self-criticism through the mediation of maladaptive perfectionism (H4.1), but adaptive perfectionism did not mediate their relationship with self-compassion (H4.2).

Keywords: emotion regulation, maladaptive eating behaviors

Elméleti háttér

Maladaptív étkezési magatartások

A maladaptív étkezési magatartás az étellel való egészségtelen attitűdöket és magatartásokat foglalja magában, valamint az egészségtelen ételek (magas cukor – és zsírtartalmú, kevés tápértékkel rendelkező élelmiszerek) fogyasztásaként is meghatározható, mely komoly egészségügyi és pszichológiai problémát jelent (Lowe és Kleifield, 1988).

A szakirodalomban három fő maladaptív étkezési magatartás van meghatározva: a visszafogott étkezés, a kontrollálatlan evés és az érzelmi evés.

A visszafogott étkezési magatartás arra a hajlamra utal, hogy az egyén tudatosan korlátozza a táplálékfelvételt ahelyett, hogy a fiziológiai jelekre – éhség és jóllakottság – mint táplálékfelvételt szabályozó jelzésekre figyelne, továbbá a preferált súly elérésére és fenntartására való törekvés jellemzi (Lowe és Kleifield, 1988). Sikeres szabályozás esetén habár az egyén fenn tudja tartani a kontrollált étkezést, egyúttal érzékenyebbé válik olyan negatív hatásokra, mint pl. a stressz (Ruderman, 1985), vagy a magas kalóriatartalmú élelmiszerek kényszeres fogyasztása (Herman és Mach, 1975). Előfordul, hogy az önuralom csökkenésével (pl. alkohol vagy negatív érzelmek hatására) a kognitív önuralom csökken, túlevést eredményezve.

A kontrollálatlan evés olyan étkezési stílus, amelyre jellemző az egészségtelen élelmiszerek túlzott fogyasztása az ételek külső, fizikai tulajdonságaira (kinézet, illat stb.) adott válaszként (emiatt a szakirodalomban néhol „externális evésnek” is nevezik). Kapcsolatban áll az elhízással és magas kalóriatartalmú ételek fogyasztásával (Cornelis, 2014), illetve az önkontroll elvesztésének érzése jellemzi (Walilko, Bronowicka, He és Brytek-Matera, 2021).

Az érzelmi evés a negatív érzelmekre adott, túlzott fogyasztást jelentő válaszra utal (Greeno és Wing, 1994). Az érzelmi evés tudatos vagy tudatalatti túlzott ételfogyasztást jelent (pl. édes, sós, zsíros ételek), amelyek nem fizikai tünet (pl. éhség) miatt következnek be. Az érzelmekkel összhangban lévő és az érzelmeket szabályozó étkezés megmagyarázhatja az érzelmek hatását a táplálékfelvétel mennyiségére és minőségére. Az érzelmekkel megegyező étkezés azt jelenti, hogy a pozitív érzelmek növelik, a negatívak pedig csökkentik az evés motivációját és élvezetét. Az érzelmeket szabályozó evés, más néven „hangulatkontroll étkezés” a táplálékfelvétellel való kellemetlen érzelmek intenzitásának csökkentését szolgálja (Desmet és Schifferstein, 2008), pl. fagyalt fogyasztása a szomorúság enyhítésére.

Érzelemszabályozás

Az érzelemszabályozás olyan automatikus vagy kognitív folyamat, amely során az egyének módosítják érzelmeiket, az érzelmekre adott válaszukat vagy azokat a helyzeteket, amelyek érzelmeket váltanak ki, annak érdekében, hogy megfelelően reagáljanak a környezeti ingerekre (Gross, 1998). Az érzelmek szabályozása úgy is definiálható, mint az érzelmi reakciókra adott megfigyelésért, értékelésért és módosításért felelős mentális folyamatok. Garnefski és Kraaij (2007) a kognitív érzelemszabályozás kilenc megküzdési stratégiáját különböztette meg, amelyeket az egyének stresszes eseményekre adott reakcióként használhatnak. Ezekről a stratégiákról a kutatások feltételezik, hogy „adaptív” vagy „maladaptív” profillal rendelkeznek az affektusra, viselkedésre és kognícióra gyakorolt azonnali hatásaik, valamint a pszichopatológiához való viszonyuk alapján (Gross, 1998; 2015). Négy közülük maladaptív stratégiának minősül, és pozitívan kapcsolódik a szorongáshoz illetve a depresszióhoz: önvád, mások hibáztatása, rumináció és katasztrofizálás.

Érzelmek és maladaptív étkezési magatartás

Az elmúlt évtizedekben a kutatások kétirányú kapcsolatot fedeztek fel az érzelmek és evési magatartás között, azaz, hogy az érzelmek erősen befolyásolják az étkezési viselkedést, illetve az étkezési viselkedés is hatással van az érzelmekre (Levitan és Davis, 2010). Az olyan specifikus érzelmek, mint a harag, félelem, öröm vagy szomorúság befolyásolják az étkezési reakciókat, mely az étkezési motivációban, az ételválasztásban, az étkezési sebességben, az anyagcserében és az emésztésben is megjelenik (Macht, 2008).

Rumináció és a maladaptív étkezési magatartás kapcsolata

A rumináció egy olyan kognitív folyamat, amely magában foglalja a problémához vagy negatív tapasztalatokhoz kapcsolódó ismétlődő gondolatokat, és a negatív gondolkodástól való elszakadás képtelensége jellemzi (Ehring és Watkins, 2008). A ruminációt befolyásolják a hangulati

Ronyecz, Ágnes: A maladaptív étkezési magatartások és az önegyüttérzés kétfaktoros modelljének kapcsolata a perfekcionizmussal és az érzelemszabályozással

és szorongásos zavarok (Nolen-Hoeksema, 1991), és egyre több kutatás folyik az evésspatológiával való kapcsolatáról (Watkins és mtsai, 2007) is. Wang és Borders (2017) kimutatta, hogy a rumináció moderálja a negatív affektus és az érzelm táplálékkal történő szabályozását (Wang és Borders, 2017), azáltal, hogy megzavarja a kognitív működést (Watkins, 2008). A magas szintű ruminációval rendelkező emberek annak érdekében, hogy tudják kezelni az ismétlődő negatív gondolatok okozta negatív hatásokat, használhatják az evést érzelemszabályozási stratégiaként, ami ennek következtében szokássá válhat (Berg, Crosby, Cao, Crow, Engel és Wonderlich, 2017). Smith, Mason és Lavender (2018) metaanalízise megerősítette, hogy a rendezetlen étkezési magatartás, mint maladaptív érzelemszabályozási stratégia összefüggésben van a ruminációval, azaz a rumináció általában maladaptív étkezési magatartással jár, és ez a kapcsolat Smith és munkatársai (2018) szerint kölcsönös.

Kognitív újraértékelés, mint adaptív érzelemszabályozási stratégia

A kognitív újraértékelés magában foglalja a helyzet értékelésének megváltoztatását, annak érzelmi hatásának csökkentése érdekében (Gross, 1998). A kognitív újraértékelés egy előzményfókuszú stratégia, amely az érzelmi válaszreakciók aktiválódása előtt következik be, és annak lefolyását befolyásolja. Emellett pozitív hatással van az affektív tartományra a negatív élmények és kifejezéseik csökkentésével anélkül, hogy a fiziológiai aktivitást fokozná, kevés vagy semmilyen negatív mellékhatást okozva (Gross, 2002). A kognitív újraértékelés mindennapi életben való alkalmazása a pozitív érzelmek fokozott, a negatív érzelmeknek pedig csökkent átéléséhez és kifejezéséhez kapcsolódik, szoros összefüggést mutatva a pszichológiai jóllétel. A kognitív újraértékelésről széles körben gondolják úgy, hogy védelmet nyújt a pszichopatológiával (Aldao és Nolen-Hoeksema, 2010) és étkezési patológiával szemben (Prefit, Candeia és Szentagotai-Tatar, 2019). Így valószínű, hogy a kognitív újraértékelési stratégiák potenciálisan segíthetik az egészségtelen táplálékfelvétel csökkentését (Yokum és Stice, 2013). A kutatók amellett érvelnek, hogy a kognitív újraértékelés alkalmazása hasznos lehet az ételekkel kapcsolatos integrált negatív hatások leszabályozásában az étkezési viselkedés javítása révén.

Perfekcionizmus

A perfekcionizmus olyan személyiségvonás, amelyet a precizításra való törekvés és a magas személyes normák felállítása jellemez (Frost és mtsai, 1990). A perfekcionizmus egy összetett személyiségjegy, amely magában foglalja a hibákkal kapcsolatos aggodalmakat, az egyén képességei és cselekedetei felé irányuló önbizalomhiányát, túlzott elvárásokat, szigorú normákat és a rendezettség iránti vágyat (Frost, Marten, Lahart és Rosenblate, 1990).

A perfekcionizmust vizsgáló tanulmányok közül sok csak a konstruktum negatív összetevői felé irányította a figyelmét, figyelmen kívül hagyva a pozitív aspektusait (Slaney, Ashby és Trippi, 1995). Az elképzelés, hogy a perfekcionizmus egy többdimenziós konstrukció, amely adaptív és maladaptív elemekből is áll, Hamachek (1978) tanulmányából ered, aki megkülönböztette a perfekcionizmus normál (adaptív) és neurotikus (maladaptív) formáját. A maladaptív perfekcionizmus halogatással, irreálisan magas követelményekkel jár, a kudarctól való félelem és elkerülésére való törekvés jellemzi. A maladaptív perfekcionista irreálisan magas követelményeket támasztanak önmaguk felé, és viszonylag kevés hibalehetőséget engednek meg maguknak. Folyamatosan aggódnak amiatt, hogy csalódást okoznak másoknak, és „úgy érzik, soha nem elég jó, amit csinálnak” (Hamachek, 1978, 27.o.). Az adaptív perfekcionizmus magában foglalja a sikerre való törekvést és a vágyat a magas teljesítményre, valamint az elérhető normákra és a kiegyensúlyozott gondolkodásra való hajlam jellemzi. Az adaptív perfekcionista szintén magas színvonalra törekednek, de elégedettek, ha megfelelnek ezeknek a normáknak. Megengedik maguknak kisebb hibák elkövetését munkájuk során, és rugalmasak maradnak a

siker elérése érdekében (Ferrier-Auerbach és Martens, 2009). Ennek ellenére Castro, Soares, Pereira és Macedo (2017) kutatása rámutatott arra, hogy az adaptív perfekcionista is hajlamosak negatív affektusra, mert a maladaptív perfekcionistahoz hasonlóan ők is hajlamosak ruminációra, katasztrofizálásra, és mások – de különösképpen önmaguk hibáztatására, illetve magas szintű szorongást generálhat viselkedésük. Ezek az eredmények összhangban vannak Blankstein és Dunkley (2002) által rámutatott ténnyel, hogy az adaptív perfekcionizmus kölcsönhatásba lép az észlelt stresszel, ami szorongáshoz vezethet, illetve Dunkley és munkatársai (2014) eredményeivel, ami szerint az adaptív perfekcionizmus a stressz mellett a negatív affektussal is kölcsönhatásban van.

Perfekcionizmus és érzelemszabályozási stratégiák

Gross (2008) javaslata szerint a személyiségjellemzők hajlamosítják az egyéneket specifikus érzelemszabályozási stratégiák alkalmazására a környezetre adott válaszadás módjaiként. A perfekcionizmus, mint személyiségjellemző több mechanizmuson keresztül válthat ki érzelemszabályozási stratégiákat, például stresszes eseménynek való kitétel, tapasztalatok stresszesebbnek való értékelése vagy akár stresszes élmények hatásának csökkentése révén (Rice, Suh és Davis, 2018).

Perfekcionizmus és maladaptív étkezési magatartás kapcsolata

A perfekcionizmus kétféle módon játszhat szerepet az étkezési zavarokban. Egyrészt befolyásolhatja a negatív érzelmi állapotok (pl. stressz) gyakoriságát és hatását (Hewitt és Flett, 1993a), ezen túlmenően pedig hatást gyakorolhat más események negatívként való észlelésére a perfekcionista azon hajlama miatt, hogy ezeket önmaguk tökéletességének hiányára utaló jelként értelmezzék. Így a perfekcionizmus jellemzői relevánsak lehetnek az étkezési problémákban, mert a perfekcionistaknak erős elvárásuk, hogy megfeleljenek az önmaguk és mások általi ideális testsúly – és testalak elvárásoknak (Hewitt, Flett és Ediger, 1995). A perfekcionizmus továbbá befolyásolhatja az étkezési magatartást azáltal, hogy nem engedi a tökéletlenségek kimutatását és a nehézségek bevallását (Hewitt, Flett és Fairlie, 1994).

Bár van néhány bizonyíték arra, hogy az adaptív perfekcionizmusnak szerepe lehet az étkezési rendellenességek kialakulásában (Hewitt, Flett és Ediger, 1995), ez a kutatás közel sem volt olyan következetes, mint a maladaptív perfekcionizmus és az étkezési patológia kapcsolataira irányuló kutatásé. A maladaptív perfekcionizmus magas szintje következetesen összefügg a rendezetlen táplálkozással és a nagyobb pszichopatológia nagyobb valószínűségével (Enns és Cox, 2002; Pliner és Haddock, 1996; Shafran és Mansell, 2001).

Önegyüttérzés

Az önegyüttérzés úgy definiálható, mint „ítélkezés mentes megértés az egyén saját fájdalmaival, hiányosságaival és kudarcaival szemben, lehetővé téve számára, hogy a tapasztalatot a nagyobb emberi tapasztalat részeként fogja fel.” (Neff, 2003a, 87.o.), elfogadva ezzel egy önegyüttérző álláspontot és annak pszichológiai jólétre való hatásából részesülve (Neff, Kirkpatrick és Rude, 2007). Az önegyüttérzés meghatározásakor Neff (2003) három konstrukciót sorolt fel, mint az önegyüttérzés összetevőit: az önkedvesség arra a képességre utal, hogy a személy gondosan és megértően bánjon önmagával, nem pedig kemény önbíráskodással, a közös emberiség érzése annak a felismerése, hogy a tökéletlenség inkább az emberi tapasztalat közös aspektusa, mintsem a kudarc miatti izoláció, míg a jelentudatosság magában foglalja a jelen pillanatban szerzett tapasztalatok egyensúlyban tartását ahelyett, hogy a szenvedést hangsúlyozná. Neff (2016) szerint az önegyüttérző lelkiállapot legjobban egy dinamikus, interaktív és szinergikus rendszerként értelmezhető, ahol az összetevők kölcsönösen erősítik és idézik elő egymást – pl. a kemény önbírálat elhagyása utat nyithat az önkedvesség felé, az ebből fakadó

Ronyecz, Ágnes: A maladaptív étkezési magatartások és az önegyüttérzés kétfaktoros modelljének kapcsolata a perfekcionizmussal és az érzelemszabályozással

megnövekedett önkedvesség csökkentheti a negatív élmények hatását, ami megkönnyíti a gondolatok és érzelmek kiegyensúlyozott tudatosságának megőrzését. A szakirodalomban fellelhető kutatások empirikusan igazolták, hogy az önegyüttérzésnek számos pozitív hatása van, beleértve a szorongás és depresszió alacsonyabb szintjét (MacBeth és Gumley, 2012), a szociális kapcsolatokkal való pozitív kapcsolatát, az élettel való nagyobb elégedettséget (Neff, 2003), valamint az észlelt kompetenciákhoz és belső motivációkhoz (Neff, Hsieh és Dejjterat, 2005) való negatív kapcsolatát.

Önegyüttérzés és érzelemszabályozás

Az önegyüttérzés és érzelemszabályozás kognitív konstruktív attitűdök önmagunkkal szemben, amik csökkentik a negatív érzelmeket (Bates, Elphinstone és Whitehead, 2020). Bár kevés kutatás irányult az önegyüttérzés és érzelemszabályozás kapcsolatára, az eredmények mégis azt mutatják, hogy az önegyüttérzés módosítja a negatív érzelmeket és pozitív érzelmeket kelt. Ez az eredmény arra utal, hogy az önegyüttérzés középpontjában az érzelmek szabályozása áll, melyet kutatási eredmények is alátámasztottak, kimutatva, hogy a negatív érzelmek toleranciája kulcsfontosságú kompetencia a mentális egészség megőrzéséhez (Berking és Whitley, 2014). Az eredmények továbbá azt is mutatják, hogy az önegyüttérzés rendszeres alkalmazása elősegítheti az adaptív érzelemszabályozást (Barlow és mtsai, 2017) azáltal, hogy lehetővé teszi az egyéneket arra, hogy szabályozzák a túlzott izgalmat és együttérzően megtapasztalják és feldolgozzák a negatív érzelmeket (Gilbert, 2014).

Önegyüttérzés és perfekcionizmus

Feltételezhető, hogy mivel az önegyüttérzés elősegíti az önkedvességet és önmagunk elfogadását, az önmagunkkal való pozitív kapcsolat közvetlenül tompítja a perfekcionizmus negatív hatásait. Ez különösen abban nyilvánulhat meg, ha az emberek hibáik vagy kudarcaik során önegyüttérzéssel reagálnak, nem pedig kemény önkritikával, amely maladaptív tehetetlenségérzéshez és reménytelenéghez vezet. Mehr és Adams (2016) tanulmánya az önegyüttérzés és perfekcionizmus kapcsolatát vizsgálta depresszió összefüggésében, rámutatva arra, hogy az önegyüttérzés részben közvetítette a kapcsolatot a perfekcionizmus és depresszió között egyetemi hallgatók mintáján. Az önegyüttérzés közvetítőként való kezelése azt feltételezi, hogy a perfekcionizmus csökkenti az önegyüttérzést, és a csökkent önegyüttérzés pedig fokozza a depressziót (Mehr és Adams, 2016).

Önegyüttérzés, mint kéttényezős modell

Amikor először kifejlesztették az Önegyüttérzés Skáláját (Neff, 2003a), az önegyüttérzést egyékes konstrukcióként tanulmányozták (Kuyken és mtsai, 2010). Az önegyüttérzés holisztikus fogalmának vizsgálatakor azonban a korábbi kutatások figyelmen kívül hagyták azt a lehetőséget, hogy az emberek eltérhetnek az önegyüttérzés és önkritikusság kombinációjában. Közel-múltban végzett kutatások azonban azzal érveltek, hogy az önegyüttérzés jobban ábrázolható kéttényezős konstruktként, amelyben a pozitív és negatív összetevők két különálló tényezőként külön-külön vezetnek jólléthez vagy szorongáshoz (Brenner és mtsai, 2017). A pozitív összetevők (önkedvesség, emberi közösség érzése és jelentudatosság) az önegyüttérzésnek (self-warmth), míg a negatív komponensek (önítélkezés, izoláció és túlazonosulás) az önkritikusságnak (self-coldness) felelnek meg. Az önegyüttérzés kétfaktoros modelljét támogatja Gilbert (2005) is a társadalmi mentalitás elméletéből kiindulva, miszerint az interperszonális kihívásokkal szemben az egyén cselekedeteit, gondolatait és érzelmait két különálló feldolgozási rendszer befolyásolja. Amikor az egyén bizonytalanul érzi magát a kudarccal, vagy elkövetett hibákkal szemben, a fenyegetés-védelmi rendszer (szimpatikus idegrendszer,

önkritikusság) aktiválódik, ami „ellenséges jellegű önmagához való viszonyt” (Gilbert és Irons, 2005, 264. o) eredményez. Ez megjelenhet az önmagunkkal szembeni megvetés, undor vagy kritika formájában (Gilbert és mtsai, 2004). Egy másik önnnyugtató rendszer (paraszimpatikus idegrendszer, önegyüttérzés) azonban aktiválható az önegyüttérzéssel, azáltal, hogy az önegyüttérzés deaktiválja a fenyegetési rendszert, biztonságos kötődés és biztonság érzését eredményezve. Újabb tanulmányokban Neff (2016) megerősítette, hogy a kéttényezős modell jobban illeszkedik a koncepciójához, mint az egytényezős, így jelen kutatásban is ez volt használva. Az önegyüttérzés tehát egy védőmechanizmus, míg a három negatív összetevő (önbírálat, izoláció és túlzott azonosulás) a szorongással szembeni sebezhetőséget jelenti: az önbírálat átfeledésben van az önkritikával, az izoláció az egocentrikus perspektíva felvételével, a túlzott azonosulás pedig a ruminációval.

Hipotézisek

H1. A perfekcionizmus formáival (adaptív és maladaptív) az érzelemszabályozási stratégiák eltérő irányú kapcsolatot mutatnak.

H1.1. Maladaptív perfekcionizmus pozitív irányú kapcsolatot mutat a ruminációval, és negatív a kognitív újraértékeléssel.

H1.2. Adaptív perfekcionizmus pozitív irányú kapcsolatot mutat a kognitív újraértékeléssel és negatív kapcsolatot a ruminációval.

H2. A perfekcionizmus formái (adaptív és maladaptív) eltérő irányban jelzik előre az önegyüttérzés két faktorát (önegyüttérzés és önkritikusság), és ezt az egyes érzelemszabályozási stratégiák közvetítik.

H2.1. A maladaptív perfekcionizmus pozitív irányban előrejelzi az önkritikusságot, és ezt a kapcsolatot a rumináció közvetíti.

H2.2. Az adaptív perfekcionizmus pozitív irányban előrejelzi önegyüttérzést, és ezt a kapcsolatot a kognitív újraértékelés közvetíti.

H3. A perfekcionizmus egyes formái eltérő irányban jelzik előre a maladaptív étkezési magatartásokat, és ezt az egyes érzelemszabályozási stratégiák közvetítik.

H3.1. A maladaptív perfekcionizmus pozitív irányban előrejelzi a maladaptív étkezési magatartásokat (visszafogott, kontrollálatlan és érzelmi evés), és ezt a kapcsolatot a rumináció közvetíti.

H3.2. Az adaptív perfekcionizmus negatív irányban előrejelzi a maladaptív étkezési magatartásokat (visszafogott, kontrollálatlan és érzelmi evés), és ezt a kapcsolatot a kognitív újraértékelés közvetíti.

H4. A maladaptív étkezési magatartások eltérő irányban jelzik előre az önegyüttérzés két profilját, és a perfekcionizmus formái közvetítik a kapcsolatot.

H4.1. A maladaptív étkezési magatartások (visszafogott, kontrollálatlan és érzelmi evés) pozitív irányban előrejelezik az önkritikusságot, és ezt a kapcsolatot a maladaptív perfekcionizmus közvetíti.

H4.2. A maladaptív étkezési magatartások (visszafogott, kontrollálatlan és érzelmi evés) negatív előrejelezik az önegyüttérzést, és ezt a kapcsolatot az adaptív perfekcionizmus közvetíti.

Módszertan

Minta bemutatása

A kutatásban 158 fő vett részt, közülük 133 nő (84,33%) és 25 férfi (15,7%), 18-35 éves fiatal felnőtt korosztályból (átlag életkor = 25,4 év; SD = 4,01). A vizsgálati alanyok iskolai végzettsége a következőképpen oszlik meg: 3 fő általános, vagy kevesebb (1,9%), 0 fő szakmunkásképző (0%), 70 fő szakközépiskola vagy gimnázium (44%), és 85 fő főiskolai vagy egyetemi

**Ronyecz, Ágnes: A maladaptív étkezési magatartások és az önegyüttérzés
kétfaktoros modelljének kapcsolata
a perfekcionizmussal és az érzelemszabályozással**

diploma (54,1%) végzettséggel rendelkezik. A résztvevők családi állapotát tekintve 50 fő egyedülálló (31,4%), 69 fő párkapcsolatban (43,4%), 25 fő házas (16,4%), 12 fő élettársi kapcsolatban (7,5%), 2 fő elvált (1,3%), és 0 fő özvegy (0%). A kutatásban részt vevők néhány szociodemográfiai kérdés (nem, kor, párkapcsolati státusz és iskolai végzettség) megválaszolása után egy kérdőívesomagot töltöttek ki, melyekben a lentebb ismertetett kérdőívek szerepeltek.

Mérőeszközök

A **Majdnem Tökéletes Skála** (Short Almost Perfect Scale, SAPS, eredeti szerzők: Rice, Richardson és Tueller, 2014) a vonásszintű perfekcionizmust és annak két jól elkülöníthető formáját – az adaptív és maladaptív – perfekcionizmust méri fel (Reinhardt, Tóth és Rice, 19 2019). Két skálája közül a Standardok (Törekvések) a perfekcionizmus adaptív formáját, míg a Diszkrépancia alskála a maladaptív formáját tükrözi. A nyolc tételes kérdőívet hétfokozatú (Egyáltalán nem értek egyet – Teljes mértékben egyetértek) Likert-skálán kell értékelni, fordított tétel nincs. A kérdőívet Reinhardt Melinda és Tóth László fordította 2016-ban. Cronbach alfa = 0,85.

A **21 Tételes Háromfaktoros Evési Kérdőív** (The Three Factor Eating Questionnaire, TFEQ, eredeti szerző: Karlsson és HRQL Group, 2002) során 20 tételt négyfokozatú-Likert skálán, egyet pedig nyolcfokú Likert skálán kell értékelni, továbbá öt egyenes, és 16 fordított irányú tételt tartalmaz. A kérdőív összesen három alskálából áll: kontrollálatlan evés alskála (uncontrolled eating), mely az arra való hajlamot méri fel, hogy a személy elveszti-e a kontrollt az evése fölött, amikor éhes, vagy amikor külső ingereknek van kitéve, kognitív korlátozás skála (cognitive restraint), mely az arra való hajlamot méri fel, hogy a személy korlátozza-e tudatosan a táplálék bevitelét annak érdekében, hogy befolyásolja a testsúlyát vagy az alakját, végül az érzelmi evés alskála (emotional eating) pedig az arra való hajlamot méri fel, hogy a személy túleszik-e negatív kedélyállapot esetében, például amikor magányosnak, kedvetlennek érzi magát vagy szorong (Czeplédi Urbán és Rigó, 2009). A kérdőívet Czeplédi Edit, Sárközi Gabriella és Ildikó Wooning fordította magyarra. Cronbach alfa: 0,82-0,93.

Az **Önegyüttérzés Skála** (Self-Compassion Scale, SCS, eredeti szerző: Neff, 2003) 26 állítását ötfokú Likert skálán kell értékelni. A kérdőív három alskálából tevődik össze. Az Önmagunk iránt érzett kedvesség (Self-Kindness) vs. Önmagunkkal szembeni ítéltetés (Self-Judgement) arra utal, hogy nehézségek vagy sikertelenség ellenére is megértőek vagyunk magunkkal, ahelyett, hogy kritizálnánk magunkat. A Közös emberi természet (Common Humanity) vs. Izoláció (Isolation) arra utal, hogy a közös emberi lét része, hogy hibákat követünk el, röviden: „mások is küzdenek hasonló problémával” (normalizálás) (Sági, Köteles és V. Komlósi, 2013). Jelentudatosság (Mindfulness) vs. Túlzott azonosulás (Over Identification) pedig az érzelmeinktől való távolságra, és negatív gondolatokon való rágódásra, azokkal való azonosulásra utal (Sági, Köteles és V. Komlósi, 2013). Jelen dolgozatban a kérdőív ún. kétfaktoros modelljét – azaz az alskálák pozitív (önegyüttérzés – önkedvesség, közös emberi természet) és negatív (önkritikusság – önbírálat, izoláció és túlzott azonosulás) faktorának modelljét használom. A kérdőívet Sági Andrea, Köteles Ferenc és V. Komlósi Annamária (2013) fordította. Cronbach- α : 0,86 és 0,91 között.

A **Kognitív Érzelem-Reguláció Kérdőív** (Cognitive Emotion Regulation Questionnaire, CERQ, eredeti szerzők: Garnefski és mtsai, 2007) az érzelmek szabályozásában szerepet játszó, tudatos 20 folyamatokat vizsgálja és érzelemszabályozó stratégiák széles skálájának feltérképezése céljából született (Miklósi, Martos, Kocsis-Bogár és Perczel Forintos, 2011). A kérdőív 36, ötfokú Likert skálán (1 – soha, 5 – mindig) értékelendő tételt tartalmaz. A kilenc alskála adaptív (elfogadás, pozitív fókuszváltás, tervezés, átértékelés, perspektívába helyezés) és maladaptív (önvád, rumináció, katasztrofizálás, mások hibáztatása) érzelemszabályozási

stratégiákat foglal magában. A kérdőívet Miklósi Mónika, Martos Tamás, Kocsis-Bogár Krisztina és Perczel Forintos Dóra fordította magyarra (2011). Cronbach- α : 0,68–0,80.

Hipotézisek tesztelése

H1.1. hipotézis tesztelése

A korrelációs elemzés előtt elvégzett normalitás vizsgálat azt mutatta, hogy sem a maladaptív perfekcionizmus ($p=0,016$), sem a rumináció ($p=0,015$) és kognitív újraértékelés ($p=0,005$) sem normális eloszlású, így Spearman-féle korrelációval vizsgáltam a kapcsolatukat. Az eredmények azt mutatták, hogy a maladaptív perfekcionizmus pozitív irányú szignifikáns kapcsolatot mutatott a ruminációval (Spearman's $\rho=0,276$; $p<.001$), míg a kognitív újraértékeléssel negatív irányú szignifikáns kapcsolatot (Spearman's $\rho=-0,243$; $p=0,002$). A hipotézis beigazolódt.

H1.2. hipotézis tesztelése

Az adaptív perfekcionizmus normális eloszlású ($p=0,912$) változó, de az egyes érzelmszabályozási stratégiák nem, így Spearman-féle korrelációs elemzéssel vizsgáltam a hipotézist. Az eredmények alapján az adaptív perfekcionizmus negatív irányú, nem szignifikáns kapcsolatot (Spearman's $\rho=-0,092$; $p=0,250$) mutatott a kognitív újraértékeléssel, míg a ruminációval pozitív irányú szignifikáns (Spearman's $\rho=0,195$; $p=0,014$). A hipotézis nem igazolódt be.

H2.1. hipotézis tesztelése

A mediációs elemzésben a maladaptív perfekcionizmus prediktorként, a rumináció mediátorként, az önkritikusság pedig kimeneti változóként volt jelen. A modell szignifikánsnak bizonyult az önkritikusság előrejelzése szempontjából [$F(2,155)=48,2$; $p<.001$; $R^2=0,38$].

Az eredmények azt mutatták, hogy a maladaptív perfekcionizmus teljes hatása szignifikáns ($\beta=0,58$; 95% CI=[0,25-0,39]; $p<.001$) volt az önkritikusságra, ahogyan a közvetlen hatása is ($\beta=0,54$; 95% CI=[0,22-0,36]; $p<.001$). A maladaptív perfekcionizmus indirekt hatása az önkritikusságra a rumináción keresztül ugyan szignifikáns, de hatása elhanyagolható ($\beta=0,06$; 95% CI=[0,25-0,39]; $p<.001$) A hipotézis részben beigazolódt. (1. Ábra a mellékletben).

H2.2. hipotézis tesztelése

A mediációs elemzésben az adaptív perfekcionizmus prediktorként, a kognitív újraértékelés mediátorként, az önegyüttérzés pedig kimeneti változóként volt jelen. A modell szignifikánsnak bizonyult az önegyüttérzés előrejelzése szempontjából [$F(2,155)=99,7$; $p<.001$; $R^2=0,56$].

Az eredmények azt mutatták, hogy az adaptív perfekcionizmus negatív irányú szignifikáns teljes hatást gyakorolt ($\beta=-0,17$; 95% CI=[-0,22 – -0,015]; $p=0,024$) az önegyüttérzésre, közvetlen hatása azonban nem volt szignifikáns ($\beta=-0,09$; 95% CI=[-0,13-0,008]; $p=0,085$). Az adaptív perfekcionizmus kognitív újraértékelésen keresztüli közvetett hatása az önegyüttérzésre szintén nem volt szignifikáns ($\beta=-0,08$; 95% CI=[-0,13-0,01]; $p=0,138$), melyet részben az magyaráz, hogy míg a kognitív újraértékelés és önegyüttérzés között szignifikáns kapcsolat volt ($\beta=0,73$; 95% CI=[0,52-0,69]; $p<.001$). addig az adaptív perfekcionizmus és kognitív újraértékelés közötti kapcsolat nem szignifikáns ($\beta=-0,11$; 95% CI=[-0,22-0,03]; $p=0,136$). A hipotézis nem igazolódt be (2. Ábra a mellékletben).

H3.1. hipotézis tesztelése

A mediációs elemzésben a maladaptív perfekcionizmus prediktorként, a rumináció mediátorként, a maladaptív étkezési magatartások pedig kimeneti változóként voltak jelen. A modell szignifikánsnak bizonyult a maladaptív étkezési magatartások előrejelzése szempontjából [$F(2,154)=6,99$; $p=0,001$; $R^2=0,08$]. Az eredmények azt mutatták, hogy a maladaptív perfekcionizmus teljes hatása szignifikáns ($\beta=0,25$; 95% CI=[0,04-0,16]; $p<.001$) volt a maladaptív

**Ronyecz, Ágnes: A maladaptív étkezési magatartások és az önegyüttérzés
kétfaktoros modelljének kapcsolata
a perfekcionizmussal és az érzelemszabályozással**

étkezési magatartásokra, ahogyan a közvetlen hatása is ($\beta=0,21$; 95% CI=[0,02-0,14]; $p=0,006$). A maladaptív perfekcionizmus rumináción keresztül közvetett hatása azonban nem volt szignifikáns ($\beta=0,03$; 95% CI=[- 0,003 0,03]; $p=0,116$) a maladaptív étkezési magatartásokra, feltehetően mert a maladaptív perfekcionizmus és rumináció közötti szignifikáns ($\beta=0,27$; CI=[0,07-0,25]; $p<.001$) kapcsolat mellett a rumináció és maladaptív étkezési magatartások közötti kapcsolat nem volt szignifikáns ($\beta=0,13$; 95% CI=[-0,01-0,20]; $p=0,081$) (3. Ábra a mellékletben).

További elemzésekben a maladaptív étkezési magatartásokat alsókálákra bontva is megvizsgáltam.

A *kognitív korlátozást* vizsgálva kimeneti változóként a modell nem bizonyult szignifikánsnak [$F(2,154)=1,88$; $p=0,156$; $R^2=0,02$], így a további eredmények nem értelmezhetőek. A *kontrollálatlan evést* vizsgálva kimeneti változóként a modell szignifikánsnak bizonyult [$F(2,155)=5,17$; $p=0,007$; $R^2=0,06$]. Az eredmények azt mutatták, hogy a maladaptív perfekcionizmus teljes hatása a kontrollálatlan evésre szignifikáns ($\beta=0,22$; 95% CI=[0,02- 0,16] $p=0,006$) volt, ahogyan a közvetlen hatása is ($\beta=0,17$; 95% CI=[0,01-0,15]; $p=0,025$), azonban a rumináción keresztül közvetett hatása nem volt szignifikáns ($\beta=0,03$; 95% CI=[- 0,005-0,03]; $p=0,136$) a kontrollálatlan evésre. Ezt az okozhatja, hogy bár a maladaptív perfekcionizmus és rumináció között szignifikáns ($p<.001$) kapcsolat volt, a rumináció és kontrollálatlan evés között nem ($\beta=0,13$; 95% CI=[-0,02-0,22]; $p=0,102$) (4. Ábra a mellékletben). Végül, az *érzelmi evést* vizsgálva kimeneti változóként a modell szignifikánsnak bizonyult [$F(2,155)=7,31$; $p<.001$; $R^2=0,08$]. Az eredmények azt mutatták, hogy a maladaptív perfekcionizmus teljes hatása az érzelmi evésre szignifikáns ($\beta=0,27$; 95% CI=[0,04-0,22]; $p=0,003$) volt, ahogyan a közvetlen hatása is ($\beta=0,17$; 95% CI=[0,01-0,19]; $p=0,027$). A maladaptív perfekcionizmus rumináción keresztül közvetett hatása az érzelmi evésre szintén szignifikáns ($\beta=0,05$; 95% CI=[8,71e – 0,06]; $p=0,044$) volt, a maladaptív perfekcionizmus és rumináció ($\beta=0,27$; 95% CI=[0,07-0,24]; $p<.001$), illetve rumináció és érzelmi evés ($\beta=0,19$; 95% CI=[0,03-0,34]; $p=0,015$) közötti szignifikáns kapcsolat miatt (5. Ábra a mellékletben). Az eredmények alapján a hipotézis részben igazolódott be.

H3.2. hipotézis tesztelése

A mediációs elemzésben az adaptív perfekcionizmus prediktorként, a kognitív újraértékelés mediátorként, a maladaptív étkezési magatartások pedig kimeneti változóként voltak jelen. A modell nem bizonyult szignifikánsnak [$F(2,154)=0,91$; $p=0,403$; $R^2=0,01$], így a további eredmények nem értelmezhetőek. A hipotézis nem igazolódott be.

H4.1. hipotézis tesztelése

A mediációs elemzésben a maladaptív étkezési magatartások (visszafogott, kontrollálatlan és érzelmi evés) prediktorként, a maladaptív perfekcionizmus mediátorként, az önkritikusság pedig kimeneti változóként volt jelen. A modell szignifikánsnak bizonyult az önkritikusság előrejelzése szempontjából [$F(2,154)=43,8$; $p<.001$; $R^2=0,36$].

Az eredmények azt mutatták, hogy a maladaptív étkezési magatartások szignifikáns teljes ($\beta=0,30$; 95% CI=[0,19-0,6]; $p<.001$) és szignifikáns közvetlen ($\beta=0,15$; 95% CI=[0,02-0,39]; $p=0,023$) hatást gyakoroltak az önkritikusságra. A maladaptív étkezési magatartások maladaptív perfekcionizmuson keresztül közvetett hatása az önkritikusságra szintén szignifikáns ($\beta=0,14$; 95% CI=[0,07-0,32]; $p=0,002$) volt, a maladaptív étkezési magatartások és maladaptív perfekcionizmus ($\beta=0,26$; 95% CI=[0,26-0,01]; $p<.001$) illetve a maladaptív perfekcionizmus és önkritikusság ($\beta=0,55$; 95% CI= [0,23-0,27]; $p<.001$) közötti szignifikáns kapcsolat miatt (6. Ábra a mellékletben).

Az egyes alsókálákat megvizsgálva a következő eredmények születtek.

A *kognitív kontroll*, mint prediktor változó modellje szignifikánsnak bizonyult [$F(2,154)=40,8$; $p<.001$; $R^2=0,34$] az önkritikusság előrejelzése szempontjából. A kognitív korlátozás teljes hatása szignifikáns ($\beta=0,15$; 95% CI=[0,002-0,36]; $p=0,046$) az önkritikusságra, azonban közvetlen ($\beta=0,06$; CI 95%=[-0,06-0,27]; $p=0,291$) és közvetett ($\beta=0,08$; 95% CI=[0,002-0,20]; $p=0,056$) hatása nem (7. Ábra a mellékletben). A *kontrollálatlan evés*, mint prediktor változó modellje szignifikánsnak bizonyult az önkritikusság előrejelzése szempontjából [$F(2,155)=45,6$; $p<.001$; $R^2=0,37$]. A kontrollálatlan evés teljes hatása szignifikáns ($\beta=0,296$; 95% CI=[0,18-0,55]; $p<.001$) volt, ahogyan a közvetlen hatása is ($\beta=0,178$; 95% CI=[0,06-0,37]; $p=0,006$) az önkritikusságra. A maladaptív perfekcionizmuson keresztüli közvetett hatása szintén szignifikáns ($\beta=0,118$; 95% CI=[0,03-0,25]; $p=0,008$) volt, melyet a kontrollálatlan evés és maladaptív perfekcionizmus ($\beta=0,21$; 95% CI=[0,14-0,81]; $p=0,005$), illetve a maladaptív perfekcionizmus és önkritikusság ($\beta=0,54$; 95% CI=[0,23-0,37]; $p<.001$) közötti szignifikáns kapcsolat magyarázott (8. Ábra a mellékletben). Az *érzelmi evés*, mint prediktor változó modellje szignifikánsnak bizonyult az önkritikusság előrejelzése szempontjából [$F(2,155)=41,9$; $p<.001$; $R^2=0,35$]. Az eredmények azt mutatták, hogy az önkritikusságra való teljes hatása szignifikáns ($\beta=0,23$; 95% CI=[0,07-0,36]; $p=0,003$), viszont közvetlen hatása nem szignifikáns ($\beta=0,107$; 95% CI=[-0,02-0,22]; $p=0,105$). A maladaptív perfekcionizmuson keresztüli közvetett hatása szignifikáns ($\beta=0,127$; 95% CI=[0,03-0,20]; $p=0,005$) az önkritikusságra, melyet az érzelmi evés és maladaptív perfekcionizmus ($\beta=0,23$; 95% CI=[0,12-0,64]; $p=0,003$), illetve a maladaptív perfekcionizmus és önkritikusság ($\beta=0,56$; 95% CI=[0,24-0,38]; $p<.001$) közötti szignifikáns kapcsolat okozott (9. Ábra a mellékletben).

H4.2. hipotézis tesztelése

A mediációs elemzésben a maladaptív étkezési magatartások prediktorként, az adaptív perfekcionizmus mediátorként, az önegyüttérzés pedig kimeneti változóként voltak jelen. A 24 modell szignifikánsnak bizonyult az önegyüttérzés előrejelzése szempontjából [$F(2,154)=3,66$; $p=0,028$; $R^2=0,045$]. Az eredmények azt mutatják, hogy a hipotézis nem igazolódott be.

A maladaptív étkezési magatartásoknak sem a teljes ($\beta=-0,12$; 95% CI=[-0,36-0,03]; $p=0,110$), sem a közvetlen ($\beta=-0,11$; 95% CI=[-0,35-0,04]; $p=0,128$), sem a közvetett hatása ($\beta=-0,008$; 95% CI=[-0,04-0,025]; $p=0,562$) nem volt szignifikáns az önegyüttérzésre. Az egyes alskálákat (visszafogott, kontrollálatlan és érzelmi evés) megvizsgálva szignifikáns hatás csak a kontrollálatlan evés alskálájánál volt, mely modell szignifikánsnak bizonyult az önegyüttérzés előrejelzése szempontjából [$F(2,155)=4,47$; $p=0,013$; $R^2=0,054$]. Az eredmények azt mutatták, hogy az önegyüttérzésre való teljes ($\beta=-0,15$; 95% CI=[-0,35 - -0,001]; $p=0,048$) és közvetlen ($\beta=-0,15$; 95% CI=[-0,34 - -0,53e]; $p=0,049$) hatása negatív irányban szignifikáns volt, míg az adaptív perfekcionizmuson keresztül gyakorolt közvetett hatása már nem volt szignifikáns az önegyüttérzésre ($\beta=-0,003$; 95% CI=[-0,03-0,02]; $p=0,785$) (10. Ábra a mellékletben). Érdemes kiemelni viszont, hogy az adaptív perfekcionizmus mind a maladaptív étkezési magatartások, mind egyes alskálák statisztikai eredményeinél szignifikáns kapcsolatot ($\beta=-0,17$; 95% CI=[-0,22 - -0,01] $p=0,025$) mutatott az önegyüttérzéssel. Az eredmények alapján a hipotézis nem igazolódott be.

Diszkusszió

A szakirodalomban fellelhető kutatások jelentős része irányult az érzelemszabályozás és maladaptív étkezési magatartások közötti kapcsolatok megértésére. Az eddigi eredmények alapján a perfekcionizmus (különösen a maladaptív formája) szoros kapcsolatban van a maladaptív étkezési magatartásokkal (Pliner és Haddock, 1996), és empirikus bizonyítékok vannak arra is, hogy ezt a kapcsolatot a rumináció közvetíti, ami perfekcionizmus indukálta stresszt fokozva maladaptív étkezési magatartásokhoz vezet (Wang és Borders, 2017). Dolgozatomban ezek kimutatása mellett a fókusz az adaptív perfekcionizmus étkezési rendellenességekre gyakorolt

**Ronyecz, Ágnes: A maladaptív étkezési magatartások és az önegyüttérzés
kétfaktoros modelljének kapcsolata
a perfekcionizmussal és az érzelemszabályozással**

hatására tettem: az eddigi kutatási eredmények nem voltak következetesek (Hewitt, Flett és Ediger, 1995), azaz sem kimutatni, sem egyértelműen cáfolni nem tudták az adaptív perfekcionizmus szerepét a problémás étkezési viselkedésben. Az adaptív perfekcionizmus egyes folyamatokban való részvételének vizsgálata mellett egy másik, idáig keveset tárgyalt konstruktmot is figyelembe vettem: az önegyüttérzés hiányát, illetve ennek kapcsolatát mind a perfekcionizmussal, mind az étkezési magatartásokkal. A dolgozat során négy összetett hipotézissel jártam körbe a fentebb részletesen bemutatott változók kapcsolatát, helyenként alátámasztva, vagy éppen megcáfolva az eddigi eredményeket, esetleg a hipotézisekben megfogalmazott elvárásokat. A statisztikai próbák eredményei alapján az első hipotézis részben igazolódott be. Míg a maladaptív perfekcionizmus pozitív irányú szignifikáns kapcsolatot mutatott a ruminációval (azaz a maladaptív perfekcionizmus magas szintje egyúttjár a rumináció emelkedett szintjével) és negatív szignifikáns kapcsolatot a kognitív újraértékeléssel (vagyis a magasabb maladaptív perfekcionizmus szintje a kognitív újraértékelés alacsony szintjével jár együtt), addig az adaptív perfekcionizmus a várttal ellentétes, negatív irányú és nem szignifikáns kapcsolatot mutatott a kognitív újraértékeléssel, míg a ruminációval pozitív irányú szignifikáns kapcsolatban állt. A második hipotézis is csak részben igazolódott be. A maladaptív perfekcionizmus rumináción keresztüli pozitív irányú közvetett hatása ugyan szignifikáns ($\beta=0,06$; $p=0,015$) volt az önkritikusságra, de hatása elhanyagolható. Ez az eredmény arra enged következtetni, hogy a maladaptív perfekcionizmus gyengén, a ruminatív gondolkodás elősegítésével bejósolja az önkritikusságot. Ezzel szemben az adaptív perfekcionizmus kognitív újraértékelésen keresztül negatív irányú, nem szignifikáns ($\beta=-0,08$; $p=0,138$) közvetett hatást mutatott az önegyüttérzésre, illetve közvetlen, negatív irányú hatása sem volt szignifikáns az önegyüttérzésre. A fordított irányú kapcsolat arra enged következtetni, hogy az adaptív perfekcionizmus – hasonlóan a maladaptív perfekcionizmushoz – nem az önegyüttérzéssel, hanem annak alacsony szintjével, az önkritikussággal kapcsolódik. A harmadik hipotézis a statisztikai próbák eredményei alapján nem igazolódott be. Bár a maladaptív perfekcionizmus pozitív irányú szignifikáns ($\beta=0,21$; $p=0,006$) közvetlen kapcsolatban áll a maladaptív étkezési magatartásokkal, a rumináción keresztüli közvetett hatása már nem szignifikáns – ennek lehetséges magyarázata, hogy a statisztikai próba részeredményéből az látszik, hogy míg a rumináció szignifikáns kapcsolatban van a maladaptív perfekcionizmussal ($p<.001$) a maladaptív evési magatartásokkal már nem ($p=0,081$). A maladaptív étkezési magatartásokat alsókálákra bontva az eredmények azt mutatják, hogy a maladaptív perfekcionizmus nem jósolja be a visszafogott étkezést, a kontrollálatlan evésre pozitív irányú szignifikáns ($\beta=0,17$; $p=0,025$) közvetlen hatása van (mely a rumináció közvetítésével már nem lesz szignifikáns), az érzelmi evésre pedig szintén gyenge hatású, pozitív irányú szignifikáns ($\beta=0,05$; $p=0,027$) közvetlen hatása van, ami a rumináció közvetítésével is szignifikáns ($p=0,027$) marad. A további eredmények alapján ezzel szemben az adaptív perfekcionizmus modellje nem volt szignifikáns, így a próba részeredményei nem értelmezhetők.

A negyedik hipotézis részben beigazolódott, mert a maladaptív étkezési magatartások a maladaptív perfekcionizmuson keresztül pozitív irányú szignifikáns ($\beta=0,14$; $p=0,02$) közvetett hatást gyakoroltak az önkritikusságra. A próba részeredményei arra mutatnak rá, hogy a maladaptív étkezési magatartások és maladaptív perfekcionizmus szignifikáns kapcsolata ($p<.001$) és a maladaptív perfekcionizmus és önkritikusság szintén szignifikáns ($p<.001$) kapcsolata egy olyan állapotot hoznak létre, melyben a problémás étkezések maladaptív perfekcionizmushoz való kapcsolódásukon keresztül önkritikus hozzáállást eredményeznek az egyén életében. A maladaptív étkezési mintázatokat alsókálákra bontva az eredmények azt mutatják, hogy mind a visszafogott étkezés ($\beta=0,08$; $p=0,056$), a kontrollálatlan evés ($\beta=0,118$; $p=0,008$) és érzelmi evés ($\beta=0,127$; $p=0,005$) is pozitív irányú szignifikáns közvetett hatást gyakorol a maladaptív perfekcionizmuson keresztül az önkritikusságra. A maladaptív étkezési magatartások adaptív

perfekcionizmuson keresztüli közvetett hatása negatív irányú, de nem szignifikáns kapcsolatot mutatott az önegyüttérzésre. Megvizsgálva az egyes alskálákat az eredmények azt mutatják, hogy egyedül a kontrollálatlan evésnek volt negatív irányú szignifikáns ($\beta = -0,15$; $p = 0,049$) közvetlen hatása az önegyüttérzésre, azonban az adaptív perfekcionizmus nem közvetítette ezt. A statisztikai próbák egyes részeredményei helyenként egyéb összefüggésekre világítanak rá. A második hipotézis próbája során ugyan az adaptív perfekcionizmus kognitív újraértékelésen keresztüli követett hatása nem volt szignifikáns az önegyüttérzésre, a kognitív újraértékelés pozitív irányú szignifikáns ($\beta = 0,73$; $p < .001$) kapcsolatot mutatott az önegyüttérzéssel, azaz az ezt az érzelmszabályozási stratégiát alkalmazó egyének nagyobb valószínűséggel tapasztalnak önegyüttérzést. Ez az eredmény egybevág Krieger és munkatársai (2013) azon feltételezésével, miszerint az adaptív érzelmszabályozási stratégiák kapcsolatban állnak az önegyüttérzéssel. A harmadik hipotézis során az eredmények arra is rámutattak, hogy a maladaptív perfekcionizmus rumináción keresztüli nem szignifikáns hatása a maladaptív étkezési magatartásokra azért lehetséges, mert a rumináció nem mutatott szignifikáns kapcsolatot a maladaptív étkezési magatartásokkal (ellenben Smith, Mason és Lavender 2014 metaanalízisének eredményével, miszerint a rumináció kapcsolatban áll a maladaptív étkezési magatartásokkal), illetve annak két alskálájával (visszafogott étkezési magatartás, kontrollálatlan evés), viszont az érzelmi evés alskálával igen ($p = 0,015$).

Összegezve az eredményeket az mutatható ki, hogy a maladaptív perfekcionizmus, mint prediktor és mediátor megerősítette korábbi kutatások eredményeit a szakirodalomban: pozitívan korrelált a ruminációval (alátámasztva Olson és Kwan, 2008 eredményeit) és negatívan a kognitív újraértékeléssel (megismételve Castro, Scares, Pereiva és Macedo, 2016 vizsgálati eredményeit), a rumináción keresztül pedig bejósolta az önkritikusság magasabb szintjét. Ez egybevágó Mehr és Adams (2016) tanulmányának eredményével, amelyben feltételezték, hogy a perfekcionizmus csökkenti az önegyüttérzést – kiegészítve ezt az eredményt azzal, hogy a maladaptív perfekcionistaakra jellemző ruminatív gondolkodási mód mediátorként hozzájárulhat az önegyüttérzés csökkenésével megjelenő önkritikusság kialakulásához. A ruminációval és maladaptív étkezési magatartásokkal mutatott (Hewitt, Flett és Ediger, 1995 eredményeit megerősítő), külön-külön szignifikáns kapcsolata ellenére azonban meglepő módon a maladaptív perfekcionizmus nem jósolta be szignifikánsan a rumináción keresztül a maladaptív étkezési magatartásokat. Végül, a maladaptív perfekcionizmus közvetítésén keresztül a maladaptív étkezési magatartások összességében, és két alskálán keresztül (kontrollálatlan, $p = 0,008$; és érzelmi evés, $p = 0,005$) is szignifikáns hatást gyakoroltak az önkritikusságra. Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a problémás étkezési viselkedés együtt jár a maladaptív perfekcionizmussal, mely mediátorként közvetíti a hatását az önkritikusságra. A dolgozat fókuszában lévő adaptív perfekcionizmus statisztikai eredményei már nem ennyire egyértelműek. A várttal ellentétben, negatív irányú szignifikáns korrelációt mutatott a ruminációval (alátámasztva Richardson Rice és Devine, 2014 eredményeit), és nem szignifikáns kapcsolatot a kognitív újraértékeléssel (ellentétben Richardson, Rice és Devine, 2014 eredményeivel, ahol az adaptív perfekcionizmus jelentős asszociációt mutatott olyan adaptív érzelmszabályozási stratégiákkal, mint pl. kognitív újraértékelés, amelyet az adaptív perfekcionistaák gyakran alkalmaznak.). Ezek a részeredmények meghatározó szerepet játszottak a későbbi statisztikai próbákban. Az adaptív perfekcionizmus kognitív újraértékelésen keresztüli közvetett hatása nem volt szignifikáns az önegyüttérzésre, továbbá ez a kapcsolat negatív irányú volt, azaz a feltételezés, mely szerint az adaptív perfekcionizmus magasabb szintű önegyüttérzést jósol be, nem igazolódott be. Ezt az eredményt magyarázhatja Öngen (2015) feltételezése, miszerint az adaptív perfekcionizmust fokozott önfókusz kísérheti, ami magában foglalja az önkritikus hozzáállást. Az adaptív perfekcionizmus maladaptív étkezési magatartásokra (és egyes alskáláira) gyakorolt hatása szintén nem volt szignifikáns a kognitív újraértékelésen keresztül. Ez alapján feltételezhető (mivel a maladaptív étkezési magatartásokra való közvetlen hatása sem volt szignifikáns), hogy nem

Ronyecz, Ágnes: A maladaptív étkezési magatartások és az önegyüttérzés kétfaktoros modelljének kapcsolata a perfekcionizmussal és az érzelemszabályozással

eredményez problémás étkezési viselkedést, hozzájárulva a szakirodalomban fellelhető változékony eredményekhez (Hewitt, Flett és Ediger, 1995), azt az álláspontot erősítve, hogy nincs kapcsolatban a problémás étkezéssel. Ezt alátámasztja az az eredmény is, hogy nem közvetített szignifikáns kapcsolatot a maladaptív étkezési magatartások és önegyüttérzés között, ahogy a próba részeredményeinél sem volt szignifikáns kapcsolata a maladaptív étkezési magatartásokkal. Az eredmények alapján feltételezhető, hogy az adaptív perfekcionizmus azért nem áll kapcsolatban az étkezési problémákkal, mert többnyire adaptív érzelemszabályozási stratégiákat tesz lehetővé (Richardson, Rice és Devine, 2014), melyek nem kapcsolódnak a problémás étkezési magatartáshoz, így is nem mediálja azok hatását. Az önegyüttérzés alacsony szintjének vagy hiányának, az önkritikusságnak a vizsgálata gyakran elkerüli az önegyüttérzés koncepcióját vizsgáló kutatások figyelmét. A dolgozat a statisztikai eredményei azt mutatták, hogy az önkritikusságot bejósolja a maladaptív perfekcionizmus, valamint a ruminációval, mint maladaptív érzelemszabályozási stratégiával, és a maladaptív étkezési magatartásokkal (különösen a kontrollálatlan evéssel) is szignifikáns kapcsolatban van.

Következtetések

A kutatás eredményei alapján tehát az mutatható ki, hogy a maladaptív perfekcionizmus negatív irányú kapcsolódást mutatott a kognitív újraértékeléssel, és pozitív korrelációt a ruminációval, melyen keresztül az önkritikusságot bejósolta, viszont a maladaptív étkezési magatartásokat nem. Ezen felül közvetítette a maladaptív étkezési magatartások (kontrollálatlan és érzelmi evés) önkritikusságra gyakorolt hatását.

Az adaptív perfekcionizmus negatívan kapcsolódott a ruminációval, a kognitív újraértékeléssel viszont semmilyen kapcsolatot nem mutatott, utóbbi miatt pedig nem volt bejósoló hatása az önegyüttérzésre, továbbá a maladaptív étkezési magatartásokra sem. Közvetítőként sem járult hozzá a maladaptív étkezési magatartások és önegyüttérzés kapcsolatához.

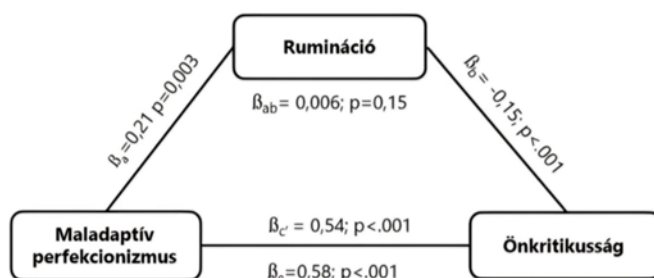
Limitációk

Jelen kutatás célja az szakirodalomban már kimutatott eredmények alátámasztása mellett az önkritikusság és adaptív perfekcionizmus evési problémákban való szerepének vizsgálata volt. E konstruktumokat vizsgáló kutatások száma egyelőre limitált, még aránylag új területe a pszichológiának, így több hibalehetőség is felvetődik. Számos háttértényező és még fel nem tárt folyamat okozhatja és befolyásolhatja a konstruktumok megjelenésének módját, illetve hatásukat egyes tényezőkre, melyek az önkritikusság kérdőívekkel történő adatfelvétel során – a módszer korlátai miatt – nem mutatkoztak meg. Emellett a vizsgálatban részt vevők egy meghatározott gondolatmenet által összeállított kérdőívcsomagot töltöttek ki, amik az előzetesen megfogalmazott hipotézisek vizsgálatához szükséges adatokat gyűjtötték össze, az előbb említett lehetséges egyéb tényezőket figyelmen kívül hagyva. Továbbá a Neff (2003) által kidolgozott Önegyüttérzés Skála pontos használata és értelmezése a mai napig nem egységesen elfogadott a kutatók körében, maga a szerző is változtatja az álláspontját az egyes kutatási eredmények hatására. A skála tételeit eredetileg Neff (2003) az önegyüttérzés, mint általános konstruktum vizsgálatára állította össze, és nem az önegyüttérzés vagy annak hiányának vizsgálatára. Ennek ellenére több kutató is (López és mtsai, 2015) a kérdőív – jelen dolgozatban is használt – ún. kétfaktoros modellje (önegyüttérzés és önkritikusság) mellett érvel – Neff is elismerte, hogy a kétfaktoros modell jobban illik a koncepciójához. Emellett megjelent az ún. hatfaktoros modell, mely feltételezi, hogy az emberek különböző alcsoportokat alkotnak, melyek mindegyike rendelkezik a hat önegyüttérzési komponensből álló konstellációval, ezáltal ezek az alcsoportok különböznek a pszichológiai kimenetekben is (Nyitrai és Takács, 2020). Ezek a kérdések további vizsgálatok szükségességét vetítik előre az önegyüttérzés konstruktumának

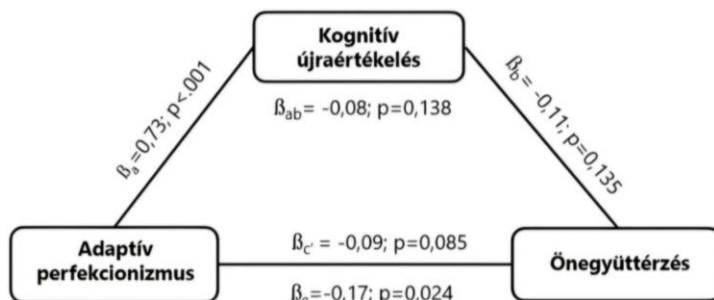
megértéséhez, a jelenlegi kiforratlan álláspont pedig megkérdőjelezheti a koncepció és a skála használatával való eredmények validitását. Végül, a 158 főből álló, többnyire egyetemi végzettséggel rendelkező minta szintén okozhat limitációkat az eredményekben. A mintavétel során nagyrészt egyetemista kérdőívcsomagok kitöltésének céljából létrehozott közösségi média csoportokból gyűjtöttem adatokat, így többnyire egy meghatározott réteghez jutottam el, csak részben lefedve a fiatal felnőtt korosztály más (nem egyetemi végzettségű) tagjait.

Mellékletek

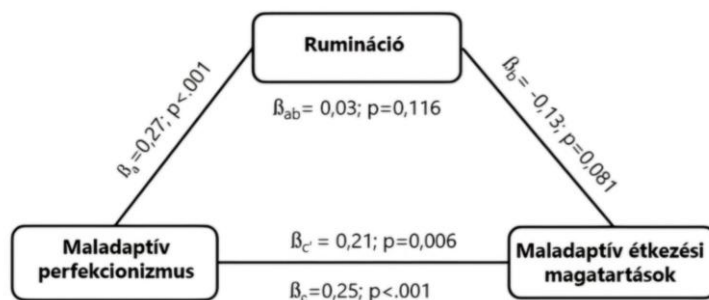
1. ábra: A maladaptív perfekcionizmus rumináción keresztüli közvetett hatása az önkritikusságra (c=teljes hatás, c'=közvetlen hatás és ab=közvetett hatás).

2. ábra: Az adaptív perfekcionizmus kognitív újraértékelésen keresztüli közvetett hatása az önegyüttérzésre (c=teljes hatás, c'=közvetlen hatás és ab=közvetett hatás).

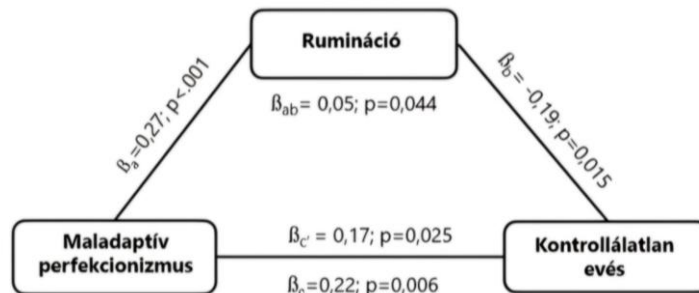

3. ábra: A maladaptív perfekcionizmus rumináción keresztüli közvetett hatása a maladaptív étkezési magatartásokra (c=teljes hatás, c'=közvetlen hatás és ab=közvetett hatás).

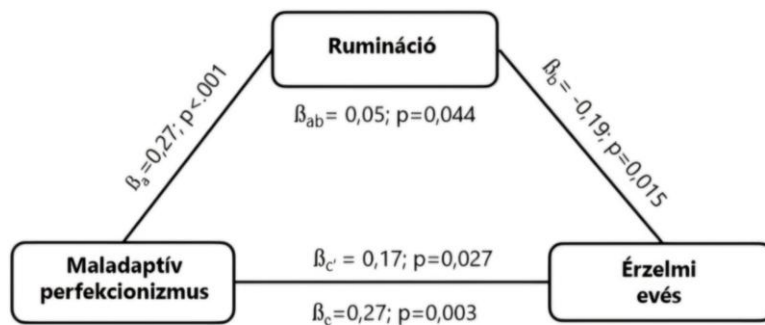

Ronyecz, Ágnes: A maladaptív étkezési magatartások és az önegyüttérzés
kétfaktoros modelljének kapcsolata
a perfekcionizmussal és az érzelemszabályozással

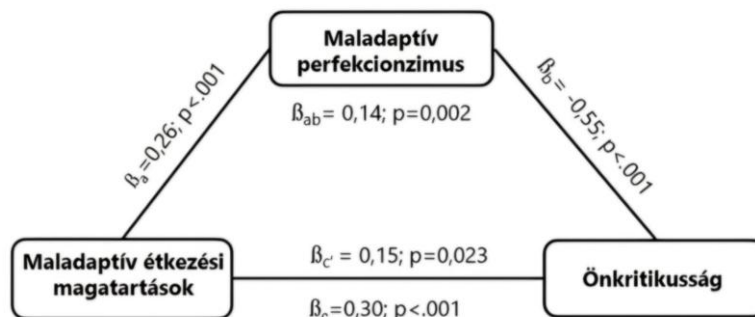
4. ábra: A maladaptív perfekcionizmus rumináción keresztül közvetett hatása a kontrollálatlan evésre (c =teljes hatás, c' =közvetlen hatás és ab =közvetett hatás).

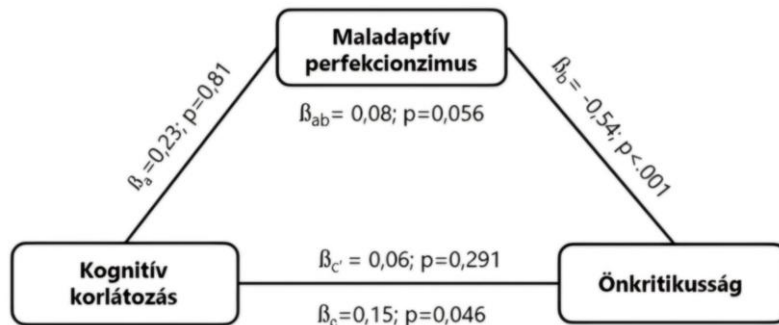
5. Ábra – A maladaptív perfekcionizmus rumináción keresztül közvetett hatása az érzelmi evésre (c =teljes hatás, c' =közvetlen hatás, ab =közvetett hatás).

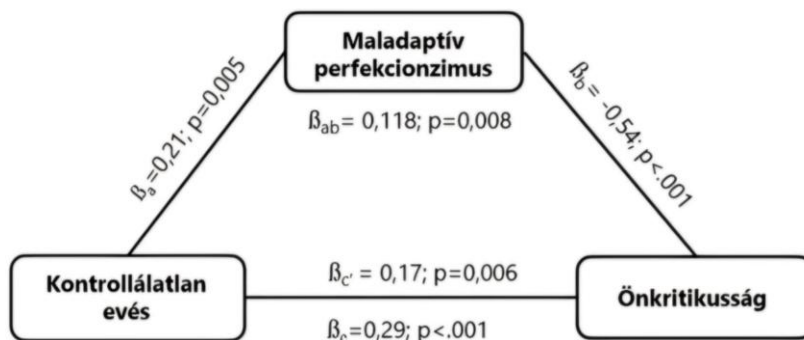
6. ábra: A maladaptív étkezési magatartások maladaptív perfekcionizmuson keresztül közvetett hatása az önkritikusságra (c =teljes hatás, c' =közvetlen hatás és ab =közvetett hatás).

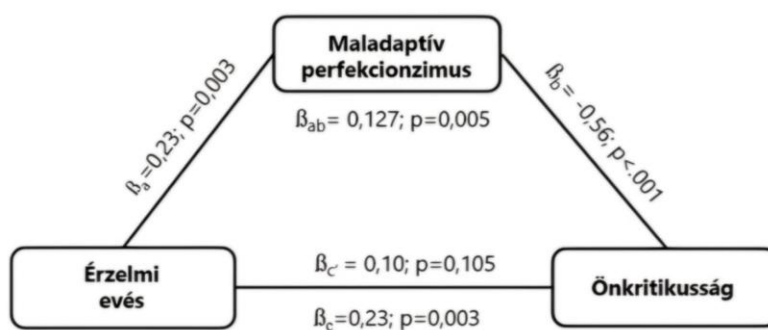
7. ábra: A kognitív korlátozás maladaptív perfekcionizmuson keresztül közvetett hatása az önkritikusságra (c =teljes hatás, c' =közvetlen hatás és ab =közvetett hatás).

8. ábra: A kontrollálatlan evés maladaptív perfekcionizmuson keresztül közvetett hatása az önkritikusságra (c =teljes hatás, c' =közvetlen hatás és ab =közvetett hatás).

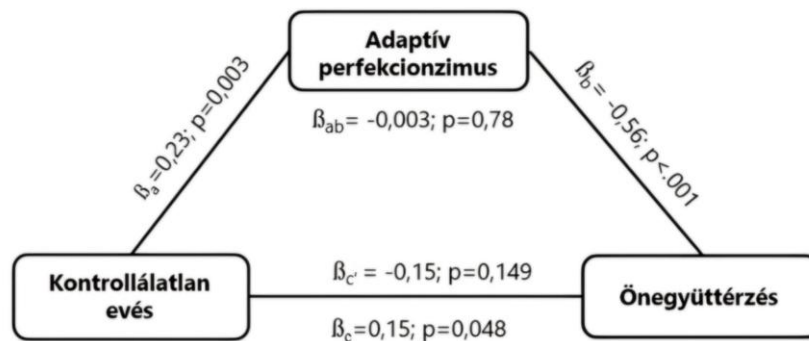

9. ábra: Az érzelmi evés maladaptív perfekcionizmuson keresztül közvetett hatása az önkritikusságra (c =teljes hatás, c' =közvetlen hatás és ab =közvetett hatás).

**Ronyecz, Ágnes: A maladaptív étkezési magatartások és az önegyüttérzés
kétfaktoros modelljének kapcsolata
a perfekcionizmussal és az érzelmszabályozással**

10. ábra: A kontrollálatlan evés adaptív perfekcionizmuson keresztüli közvetett hatása az önegyüttérzésre (c=teljes hatás, c'=közvetlen hatás és ab=közvetett hatás).

Irodalomjegyzék

- Aldao, A., Nolen-Hoeksema, S., & Schweizer, S. (2010). Emotion-regulation strategies across psychopathology: A meta-analytic review. *Clinical psychology review*, 30(2), 217-237.
- Barlow, M. R., Turow, R. E. G., & Gerhart, J. (2017). Trauma appraisals, emotion regulation difficulties, and self-compassion predict posttraumatic stress symptoms following childhood abuse. *Child abuse & neglect*, 65, 37-47.
- Berg, K. C., Cao, L., Crosby, R. D., Engel, S. G., Peterson, C. B., Crow, S. J., ... & Wonderlich, S. A. (2017). Negative affect and binge eating: Reconciling differences between two analytic approaches in ecological momentary assessment research. *International Journal of Eating Disorders*, 50(10), 1222-1230.
- Berking, M., Whitley, B., Berking, M., & Whitley, B. (2014). The adaptive coping with emotions model (ACE model). *Affect regulation training: a practitioners' manual*, 19-29.
- Blankstein, K. R., & Dunkley, D. M. (2002). Evaluative concerns, self-critical, and personal standards perfectionism: A structural equation modeling strategy.
- Brenner, R. E., Vogel, D. L., Lannin, D. G., Engel, K. E., Seidman, A. J., & Heath, P. J. (2018). Do self-compassion and self-coldness distinctly relate to distress and well-being? A theoretical model of self-relating. *Journal of counseling psychology*, 65(3), 346.
- Castro, J., Soares, M. J., Pereira, A. T., & Macedo, A. (2017). Perfectionism and negative/positive affect associations: the role of cognitive emotion regulation and perceived distress/coping. *Trends in psychiatry and psychotherapy*, 39, 77-87.
- Cornelis, M. C. (2014). Obesity susceptibility loci and uncontrolled eating, emotional eating and cognitive restraint behaviors in men and women. *Obesity* 22. E135–E141.
- Desmet, P. M., & Schifferstein, H. N. (2008). Sources of positive and negative emotions in food experience. *Appetite*, 50(2-3), 290-301.
- Dunkley, A. J., Bodicoat, D. H., Greaves, C. J., Russell, C., Yates, T., Davies, M. J., & Khunti, K. (2014). Diabetes prevention in the real world: effectiveness of pragmatic lifestyle interventions for the prevention of type 2 diabetes and of the impact of adherence to guideline recommendations: a systematic review and meta-analysis. *Diabetes care*, 37(4), 922-933.

- Ehring, T., & Watkins, E. R. (2008). Repetitive negative thinking as a transdiagnostic process. *International journal of cognitive therapy*, 1(3), 192-205.
- Enns, M. W., & Cox, B. J. (2002). The nature and assessment of perfectionism: A critical analysis.
- Ferrier-Auerbach, A. G., & Martens, M. P. (2009). Perceived incompetence moderates the relationship between maladaptive perfectionism and disordered eating. *Eating Disorders*, 17(4), 333-344.
- Frost, R. O., Marten, P., Lahart, C., & Rosenblate, R. (1990). The dimensions of perfectionism. *Cognitive therapy and research*, 14, 449-468.
- Garnefski, N., & Kraaij, V. (2007). The cognitive emotion regulation questionnaire. *European journal of psychological assessment*, 23(3), 141-149.
- Gilbert, P. (2014). The origins and nature of compassion focused therapy. *British journal of clinical psychology*, 53(1), 6-41.
- Gilbert, P., & Irons, C. (2005). Focused therapies and compassionate mind training for shame and self-attacking. In *Compassion* (pp. 263-325). *Routledge*.
- Gilbert, P., Clarke, M., Hempel, S., Miles, J. N., & Irons, C. (2004). Criticizing and reassuring oneself: An exploration of forms, styles and reasons in female students. *British Journal of Clinical Psychology*, 43(1), 31-50.
- Greeno, C. G., & Wing, R. R. (1994). Stress-induced eating. *Psychological bulletin*, 115(3), 444.
- Gross, J. J. (1998). The emerging field of emotion regulation: An integrative review. *Review of general psychology*, 2(3), 271-299.
- Gross, J. J. (2002). Emotion regulation: Affective, cognitive, and social consequences. *Psychophysiology*, 39(3), 281-291.
- Gross, J. J. (2015). The extended process model of emotion regulation: Elaborations, applications, and future directions. *Psychological inquiry*, 26(1), 130-137.
- Hamachek, D. E. (1978). Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism. *Psychology: A journal of human behavior*.
- Hewitt, P. L., & Flett, G. L. (1993). Dimensions of perfectionism, daily stress, and depression: a test of the specific vulnerability hypothesis. *Journal of abnormal psychology*, 102(1), 58.
- Hewitt, P. L., Flett, G. L., & Ediger, E. (1995). Perfectionism traits and perfectionistic self-presentation in eating disorder attitudes, characteristics, and symptoms. *International Journal of eating disorders*, 18(4), 317-326.
- Kuyken, W., Watkins, E., Holden, E., White, K., Taylor, R. S., Byford, S., ... & Dalgleish, T. (2010). How does mindfulness-based cognitive therapy work?. *Behaviour research and therapy*, 48(11), 1105-1112.
- Levitan, R. D., & Davis, C. (2010). Emotions and eating behaviour: Implications for the current obesity epidemic. *University of Toronto Quarterly*, 79(2), 783-799.
- Lowe, M. R., & Butryn, M. L. (2007). Hedonic hunger: a new dimension of appetite?. *Physiology & behavior*, 91(4), 432-439.
- MacBeth, A., & Gumley, A. (2012). Exploring compassion: A meta-analysis of the association between self-compassion and psychopathology. *Clinical psychology review*, 32(6), 545-552.
- Macht, M. (2008). How emotions affect eating: A five-way model. *Appetite*, 50(1), 1-11.
- Mehr, K. E., & Adams, A. C. (2016). Self-compassion as a mediator of maladaptive perfectionism and depressive symptoms in college students. *Journal of College Student Psychotherapy*, 30(2), 132-145.
- Neff, K. (2003). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and identity*, 2(2), 85-101.

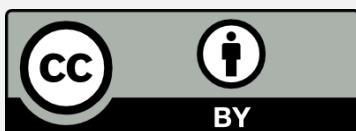
**Ronyecz, Ágnes: A maladaptív étkezési magatartások és az önegyüttérzés
kétfaktoros modelljének kapcsolata
a perfekcionizmussal és az érzelemszabályozással**

- Neff, K. D. (2016). The self-compassion scale is a valid and theoretically coherent measure of self-compassion. *Mindfulness*, 7, 264-274.
- Neff, K. D., Hsieh, Y. P., & Dejjattarat, K. (2005). Self-compassion, achievement goals, and coping with academic failure. *Self and identity*, 4(3), 263-287.
- Neff, K. D., Kirkpatrick, K. L., & Rude, S. S. (2007). Self-compassion and adaptive psychological functioning. *Journal of research in personality*, 41(1), 139-154.
- Nolen-Hoeksema, S. (1991). Responses to depression and their effects on the duration of depressive episodes. *Journal of abnormal psychology*, 100(4), 569.
- Pliner, P., & Haddock, G. (1996). Perfectionism in weight-concerned and-unconcerned women: An experimental approach. *International Journal of Eating Disorders*, 19(4), 381-389.
- Prefit, A. B., Candea, D. M., & Szentagotai-Táatar, A. (2019). Emotion regulation across eating pathology: A meta-analysis. *Appetite*, 143, 104438.
- Rice, K. G., Richardson, C. M., & Tueller, S. (2014). The short form of the revised almost perfect scale. *Journal of personality assessment*, 96(3), 368-379.
- Ruderman, A. J. (1985). Dysphoric mood and overeating: a test of restraint theory's disinhibition hypothesis. *Journal of abnormal psychology*, 94(1), 78.
- Sági, A., Köteles, F., & V. Komlósi, A. (2013). Az Önmagunk Iránt Érzett Együttérzés (Önegyüttérzés) skála magyar változatának pszichometria jellemzői. *Pszichológia*, 33(4), 293- 312.
- Shafran, R., & Mansell, W. (2001). Perfectionism and psychopathology: A review of research and treatment. *Clinical psychology review*, 21(6), 879-906.
- Slaney, R. B., Ashby, J. S., & Trippi, J. (1995). Perfectionism: Its measurement and career relevance. *Journal of career assessment*, 3(3), 279-297.
- Smith, K. E., Mason, T. B., & Lavender, J. M. (2018). Rumination and eating disorder psychopathology: A meta-analysis. *Clinical psychology review*, 61, 9-23.
- Walilko, J., Bronowicka, P., He, J., & Brytek-Matera, A. (2021). Dieting and disinhibited eating patterns in adult women with normal body weight: does rumination matter?. *Nutrients*, 13(7), 2475.
- Wang, S. B., & Borders, A. (2017). Rumination mediates the associations between sexual minority stressors and disordered eating, particularly for men. *Eating and Weight Disorders- Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 22, 699-706.
- Watkins, E. R. (2008). Constructive and unconstructive repetitive thought. *Psychological bulletin*, 134(2), 163.
- Watkins, E., Scott, J., Wingrove, J., Rimes, K., Bathurst, N., Steiner, H., ... & Malliaris, Y. (2007). Rumination-focused cognitive behaviour therapy for residual depression: A case series. *Behaviour research and therapy*, 45(9), 2144-2154.
- Yokum, S., & Stice, E. (2013). Cognitive regulation of food craving: effects of three cognitive reappraisal strategies on neural response to palatable foods. *International journal of obesity*, 37(12), 1565-1570.

Ronyecz Ágnes – Pszichológia hallgató
agironyecz@gmail.com

Hivatkozz rám! (APA 7th)

Ronyecz, Á. (2025). A maladaptív étkezési magatartások és az önegyüttérzés kétfaktoros modelljének kapcsolata a perfekcionizmussal és az érzelemszabályozással. In T. Kovács & A. Béres (Szerk.), *Interdiszciplinaritás és párbeszéd – az SZJSZK fennállásának huszadik évfordulója alkalmából* (pp. 150–169). PTE TTK Szentágothai János Protestáns Szakkollégium. DOI: <https://doi.org/10.15170/TTK-SZJSZK-2025a-10>

Maladaptive Eating Behaviours and the Self Compassion Two-Factor Model in Relation to Perfectionism and Emotion Regulation © 2025 by Ágnes Ronyecz is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International. To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

TÖRTÉNET- TUDOMÁNY

ó:

A második mohácsi csata főpróbája

The Prelude to the Second Battle of Mohács

Konkoly Sándor

Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola

ABSTRACT

The Battle at Harsány Hill, ended with the overwhelming victory of the troops of the Christian allied army is often called the Second Battle of Mohács. The clash on 12 August, 1687 became one of the most thoroughly worked up battles due to our available extremely rich written and illustrative sources. Much less attention was paid to the armed conflicts that preceded the battle which turned the entire Southern Baranya region into a battlefield. Although the war events of 1687 provide plenty of ammunition for the early modern period's military artefacts of the Plain of Mohács, in the shadow of the research on the Mohács battlefield of 1526, it is undeservedly little mentioned about the archaeological imprint of the fierce battles that lasted for months. Our study reviews the history of the armed conflicts preceding the Battle at Harsány Hill and serves to set up a new hypothesis regarding the origin of handgun projectiles of historical age, discovered by means of metal detector in the forecourt of Majs. We find further proofs in the war diaries, military and diplomatic reports that the military artefacts show the archaeological imprint of the cavalry clash which took place in the Mohács area on 6th August, 1687.

Keywords: Plain of Mohács, Battle, Military landscape, Maximilian II. Emanuel

Bevezetés

Az 1687. augusztus 12-én lezajlott Harsány-hegyi csata a rendelkezésre álló rendkívül gazdag írott és illusztratív forrásainknak köszönhetően az egyik legalaposabban feldolgozott ütközeté vált a visszafoglaló háborúk kiemelt eseményei körében (Nagy, 1987, 1989; Polgár, 2020). Jóval kevesebb figyelem irányult azonban a csatát megelőző és követő fegyveres konfliktusokra, amelyek valóságos hadszíntérre alakították az egész dél-baranyai régiót és hosszú időre nyomot hagytak a tájhasználat jellegében és a térség településszerkezetében. Forrásaink több tucat kisebb-nagyobb összecsapást említenek Mohács térségében, melyek az 1686-os és az 1687-es törökellenes hadjárat időszakához, illetve az új drávai határvonal által generált fegyveres konfliktusokhoz kapcsolódnak. Mohács a Buda-Eszék kereskedelmi- és hadiút mellett fekszik, a Duna vonala pedig háborús időkben mindig is stratégiai felvonulási terület volt, s mint olyan, kiemelt figyelmet kapott. Nem meglepő, hogy Mohács környékét a csatározások gyakori színtereként találjuk a kora újkori dokumentumokban. Különösen a várostól délre elterülő Mohácsi-sík területe volt alkalmas a nyílt színi összecsapásokra, valamint a táborveréshez is ideális körülményeket biztosított. A Duna mentén vonuló hadak rendszerint ki is használták a fátlan síkság kedvező harcászati adottságait, a közeli mohácsi kikötő pedig kiváló lehetőséget nyújtott a folyóvízi utánpótlás biztosítására.

Az 1687-es esztendő harci cselekményeit külön is érdemes kiemelni, amikor Baranya egész területe, valamint a Dráva melléke is hadműveleti területté vált, és szinte mindennaposak voltak a térségben a csatározások (Szita, 1987, 1993). Buda 1686-os visszafoglalását követően Szulejmán nagyvezír serege Eszékre visszavonult, majd Belgrádból erősítést kapott és elsáncolta magát. Lotharingiai Károly szövetséges csapatai élén a vert hadak után vonult, miközben sorra foglalta el az útjába eső a Duna-parti erősségeket. A felszabadított Mohács hamarosan a déli határvédelem egyik legfontosabb állomásává vált, a császári garnizon megerősítése és hadibázissá történő kiépítése már ekkor a tervek között szerepelt (Vass, 1993). A drávai határvédelem azonban nem bizonyult túl hatékonynak, a Dráván túli területekre visszaszoruló oszmán csapatok rendszeresen betörték Somogyba és Baranyába. Lovas egységeik számos alkalommal intéztek támadást a környék települései ellen, egy sikeres akcióban még Mohácsot is visszafoglalták. A két nyári hadjárat közt eltelt időszak háborús körülményeit Szabó György mohácsi várkapitány is megemlíti, aki 1686 végén és 1687 elején több Mohács környéki csatározást rögzített naplójában. A török lovas portyák állandó rettegésben tartották a térség lakosságát, sokan a Duna ártereibe és a Mohácsi-szigetre menekültek (Szakály, 1989). 1687 tavaszán tovább erősödtek a támadások a somogyi és dél-baranyai települések ellen; az ellenség rendszeressé váló Mohács környéki rekvirálásairól adnak hírt a tudósítások (Vass, 1989). 1687 nyarán már a kiépült mohácsi utánpótlási- és hadiszerbázis, valamint a hadikikötő ellen intéztek támadást az oszmán csapatok. Az új nyári hadjárat idején többnyire az utánpótlást szállító konvojokat és a takarmányozással megbízott egységeket támadták rendszerint könnyűlovas csoportok. A kialakult háborús viszonyokat jól példázza Bádeni Lajos császári tábornagy jelentése, aki 1687. július elején, – vagyis a Harsány-hegyi csata előtt bő egy hónappal – a következő üzenetet küldi az Udvari Haditanács elnökének: *„A Drávától Mohácsig elterülő vidéken megállás nélkül folynak a harcok, amelyekben sokszor ezrednyi erők vesznek részt, főleg a felderítők küzdenek egymással, hogy jobb pozíciókat találjanak a maguk fő ereje részére, valamint, lehetőleg minél több hadifoglyot és élelmezőt ejthessenek.”* (Szita, 1993.)

A bádeni őrgrof sorai tökéletesen foglalják össze a Délkelet-Dunántúl területén zajló hadi eseményeket, egyúttal jól szemléltetik azt a harci potenciált, amelynek régészeti lenyomatáról méltatlanul kevés szó esik az 1526-os mohácsi csatatér kutatásának árnyékában.

A hadinaplók, hadi- és diplomáciai jelentések, haditudósítások és magánlevelezések anyagából egyaránt kitűnik, hogy a legjelentősebb küzdelmek a Mohácsi-sík, a Dráva-mellék és a Dravaköz, valamint a Villányi-hegység tágabb előterében zajlottak. A hadmozdulatok a Mohács–Siklós–Old–Valpó–Eszék–Dárda–Baranyavár központi helyekkel jellemezhető térséget érintették a legintenzívebben (Szita, 1993; Polgár, 2020). A csatározások a Mohácsról Pécsre, Siklóstra, Baranyavárra, illetve a drávai átkelők irányába tartó útvonalak mentén lehettek a legaktívabbak (Konkoly, 2025). További támpontot a harcokat és a táborozási helyeket megörökítő hadmérnöki táborrajzok, valamint a hadjáratokat előkészítő katonai felderítő és topográfiai térképek nyújtanak. A hadjáratok útvonalát, táborait, főbb eseményeit pontosan rögzítették, a helyszínen készült térképi ábrázolások gyakran jelentek meg a korabeli sajtóban és egyéb, a háborús időszak hadieseményeit ismertető egykorú kiadványokban (1. ábra).

Lotharingiai Károly 1687-es nyári hadjárata során az Udvari Haditanács döntéseivel összhangban Eszék, majd Belgrád bevételeit jelölte meg elsődleges célként, ám a rendkívüli szárazság és a hadjárat során jelentkező ellátási nehézségek többször módosították a tervezett vonulási irányokat, és a kijelölt stratégiai célokat is befolyásolták. Az utánpótlási vonalak biztosítása miatt a szövetséges csapatok a Dunától sem távolodhattak el túlságosan, ezért a császári és bajor hadsereg július közepén a Drávánál vonta össze erőit. A Dráva jobb és bal parti területein hadműveleteket végző egységeket, majd a Valpó érintésével Eszék felé vonuló szövetséges sereg elővédjét több alkalommal is támadták ellenséges alakulatok (Nagy, 1987). A július 19–20-án megkísérelt eszéki ostrom a francia mintára kiépített erős védművek miatt kudarcot vallott, ezért a szövetséges hadsereg az Old-menti Lajos-erőnél átkelt a Dráván és Siklós közelében

letáborozott. A félbeszakadt eszéki ostrom a védők önbizalmát jelentős mértékben megnövelte; az elvonuló keresztény sereget ellenséges csapatok vették üldözőbe és az utóvédet folyamatosan támadták. A török lovasok a szövetséges seregeket a vonulás és a táborozások során állandó nyomás alatt tartották, a csatározások végigkísérték a dél-baranyai hadjárat útvonalát (Polgár, 2020). Időközben a török főszereg újra felépítette a keresztény szövetségesek által elpusztított drávai hajóhidat, és megkezdte a folyóvízi átkelés előkészületeit. Szulejmán serege alig néhány nap múlva már Dárdánál járt, hadmozdulatai veszélyeztették a mohácsi raktárbázist, a hadikikötőt és a nemrég felépített dunai pontonhidat. Lotharingiai Károly nem engedhette, hogy a nagyvezír Mohács felé vonulhasson, ezért csapataival megindult a Harsány-hegy mellől Mohács irányába. A fővezér nyílt terepen szeretett volna megküzdeni az ellenséggel, ezért a mohácsi bázis védelmi igényét és a Duna-hidak stratégiai előnyét szem előtt tartva az 1526-os mohácsi csata színhelyére csalta őket (Nagy, 1987; Szita, 1989). A Mohácsi-síkra vonuló, majd ott hat napig táborozó keresztény erők lokalizálásának kiemelt szerepe van a későbbi harci cselekmények értelmezésében, ezért a táborhely pontos térbeli azonosítása elengedhetetlen. E tekintetben szerencsés helyzetben vagyunk, hiszen a szövetséges császári és bajor hadsereg táborhelyét a hadinaplókban és a jelentésekben feltüntetett földrajzi indikációk alapján, valamint a hadmérnöki táborrajzok és felderítő térképek segítségével pontosan lokalizálhatjuk (2. ábra). Szakmai viták legfeljebb az egyes források relevanciájában és értelmezésében lehetnek, ám ezek nem befolyásolják az augusztus elején kulmináló fegyveres konfliktusok földrajzi kereteit, melynél a Mohácsi-síkot határoló keleti és nyugati teraszperem meghatározó jelentőségű.

Írott és illusztratív forrásaink párhuzama, illetve egymást kiegészítő adatai alapján megállapítható, hogy július 31 – augusztus 6 között a keresztény csapatok tábora a Vizslaki-rét délnyugati peremén helyezkedett el úgy, hogy az egyes csapattestek helyzete követte a mocsaras öblözet ívét. A katonai tábor északi vége a Törökdomb előteréig húzódott, ám a pozitív domborzati forma a hadmérnöki ábrán már nem látható, mivel az ábrázolás nem terjed odáig. A tábor északról védtelen volt, ezért a fővezér naplóbejegyzése szerint a tábor északi végéhez spanyol tüskéket, vagy ahogy a katonák csak egymás között a torlaszokat nevezték, „fríz lovakat” (chevaux de frise) telepítettek. A táborhely délkeleti végét szintén mocsár zárta, vagyis a Duna mocsaras ártere keleti és délkeleti irányból is természetes védelmet biztosított. A táborhely déli végén egy temető is állt, amely a hadinapló szerint érintkezett a mocsár szélével. Ezen a helyen egy négyzetes alakú épület maradványa is látható a táborrajzon. Ide vezényelte a harcok kezdetén a bajor választófejedelem a tüzérséget és a gyalogság néhány egységét. Tobias von Hasslingen főszállásmester szerint Majs és Baranyavár között egy öreg kolostor mellett táboroztak (Szita, 1987), amelyet megfeleltethetünk a négyzetes alaprajzú objektumnak, amit a rajzoló tető nélküli, ablakos, sík felületen álló, de körbesáncolt romos kőépületként ábrázol. A szakrális épületet, illetve a temetőt több 18-19. századi térképszelvény is jelöli az említett helyen Dályoktól északra. (Szerepel többek között az I. és a II. katonai felmérés térképein, a Duna Mappáció szelvényein és néhány 19. századi kataszteri térképen.) Némely korai ábrázolás meglehetősen hasonló formában, négyzetes alapfalú építményként jeleníti meg az egykori templom, vagy kolostor maradványát (lásd Kneidinger, 1769-es mezőgazdasági térképein). A táborrajzon feltüntetésre került az Eszéket Moháccsal összekötő főútvonal, vagyis a Duna partját követő Buda-Eszék hadiút nyomvonala, amelynek futásiránya, valamint a pleisztocén teraszperemmel bezárt szöge megerősíti, hogy a táborhely a Vizslaki-rét peremének délnyugati ívére támaszkodott. Mivel az út nyomvonala délről – geometriai érintő mintájára – éppen közeledik a Vizslaki-rét félköríves pereméhez és nem távolodik tőle, az ártér peremén álló, egyszersmind a hadiúttal érintkező Törökdombnak a tábor északi végén, vagy annak közelében kellett elhelyezkednie. Erre utalhatott Giovanni F. C. Careri császári önkéntes a visszafoglaló háború eseményeit részletező, 1689-ben Nápolyban megjelent beszámolójában, amikor az elhagyott szövetséges tábor helyszínét a Törökdombon álló famecsetből lett kápolnához kötötte (Careri, 2002). A hadmérnöki táborrajzon további két kisebb, de fontos részlet található, amely a táborhely lokalizációját

segíti. A tábor előtt egy meanderező, elmocsarasodott folyómeder részlete látható, amely a síkság felől a mocsár irányába tart. Földrajzi elhelyezkedése, jellegzetes kanyarulatai és futásiránya alapján jól megfeleltethető a Borza-pataknak, amely valamelyest természetes védelmet is nyújthatott a táborozó seregnek. A korabeli forrásokból tudjuk, hogy 1687 nyara meglehetősen száraz volt, gyakran csak ásott kutak segítségével tudták kielégíteni a sereg és az állatállomány vízigényét. Ez magyarázattal szolgálhat arra, hogy miért csak a patak alsó, nyílt vízfelület nélküli, elmocsarasodó, növényzettel benőtt szakasza került ábrázolásra. A Borza medre védhette, ugyanakkor le is szűkítette a táborozásra alkalmas helyszín területét, így a táborozó hadsereg lehetőségei horizontális irányban korlátozottak voltak; be voltak szorítva a patak medre és a Duna ártere közé. Részint ez lehet az oka a tábor elnyúlt alakjának, amely több mint 3 km hosszú ívet alkotott az ártér peremén. Az olasz nyelvű térképrajzoló precíz munkáját dicséri, hogy a bajor választófejedelem sátrát egy olyan enyhén homorú szakaszon helyezi el a teraszperem domború félkörívén, amely még a mai műholdképeken is felismerhető. A fővezér naplóbejegyzése szerint azonban nem csak a tábor mögött helyezkedett el mocsár, hanem a tábor „bal oldalánál” is (Tóth, 2017). A térség természetföldrajzi viszonyait figyelembe véve ez csak úgy lehetséges, ha a tábor területe lenyúlik csaknem Dályok északi előteréig, ahol a Vizslaki-rét árterének egyik kisebb, enyhén visszahajló öblözete található. A Borza-patak ezen a részen torokkollott hajdan a Duna mocsaras árterébe. A mocsár peremének kisebb, ívesen visszahajló öblözete természetföldrajzi határát adta a tábor délkeleti végének, melynek egy rövid szakasza a hadmérnöki táborrajzon is azonosítható: éppen a hadinapló által említett bal oldalon tűnik fel (2. ábra). A táborrajz délnyugati tájolását figyelembe véve a forrásokban említett és térben is ábrázolt földrajzi indikációk jól értelmezhetők, s egymást kiegészítve alkalmasak a földrajzi környezethez alkalmazkodott tábor pontos helyének meghatározására. A bajor választófejedelem szerint Mohácstól 1, Baranyavártól 1,5-2 órányira ütötték fel a nagy mocsár mellett a keresztény tábornok, így annak földrajzi elhelyezkedése a távolságadatok tekintetében is helytálló (Szita, 1987). Újabb terepi-régészeti vizsgálatok előzetes eredményei a táborhely lokalizációját ugyancsak megerősíthetik (Bertók Gábor, 2024, szóbeli közlés).

Hajnali akció a szerencse mezején

A csatározások legintenzívebb szakasza a Mohácsi-síkon teljesedett ki, amikor a Vizslaki-rét peremén táborozó szövetséges csapatok és a Baranyavár térségében táborozó török főszereg a legtöbb hadinapló, jelentés és tudósítás szerint csupán az említett másfél, vagy legfeljebb kétórányi távolságra voltak egymástól (Szita, 1987). A török vezérek tisztában voltak a keresztény szövetségesek technikai és taktikai fölényével, ezért a frontális összecsapás felvállalása helyett inkább kisebb, de szűnni nem akaró csetepatékkal fárasztották és gyengítették a bajor és császári egységeket. A forrásokban több ízben említésre kerül a gyakran vakmerő és felelőtlen bajor választófejedelem túszul ejtésének gondolata is, hiszen a „kék király” (II. Miksa Emánuel) elrablásával a fényes porta politikai kedvezményeket csikarhatott volna ki a császári udvartól (Szita, 1987). A nagyvezír fondorlatos tervére már a korabeli haditudósításokban is találunk utalást, amely a későbbi szakirodalomban is rendre feltűnik. Egyes vélemények szerint francia tanácsadóktól származik a túszejtés gondolata, ám ennek hiteltérdemlő igazolásával máig adós a történettudomány (Varga J, 1986). Habár oszmán és keresztény krónikákban egymástól függetlenül is említik a fenti teóriát, könnyen meglehet, hogy csupán utólagos találgatások alapján kibontakozó elméletet próbál a császári propaganda egy előre megtervezett taktikai műveletként beállítani (Tóth Ferenc, 2025, szóbeli közlés). Kétségtelen azonban, hogy a II. Miksa Emánuel fogságba ejtésének elméletét több „gyanús körülmény” is támogatja, amelyek a későbbiekben említésre kerülnek.

Miután a török hadsereg augusztus elején átkelt a Dráván, a Karasica mocsarai közé vetette magát és a baranyavári erdős részeken letáborozott. E vészjósló, ám a tervezett csata szempontjából biztató hír hallatán Mohács helyőrségét megerősítették és újabb védművek

kerültek kiépítése. A mohácsi sáncot ugyanakkor nem védte tüzérség, ezért továbbra is sebezhető volt (Kuti & Újvári, 1989). Lotharingiai Károly szerint a török hadsereg lassan, megfontoltan haladt előre, tisztes távolságot tartva a keresztény hadaktól, gondosan bekerítve és elsáncolva táborukat. A felderítő akciók és a fegyveres konfrontációk azonban mindennaposak voltak. Az ellenség ugyan sok kárt okozott merész akcióival, de a régóta várt nagy összecsapás továbbra is elmaradt (Szita, 1987, 1989; Nagy, 1987). Augusztus 4-én a fővezér hírt kapott arról, hogy az ellenség néhány ezer lovasa a baranyavári mocsaraktól elindulva, majd a császári tábornoktól megkerülve Mohács felé halad. Ez a hadmozdulat meglehetősen hasonlít az 1526-os taktikai műveletre, amikor Báli és Hüsrev bég serege a felállított magyar harcrendet megkerülve a síkot övező teraszperem takarásában a keresztény tábor felé vonult. A „Mohács környéki dombokon” táborozó, s támadásra kedvező alkalmat kereső 6000 fős lovas egységről egykorú kiadványok is megemlékeznek. Károly Gusztáv a svéd királynak írt levelében szintén megemlíti egy 6000 főre becsült lovas alakulatot, akik felderítési céllal egészen a szövetségesek előőrséig merészkedtek. Más források a keresztény tábornoktól negyedmérföldes távolságban egy magasabb térszint elfoglaló, fák között rejtőzködő ellenséges lovas csoportot említene (Szita, 1987; Nagy, 1987). A török felderítés állandó kontroll alatt tartotta a keresztény sereget, de az egyre sűrűsödő lovas portyák leginkább csak az élelmiszerszállítmányok megszerzésére és hadifoglyok ejtésére irányultak. A császári hadvezetésnek jelentő kémei szerint az oszmán szerencsenap (augusztus 29) előtt az ellenség nem kíván semmilyen nagyobb hadműveletbe fogni (Nagy, 1987). A későbbi harci cselekmények tükrében ez inkább megtévesztő álhír lehetett. Lotharingiai Károly megunva a tétlen várakozást úgy döntött, hogy augusztus 6-án hajnalban tábornokot bont és a Vizslaki-rét peremét elhagyva közvetlenül a mohácsi sánc mellé vonul. Erre elsősorban az utánpótlási gondok enyhítése és a dús fűvű szigeti legelőterületek közelsége miatt került sor. A cél a mohácsi raktárbázisok kiürítése és lerombolása, valamint a szigeti hajóhíd felszedése volt, majd ezt követően a hadsereg a felperzselt föld taktikáját követve Siklóstra és Pécsre indult volna, hogy erősségeiket elővigyázatosságból megsemmisítse (Nagy, 1989).

Augusztus 6-án kora reggel azonban Baranyavár felől hatalmas porfelhő tűnt fel, mintha az egész török hadsereg mozgásba lendült volna. A császári és bajor szövetséges seregek hadvezérei biztosra vették, hogy a török hadsereg masíroz feléjük, ezért a menetkész sereget harcrendbe állították és felkészültek a támadásra. A csatára váró, vonuláshoz készülődő hadsereg már hajnalban a hadjárat során alkalmazott eljárásrend szerint sorakozott fel. Várható ellenséges támadás esetén a rendszerint két vonalba fejlődött hadsereg harci készenlétségben menetelt. Így szükség esetén késedelem nélkül vehették fel a harcot a hirtelen támadó ellenséggel. Ilyenkor a két vonal leállt, és az ellenséggel szembefordulva a gyalogosok azonnal tüzelni tudtak az első vonal első sorából, majd váltottak. A jól kiképzett gyalogos lövész a katonai szakirodalom alapján akár ötször is tudott löni percenként (Nagy, 1987). Forrásaink megemlíti, hogy a harcok kezdetén a fővezér a jobbszárnny lovasságának előrevonásával alakított ki új harcrendet (Szita, 1987). A hajnali akcióban a különböző források szerint 6-8000 fő válogatott szpáhi lovas támadt a táborhelyét éppen elhagyni készülő keresztény seregére. A több kútforrásnál már korábban felbukkanó hasonló létszámadat alapján feltételezhetjük, hogy az előző napokban észlelt, közelben táborozó „felderítő egységek” kezdeményezhették a támadást. A szemtanúk beszámolója szerint az ellenség lovasrohama Baranyavár felől, illetve egyszerre több irányból is érkezett, a lovasság hirtelen lepte el az egész síkságot. Az akció jól láthatóan a keresztény menetszlop végén felsorakozott, II. Miksa Emánuel vezette balszárnny bekerítésére és a főszeregtől való leválasztására irányult. Heves csatározás vette kezdetét, amely több hadszíntéren, több csapatnem részvételével, több mint 6 órán keresztül zajlott. A Lotharingiai Károly vezette jobbszárnny dragonyos- és vértesezredeinek segítségével a balszárnny elleni támadást csekély veszteséggel visszaverték. A menekülő török egységeket egy meredek magaslatig üldözték, ahol további összecsapásokra került sor, sőt a forrásokban még az emelkedő mögötti harcok is megjelennek. A naplóbejegyzések szerint az ellentámadást 5 dragonyos- és két vértesezred hajtott

vége, a csata utolsó fázisában Miksa Emánuel végül az egész első vonalat előre küldte támogatásként. A bajor választófejedelem a gyalogság néhány egységét és a tüzérséget is a balszárny védelmére rendelte. A hadinaplókban azonban nem találunk adatokat arra vonatkozóan, hogy a gyalogság ténylegesen részt vett volna a harcokban, vagy az ágyúkat elsütötték volna. A környező erdőségekben rejtőzködő nagyobb ellenséges erők szerepéről sincs további információnk. Annyi bizonyos, hogy a török lovasság hol egyesülve, hol kisebb csoportokra szakadva a síkon és a környező erdős-bokros részeken még sokáig hadakozott, majd kora délutánra feladta a küzdelmeket és az erdei „szorosokon” keresztül Baranyavár felé távozott. A szövetségesek utolsó egységei csupán késő délután érkeztek Mohácsra, amelyből a küzdelmek intenzitására, térbeli kiterjedésére és a támadók eltökéltségére következtethetünk. A túlerőben lévő és taktikai fölényt felmutató keresztény hadsereg a hadijelentések szerint nagyobb nehézségek nélkül verte vissza a vakmerő és elbizakodott ellenséget (Szita, 1987; Careri, 2002).

A hadműveletek legrészletesebb és legpontosabb leírását Lotharingiai Károly eredeti, Bécsben őrzött, francia és német nyelvű bejegyzéseket tartalmazó hadinaplójában találjuk. A fővezér tradicionálisan 1. szám 3. személyben fogalmazva a következőképpen ismerteti az adott napra vonatkozó főbb hadi eseményeket: *„Amint megindult a sereg, a választófejedelem, aki az előőrsnél volt, figyelmeztette a herceget, hogy nagy török lovascsapat jelent meg a baloldalukon és hogy csatát kezdett, mintha megtámadná őket. A herceg, miután előrement szaporán a táborfőre, a választófejedelem mellé ért, aki megmutatta neki az öt-hatezer török lovas, akik különböző helyekről és az erdei úton, Baranyavár felől érkeztek. Hatalmas por volt látható, mintha egy sereg menetelése lenne, ami elhitette a generálisokkal, hogy az ellenség masíroz ránk, így hát mindenki elfoglalta állását. A herceg a jobbszárnyához fordult, hogy azt megformálja, és rögtön egy csatában találtuk magunkat, a legjobb helyzetben, amit mi választhattunk. Háttal voltunk egy nagy mocsárnak, amely a Dunából jött ki, előttünk egy bozótossal határolt kicsi síkság, ahonnan az ellenség érkezett. Jobb oldalunkat spanyol tüskék zárták el, bal oldalunkat egy mocsár védte, és egy temető, ami érintkezett ezzel a mocsárral, ahova a választófejedelem a gyalogságot és a tüzérséget küldte. Így hát mindenütt képesek voltunk nagy előnnyel harcolni. Amint a herceg észrevette, hogy az ellenség csak a balszárnyon erősíti meg magát, később parancsot adott a második vonalnak, hogy induljon előre a táborfőig. Ezután elindította (a fővezér) az első vonalat, hogy elfoglaltassa vele a síkság teljes szélességét ami előttünk volt, majd tovább a bozótoson túl egészen egy magaslat közeléig, amely mögött néhány ellenséges csapat tartózkodott, akik szembeszálltak velünk.”* (Tóth, 2017.)

Az első részből kiderül, hogy a harcok kezdetben a táborhely közelében folytak és a harcrend nem távolodott el a mocsár peremétől. Erre utal a táborfő feltűnése, amely a hadműveletek során viszonyítási pontként többször előkerül, valamint a Duna árteréhez tartozó nagy mocsár említése, amelynek a fővezér szerint háttal álltak a harcok során. A csata második fázisa az ellenség hasztalan próbálkozásairól és az ellentámadás sikeréről szól. Lotharingiai Károly hadinaplójában így számol be erről: *„A fővezér parancsot adott a Stirheim (Sterheim), Serau és Kisel dragonyosezredeknek, hogy támadják meg az ellenség 1500 lovasát, akik hol egyesülve, hol kisebb csoportokra szakadva hadakoztak. Amint meglátták a dragonyosokat elszakadni a vonaltól, nemcsak az említett harcoló alakulatok fordultak vissza, hanem szinte az egész ellenséges lovasság, amely a csatát kezdeményezte a balszárnyunk előtt. A legjobban előrenyomuló svadronok is ezt tették, a mi embereink pedig üldözőbe vették őket. Közülünk többen talán túl hevesek is voltak, mert egészen a török táborba vezető útig hajtották őket. A törökök ebben a pillanatban megfordultak és üldözőiket kezdték rohamozni. A bajor választófejedelem azonban megsegítette őket Saxe-Läüenburg és Bielke vértesezredével, valamint Savoya ezredének dragonyosaival, majd végül az egész első vonalat előre küldte támogatásként. Az ellenség megunt a csatározást és egységei visszavonultak az erdős-mocsaras részekre, ahonnan érkeztek. Végül felmentünk a magaslatra és láttuk, hogy akikkel hadakoztunk a török lovasságnak csupán egy különítménye volt, és a táboruk még mindig ugyanott áll, ahol eddig.”* (Tóth, 2017.)

Az augusztus 6-án zajlott csatározások első fázisának színhelye tehát a táborhely előtti nyílt síkság, ahonnan a harcok továbbterjedtek a síkot övező erdős-cserjés részekre, majd ezt követően egy magasabb térszín is feltűnik, amerre a szpáhi csapatokat visszaszorították. Ezzel egyidőben került sor a török lovasság terminális visszaverésére, végül a nagyvezír hajnali különítményének elszánt harcosai az emelkedőről az erdős részekre át a táboruk felé menekültek. A fővezér hadinaplójából és Louis Hector Villars ezredes levelezési anyagából kiderül, hogy később már csak kisebb csetepaték voltak a síkon, az utolsó keresztény egységek visszavonulása délután két óra körül történt, a Mohácsi táborba 5 óra felé érkeztek (Szita, 1987). Careri beszámolója szerint a lándzsával és löfegyverekkel felszerelt török-tatár hordákkal való csatározások hajnaltól délig tartottak (Careri, 2002). Mivel a gyalogság, tüzérség, vagy más fegyvernem bevetéséről nincsenek megbízható adataink, a harcokban részt vevő dragonyos- és vértesezredek, illetve a szemtanúk által becsült szpáhi lovasok létszámadatai alapján megközelítőleg 14-15 000 fő vehetett részt a küzdelmekben. A csatározásokban részt vevő dragonyos és vértés alakulatok (tűz)fegyverzetét pisztolyok, karabélyok és keréklakatos muskéták alkották, a szpáhiknak többnyire pisztolyaik voltak (Schürger, 2015; Montecuccoli, 2019). Az 1687. augusztus 6-án zajlott Mohács környéki összecsapásban részt vevő fegyveresek számát tekintve csupán megközelítő becsléssel rendelkezünk. Az egyes csapatnemeknél rendszeresített kézi tűzfegyverek fajtáját és a felszerelt fegyveres által viselt jellemző darabszámát figyelembe véve könnyen kiszámolható, hogy megközelítőleg mintegy 25-30 000 löfegyvert használhattak a felek a harcok során. Az 1526-os mohácsi csatában ellenben 8-10 000 kézi tűzfegyverrel (döntően kanócos, vagy taplólakatos arkebúzokkal) számolnak a kutatók, tehát a síkon 1687 augusztusában legalább háromszor annyi löfegyvert használtak legalább háromszor hosszabb ideig – csak ebben az egy ütközetben. A kora újkori fegyveres konfliktusok régészeti hagyatéka tehát erősen alulreprezentált a térségben.

A harci cselekmények ismertetésénél leggyakrabban feltűnő felszínforma a Mohácsi-síkon említett domb, magaslat, illetve meredek emelkedő, amely a csata egyik kiemelt helyszíneként jelenik meg a hadinaplókban. Mivel más, hasonló méretű és jellegű természetföldrajzi tájélem nincs a Mohácsi-síkon, e bejegyzés nem vonatkozhat másra, mint a Mohácsi teraszos síkságot nyugati irányból félkörívben határoló negyedidőszaki tereplépcsőre. Az írott források és képi ábrázolások alapján nem kétséges, hogy az 1687. augusztus 6-án zajlott mohácsi ütközet helyszíne jelentős átfedést mutat az 1526-os mohácsi csata helyszínével. Számos bejegyzés igazolja, hogy ezzel mindkét fél hadvezetősége tisztában volt az adott korban, és számoltak is vele a hadműveletek megtervezésénél. Néhány 17-18. századi kéziratos térkép is azonos helyszínen jelöli az 1526-os és az 1687-es Mohács környéki harcokat, nem tévesztve össze a közeli Harsány-hegy melletti csatával, amelyet külön dátummal és szimbólummal ábrázolnak. Ez a tudás mára kikopott a szakmai interpretációkból, hiszen a Harsány-hegyi csatát a két helyszín földrajzi közelsége és a csaták közötti párhuzam szimbolikus jelentősége miatt nevezzük második mohácsi csatának, holott a hadműveletek zöme mindkét esetben a Mohácsi-síkhöz kötődik. (Hasonló létszámú lovas hadtest támadta meg a szövetséges hadsereg egységeit augusztus 9-én a mohácsi tábor közelében, illetve másnap, amikor Mohácsról vonultak Siklós felé. Emellett a Harsány-hegyi csatát követő napokban és hetekben is voltak további csatározások a Mohácsi-sík területén, valamint a Duna mentén, illetve Mohács és a Mohácsi-sziget tágabb földrajzi környezetében (Fölker, 1900; Szita, 1987; Careri, 2002). Mindez a csatározások lenyomatát képező hadirégészeti leletek óhatatlan keveredését vonja maga után, hiszen jóval nagyobb eséllyel találhatunk hadileleteket a Mohácsi-síkon a 17. század második feléből, vagy akár a 18. század elejéről, mint 1526-ból. Utóbbi megállapítás különösen a kézi tűzfegyverekhez tartozó lövedékek mennyisége, eloszlása és értelmezése kapcsán érvényes, hiszen a 16. század első felében használatos kanócos vagy taplólakatos puszkák még alárendelt szerepet játszottak a harcokban, karabélyokat és pisztolyokat pedig akkoriban még nem használtak. Különös, hogy az éveken át tartó 17. század végi csatározások, vagy a későbbi kuruc-rác háborúk lenyomatát szinte alig

találjuk a Mohácsi-síkon, de az 1526-os (?) hadileletek már a fémkereső műszeres kutatások kezdetén előkerültek: koncentráltan a síkot övező tereplépcsőnél, Majs előterében (Négyesi, 1994; Bertók, Haramza & Németh, 2020). Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a síkon eddig fellelt lövedékek zöme kiskaliberű (10-14 mm) öntött ólomlövedék, amely pontosan megfeleltethető a 17. században használatos lovassági pisztolyok űrméretének (Schürger, 2015; Montecuccoli, 2019). Mi több, éppen ott kerültek elő a legnagyobb számban, ahol a visszafoglaló háborúk primer forrásai nagyobb lovassági összecsapást említenek. A fő kérdés tehát nem az, hogy a majsai lövedékek vajon lehetnek-e 17. századiak, hanem, hogy eddig milyen bizonyítékok alapján kapcsolták őket az 1526-os mohácsi csatához? A kérdés különösen annak tükrében vetődik fel, hogy a helyszín teljes mértékben ellentmond a „brodaricsi beszámoló” részleteinek, és ma már Földvár településről is biztosan állítható, hogy nem a síkság nyugati peremén, hanem annak keleti felén, a Duna közelében helyezkedett el. Éppen a Majs környéki ólomlövedékek igazolják az 1687-es csatározások egyik fő helyszínét, hiszen a források nem adnak közelebbi támpontot a tereplépcsőnél, de a harcokat reprezentáló hadileletek már igen. Ugyanitt a magaspart dombsági területéről is kerültek begyűjtésre hasonló űrméretű lövedékek, amely további párhuzamot mutat a forrásokban említett, „emelkedő mögötti” térszínen zajló csatározásokkal. A több mint hat órán át tartó hadakozás minden egyes helyszínét természetesen nem azonosíthatjuk, hiszen az egymással küzdő lovas alakulatok nagyobb távolságokra is eljuthattak. A terepi kutatások azonban továbbra is a segítségünkre lehetnek, hiszen máshol is kerülhetnek még elő nagyobb számban kézi tűzfegyver-lövedékek, illetve egyéb hadileletek a Mohácsi-síkon. (Mint ahogy a korábbi évtizedek és évszázadok során is tártak már fel szórványleletként számos történelmi korú öntött ólomlövedékeket a térségben. Lásd a Dráva- és a Duna-menti dél-baranyai régióból, illetve a Villányi-hegység tágabb előteréből begyűjtésre került, hasonló habitust és kaliber-értékeket felmutató kézi tűzfegyver-lövedékek paramétereit (Várady, 1897; Fölker, 1900; Papp, 1961; Kiss, 1978; Maráz, 1993; Négyesi, 1994; Polgár, 2020). A fentiek tükrében végképp cáfolhatók azok a megalapozatlan szakmai megnyilatkozások, melyek a majsai teraszperem tágabb (!) környezetének harcászati érintettségét kizárólag az 1526-os mohácsi csatához kapcsolják más, jelentősebb ütközet hiányára hivatkozva (Bertók, Szabó, Haramza, Szajcsán & Simon, 2020).

A feltárt és begyűjtött hadileletek értékelésénél azonban rendkívül körültekintően kell eljárni, hiszen több tucat Mohács környéki fegyveres konfliktust ismerünk csupán a törökellenes visszafoglaló háborúk időszakából (Konkoly, 2025). Úgy tűnik, ez a potenciális leletbőség leginkább csak gépesített földmunkálatok során manifesztálódik a Mohácsi-síkon, a fémkereső műszeres kutatás önmagában nem vezet átütő eredményre. Jó példa erre a különböző célú (hadászati, vízrendezési) árokásás, vagy a mezőgazdaságban alkalmazott rigolározás, amikor a 70-80 cm-es mélysántás következtében minden régészeti lelet és tárgy másodlagos helyzetbe, ezáltal a felszín közelébe kerül. A majsai leletkoncentráció is ez utóbbinak köszönhető. A Mohácsi-sík területét érintő harci cselekményeken túl ugyanott számos alkalommal katonai táborozás is zajlott, amely a hadirégészeti leletek mennyiségét és térbeli eloszlását jelentős mértékben befolyásolja (Pap, Kitanics, Gyenizse, Szalai & Polgár, 2020). Ezen kívül még azt is számításba kell vennünk, hogy egy csatatér fellelhető és valamilyen módon felhasználható (illetve relikvia céljára felgyűjtött) hadileletei mindig a harcmezőhöz legközelebb eső – később akár nyom nélkül elpusztult – települések területén koncentrálódnak. Utóbbi további torzító tényezőként hat a leletsűrűség eloszlására. A Mohácsi-sík ólomlövedékeinek kérdése tehát túlmutat az 1687 augusztus 6-i lovassági összecsapás lokalizációs igényén és fontos adalékot szolgáltat a napjainkban is meglehetősen élénk, 1526-os mohácsi csatatér kutatásához kapcsolódó vitákhoz.

Árulkodó párhuzamok

Az 1687. augusztus 12-én lezajlott Harsány-hegyi csata kezdeti eseményei figyelemre méltó párhuzamot mutatnak a hat nappal korábbi lovassági összecsapás főbb epizódjaival. Mindkét

fegyveres akció esetén megfigyelhető, hogy a támadást megelőző napon, valamint az éjszaka folyamán sűrűsödtek a felderítő akciók és a kémtevékenységek, valamint gyakoribbá váltak a fegyveres incidensek. Mindkét helyszín hadműveleteit egy jól összehangolt hajnali támadás indította meg, amelyet Miksa Emánuel bajor választófejedelem szerint feltűnően jól öltözött, válogatott harcosokból álló különítmény hajtott végre. A források többsége szerint a Mohácsi-síkon 5-8000 fő, a Harsány-hegy lábánál 6-8000 fő lovas szpáhi támadt a keresztény seregére. Az oszmán harcosok akkor rontottak rá a keresztény hadoszlopra, amikor a táborhely elhagyásához készülődve éppen felsorakoztak a vonuláshoz. A támadás gyors és váratlan volt, egyszerre több irányból érkezett. A lovasok erdős-bokros térszín fedezékéből kezdték meg mindkét helyszínen a támadást, ahol további, nagyobb létszámú csapategységek várakoztak. Az ellenség mindkét helyszínen a menetkész hadoszlop balszárnyát támadta, amely a napi menetparancs értelmében a megszokott módon, a keresztény seregtest hátsó részén vonult. Ez a felállás a haditáborozási szabályok és rendeletek értelmében a táborhely kialakításakor elhelyezkedő csapatok térbeli rendjében is érvényesült. A balszárny Miksa Emánuel parancsnoksága alatt a tábor déli felén, a jobbszárny Lotharingiai Károly vezetésével az északi részén helyezkedett el (2. ábra). Az ellenség szándéka mindkét hadszíntéren ugyanaz volt; a balszárny rohamos bekerítésére és a főszeregtől való leválasztására irányult. A török egységek a rajtaütések során mindkét helyszínen törekedtek magaslati pozíciók elfoglalására, amelynek taktikai előnyét szerették volna jobban kihasználni. Utóbbit azonban egyik hadszíntéren sem tudták sikeresen végrehajtani. A Mohácsi-síkon a balszárny harapófogóba történő szorítását akadályozta, hogy a hadoszlop a Vizslaki-rét mentén kezdte meg a vonulást, szorosan a természeti akadályt jelentő mocsár pereme mellett. A Harsány-hegy lábánál pedig a sűrű bozótos és a Harsány-hegy lankái szabtak morfológiai határt, akadályozva ezzel a tervezett hadműveleteket. Lotharingiai Károly nem tartotta előnyösnek a hegy melletti csatát, ezért a gyors továbbvonulást szorgalmazta még a harcok kezdetén is. Célja a Siklós előtti, nyílt csatára jóval alkalmasabb térszín mielőbbi elérése volt, ezért Miksa Emánuel az összecsapás első fázisában magára maradt (Nagy, 1987; Nagy, 1989; Polgár, 2020). A török tábor kialakítása is hasonló elképzelést tükröz. A jól védhető erdős-mocsaras környezet és a kiépített védművek a baranyavári tábornak sebezhetetlenné tették. Csupán a keresztény sereg Mohácsi-síkról való távozásának hírére merészkedtek elő a nagyvezír seregei a biztos rejtekükből, de akkor sem hagyták el a védelmet nyújtó közeli erdőségeket, s végig fedezékben maradtak. A bajor választófejedelem szerint az egész török hadsereget odaállíthatták a fák közé, akik az első alakulatok mögött felállva bizonyára támogatták volna az előhadat. Az erdőből felszálló hajnali porfelhő mérete alapján mindenesetre erre lehetett következtetni, mert látni később sem lehetett a nagyszámú ellenséget. Tobias von Hasslingen vezérőrnagy szerint a porfelhő két ellenséges menetszlop közeledését jelezte, amely az egész török hadsereg megindulására utalt. A Harsány-hegytől délre, a Villány-Lapáncsa-Harsány-Beremend települések által bezárt négyszög erdős-mocsaras területére telepített török tábornak hasonló védelemmel látták volna el. A fedezéknek használt sáncrendszer kiépítésére a szövetséges seregek azonban nem hagytak elegendő időt (Polgár, 2020). A csata kimenetelét végül ez döntötte el, a félig kész sáncokon átvágató keresztény csapatok váratlan győzelmet arattak. A küzdelmek során Miksa Emánuel is megsérült, de elfogni ezúttal sem sikerült. Ez utóbbi ugyancsak erősítheti a korábban már érintett teóriát, amely a bajor választófejedelem fogságba ejtésére irányult. Szilahtár török krónikás az 1686-1687-es magyarországi hadműveletek leírásánál elsőként utal II. Miksa Emánuel elfogásának tervére. A szövetséges seregeket folytonosan bosszantó csetepatékat rendszerint végvári török katonákból álló csoportok kezdeményezték, akik kiválóan értettek a cselvetéshez. Szilahtár szerint elsődleges feladatuk a meggondolatlan és vakmerő bajor választófejedelem túsul ejtése volt, akiről az a hír járta, hogy testőrsége csekély számú, serege pedig gyengébb a harcedzett császáriaknál. A tervet állítólag a nagyvezír eszelte ki, de katonái végül nem tudták végrehajtani. Lipót császár életrajzírója és krónikása szerint a török vezetéség átszökött bajor katonák kihallgatása során értesült arról, hogy a választófejedelem hadserege

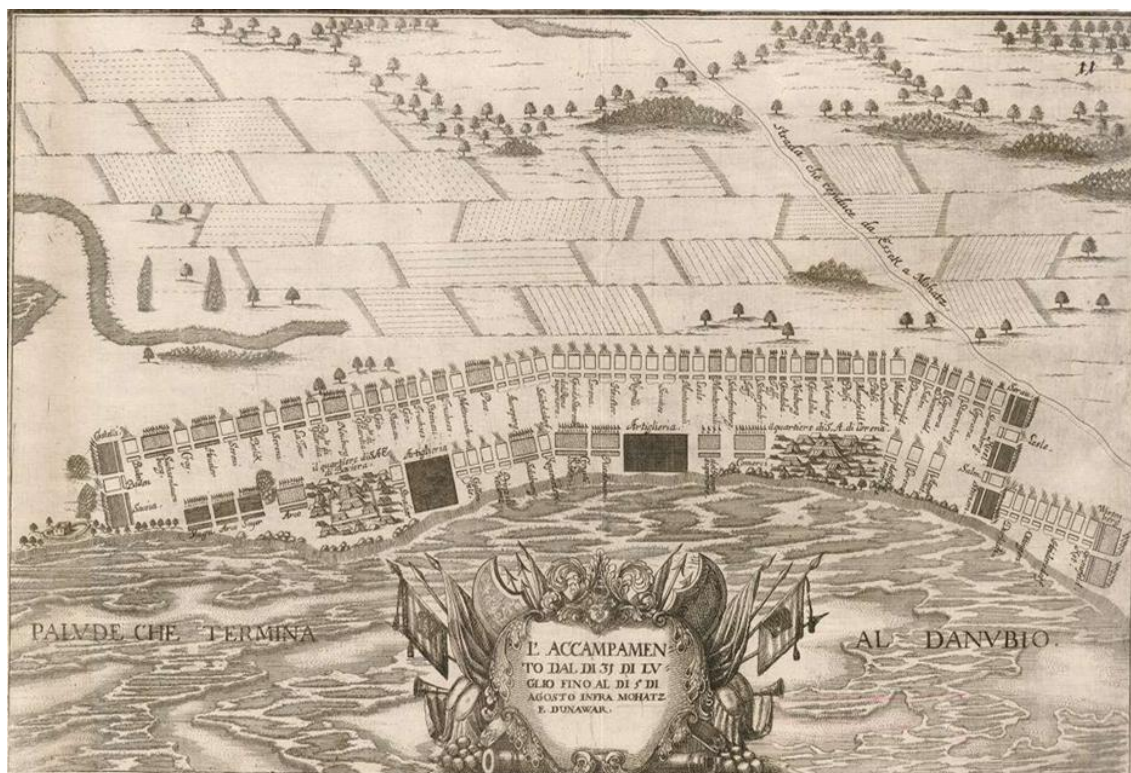
kisebb harcértékű, mint a tapasztalt katonákból álló régi császári egységek. Franz Wagner szerint a törökök a bajorokat halomra akarták gyilkolni, miközben a vezérüket fogságba ejtik. Így a fényes porta zsarolhatta volna a császári udvart. (Nagy, 1987). Mindez magyarázattal szolgálhat arra, hogy hajnalban miért csak a választófejedelem vezette balszárnyat támadták mindkét csatában. Amennyiben a krónikásoknak igazuk van, és a nagyvezír lovas különítménye a Mohácsi-síkon sikerrel jár, a Harsány-hegyi csatára bizonyára már nem került volna sor. A fényes győzelmet hozó második mohácsi csatával azonban nem csak a kedvező békefeltételekkel kecsegtető politikai válságdíj, hanem Buda visszafoglalásának reménye is végleg odaveszett.

1. kép: A keresztény szövetséges hadsereg tervezett útvonala és táborai Mohács térségében

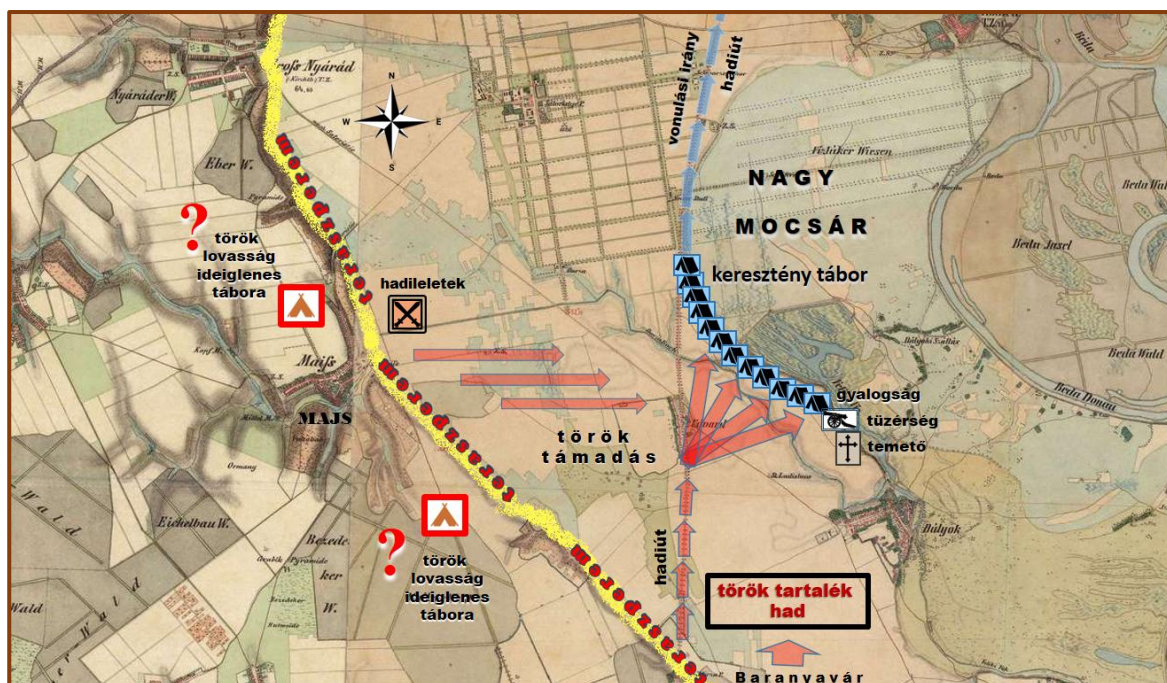
Forrás: Generallandesarchiv Karlsruhe Hfk. Bd. VI Nr. 6

2. kép: A császári és bajor hadsereg táborhelye a Vizslaki-rétnél
1687. július 31 - augusztus 6 között

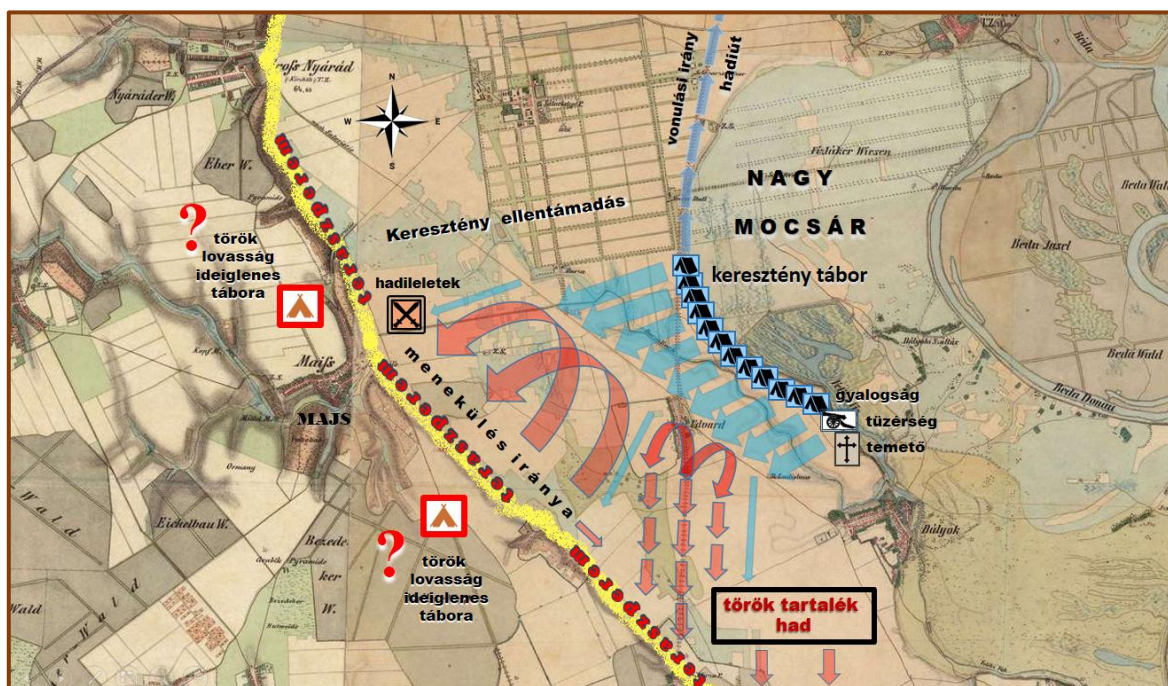
Forrás: HM HIM H III c 182/28

3. kép: A keresztény tábor helyzete és a szpáhi lovasság támadása a Mohácsi-síkon

Forrás: Saját szerkesztés a II. katonai felmérés (1819-1869) alaptérképén

4. kép: A keresztény vértess és dragonyos alakulatok ellentámadásának első fázisa

Forrás: Saját szerkesztés a II. katonai felmérés (1819-1869) alaptérképén

Irodalomjegyzék

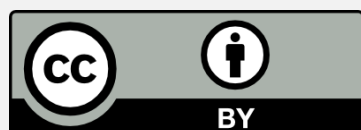
- Bertók, G., Haramza, M., & Németh, B. (2020). Lövedékek egy „mohácsi” csatatérről. In M. Haramza, G. Kovaliczky, G. Bertók, B. Simon, I. Galambos, & A. Türk (Szerk.), *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére* (pp. 121–140). Budapest: Martin Opitz Kiadó – PPKE BTK Régészettudományi Intézet – Janus Pannonius Múzeum.
- Bertók, G., Szabó, M., Haramza, M., Szajcsán, É., & Simon, B. (2020). Mohács 500 csataterkutató program. In M. Haramza, G. Kovaliczky, G. Bertók, B. Simon, I. Galambos, & A. Türk (Szerk.), *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére* (pp. 107–118). Budapest: Martin Opitz Kiadó – PPKE BTK Régészettudományi Intézet – Janus Pannonius Múzeum.
- Careri, G. (2002). Beszámoló a magyarországi hadjáratokról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 115(1), 413.
- Fölker, J. (1900). *Mohács története*. Mohács: Nyomtatott Rosenthal Márk könyvnyomdájában.
- Fölker, J. (1900). *Mohács története*. Mohács: Nyomtatott Rosenthal Márk könyvnyomdájában.
- Kiss, B. (1978). *A mohácsi csata. Legújabb kutatások*. Mohács: szerzői magánkiadás.
- Kiss, B. (1978). *A mohácsi csata. Legújabb kutatások*. Mohács: szerzői magánkiadás.
- Konkoly, S. (2025). A Drávától Mohácsig. A felszabadító háború hadműveletei Dél-Baranyában. In K. Bene & F. Végh (Szerk.), *Dél-Dunántúli Hadtörténetírás. Az MTA PAB Hadtörténeti Munkabizottságának közleményei* (in press). Pécs: MTA PAB HM.
- Konkoly, S. (2025). A Drávától Mohácsig. A felszabadító háború hadműveletei Dél-Baranyában. In K. Bene & F. Végh (Szerk.), *Dél-Dunántúli Hadtörténetírás. Az MTA PAB Hadtörténeti Munkabizottságának közleményei* (II., in press). Pécs: MTA PAB HM.
- Kuti, I., & Újvári, A. (1989). Mohács hadibázisának védelme 1687-ben. In L. Szita (Szerk.), *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688* (pp. 75–96). Pécs: Baranya Megyei Levéltár.
- Maráz, B. (1993). A mohácsi csata régészeti emlékei. In I. Ódor (Szerk.), *Tanulmányok Mohács történetéből* (pp. 49–72). Mohács: Mohácsi Városvédő Egyesület.
- Montecuccoli, R. (2019). *A Magyarországi török háborúkról*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó.
- Nagy, L. (1987). Az 1686–1687. évi hadjárat. In L. Szita (Szerk.), *Budától-Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez* (pp. 13–51, 161–162). Pécs: Baranya Megyei Levéltár.
- Nagy, L. (1989). A nagyharsányi csata. In L. Szita (Szerk.), *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688* (pp. 43–48). Pécs: Baranya Megyei Levéltár.
- Négyesi, L. (1994). A mohácsi csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 107(4), 62–79.
- Pap, N., Kitanics, M., Gyenizse, P., Szalai, G., & Polgár, B. (2020). Sátorhely vagy Majs? Földvár környezeti jellemzői. In N. Pap (Szerk.), *Mordortól Mohácsig. A mohácsi csatátörténeti földrajzi kutatása* (pp. 169–210). Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Papp, L. (1961). A mohácsi csatahely kutatása. In J. Dombay (Szerk.), *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* (pp. 197–252). Pécs: A Janus Pannonius Múzeum kiadása.
- Polgár, B. (2020). *Csata a Harsány-hegynél (1687). Háború, régészet és kulturális örökségvédelem*. Budapest: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum.
- Schürger, A. (2015). *The archaeology of the Battle of Lützen: an examination of 17th century military material culture* (PhD thesis). University of Glasgow, Glasgow.
- Szakály, F. (1989). A felszabadító háborúk történeti helyéről (Ki a felelős a hódoltsági terület pusztulásáért?). In L. Szita (Szerk.), *Előadások és tanulmányok a török elleni*

- visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688* (pp. 23–40). Pécs: Baranya Megyei Levéltár.
- Szita, L. (1987). Egykorú nyomtatványok az 1687. évi hadjáratról és a nagyharsányi győzelemről. In L. Szita (Szerk.), *Budától-Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez* (pp. 399–447). Pécs: Baranya Megyei Levéltár.
- Szita, L. (1987). Levelek az 1687–1688. évi hadjáratról. In L. Szita (Szerk.), *Budától-Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez* (pp. 283–398). Pécs: Baranya Megyei Levéltár.
- Szita, L. (1987). Tobias von Hasslingen báró, vezérőrnagy hadsereg főszállásmester parancskönyve és hadinaplója az 1687. évi hadjáratról. In L. Szita (Szerk.), *Budától-Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez* (p. 201). Pécs: Baranya Megyei Levéltár.
- Szita, L. (1989). Kutatási problémák az 1687. évi hadjárat történetéből. In L. Szita (Szerk.), *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688* (pp. 311–332). Pécs: Baranya Megyei Levéltár.
- Szita, L. (1993). A visszafoglaló háborúk viharában. Mohács a 17. század végén. In I. Ódor (Szerk.), *Tanulmányok Mohács történetéből* (pp. 109–129). Mohács: Mohácsi Városvédő Egyesület.
- Tóth, F. (2017). Le duc Charles V de Lorraine et son temps (1643–1690). In F. Tóth, *Journal des campagnes de duc Charles V de Lorraine* (pp. 434–437). Paris: Honoré Champion.
- Várady, F. (1897). *Baranya múltja és jelenje* (2. kötet). Pécs: Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság.
- Varga, J. J. (1986). *A fogó félhold árnyékában*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Vass, E. (1989). Helyszíni jelentések Baranyából a nagyharsányi csata előzményeiről. In L. Szita (Szerk.), *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688* (pp. 97–104). Pécs: Baranya Megyei Levéltár.
- Vass, E. (1993). Mohács a török hódoltság korában. In I. Ódor (Szerk.), *Tanulmányok Mohács történetéből* (pp. 75–104). Mohács: Mohácsi Városvédő Egyesület.

Konkoly Sándor – PhD hallgató
fiesta@gamma.ttk.pte.hu

Hivatkozz rám! (APA 7th)

Konkoly, S. (2025). A második mohácsi csata főpróbája. In T. Kovács & A. Béres (Szerk.), *Interdiszciplinaritás és párbeszéd – az SZJSZK fennállásának huszadik évfordulója alkalmából* (pp. 171–184). PTE TTK Szentágothai János Protestáns Szakkollégium. DOI: <https://doi.org/10.15170/TTK-SZJSZK-2025a-11>

The Prelude to the Second Battle of Mohács © 2025 by Sándor Konkoly is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International. To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

A szentség védelmező ereje

Egy 14. századi kísértettörténet-gyűjtemény kutatásának lehetőségei

The protective power of holiness
Research possibilities for a 14th century ghost story collection

Papp Regina

Pécsi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Doktori Iskola

ABSZTRACT

This paper is concerned with the manifestations of popular religiosity in a ghost story collection from a Cistercian monastery in Byland, Yorkshire, in the early 15th century. My research explores micro-historical issues, trying to describe social conditions and mentality by examining a specific case or source in detail.

In my case study, the issue under investigation is popular religiosity and the relationship of the medieval English peasantry to religious doctrines. Since the sources of similar research are limited, the analysis of the texts provides an opportunity to examine the medieval imagination and the afterlife, and to explore the appearance and use of magic in ecclesiastical and popular contexts.

A common element in medieval ghost stories is that ghosts harm the living through their various otherworldly abilities, in my presentation I will explore these abilities, the physical atrocities and illnesses they cause, and ways of protection against them. I will analyse the most important apologetic elements in the texts - absolution, forgiveness and the objects of protection - on the basis of their role in the popular imagination, and I will show how the texts reveal new aspects of the use of protective devices, words and gestures.

Keywords: popular religion, medieval, Cistercian, exempla, protection, absolution

Bevezetés

A középkori kísértethistóriákban gyakori elem, hogy a szellemek különböző túlvilági képességeik révén ártanak az élőknek. Tanulmányomban az okozott fizikai atrocitásokat, betegségeket és az ellenük való védekezés lehetőségeit vizsgálom a 15. század elején egy yorkshire-i cisztercita kolostorban, Bylandben íródott kísértettörténeteken keresztül. A szövegekben megjelenő legfontosabb apologetikus elemeket – a feloldozást, a bűnbocsánatot –, illetve a védelmet biztosító tárgyakat elemezem a népi képzeletvilágban játszott szerepük alapján, valamint rámutatok arra is, hogy a szövegek milyen új aspektusait mutatják a védelmező eszközök, gesztusok és szavak használatának

Középkori kísértetek és a bylandi gyűjtemény

Eszmetörténeti szempontból a purgatórium intézményes kereteinek kialakítása kapcsolta össze először a holtak világát az élőkével. Az elképzelés szerint oda kerülnek azoknak a lelkei, akik nem kárhoznak el, de nem is üdvözülhetnek addig, amíg meg nem tisztulnak a bűneiktől (Le Goff, 1990; Simpson, 2003). A halottjaik üdvözüléséért imádkozhattak, misét mondathattak az élők – ahogy erre buzdították is őket az egyháziak. Mindennek azonban nem várt hatása volt, hogy a népi képzelet szerint a halottak is visszajárhattak az élők világába, (Gurevics, 2003) néha azért, hogy sérelmeikért bosszút álljanak, vagy azért, hogy figyelmeztessék az élőket (Duby, 2000). A köztes hely lehetőséget biztosított a két szint közötti „átjárásra”, azáltal, hogy az élők befolyásolhatták a holtak túlvilági sorsát, és a halottaknak is lehetett esélyük arra, hogy hassanak az élőkre. A kommunikáció a két oldal, az élők és a holtak között tehát mindkét részből lehetségessé vált.

A 1274-es II. lyoni zsinat emelte a hivatalos tanítások közé a purgatóriumot, ami után megsokszorozódtak a szellemekről szóló történetek. Az klerikusok tudatosan prédikáltak a purgatóriumi szenvedésről, így akarták bemutatni, hogyan sínylődnek a bűnösök, hogy miért szükségesek a hívőknek még életükben meggyónni és bűnbocsánatot nyerni. A történetek hamar népszerűvé váltak. A halálból való visszatérés gondolata elterjedt és a népi kultúra részévé vált (Hildebrandt, 2016).

Kutatásom forrását a 15. század elején a yorkshire-i cisztercita kolostorban, Bylandban keletkezett kísértettörténetek adják, amelyek egy 12. század végére datálható kódexben maradtak fenn. Két részből áll, az első 143 fólió Cicero és különböző teoretikus szerzők műveit tartalmazza, (anselm-classics) míg a második rész Honorius Augustodunensis *Elucidarium* című művét, melyben enciklopédiaszerűen dolgoz fel teológiai és folklór elemeket, (Violette, 2017) Megtalálhatók továbbá a kódexben Ivo Carnutensis által írt gyónásról és teológiai közhelyekről szóló részletek (Hildebrandt, 2016) és mások teológiai munkái is. Ismert még történet, amelynek a kódex katalógusa adja meg a szinopszist: egy szolga, aki házasságtörésben bűnös, mikor meggyanúsították bűnbánatot tartott és korbácsolta magát, ezáltal a jövőbe látó szellem, aki bizonyította volna a bűnt, elvesztette az emlékezetét (James, 1922). Továbbá egy rövid jegyzetben írtak gyónás különböző fajtáiról (*de triplici genere confessionis*), ez különösen jelentős, lévén ugyanaz a kéz jegyzete le, mint a kísértettörténeteket (Hildebrandt, 2016).

A szövegek műfaja ugyan vitatott, de a legtöbb kutató szerint prédikációkba beemelhető, tanító jellegű történetekkel, úgynevezett példázatokkal (*exempla*) van dolgunk (Hildebrandt, 2016). A szerzetesről, aki a szövegeket lejegyezte semmilyen információval nem rendelkezünk. Mivel a történetekhez nem tartozik előszó, sem befejezés, vagy közbeékelt szöveg, nem valószínű, hogy kérésre vagy megbízásra jegyezte le a szerzője, erről feltehetően tett volna említést. Tehát az író személyére, műveltségére, motivációjára vagy céljaira csak a szövegekből következtethetünk. Egyetlen kivétel a kutatásban Collins, aki azt feltételezi, hogy a történetek megírásával a szerző célja, hogy a rivális apátság, Newburgh fennhatóságát a bűnnel azonosítsa (Simpson, 2003). A történetek szövege alapján vagy a helyi szóbeszédet örökítik meg (*dicitur, referunt, aliqui*), vagy a „régiektől” elbeszéléseit (*veteres, seniores, antiqui*).

A forrás jelentősége a motívumok, elemek, narratívák keveredésében található. A szerző, hol egyértelműen oktatja az olvasóját a kísértetekről alkotott hivatalos egyházi álláspont alapján, hol azt bizonyítja, hogy a nem teljesen egyértelmű hittételek is általános tudásnak számítanak (Simpson, 2003). A pogány skandináv elemek, a folklór, illetve az egyházi tanítás keveredik, helytálló ez esetben Aron Gurevics állítása miszerint „a középkori gondolkodás nem fél az ellentmondásoktól” (Gurevics, 2003).

Élők és holtak Bylandban

Mivel a kísértetekről szóló történetek számának megnövekedése a purgatórium-eszme terjedésével függött össze, az elbeszélések gyakran strukturálisan hasonló felépítésűek. A bylandiek esetében is ez a helyzet, a tizenkettőből kilenc történet többé kevésbé beilleszthető az alábbi szerkezeti vázba: az élő ember találkozik egy halottal, az élő személy keresztet vet, vagy a Szentháromsághoz fordul, hogy elhárítson minden lehetséges kárt, amelyet a jelenés okozhat, majd *konjurálja* a halottat, vagyis, megidézi azt hogy elmondja a nevét, vándorlásának okát és a lehetséges feltételét a feloldozásnak. Ezt követően az élő személy megsegíti a halottat, aki aztán nyugalmat talál (Hildebrandt, 2016).

Tehát a lények alapvető célja a szövegekben, hogy segítséget kérjenek az élőkől. Azt akarják elérni, hogy megszabaduljanak a túlvilági szenvedésüktől. A segítség pedig maga a feloldozás megszerzése a halott számára, aki így mentesül a bűneitől. A szellemek tehát az élőkre vannak utalva, akik, bár szinte minden esetben segítenek rajtuk, félnek is tőlük. A szöveg szinte minden esetben utal erre, némely esetben a találkozások előtt, már a hangoktól is annyira megijednek, hogy egyszerűen elmenekülnek. (III. szöveg: „*Sed illo viso fugerunt omnes exceptis duobus*”, VI. szöveg: „*Et subito predictus magister fugit valde perterritus [fugit]*” anselm-classics) Hasonló hatással vannak a szellemek az állatokra, egy esetben az ökrök majdnem vízbe fulladnak, (IV. szöveg: „*pre timore boues demergerentur.*” anselm-classics) a kutyák ugatnak vagy elbújnak. (III. szöveg: „*deterre ac canes ville sequebantur eum et latrabant magnaliter.*” anselm-classics, VIII. szöveg: „*canis eius latrauit paululum, sed valde timens abscondit se inter tibias eiusdem Willelmi.*” anselm-classics)

A félelem nem alaptalan, ugyanis a holtak különböző módokon képesek ártani az élőknek, akár akarva, akár akaratlanul. A szándékos fizikai atrocitások sok esetben csak az élők figyelmének felkeltésére szolgálnak: akkor történnek amikor a szellemek még nem képesek közvetlenül kommunikálni velük. (III. szöveg anselm-classics, IX. szöveg anselm-classics)

A néphagyomány gyakran tekinti a halottakat tisztátalannak, különböző betegségek vagy rontás hordozóinak, (Herz, 2001) ezesetben nem szándékosan ártanak az élőknek. A bylandi kísértetek esetében két szövegben követi valamilyen betegség a velük való találkozást, és ezeket a szereplők mindkét esetben túléli. (II. szöveg: „*Dictus vero vir infirmabatur per aliquot dies (...) Qui rediens domum per dies aliquot grauiter egrotabat.*” anselm-classics, VI. szöveg: „*Prefatus tamen vir egrotavit et elanguit per multos dies.*” anselm-classics)

Találkozhatunk a szövegekben a félelem olyan konkrét kifejeződéseivel is, mint a *timores nocturnos* (éjszakai félelmek) fogalom, ami a II., a XI. és XII. történetben is megjelenik. Ez a kifejezés a Vulgatában a Zsoltárok könyvében és az Énekek énekében is szerepel, itt embertől és természetfelettől való félelemre is utalhat. (anselm-classics)

A jó példa erre a XI. szöveg, amelyben egy zárándok, miközben éjszaka őrt állt az *éjszakai félelmek* ellen, tanúja lesz az úgynevezett *vad hajszának*, avagy *wild hunt*nak. Ezt sok eltérő névvel illetik a különböző hiedelmekben, magyarul nagy vadászatnak, Harlequin vadászatnak is szokás hívni (Ginzburg, 1966). Ez a halottak körmenete, amit egyes variációkban különböző természetfeletti lényekkel egészítettek ki. A legklasszikusabb esetekben a menetet szemlélő ismerőseit, rokonait látja, néha még kommunikál is velük. A vadászatok, bár nagyon elterjedtek a folklórban, nem ismerjük a konkrét eredetüket. Tacitus Germániájában már megjelentek, de valószínű, hogy maga a hagyomány még régebbi. A középkor végén változott meg a jelentése német hatásra, ekkor jelent meg Harlequin alakja mint a menet vezetője. Rendszerint, ahogy a jelen esetben is, nem a felvonulás a hangsúlyos, csak háttérként szolgál az egyik alak számára, aki a történet főszereplőjévé válik (Ginzburg, 1966). Az egyházi irodalomban is találkozhatunk hasonló toposszal, Orderic Vitalis (1075–1142), *Historia Ecclesiastes* című művében, Walchelin, a bonnevali templom papjának történetét írta le, aki tanúja volt a halottak parádéjának (Schmitt, 1998). A vadászat motívum összekapcsolódott a keresztleletlen gyermekekkel is, utaltak a menet szereplőire úgy is mint keresztleletlenek vagy tisztátalanok (Pócs, 2018).

A középkor képzeletvilágban vannak tehát olyan időpontok vagy akár helyek, ahol a természetfeletti hatalma erősebb, ezért az ezektől való félelem is jellemzőbb. A szellemekkel való találkozás a bylandi történetekben rendszerint ilyen helyeken történik, a szabadban, a település határán kívül, lakatlan helyen, ahol már nem érvényesül az ember szervező munkája, ezek idegennek és vadnak tartott területek (Pócs, 1983). Az időmegjelölések esetében hasonlóképpen megvan az emberek és a halottak ideje, utóbbi a konkrét halálesethez kapcsolódó napokon kívül, a téli napforduló és újév környékére estek a halotti időszakok, de ilyen maga az éjszaka is (Pócs, 1983). Az egyház már a 7. században hivatalos ünneppé tette a Mindenszentek napját (eredetileg május 13.), majd a pogány hagyományban és folklórban már létező halotti időszakra helyezte át (november 1.) (britannica.com).

Védekezés a visszatérő holtakkal szemben

A forrásokban különböző praktikák állnak az élők rendelkezésére, hogy megóvják magukat a fenti ártalmaktól, ezek lehetnek konkrét tárgyak vagy elvontabb rítusok és gesztusok. Ezek használata, úgy tűnik, a mindennapok része, és bár sok esetben önmagukért beszélnek, némely esetben külön instrukció igényel a használatuk. Ezek egy előre meghatározott, szabályszerűen működő hiedelemrendszer részeinek tekinthetők.

Tárgyak

A II. szöveg számos védekező eszközt megjelenít, a főszereplő egy szabó, aki a szellemmel történő első találkozásakor a kardját keresztként feltartva próbál védekezni a kísértettel szemben, a kereszt motívum védő ereje azonban nem elégséges (anselm-classics).

A második találkozásra készülve az élő motívumokat rajzolt a földre, ám nem tudjuk meg, hogy ezeket a szellem, esetleg a papok javaslatára tette, vagy saját elképzelései miatt. A mágikus körök alkalmazása ismert gyakorlat volt a nekromanták körében, ám Richard Kieckhefer középkori rítusokról szóló munkája szerint túlmutat az egyházi alkalmazáson, inkább népi elem, boszorkányoknál is megjelent (Kieckhefer, 1997).

A körbe a szabó ereklyéket és vallási szövegeket rakott, ezeknek védelmező ereje a meghatározó volt a középkori ember számára. A 2–3. században kezdett kialakulni, amikor a keresztény mártírok sírjainál haláluk évfordulóján összegyűltek a korai hívők, hogy megemlékezzenek az elhunytokról. A szentek földi maradványai iránti tiszteletből nőtt ki az ereklyék kultusza. Úgy hitték, hogy a vértanúk szentsége csontjaikban továbbra is megmaradt, és közben tudtak járni az élőkért, ha az ereklyék közelében kérték őket. Mivel a szentek lelke a mennyben, csontjuk a földön volt, a maradványaik sajátos módon összekapcsolták a két világot, akárcsak a purgatórium (Klaniczay, 2014).

Később a nemcsak a szentek testét vagy annak egyes részeit tekintették relikviának és ruházták fel természetfeletti erővel, hanem a velük érintkező tárgyakat, olajat, sír mellől felszedett port is, ezek voltak a másodlagos relikviák (*brandea*). A szent személy és maga a szentség jelen volt ott, ahol az ereklye, így gyakran hordozható ereklyetartók formájában is használták. (Klaniczay, 2014) A szabó által használt tárgyak apotropaikus jellege azt sugallja, hogy ez a rituálé nem a szellem megidézésére szolgált, hanem a saját védelmére, ugyanis legutóbbi találkozásnál súlyosan megsebesült (anselm-classics). Hasonló védelmező körökkel Heiserbach Caesariusnál is találkozhatunk, de nála csak démonoktól védik az élöket (Strange, 1851).

A zárandoklatokkal összefüggésben hasonló, adott esetben akár szöveges jelvény lehetett a 12. századtól népszerű zárandokjelvény. Ezek egyrészt emlékként és bizonyítékként szolgáltak, de volt védelmező szerepük is. Útközben azt mutatta, hogy viselője egyházi védelem alatt áll, emellett, ha a szent helyeken relikviához érintették őket, másodlagos ereklyeként kultikus védelmet is elláttak. Ezeket használták a népi gyógyászatban is a gonosz szellemek ellen, sokszor az ágyba téve azokat (Fedeles, 2015).

Valószínűtlen, hogy egy yorkshire-i szabó valódi relikviák birtokában lett volna, nem elképzelhetetlen azonban, hogy több, korábban ereklyéhez érintett, így másodlagos relikviaként szolgáló zarándokjelvényt tudjon szerezni.

A II. történet során a szellem felszólította az élő, hogy viselje a négy evangélista és a győzelem, vagyis Jézus jelét, ezzel feltehetően arra a talizmánra utalt, amire ezeket írták. Hasonló apotropaikus tárgy a monilia, amelyek – James alapján – olyan ereklyetartók, amit az ember viselhet, feltehetően ékszerként (James, 1922). A „gyógyító szavak” kifejezés a szövegben pedig a betegek gyógyításával és a bűnből való kiűzéssel kapcsolatosak (Skemer, 2006).

A feliratos amulett vagy talizmán a védelmet szolgálta, ez valószínűleg bizonyos szentírási részeket vagy más, a középkori katolikusok számára fontos szavakat tartalmazott. Mint például a *titulum triumphalem*, amely Jézusnak a keresztfőre feszített címére utal. A cím INRI, jelentése: „Názáreti Jézus, a zsidók királya” nagyon gyakori kifejezés a vallási amulettekre és a feliratokra ebben az időben. Lehetséges, hogy a papok adták neki ezeket az amuletteket, mivel mindenképp írástudó kellett a létrehozásukhoz (Skemer, 2006).

A szellem továbbá azt tanácsolja a szabónak, hogy a legjobb feliratos amulettjeit alvaskor a feje alá téve használja betegségének gyógyítására a találkozás után (Skemer, 2006). Ez a második alkalom, hogy egy szöveget valaki feje mellé kell helyezni a maximális hatás érdekében, állítja a Saint Anselm College kutatása, (anselm-classics) az első esetben azonban a feloldozásról, („*absolucionem inscriptam in quadam cedula*”) itt pedig a talizmánról van szó, az előbbiben halott, itt pedig élő személy esetében. Látható azonban, hogy a fizikai közelség is szempont.

Rítusok

Tárgyakon kívül a védelmet szolgálhatták egészen alapvető vagy összetettebb cselekvések, gesztusok és rítusok is. A kézenfekvőbb ezek közül a keresztség és Isten vagy Jézus segítségül hívása, a lények pusztas felszólítása arra, hogy ne ártsanak az élőknek. Kevésbé egyértelmű a fent említett védelmező kör használata, illetve egy nagyon pontosan meghatározott *kővel való mosakodás*. Erről szintén maga a szellem ad leírást, bár a pontos okára és a folyamatra nem derül fény. („*Tu ergo vadas ad torrentem talem et inuenies lapidem latum quem eleues et sub illo lapide capias petram arenaciam. laues eciam totum corpus cum aqua et frica cum petra et sanaberis infra paucos dies.*”) A kő használata valószínűleg a népi kultúra része lehetett, feltehető, hogy a szerző ezt nem a híveknek akarta elmagyarázni, inkább saját maga számára volt ismeretlen. Lehetséges, hogy a szellemmel való találkozás miatti betegség megelőzésére szolgálta az a bizonyos kő, amivel a második találkozáskor a szellem utasítására lemossa magát, ez esetben viszont a rítus nem sikeres, hiszen az élő ismét beteg lett.

Mindezeket túl a közösség alapvető tudásán kívül eső elemek közé tartozhat a mise kérdése is, amellyel kapcsolatban hangsúlyos a részvétel kötelezettsége, ugyanis az megvédi az élőket a szellemmel való találkozástól, akárcsak a szentáldozás vagy magának a prédikációnak a hallgatása vagy olvasása, különös tekintettel János evangéliumának első részére. (Finucane, 1982). Már láthattuk, hogy szöveges talizmánok esetében ezeknek a pusztas közelsége is elég. Érdekes továbbá megfigyelni a fizikai terek védelmező funkcióját, bár a misén való részvétel esetében nem egyértelmű, hogy a hely vagy a hallgatott szent szöveg és az átélt szentség nyújt védelmet (Skemer, 2006).

Bűnbocsánat

Nem általános, sőt csak egyszer jelenik meg a forrásban – szintén a II. történetben – hogy a feloldozáshoz az ezt bizonyító irat is szükséges. (Skemer, 2006). A már elhunytak számára a szeretteik vehették meg ezeket a cédulákat, hogy ezzel lerövidítsék a purgatóriumi büntetést, vagy, hogy megbocsátsák azokat a bűnöket, amelyeket az utolsó gyónásuk után követtek el (Skemer, 2006).

A szöveg szerint a cédulát a halott sírjába, a fej mellé kellett temetni. Fontos azonban, hogy már a purgatórium gondolatának széleskörű elterjedése előtt is létezett hasonló szokás. William of Newburgh műve a *Historia Rerum Anglicarum*, bár Angliában és azon belül Yorkshire-ben született, nem mesze Bylandtól, de a 12. században. A szövegben több kísértet is szerepel, egyikük földi bolyongásának úgy vet véget a helyi püspök, hogy a feloldozó cetlit a halott sírjába, annak mellkasára helyezi (Joynes, 2001).

Elsőként a reconquista, majd az első szentföldi kereszteshadjáratok idején lehetett teljes bűcsút nyerni a résztvevőknek, egy ideig azoknak is, akik pénzzel támogatták a kereszteket. Később ez a gondolat kapcsolódott össze a zárándoklatokkal, amik előbb a bűnökért járó penitencia részei voltak, majd ebből kiindulva az egyes zárándokhelyek bűcsüengedélyeket kaptak, így nyerték el a bűcsút (indulgentia) a zárándokok is. A 12–13. században még kevés város rendelkezett bűcsüengedéllyel, az 1300-as római szent évtől kezdődően azonban megsokszorozódott ezek száma (Fedeles, 2015).

A feloldozó cetli egyértelmű analógiát mutat a bűcsülevelekkel (*litterae confessionales*), vagy közismertebb nevükön a bűcsúcédulákkal. Ezeket, ahogy feljebb utaltam rá, el lehetett nyerni zárándoklattal vagy az egyház javára tett adományokkal, például templomépítéssel és kereszteshadjárat támogatásával, a középkor végére pedig szinte minden nagyobb városban meg lehetett vásárolni (Fedeles, 2015).

A bűcsúcédulákkal nyert bűnbocsánat lehetett teljes (*remissione plenaria*) vagy részleges vagyis legalább részben vagy egészen eltörölthette a purgatóriumi büntetést, és szükséges volt hozzá a kegyelmi állapot (gyónás elvégzése és bűnbánat) (Fedeles, 2015). Összehasonlítva a szövegekben megjelenő feloldozással, kiemelhető, hogy bár a halottak nem tudnak gyónni, de majdnem minden szövegben – többé kevésbé – egyértelmű jelét adják annak, hogy megbánták a bűneiket.

Kétségtelen tehát, hogy a 14. században Yorkban már állíthattak ki ehhez hasonló feloldozást, még akkor is, ha a halott nyilván nem teljesíthette zárándoklatot. Megfontolandó azonban, hogy a 12. századi Yorkshire-ben, amikor még csak keresztes háborúval lehet ezt elérni, vajon ugyanezt a feloldozást adták-e.

Véleményem szerint a 12. században már általános tudásnak számíthatott, hogy a halottak elégetett teste nem támadhat fel az utolsó ítéletkor, ezért a visszatérő halottakkal való bánásmód kapcsán addig megszokott intézkedésen – ami már csak azért is kerülendő, mert pogány hagyományra nyúlt vissza – változtatni kellett. Összekapcsolódott ez a folyamat a purgatóriumi büntetés eltörlésére szolgáló korabeli „bűcsúcédulák” elterjedésével, és a visszajárok holtak esetében is a túlvilági vezeklés megszüntetése jelentette a lélek megnyugvását.

A visszatérő halottak elleni védekezéshez kapcsolódó rítusok egy része már a haldoklás alatt is megjelent, ereklyéket használtak egyrészt a gonosz elriasztására másrészt a haldokló hitének megerősítésére. Szent környezetet teremtettek, ami segítette a haldoklót, hogy a legjobb állapotban érkezzon a túlvilágra, a legfontosabb rítus pedig a bűnbocsánat és feloldozás (Edwards, 2015).

A forrás utal egyéb módokra, amikkel el lehet üzni visszatérő lelkeket, de ezekkel a jegyző maga nem ért egyet. A IV. szövegben a halottat exhumálják és maradványait a folyóba dobják, az pedig író Isten kegyelmét kéri a lélek számára. („*dicitur quod abbas et conuentus fecerunt corpus eius effodi de tumulo cum cista sua et coegerunt Rogerum Wayneman cariare illum vsque ad Gormyr[e] et dum iactaret predictam cistam in aquam fer[e] pre timore boues demergerentur.*”) A VIII. szövegben elég, ha az élő felszólítja a lényt, hogy menjen el, de az író itt is kiemeli, hogy nagyon vágyott a feloldozásra. („*Ex quo colligitur quod fuit spiritus desiderans magnaliter coniurari et efficaciter adiuuari.*”) Kivételes a XII. szöveg, amiben a kísértő szellemet egy másik helyre üzik el, („*Tandem coniurata fuit ad alterum locum propter timorem nocturnum et terrorem gentis ville.*”) további sorsa kétséges, ugyanis azzal fenyegeti meg a bátyját, hogy ha az nem segít neki, halála után átveszi a helyét és örökké kóborolni fog. („*Iudicet*

deus inter me et te ob quam causam. Scias ergo quia vsque ad mortem tuam minime requiescam. vnde post mortem tuam tu peragrabis loco mei.”)

Konklúzió

A bylandi gyűjteményben a visszatérő halottak elleni védekezés formái spirituális jellegűek és legalább részben a hivatalos dogmarendszeren belül értelmezhetők, erejük pedig a szentséggel való kapcsolatból ered. Közvetett kapcsolatban áll a szentséggel a védelmező kör, ami ugyan a nekromanták eszköze, de a ráírt szavak és ráhelyezett ereklyék miatt mégis ide sorolható. Nehezebb a helyzet a kövel való mosakodás esetén, ez véleményem szerint a szellemtől az előre kerülő bűn lemosására szolgál

A népi képzeletvilágban egyértelmű a védő hatalom isteni eredete, sőt az is, hogy a szentség és általa a védelmező erő fizikai kapcsolaton keresztül átadható. A szentek földi maradványai által csodatévő helyekké váltak a sírjaik, érintkezés folytán ez az erő eljuthat másodlagos ereklyékbe, amulettekbe, talizmánokba, továbbá szentnek tekinthető még a sírhoz közeli föld és így tovább. Mindegyik vizsgált esetben szükségszerű a védelem érdekében a szentséghez való közelség. Egyértelmű a kapcsolat a misén való részvétel, a szentáldozás esetében és hasonlóképpen a szentbeszéd hallgatásakor, de még erőteljesebben megfigyelhető a szent szövegek viselése vagy az ágyba helyezése esetén. Ugyanígy szükséges a fizikai közelség a halott feloldozását elősegítő cetlit esetében, amit a sírjába kell helyezni.

A fizikai közelségen túl a puszta formai kapcsolat is közvetíti a spirituális erőt, tisztán látható ez a keresztség egyértelmű gesztusán kívül a „*kardja keresztje*” kifejezés esetében. A szent keresztnek mint az egyik legalapvetőbb relikviának, olyan mértékű szentséget tulajdonítottak, hogy nemcsak a megszentelt feszületeknek volt védőereje, hanem egy hasonlóan kinéző hétköznapi tárgynak is. Elgondolkodtató, hogy ez a gesztus a jelen esetben vajon azért nem működik-e, mert a puszta hasonlóság nem elég.

A legfontosabb momentum a szövegekben mégis a feloldozás, ami végleg „megszabadítja” az élőket a halott által okozott fenyegetéstől, a halottat pedig a szenvedésétől. A feloldozás rítusa és mise mondatása a lelkéért a klasszikus halotti rítus része, az élő ezt pótolja.

A bűnbocsánat megszerzése tehát a szellem végső célja és az élő leghasznosabb védekező eszköze egyben. Szembeállítható továbbá az élők aktív szerepe a halottak túlvilági boldogulásának elősegítésében a szenteknek tulajdonított közbenjárással. A szentek leginkább a földi maradványaik és a mennybe került lelkük közötti kapcsolat folytán képesek az élők lelki üdvét elősegíteni. Ezzel szemben esetünkben az élők – átlagemberek, munkások, laikusok, sőt sok esetben maguk is bűnösök – azok, akik a halottak lelkének üdvözüléséért tesznek.

A bylandi gyűjteményben a visszatérő halottak elleni védekezés eszközei a földi lét és túlvilág határán állnak. Ezek a földi eszközök – relikviák, amulettek, a feloldozó cédula vagy maga a feloldozás, átvitt értelemben a mise és az evangélium szavai – túlvilági hatalommal telítődtek a szentek vagy az egyházi rítusok által és hatással vannak a földöntúli személyekre is.

Irodalomjegyzék

- Rulman, L., Preble, K. (szerk.) (2014). *Byland abbey ghost stories project*. Letöltés dátuma: 2025. 05. 20. forrás: Byland Abbey ghost stories project: http://www.anselm-classics.com/byland/story_1.html
- Encyclopaedia Britannica, Letöltés dátuma: 2025. 05. 22. forrás: <https://www.britannica.com/topic/Halloween>
- Duby, G. (2000). *A nő a középkorban*. Budapest: Corvina.

- Edwards, K. (2015). How to Deal with the Restless Dead? Discernment of Spirits and the Response to Ghosts in Fifteenth-Century Europe. *COLLeGIUM: Studies across Disciplines in the Humanities and Social Sciences*, (19) 82–99.
- Fedeles T. (2015) „Isten nevében utazunk”. *Zarándokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban*. Pécs: Kronosz.
- Finucane, R. C. (1982) *Appearances of the dead. A cultural history of ghosts*. London: Junction Books.
- Ginzburg, C. (2011). *The Night Battles. Witchcraft and Agrarian Cults in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Abingdon: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203819005>
- Gurevics, A. J. (2003). *Az individuum a középkorban*. Budapest: Atlantisz.
- Hildebrandt, M. (2016). Medieval Ghosts the Stories of the Monk of Byland. In Fleischhack M., Schenkel, E. *Ghosts - or the (Nearly) Invisible. Spectral Phenomena in Literature and the Media* (pp. 13-23.) Frankfurt am Main: Peter Land Edition
- James, M. R. (1922). Twelve Medieval Ghost-Stories. *The English Historical Review*, (37/147.), 413–422. <https://doi.org/10.1093/ehr/XXXVII.CXLVII.413>
- Joynes, A. (2001). *Medieval Ghost Stories. An Anthology of Miracles, Marvels and Prodigies*. Woodbridge: BOYE6 <https://doi.org/10.1515/9781846154928>
- Kieckhefer, R. (1997). *Forbidden Rites. A Necromancer's Manual of the Fifteenth Century*. Philadelphia: The Pennsylvania State University Press
<https://doi.org/10.5325/jj.5233075>
- Klaniczay G. (2014). Az ereklyék kultusza a középkorban - Cult of relics in the Middle Ages. In Bokody P. *Kép és kereszténység Image and Christianity*. (pp.: 46-66) Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság
- Le Goff, J. (1984). *Birth of Purgatory*. Chicago: University of Chicago Press
- Pócs É. (2018). Áldozat, divináció és a halottak. In Pócs É. *Áldozat, divináció, istenítélet. Vallásethnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. (Tanulmányok a transcendensről IX.)* (pp.: 106–128.) Budapest: Balassi Kiadó
- Schmitt, J. (1998). *Ghosts in the Middle Ages. The Living and the Dead in Medieval Society*. Chicago: University of Chicago Press
- Simpson, J. (2003). Repentant Soul or Walking Corpse? Debatable Apparitions in Medieval England. *Folklore*, (114/3) 398–402. <https://doi.org/10.1080/0015587032000145397>
- Skemer, D. C. (2006). *Binding Words. Textual Amulets in the Middle Ages*. Philadelphia: The Pennsylvania State University Press, 2006.
- Violette, S. V. (2017. 4. 17.) *Cultural Belief in the Supernatural from 500 to 1500. Change over Time, Significance, and Dispersion of Ideas from Augustine to Shakespeare*. Letöltés dátuma: 2024. 01. 24., forrás: UNM's Digital Repository: https://digitalrepository.unm.edu/hist_etds/162)

Papp Regina – PhD hallgató

reginapapp1999@gmail.com

ORCID ID: 0009-0002-3632-4392

Hivatkozz rám! (APA 7th)

Papp, R. (2025). A szentség védelmező ereje - Egy 14. századi kísértettörténetgyűjtemény kutatásának lehetőségei. In T. Kovács & A. Béres (Szerk.), *Interdiszciplinaritás és párbeszéd – az SZJSZK fennállásának huszadik évfordulója alkalmából* (pp. 185–193). PTE TTK Szentágothai János Protestáns Szakkollégium. DOI: <https://doi.org/10.15170/TTK-SZJSZK-2025a-12>

The protective power of holiness - Research possibilities for a 14th century ghost story collection © 2025 by Regina Papp is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International. To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Jugoszláviával kapcsolatos háborús propagandahírek és következményei a Rákosi-korszakban (1948 – 1953)

War propaganda about Yugoslavia and its consequences in the Rákosi era
(1948 – 1953)

Remete Adrián

Pécsi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Doktori Iskola

ABSTRACT

The focus of my research - in the period of the Rákosi era (1948-1953), as I define it - is on the rumours and untrue news about the war, more precisely about the Yugoslav war tension or situations, which I analyse primarily through the press. The aim of my research was to look at the nature and content of the (scare) news about Yugoslavia that appeared after the outbreak of the Stalin-Tito conflict in 1948, mainly in the Zala County press, and then to compare it with the national party newspaper, Szabad Nép. Finally, I also researched if there were any consequences of the rumour-mongering, and if so, what they were.

Keywords: rumour, Rákosi era, war, press.

Bevezetés, a téma indoklása, időbeli és térbeli keretek, rémhír fogalma

Még a Történelem BA képzéshez tartozó szakdolgozatom egyik felhasznált szakirodalmában figyeltem fel egy érdekfeszítő témára (SZABÓ, 2009). A mondat, ami kutatásra ösztönzött pedig a következő: „Csávolyon az a rémhír terjedt el, hogy háború készül; Csátalján azt híresztelték, hogy még a május 1-jét sem fogjuk megünnepelni, mert az atombomba elpusztítja Magyarországot; Bátmonostoron az a rémhír járta, hogy aki aláírja a békealáírás ívét, úgy fog járni, mint a kitelepített svábok.” (SZABÓ, 2009). Ez a mondat vezetett el végül arra az elhatározásra, hogy tüzetesebben is utánanézzek: voltak-e még ehhez hasonló rémhírterjesztések a korszakban, ha voltak, mennyire játszottak szerepet a rendszer működtetésében és természetesen az emberek mindennapi életében. Voltak-e ezeknek a rémhíreknek hatásai, és ha igen, azok milyen következményekkel jártak?

Elsősorban ezek a kérdések motiváltak abban, hogy ismét maradjak a Rákosi-korszak vizsgálatánál. Mint az a kutatásom során kiderült, a korszakban megannyi esemény, avagy

háború; háborús feszültség kínált lehetőségeket, melyeket megragadva – az egyszerű emberek-től kezdve egészen a legfelsőbb politikai vezető körökig – terjeszthették rémhíreiket, háborús pánikot előidézve ezzel. A rendszer működéséhez, illetve működtetéséhez ugyanis számottevően hozzájárult az állandó jellegű háborús légkör és feszültség fenntartása, melynek rémképét nem volt túlságosan nehéz egy, - akár két világháborút átélt generáció számára. A rendszer célja ezzel egy külső és belső ellenségkép fenntartása, melytől csak az adott államhatalom képes védelmet nyújtani (SZABÓ, 2009). A Rákosi-korszakban pedig kitüntetett szerepe lett a háborús rémhíreknek. Vagyis, mint ahogy arra a részletesebb kutatásom rávilágított a korszak tanulmányozása ebből a szempontból egy rendkívül tágas és mély világhoz vezetett, melyben számtalan rémhír látott napvilágot, akár napi szinten is. Ennek kutatása pedig abból a szempontból nagyon lényeges, hogy minél részletesebb képet kapjunk egy adott történelmi korszakról, annak mindennapjairól. Hiszen véleményem szerint nemcsak az a fontos, hogy mi volt, hanem az is, hogy milyen volt egy-egy történelmi kor. Ehhez járul hozzá ennek a témának a feltérképezése, mely egykor szerves részét képezte az akkor élt emberek mindennapjainak.

Fontos megjegyezni, hogy a korszakban a rémhírek köre tulajdonképpen két nagyobb csoportra bontható: az egyik, a már említett háborúhoz vagy háborús helyzethez kapcsolódó rémhírek köre, a másik a gazdasági, termelőszövetkezeti és ebből kifolyólag a beszolgáltatásokkal kapcsolatban megjelent rémhírek csoportja, mellyel ezen tanulmány keretein belül nem kívánok foglalkozni, noha nem állítható teljesen, hogy a kettő ne hatott volna egymásra, esetleg ne ötvöződött volna a két fajta rémhír egy-egy rémhírben (példának okáért ilyen és ehhez hasonló jellegű rémhírekre gondolok, mint, hogy: nem érdemes már beadni a beszolgáltatási kötelezettségben előírt terménymennyiséget, hiszen hamarosan úgy is jön a háború).

A téma sokszínűségéből, valamint tágan értelmezhető adottságaiból kiindulva a dolgozatom témája, időbeli, valamint térbeli keretei is a következőkre szűkültek le. Ezen dolgozatban a jugoszláv helyzet kapcsán kibontakozó háborús rémhírekkel és következményeikkel kívánok foglalkozni. Ugyanis a korszakban a Sztálin-Tito ellentét egyenesen háborús feszültséget idézett elő, amely mintegy alapjaiban is meghatározta a Rákosi-korszak mindennapjait: ennek révén a vizsgálódásom leginkább a jugoszláv helyzettel kapcsolatos rémhírekre és az annak nyomán kialakult háborús pánikra terjed ki.

A téma időbeli kereteit is tulajdonképpen a jugoszláv helyzettel szorosan összefüggő események adták. Bár a tanulmány címében a Rákosi-korszak jelölés van feltüntetve, a kutatás során a vizsgálódás időbeli keretei leszűkültek. Hiszen kézenfekvő volt, hogy a témát a következő évszámok mentén kutassam: a korszakban szárnyra kapó rémhírek tanulmányozását az 1948-as évvel kezdtem, hiszen ez év folyamán romlott meg jelentős mértékben a viszony Jugoszlávia és a Szovjetunió között, ezzel együtt pedig a többi kommunista berendezkedésű országgal is egyetemben és indult el az a folyamat, mely során Jugoszláviát teljesen kirekesztették a keleti tömb „tagsága” közül. A vizsgálódásom másik, lezáró végpontja pedig az 1953-as év lett, mely több szempontból is szintén kézenfekvő volt. Ugyanis ebben az évben halt meg Sztálin, melynek révén nemcsak a Szovjetunióban indult el az úgynevezett „desztalinizációs” folyamat, hanem Magyarországon is, mely valamelyest egy „szabadabb” légkört eredményezett a sajtóban is a Nagy Imre-féle új-szakasz politikájának köszönhetően.

A kutatás térbeli kereteit tekintve megkerülhetetlen, hogy beemeljem: vizsgálódásom alapja a korabeli sajtó (pontosabban pártlapok) elemzése volt. Mert bár a rémhírek többféleképpen is terjedtek a korszakban (pl.: sajtóról-szájra, rádió, filmhíradó), a legtöbbet mégis az egyes sajtótermékek részletesebb tanulmányozásából lehetett „kinyerni”. Ez persze nem azt jelenti, hogy más, egyéb forrásokat nem használtam fel, mint például a pártnak írt jelentések vagy éppen a karikatúrák, de kutatásom hangsúlya elsősorban a sajtó tüzetesebb vizsgálatára terjedt ki. Ebből adódóan kiválasztottam Zala megye rémhíreinek a górcső alá vételét, erre pedig legalkalmasabb sajtóterméknek pedig a Zala című lap bizonyult (fontos megjegyezni, hogy más lehetőség nem is volt, merthogy a korszakban egy, központi lap működött, ez pedig nem volt

Remete, Adrián: Jugoszláviával kapcsolatos háborús propagandahírek és következményei a Rákosi-korszakban (1948 – 1953)

más, mint a megye központi pártlapja, a Zala). A választásomhoz az is hozzátett, hogy Zala megye a korban határos volt Jugoszláviával, ennek révén pedig feltételezhető, hogy még az országosnál is jóval nagyobb hangsúllyal esett a latba a lapban írt rémhírterjesztések „fontossága” Jugoszláviával kapcsolatban, szemben egy olyan megyével, ami nem a határ mellett helyezkedett el.

Ugyanakkor szakmai beszélgetések során felmerült az az igény is, hogy érdemes lenne összehasonlítani egy megyei lapot egy országos szintű pártlappal és összevetni, hogy melyikben milyen jellegű (rém)hírek jelentek meg a vizsgált témákkal kapcsolatban. Így esett a választásom a Szabad Nép nevű kommunista pártlapra, mely az egyik legjelentősebb és legfontosabb sajtótermék volt a Rákosi-korszakban, lévén, hogy az MDP (Magyar Dolgozók Pártja) központi lapja volt. Hangsúlyozni kívánom, hogy a dolgozat gerincét tehát a Zala című lap tanulmányozása adja, viszont valóban érdemes volt e témát egy másik sajtóorgánumban is röviden áttekinteni, felfedezni a hasonlóságokat és különbségeket, melyről aztán fontos tanulságokat tudtam leszűrni. Erről a későbbiek folyamán részletesen is írok.

Áttérve a rémhírterjesztések következményeinek vizsgálatára szintén fontos megemlíteni, mi indokolta, hogy a következményeket is beemleljem elemzésem tárgyába. Úgy gondolom, hogy nem lenne értelme írni a háborús rémhírterjesztésekről a következményeik nélkül, mint ahogyan azokról sem lenne értelme szólni, ha nem ismerjük azok előzményeit, azaz magukat a rémhíreket. Nem gondolnánk, de sok ismert és kevésbé ismert történelmi eseménynek volt – a politikai irányvonalnak megfelelően – (háborús) rémhír előzménye, vagy azzal összefüggése. Másképp fogalmazva sok történelmi esemény kiindulópontja volt egy-egy háborús rémhír, mely aztán a legkülönbözőbb következményekhez vezetett.

Végül kulcsfontosságúnak tartom, hogy már itt a tanulmány elején tisztázzam, mit is értek pontosan háborús rémhír szókapcsolat alatt. Az Arcanum oldalán található megfogalmazás szerint a rémhír a következő: *„valótlan, kitalált, ill. valamely kisebb jelentőségű tényt ijesztővé nagyító s rendszerint ellenséges céllal terjesztett, a köz nyugalma zavaró, rémületet keltő, az ország gazdasági vagy külpolitikai érdekeit veszélyeztető megtévesztő hír, híresztelés”*. Ha pedig a jelenleg is hatályos törvényi kereteket tekintjük minden olyan hír rémhírnek számít, amely: *„közveszély színhelyén nagy nyilvánosság előtt olyan valótlan tény vagy való tény oly módon elferdítve állít vagy híresztel, amely a közveszély színhelyén alkalmas az emberek nagyobb csoportjában zavar vagy nyugtalanság keltésére”* (2012-es Btk. 337. § Rémhírterjesztés.), s még három év börtönbüntetés is járhat érte.

Elsődlegesen tehát azokat a híreket vettem számításba, amelyekben szerepelt maga a rémhír szó, avagy háborús rémhír és tartalmát tekintve is leginkább háborúval, egy eljövendő háború, annak rémhíréről számolt be. Nem egy ilyen (rém)hír szólt egy könnyen „kiszélesedő”, „eszkálálódó” háborúról, melyért legtöbbször az USA vagy az „imperialista Nyugat” volt a felelős a korabeli sajtó interpretációjában. Végso soron minden olyan (rém)hír érdekelt, ami háborúhoz, fasiszta elnyomáshoz vezetett volna, vagy éppen a béke és a demokratikus államrend felbomlásának „veszélyével” figyelmeztetett, minden olyan hír, amely valótlannak, megalapozatlannak bizonyult. Érdemes még ezzel kapcsolatban Koltay András tanulmányát is tüzetesebben szemügyre venni, mely munkám egyik kiindulópontja lett a rémhír fogalma terén (KOLTAY, 2020).

Jugoszlávia (A jugoszláv helyzet körülménye)

„A Tájékoztató Iroda megállapítja, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt vezetőségének az utóbbi időben a kül- és a belpolitika alapvető kérdéseiben helytelen az irányvonala, eltér a marxizmus-leninizmustól” (SZABAD NÉP, 1948.06.29.). Eme sorokkal tájékoztatta elsőként a Szabad Nép a magyar olvasóit, hogy Jugoszlávia „eltért” a kijelölt marxista-leninista útról, vagy sokkal inkább a Sztálin által kiszabott úttól, mely a kommunizmus megvalósulásához vezet. E sorok – amelyeket az MDP Politikai Bizottságának egyértelmű utasítására, valamint Horváth Márton

és Révai József szempontjai szerint közölt a sajtó (HU_MNL_OL_M-KS_276. F. 53. cs. 1. ő. E.) – aztán előrevetítették a magyar-jugoszláv baráti viszony gyökeres megváltozását is. De mégis hogyan és miképpen fajult odáig a helyzet, hogy a kezdeti jószomszédi kapcsolatból egy hosszú éveken át tartó ellenségeskedés vette kezdetét, mely az egész keleti blokkot érintette? A két ország ágas-bogas története meglehetősen zavaros, különösen, ami az 1948-1953-as időket illeti. A helyzet megértéséhez célszerű az 1945-ös évnél felvenni a fonalat. A második világháborút követően a két ország – Szovjetunió és Jugoszlávia – viszonya a hidegháború korszakában végig hullámzó volt. Bár az utóbbi javarészt valóban saját maga hadseregének köszönhető, hogy országa felszabadult a náci uralom alól, azonban ez csak részben igaz, hiszen a Szovjetunió segítségével Jugoszlávia sem szabadíthatta volna fel magát. Ezt a tényt még a jelentős jugoszláv központi pártlap, nevezetesen a „Borba” is megjegyezte egyik írásában: „*Európa egyetlen népe, tehát Jugoszlávia népei sem szabadulhattak volna fel a szovjet hadsereg nélkül*” (SIPOS, 1992). A korszak kezdetén tehát a két ország kapcsolata kedvező volt, Jugoszláviának pedig érdeke volt, hogy tervei megvalósításában egy erős ország nyújtson támogató kezet. A kezdeti jó viszonyt mi sem bizonyítja jobban, mintsem az, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) maga is aktívan részt vett például a Kominform megalapításában vagy éppen az, hogy 1947-ben elsőként utasították el a Marshall-segélyt. Mi több, Belgrád vélekedése a világpolitikát tekintve a következő volt: „*aki nem Moszkvára orientálódik, az nem orientálódik a nemzetközi haladás felé*” (SIPOS, 1992). A két ország szoros viszonyát az is jelezte, hogy Jugoszlávia ekkor még erőteljesen szorgalmazta és támogatta is, az egyre inkább meghatározó szovjet politikát a térségben. Moszkva mindezt azzal „viszonozta”, hogy politikájában szintén döntő és jelentős szerepet szánt Jugoszláviának, Tito megkérdőjelezhetetlen vezetésével (RIPP, 1998).

A változások akkor következtek be, amikor Tito és Sztálin egymástól eltérő balkáni elképzelései a felszínre kerültek. Ugyan formailag Jugoszlávia elismerte a Szovjetunió „főségét”, ez azonban korántsem jelentett teljes érdeazonosulást a szovjet érdekekkel. 1948-ra a szovjet vezetés már elvárta, hogy a keleti tömb országai – így Jugoszlávia is – teljes mértékben a szovjet befolyásnak rendelje alá magát, mely a gyakorlatban azt jelentette, hogy a szovjetek kivétel nélkül beleszólást kaptak az adott ország belügyeinek és külügyeinek rendezésében (utóbbi szempontjából a Szovjetunióval való kapcsolat volt nagyon fontos), teljes adatszolgáltatást, ami a titkosszolgálatokat érintette, illetve a teljes gazdasági, katonai és vitás kérdések rendezésének elsődleges jogát is (SIPOS, 1992).

Tulajdonképpen ezt felülbírálván jutott el odáig a jugoszláv vezetés, hogy megtagadva a szovjetek vezető szerepét a térségben a jugoszláv érdekeket és elképzeléseket helyezték előtérbe (VUKMAN, 2021). Vagyis a konfliktus fő forrása a Balkán térsége lett, mely egyszerre került Jugoszlávia és a Szovjetunió érdekszférájába, más-más jövőbeli elképzelésekkel. Ez játszott szerepet abban, hogy Jugoszlávia külön vámuniós szövetséget kötött Bulgáriával (BÍRÓ, 2012), nem mellesleg föderációs terveket is szőttek egymással, mely aztán végérvényesen megpecsételte az ország sorsát. Ezzel szemben Sztálin és a szovjet vezetés ezt az ország „túlragaszkodott” hatalmi ambíciójának ítélte (RIPP, 1998).

Ennek okán élesedett ki aztán a Sztálin-Tito személyes ellentét, mely tulajdonképpen nem a két vezető hasonló személyiségéből vagy a kommunizmus építésének az eltérő elképzeléseiből eredt, hanem a Balkán ügye kapcsán robbant ki (BÍRÓ, 2012). Önmagában nem is a jugoszláv-bolgár konföderáció gondolatával volt Sztálinnak problémája – ezt még maga is helyénvalónak tartotta – hanem hogy ezt előzőleg nem a szovjet vezetés hagyta jóvá²⁹ (BÍRÓ, 2012). Végül soron tehát az válhatta ki a konfliktust, hogy ekkor Moszkva a hidegháborús idők előrehaladtával egy teljesen zárt nemzetközi rendszert kívánt létrehozni, melyben minden

²⁹Megjegyzés: Ennek ellentmond Bíró László által írt recenzió, melyben a szerző pont arról ír, hogy Sztálin a végletekig ellenezte a jugoszláv-bolgár föderalista tervet, mely egy új állam megalakulásához vezetne.

Remete, Adrián: Jugoszláviával kapcsolatos háborús propagandahírek és következményei a Rákosi-korszakban (1948 – 1953)

különutas politikát felszámoltak. Ugyanakkor a sztálini vezetés nem tűrte, hogy rajta kívül egy másik jelentős hatalmi központ (Jugoszlávia) is befolyással bírjon a térségre, még ha az csak részleges is, és egyfajta ellensúlyt képezzen a szovjet érdekekkel.

Ez vezetett el ahhoz, hogy Jugoszlávia és a Szovjetunió szembe került egymással, mely végleges szakítást eredményezett – már, ami Sztálin időszakát illeti. Ennek nyomán a Tájékoztató Iroda 1948-as júniusi bukaresti gyűlése egy, a fentebb már idézett közleményben ítélte el Jugoszláviát, annak politikáját. Nem volt kérdés továbbá az sem, hogy a szakítás és szembefordulás a többi, keleti blokk országaira nézve, így Magyarországra is érvényes volt (ORGOVÁNYI, 2001).

Áttérve Magyarország és Jugoszlávia a korszakban végletes viszonyára, itt is érdemes az 1945-ös évvel kezdeni. Fontos kiemelni, hogy a második világháború után nem két egyenlő fél veszi fel egymással a kapcsolatot. Míg Jugoszlávia győztes hatalomként kerül ki a háborúból, addig Magyarország a vesztesek oldalán fejezi be azt, mely aztán lényeges különbség lesz a későbbiekre nézve is. 1945 után a legtöbb magyarországi párt keresi a kitörési lehetőségeket a nemzetközi elszigeteltségből, így elsősorban az MKP (Magyar Kommunista Párt, a későbbiekben a Magyar Dolgozók Pártja, vagyis az MDP) vette fel a kapcsolatot Jugoszláviával (VUKMAN, 2021). A prosperáló kapcsolatok és együttműködés kialakításában viszont mindkét fél érdekelt volt, tekintve, hogy mindkét ország vezető rétege a saját pozícióinak a megerősödését várta tőle. Vagyis a két ország viszonyáról elmondható, hogy egészen 1948 tavaszáig felívelő volt (VUKMAN, 2021). Ezt mi sem támasztja alá jobban, mint az, hogy a Szovjetunió után Magyarország számára a második helyen kivétel nélkül Jugoszlávia állt külpolitika tekintetében. Még az MDP 1948 júniusi programnyilatkozatában is a második helyen szerepel Jugoszlávia, holott akkor már a feszültség a két ország között kézzel fogható volt (SIPOS, 1992). A két ország erős viszonyát jól mutatja az is, hogy Csehszlovákiával szemben Jugoszlávia nem tervezett a „kollektív háborús bűnösség” elv jegyében erőszakos kitelepítést a magyarokkal szemben, mely abszolút pozitív megítélést jelentett a cseh politikával szemben (RIPP, 1998). 1947 őszén az MDP még sokkal inkább a Belgrádhhoz fűződő viszonyának az elmélyítésén munkálkodott, erre utal az is többek között, hogy a Szabad Népből sorra jelentek meg az országot dicsérő, felmagasztaló cikkek, írások, kiemelték a barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződés megkötésére irányuló tárgyalások egyre reálisabb szándékát is (RIPP, 1998).

1948 tavasza után bővelkedett a feszült eseményekben, míg végül a Tájékoztató Iroda nyilatkozata fordulópontot nem hozott az egész szovjet blokk történetébe. A magyar-jugoszláv kapcsolatok szinte az egyik napról a másikra megromlottak, az addigi baráti hangvételű írások egy csapásra ellenséges hangnemben íródtak tovább, vagy legalábbis számuk radikálisan csökkent (VUKMAN, 2021 & SIPOS, 1998). Ekkor kezdődött el egy óriási mértékű lejárató kampány Jugoszláviával szemben, mely lényegében vizsgálatom tárgyát képezi. E szándék hátterében az a félelem állhatott, hogy a szovjet vezetés felismerte: Tito nimbusza nagymértékben megerősödött, mintegy „második vezér” szerepébe került, mely előrevetítette a jugoszláv térség erejének és szerepének megerősödését is (RIPP, 1998). Ezt követően 1948 tavaszán a szovjet vezetés egy „körlevélben” hívta fel a tagországok figyelmét a Jugoszláviát érintő vádakkal kapcsolatban, mely leginkább a jugoszláv vezetés „hibáit és túlértékelt eredményeit” taglalta. A magyar sajtóban a fokozatosság mellett a Szabad Nép nagy „leleplező cikke” jelentette a végső eltávolodást, mely szintén felsőbb utasításra jelent meg, a Pravda iránymutatásai alapján – olvasható a bizottság jegyzőkönyvében (HU_MNL_OL_M-KS_276. F. 53. CS. 3. Ö. E.). Ebben a Boarovügyet, mintegy igazolásnak tüntették fel a Tájékoztató Iroda figyelmeztetésére vonatkozóan, mely folyamat végül a Rajk-perben csúcsosodott ki (RIPP, 1998). Így lett a Rajk-per a kelet-közép-európai koncepciók perének „mintapéldánya”, mellyel Rákosi szoros Tito-barát nézeteit kívánta elfeledtetni (VUKMAN, 2021).

Annak megválaszolása, hogy Sztálin ténylegesen is háborúra készült-e, ebben a szakirodalom sem foglal egyértelműen állást, a vélemények e tekintetben megoszlanak. Van olyan

irodalom, mely azt írja, hogy Sztálinnak nem állt érdekében a katonai fellépés Jugoszláviával szemben, hiszen annak geostratégiai jelentősége csupán másodlagos volt (SIPOS, 1992). Ehelyett sokkal inkább foglalkozott az ekkor zajló berlini felkeléssel (1948. június), mely a berlini blokádhhoz vezetett el. Más szakirodalom azonban úgy vélekedik, hogy Sztálin-Tito ellentéte egyenesen egy atomháború kitörésének a veszélyével fenyegetett, s erről csak az éppen akkor kitörő koreai háború terelte el a figyelmet (MÚLT-KOR, 2013).

Am viszont biztos, hogy a helyzet egy elképzelt háborús konfliktusig fokozódott, ahol Magyarország katonailag is felkészült egy Jugoszlávia irányából érkező támadó háborúra. Így épült ki a valóságban egy kétsoros drótkerítés is Magyarország déli határa mentén, s került végleg Jugoszlávia a vasfüggöny túloldalára (VUKMAN, 2021). A két ország viszonyáról összegzőképpen elmondható, hogy a diplomácia kapcsolatok jelentősen megromlottak (példának okáért 40 jugoszláv diplomatát utasítottak ki az országból), a délszláv kisebbségek és szervezeteik vezetőit felsőbb instrukciókat követve leváltották (HU_MNL_OL_M-KS_276. F. 53. CS. 15. Ö. E.), annak vezetői ellen támadások, atrocitások történtek, a sajtóban egyenesen lejárató-és rágalomkampány indult a „szovjetellenes” kémtevékenység kapcsán, a korábban kötött szerződéseket, megegyezéseket pedig felbontották.

Ami a határt illeti, ott valósággal és ténylegesen is kémháború robbant ki, ekkor az Államvédelmi Hatóság dokumentumai alapján 1951-1953 között 200 jugoszláv ügynököt tartóztattak le a hatóságok, a határincidensek pedig napiszintűek voltak, számuk 1948-1952 közötti években 5359-eset számlált. A két ország viszonyát ebben az időszakban még a „hidegháborús pszichózis” állapotának állandósága jellemezte leginkább (VUKMAN, 2021).

Jugoszláviával kapcsolatos (rém)hírek elemzése (Zala című folyóirat)

Kutatásom fókuszában a már említett Zala című lap áll, mely tulajdonképpen a jelenleg is működő Zalai Hírlap előzménye. Magát a napilapot 1945-ben létesítették, Nagykanizsán, majd 1947-ben – az államosítások következtében – az MDP kezébe került, s lett egyúttal a kommunista párt pártlapja, 1949-től pedig egyetlen sajtója, mely a megyében megjelenhetett. Az 1956-os forradalom időszakában (október 28. – december 9. között) Új Zala címmel jelentek meg számai, majd azt követően vette fel a Zalai Hírlap nevet.

A lap a kommunista párt vezetése szemében kettős megítélésű volt. Ugyanis dicsérettel illette a lapot azért, mert „Az országos feladatokból kiindulva rendszeresen, tervszerűen foglalkozik a helyi, üzemi és mezőgazdasági termelés kérdéseivel” (KÁLI, 1999). Méltatta továbbá azért is, mert sokszor közölt a kulákokat lejárató cikkeket, írásokat, ezzel szemben viszont két területet is a lap hiányosságaként tüntet fel: az egyik a nemzetközi kérdésekkel való foglalkozás, s ami a vizsgált téma szempontjából sokkal relevánsabb, a jugoszláv helyzettel szembeni kritikai írás alacsony száma, vagyis, hogy „a délszláv kérdéssel ritkán foglalkozik” (KÁLI, 1999). Kiemeli viszont, hogy a Tito banda „leleplezésével” kellően sokat foglalkozik, mely egyúttal azt is jelentette, hogy ez elvárás is volt a párt részéről. Maga az MDP Zala megyei Bizottságának a jelentése is hangsúlyozta, hogy Zala megye határmenti fekvését, ebből adódóan, mintegy fokozottan várta el a szerkesztőségtől a hatalom, hogy Jugoszláviáról minél sötétebb képet fessen (KÁLI, 1999). Ez pedig akár az írásokat, akár a lapban megjelenő karikatúrákat tekintjük, többszörösen is sikerült.

Ahhoz, hogy minél pontosabb képet kapjunk a magyar-jugoszláv viszony (ennek mentén Zala megye-Jugoszlávia) gyökeres megváltozásáról, érdemes az 1948 júliusát³⁰ megelőző pár hónap írását is röviden meglesni. 1948 áprilisában, tehát mindösszesen két hónappal a végleges szembefordulás előtt a Zala című lap még egy általános jólétről, boldogságról ír, ami a jugoszláv társadalmat illeti. Tette ezt egy bizonyos Német László mérnök megjegyzései nyomán, melynek értelmében a jugoszláv emberek jól élnek, sőt talán még jobban is, mint akkor

³⁰ Megjegyzés: nem elírás, a lap először csupán 1948. július 4-én számolt be a Jugoszláviával való szakítással.

Remete, Adrián: Jugoszláviával kapcsolatos háborús propagandahírek és következményei a Rákosi-korszakban (1948 – 1953)

Magyarországon (ZALA, 1948.04.11.). Ezt a megjegyzését a mérnök egyébként egy magyar-jugoszláv közös hídépítkezésen tette (nevezetesen a muraátkai híd), melyből jól látszik tehát, hogy ekkor még koránt sem volt elképzelhetetlen, hogy a két nemzet képviselői együtt dolgozzanak. Sőt, egy másik személyt idézve, a lap arról is ír, hogy kimondottan fontos a korban elért „népi demokrácia”, valamint annak vívmányainak a megvédése a nyugattal szemben (pl.: földosztás, a dolgozók jogai), emellett a béke és a függetlenség megtartása (ZALA, 1948.04.13.). Mindezt pedig elsősorban a Szovjetunió és nem utolsósorban Tito Jugoszláviájának a „testvéri és szoros” viszony fenntartásával lehetséges, mely szövetséget kiváltképpen az utóbbival nagyon fontos ápolni (!). Emellett a kezdeti jó kapcsolatokat mi sem bizonyítja jobban, mintsem, hogy egészen 1948-ig a közös kommunista ünnepeket akár együtt is ünnepelhette a két nép. A lap 1948 május 6-ai száma tesz arról említést, hogy Perlakon³¹ a kis határmenti településen (akkor Jugoszlávia) május 1-je ünnepe a következőképpen zajlott: az öt fűvószeneke zenéjének ütemére a tömeg az „*Éljen Tito!*” „*Éljen a magyar–jugoszláv barátság!*” „*Éljen a jugoszláv és magyar kommunista párt!*” szavakat skandálta (ZALA, 1948.05.06.).

A Tájékoztató Iroda 1948. júniusi határozatának kiadása után egy héttel később, július 4-én hozta le a hírt a Zala, mely szerint a JKP (Jugoszláv Kommunista Párt) vezetői szembe helyezkedtek a többi kelet-európai párttal. A hírt maga Rákosi Mátyás jelentette be a párt budapesti frakciója előtt. Ugyanakkor megemlítendő, hogy a cikk és a címe („*Rákosi Mátyás beszámolt a jugoszláv helyzetről*” – ZALA, 1948.07.04.) a címlapon szerepel, ám nem legfelül. Hogy ennek mi lehetett az oka, nem tudni, minden esetre e hírnek másodlagos szerepet szántak, tekintve, hogy csupán szűk háromnegyed oldalon számoltak be róla (ZALA, 1948.07.04.) Ennek oka viszont az lehetett, hogy ekkor — a szakítás kezdeti időszakában — még a szerkesztőség sem gondolta véglegesnek és visszafordíthatatlannak a helyzetet, ugyanakkor a hír kellő politikai fajsúllyal bírt azt illetően, hogy beszámoljanak róla a lakosságnak is.

Maga a szöveg arról ír, hogy a JKP vezetősége nem értette meg a kommunizmus és mindenekelőtt a munkásosztály vezető szerepének fontosságát, ez pedig ahhoz vezetett, hogy elsodródott a helyes útról – mely gondolatok javarészt megegyeznek az MDP Központi Vezetőségének ülésén elhangzottakkal (HU_MNL_OL_M-KS_276. F. 52. CS. 15. Ö. E.). Rákosi a beszédében hibaként említette, hogy Tito az egész jugoszláv társadalomra nézve értelmezte a kommunizmus megvalósításának a vezetését, szervezését, melynek ugyanúgy részét képezik a nagygazdák, tőkések és vállalkozók, mint a régi vezető réteg, valamint a munkásság (ZALA, 1948.07.04.). Ezzel szemben a valóságban Jugoszláviában is éppúgy a társadalom perifériájára kerültek a vagyonosabb gazdák, – a korban „kulákok” – mint a többi szocialista országban (A. SAJTI & JUHÁSZ & MOLNÁR, 2013). A váddal kapcsolatban pedig kijelentette, melyet maga Sztálin is megfogalmazott, hogy Tito politikájának irányvonala helytelen, éppen ezért szükséges megbontani a fennálló kapcsolatokat. Mintegy beszéde zárásaként felhívta a figyelmet arra vonatkozólag is, hogy a felháborodás után – amit a jugoszláv helyzet idézett elő – a „reakciós erők” teljes gözzel azon fognak munkálkodni, hogy „*zavart keltsenek sorainkban*” (ZALA, 1948.07.04.). Vagyis e fenti idézet tulajdonképpen előrevetítette Rákosiék azon szándékát, hogy a Jugoszláv Kommunista Pártot, s vele együtt magát Jugoszláviát is, a szovjet elvárásoknak megfelelően egy propaganda-kampányban járassa le, s hívja fel a lakosság figyelmét a délről érkező „veszélyre”. Eme beszámoló is jól tükrözi, hogy a Jugoszláviával kapcsolatban megfogalmazott kritikák végig politikai jellegűek voltak, azaz a tényleges személyes konfliktus (Sztálin-Tito) háttérbe szorítása végett, a sajtó a vélt politikai hibák „feltárásával” foglalkozott.

A politikai leszámolás és rémhírterjesztés a sajtóban csak ezután figyelhető meg. Jugoszláviáról való elrettentés a legkülönbözőbb formákban jelentkezett. Az első ilyen jellegű hír a nyugattal való alá-fölé rendelt kapcsolat kritizálásában öltött testet, mely rögtön az első napon megjelent, miután Rákosi elmondta beszédét, azaz július 6-án (hétfőként a lap nem jelent meg)

³¹ A település jelenleg Horvátországhoz tartozik, horvátul Prelog.

(ZALA, 1948.07.06.). Igaz ugyan, hogy e rövid írás a lap egyik oldalhasábján jelenik meg, ebben viszont arról tájékoztat, hogy a (jugoszláv) kommunista párt hatalma egyre inkább csak látszólagos, a szocialista parafrázisok mögött pedig a kapitalizmus szelleme húzódik meg, mely lényegében egyre nagyobb teret nyer, ennek következtében Jugoszlávia pedig a nyugat játékszerévé fog válni. Ezzel kapcsolatban ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy bár az országnak valóban jó, már-már baráti volt a viszonya a nyugati hatalmakkal, a sajtóban az jócskán túlértékelték, sok esetben pedig ellentétek is támadtak Jugoszlávia és a nyugat között például Trieszt városának hovatarozása kapcsán (HORNYÁK, 2015.).

Bár 1948. júliusában elszórtan jelentek meg még hírek Jugoszláviával kapcsolatban, azok legtöbbször csak oldalt, vagy kevésbé központi helyen tűntek fel a lapban, ekkor még mindig fontosabb volt (és tulajdonképpen a korszakban végig az is maradt) a kommunizmus és a demokrácia építésével és megőrzésével kapcsolatos hírek terjesztése. Vagyis példának okáért olyan hírekről olvashatunk, mint, hogy a „*demokrácia negyedik aratása*” (ZALA, 1948.07.06.), vagy éppen, hogy „*A reakció ismét napirendre tűzte a kolhoz hazugságot*” (ZALA, 1948.07.06.).

Az igazi fordulat 1948 augusztusában következett be, a lap szerkesztősége ekkor kapcsolt egy magasabb fokozatra, ami a rémhírek terjesztését illeti Jugoszláviával kapcsolatban. Ennek egyik ilyen eleme volt, mely a későbbiekben is többször visszaköszön, hogy a jugoszláv-magyar határon átszökött tisztek számolnak be Jugoszlávia súlyos és egyre súlyosbodó, rossz helyzetéről. Lényegében kiemelik, hogy Tito üldözte el őket hazájukból, ahol egyre inkább jellemzőbb a fasiszta módszerekkel való megfélemlítés (ZALA, 1948.08.24.). Írt többek között arról is a lap, hogy a jugoszláv vezetők tudatosan viszályt szítanak a Balkánon. Külön kiemelandó a következő cikk, mely elsőik között számol be egy háborús rémhírről Jugoszláviával kapcsolatban. A cikk „*A rémhírek alkonya*” címet viseli, s az olvasható benne, hogy a zalai parasztság nem hisz már a reakciós elemek (pl.: papság, földbirtokosok, tisztviselők) rémhíreinek, melyek között szerepelt egy, Jugoszláviával kapcsolatos háborús hír: „*Jugoszláviában már gyülekeznek az angol és amerikai hadsereg kötelékei, hogy megtámadják Magyarországot*” (ZALA, 1948.08.17.). Látható, hogy itt is megjelent Jugoszláviának a nyugati hatalmakkal kötött „szövetsége”, egyúttal pedig az is megjelent, hogy a falu okosan teszi, hogy nem hisz ezeknek a híreknek.³²

A rémhírterjesztés, mint a reakció egyik „fegyvere” a későbbiekben is fontos szerephez jut. A Zala nem egyszer írt arról, hogy a társadalom ezen elemei sokszor élnek ezzel a módszerrel, háborús pánikot előidézve ezzel. Mindezt ellensúlyozva jelentek meg olyan írások, beszámolók, melyek azt voltak hivatottak üzeni: a parasztok többé nem hiszik el ezeket a rémhíreket, mi több megbecsülik saját helyzetüket, főként Jugoszláviával összehasonlítva (ZALA, 1948.08.22.).

Az előző állításokkal teljesen szembehelyezkedik a lap október-novemberi számainak beszámolóí. Mindösszesen két hónappal augusztus után ismét csak „áskálódó” reakcióokról, rémhírekről és az azokat nagyon gyakran befogadó, hiszékeny falusi lakosságról olvashatunk. „*Rémhírterjesztés és osztályharc*” címmel futó írás arról értekezik, hogy a rémhírterjesztés a reakciós elemek egyik legkézenfekvőbb és leghatásosabb fegyvere, melyet akár egy-egy terv között is bevethetnek. S bár előzőleg a lap a rémhírek „alkonyáról írt” most épp ellenkezőleg: „*ismét nagy keltje van a rémhírnek*” (ZALA, 1948.10.27.). Ekkor olyan háborús rémhírek kaptak szárnyra, mint például, hogy: „*Zalaegerszeget már tizenkilenc kilométerre közelítették meg az angol csapatok, Keszthelyt állítólag már bombázták is*” (ZALA, 1948.10.27.). Vagy éppen az a hír is terjedt, hogy „*angol csapatok Murarátkánál Jugoszlávián keresztül betörték Magyarországra*” (ZALA, 1948.11.18.). E rémhírek terjesztése pedig jó okot szolgáltatott arra is, hogy a hatalom önkényesen élhessen vissza hatalmával. Ugyanis a beszámolók szerint leleplezték a

³² Megjegyzés: eme paradoxon azzal oldható fel, hogy a rémhírt a „reakciós elemek” terjesztették.

Remete, Adrián: Jugoszláviával kapcsolatos háborús propagandahírek és következményei a Rákosi-korszakban (1948 – 1953)

letenyei rémhírközpontot, s annak vezetőjét – a közjegyzőt – letartóztatták (ZALA, 1948.12.14.). Ez viszont sokkal inkább tekinthető politikai leszámolásnak, mintsem a valódi „veszély” elhárításának. Hasonlóképpen járt egy zalaegerszegi lakos is, akinek szintén rémhírterjesztés volt a „bűne”: „*Portisch Lajos zalaegerszegi bádigos egyik zalaegerszegi vendéglőben rémhíreket terjesztett. Letartóztatták*” (ZALA, 1948.12.07.).

Eme rémhírekhez tehát szorosan kapcsolódott Jugoszlávia és Tito szerepe, ami a nyugatról érkező „háborút” illeti. Ennek mentén pedig újfent megragadták az alkalmat, hogy Jugoszlávia romló helyzetéről tájékoztassanak. 1948 őszében utolsó harmadában megjelenő cikkek üzenetének a lényeges elemei, hogy Tito politikája ártalmas, nacionalista, mely fasizmushoz és a nyugati imperialistákhoz vezet. Ezzel pedig gyakorlatilag félrevezetik a jugoszláv népet, aláássák a népi demokráciát és feladják a szocializmust. Ekkor alkalmazták először a „Tito-klikk” megjelölést is, mely aztán a korszakban végig fennmaradt a sajtó és a kommunista beszédek szókészletében, végül a közbeszédbe is beszivárgott.

Áttérve az 1949-1950-es évekre, a Rákosi-korszak eme rövid vizsgált periódusa nem sok újdonságot hozott a Jugoszláviával kapcsolatban megjelentetett rémhírek tekintetében. Míg az 1950-es év esetében a kitört Koreai háború terelhette el a figyelmet egy rövid időre a fő ellenségnek kikiáltott Jugoszláviáról, addig az 1949-es év esetében már kevésbé világosak ezen okok. Ugyanakkor mégis akadhatnak olyan politikai események, melyek magyarázatként szolgálhatnak az intenzitás csökkenéséért: az év során zajlott ugyanis a Mindszenty, - valamint a Rajk-per is. Utóbbiban még közismert módon egy erőteljes jugoszláv szál is jelen volt, ám ez a zalai sajtóban valamilyen oknál fogva mégis háttérbe szorult.

Ennek ellenére az 1949 és 1950-es évek is szolgálnak újdonságokkal, ami a Jugoszláviával kapcsolatban megjelent rémhíreket illeti. Rendre előkerült például az a vád, miszerint „*Jugoszlávia végleg eladta magát az amerikai imperialistáknak*” (ZALA, 1949.05.19.), vagy, hogy az országban Tito terrort tart fent és barátságtalan politikát folytat a Szovjetunióval szemben. Feltűnően sokszor hangoztatták azt is, hogy a jugoszláv vezetők a népet háborús hisztériába kergetik (!), valamint, hogy a jugoszláv népet már el is adták az „*amerikai háborús gyűjtőtábornak*” (ZALA, 1950.01.14.). Tito megítélését illetően személye a „gyilkos” jelzővel is bővült, aki dollárszocialista politikus lévén Amerika háborús céljaiba szegődött. A „fasiszta diktátor”, mint Tito Epitheton ornans-a a Zalában, a második világháborúban létrehozott koncentrációs táborok mintájára, országában is hasonló haláltáborokat létesített, sőt egyenesen az egész Jugoszláviát „*börtönné alakította át*” (ZALA, 1950.07.05.) – olvashatjuk az egyik nyári lapszámban 1950-ben. A beszámoló szerint a társadalom minden olyan eleme ezekben a „haláltáborokban” találta magát, aki vagy ellenszegült Tito terveinek, vagy „*azért, mert nem akartak elszakadni a Szovjetuniótól, a népi demokráciáktól a béke követői és nem akartak átállni az imperialisták táborába*” (ZALA, 1950.07.05.).

Az igazsághoz azért fontos hozzátenni, hogy ennek a rémhírnek ugyanakkor volt némi valóságalapja. A Délvidéken 1944 októbere és 1948 márciusa között mintegy 220 koncentrációs, kényszermunka- és haláltábor működött a német és kisebb részt magyar lakosság számára (BOTLIK, 2020). A politikai és köztörvényes bűnözők elzárása pedig valóban „lágerekben” történt, ilyen volt a viszonylag széles körben is ismert Goli Otok szigete, a mai Horvátország területén. A rémhír ebben az esetben leginkább ott érhető tetten, hogy bár volt alapja, ugyanakkor mégsem az egész ország vált börtönné és nem a lakosság többségét érintően.

Itt érdemes megjegyezni azt, amiről viszont sem a Zalában, sem a Szabad Népben sem esik szó: ezzel párhuzamosan a Szovjetunióban több százezer, akár egy millió magyar ember raboskodott ténylegesen is az országban, akiket kényszermunkára vittek el, úgynevezett „málenkij robotra”. Közismert az is, hogy Magyarország területén is voltak ilyen táborok, az ismertek közül elég megemlíteni Recsket, vagy a hortobágyi táborokat. Az is beszédes, hogy az éppen 1950-ben létrehozott déli határsávról sem esik szó a lapban, csak egyetlen egyszer, holott közel másfél évtizedre határozta meg nagyon sok ember sorsát annak léte. Ezt az egy

alkalmat ugyanakkor érdemes közelebbről is megvizsgálni. Maga a határsáv szó a lenti Járás Bizottság ellenőrzésének kontextusában merül fel, kiemelve, hogy „*Lenti a határsávban fekszik*”, a vád pedig vele szemben az, hogy a Bizottság körében „*ismeretlen fogalom az éberség*” (ZALA, 1950.08.27.). Az történt ugyanis, hogy az ott dolgozók „hanyag” munkát végeztek az igazoltatás terén, holott abban az övezetben a „háborús veszélyhelyzet” lévén fokozottabb éberség szükségeltetett volna. Hogy eme mulasztásnak lett-e következménye, nem ismert, az viszont biztos, hogy ennek kapcsán újra Jugoszlávia került célkeresztbe: hiszen ekkor a szomszédos ország már Amerika „kémközpontjává” vált, Titóék pedig a nyílt provokációjukkal megtámadni készültek az országot (ZALA, 1950.08.15. & 1950.08.03.).

Az 1950-es év hátralévő részében inkább már csak a „bevet” parafrázisokat és szövegeket közölte a lap, s az év is azzal a hírrel zárult, hogy Jugoszlávia hamarosan megtámadhatja Magyarországot, háborút kirobbantva ezzel. Legalábbis a lap erre figyelmeztette a lakosságot, amikor a következő szöveget közölte: „*a magyar külpolitikának számolnia kell azzal, hogy közvetlen szomszédságaiban amerikai imperialistáknak olyan elvetemült ügynöksége működik, mint Tito fasiszta klikkje, amely szakadatlan határsértésekkel provokálja a magyar népi demokráciát*” (ZALA, 1950.12.06.). A határsértéseket egyébként a lap többször kiemeli – melyekre valóban volt példa – szám szerint 101 (ZALA, 1950.12.06.) határsértést említ meg az év során. Az év végén szó esett még arról is, hogy Jugoszlávia a kitört koreai háborúban ismét az amerikaiak és ebből adódóan a dél-koreaiak oldalára állt (ZALA, 1950.12.29.).

Az 1951-es év fordulata tulajdonképpen az lett, hogy külső ellenség szisztematikus kritizálása helyett a magyar társadalom, azon belül is Zala megye lakói „összefogásának” szükségességére hívta fel a figyelmet. Vagyis a hangsúly az „éberség” tanúsításán volt, s az országot ért támadások kerültek előtérbe. A lap forrásai állították: jugoszláv repülőgépek sorozatosan határsértéseket követnek el, ami Magyarország légtereit érinti. Jó példa erre az 1951 november 19-én, 16 óra 14 perckor történt eset, amikor is a cél a megfogalmazás szerint az volt, hogy „*amerikai katonai repülőgép diverzánsokat akart ledobni magyar területre*” (ZALA, 1951.12.04.). Ugyanis közel másfél órán át repült a magyar légtér felett, és a gépen katonai térképek, ejtőernyők, különlegesen összeválogatott tárgyak voltak -, hogy mindez viszont hogyan derült ki, rejtély. A magyar külügyminisztérium eme furcsa esetet viszont kifejezetten nyílt háborús provokációnak tekintette, s természetesen a jugoszláv szál sem marad ki a sajtó interpretációjából: „*a repülőgépet jugoszláv diverzánsoknak magyar területen való ledobására szánták, minthogy ez már korábban is előfordult*” (ZALA, 1951.12.04.).

A fenti leírt okokra és veszélyekre hivatkozva pedig a sajtón keresztül felhívták a lakosság figyelmét az óvatosságra. A pártállami logika azt is megkövetelte, hogy a társadalom ne csak tudatában legyen a veszélynek (legyen az a jugoszláv vagy a nyugat felől érkező „veszély”), hanem szükség esetén akár cselekedjen is ellene. Különösen igaz volt ez a Zala megyei lakosságra, hiszen a fő érv vele szemben mindig a déli határ menti fekvése volt, melynek következtében a „fokozott éberséggel” kapcsolatos felhívások szinte naponta megjelentek a lapban. Az egyik ilyen jellegű felhívás például arra vonatkozott, hogy rendkívül fontos a lakosság és a néphadsereg közötti szoros együttműködés, hiszen „Tito aljas bandája” nap, mint nap az ország békéjét veszélyezteti, melynek következménye egy imperialista háború (ZALA, 1951.01.16.). Az, hogy a szöveg beemeli, hogy „A mi célunk, a mi harcunk egy”, pedig azt a célt szolgálta, hogy egyrészt a társadalmi gondolkodást egységesítse, másrészt ezzel is azt kívánta jelezni, hogy a párt és a társadalom érdeke azonos, megteremtve ezzel azt az illúziót, hogy a kommunista ideológia és berendezkedés előbb-utóbb elfogadást nyer. A lap ezáltal fontosnak tartotta azt is, hogy példát állítson a lakosság elé annak tekintetében, hogyan lehetnek „jó kommunisták”. Vagyis a lap egyik közölt szövege szerint azokat a „hősöket” kell követnie a lakosságnak, akik a békéért akár az életüket is feláldozták.

A béke fogalmának behozatala a napi szintű kommunikációban nem véletlen. Hiszen a béke állapotával az egész társadalom egyetért, mert ki akarna inkább háborúzni, háborúban élni

Remete, Adrián: Jugoszláviával kapcsolatos háborús propagandahírek és következményei a Rákosi-korszakban (1948 – 1953)

a béke helyett. Fontos, hogy a korszakban megtapasztalt békének pedig súlyos ára van. Azok a „hősök” hoztak el, „*akik a forradalom küszöbén az illegalitásban a nagy Honvédő Háborúban, a veres koreai harcmezükön, az amerikai börtönökben, Tito kínzókamráiban a legnagyobb áldozatokat hozzák a békéért, tehát értünk is*” (ZALA, 1951.01.28.).

Azaz a kívánt jólétet a kommunisták teremtették meg, amit a jelenben meg is kell védeni a különböző veszélyforrásoktól. Ez egyúttal jó hivatkozási alapnak is bizonyult, merthogy a lap tanúsága szerint 1951-re már sok mindent elért a párt, viszont ezzel egyetemben a „*háború veszélye is megnőtt*” (ZALA, 1951.01.23.), melynek tudatában arra kívánták ösztönözni a lakosságot, hogy az elért eredményeket ne csak megőrizzék, hanem túl is teljesítsék, evvel is védve a déli határt.

Az 1952-es és 1953-as utolsó vizsgálat alá vett év egészen más hangvételű írásokat és cikkeket foglalt magába. Ezekben az években ismételten Jugoszláviáról való minél sötétebb, elrettentőbb kép festése került előtérbe. Elvértve jelentek meg ugyan cselekvésre utaló felszólítások, de elsősorban nem ezt kívánták hangsúlyozni. A sok tekintetben vizualizációval egybekötött leírások azt a célt is szolgálták, hogy bár Magyarországon belső helyzete sem problémamentes, Jugoszláviáé egyenes sokkal rosszabb, kilátástalanabb, s aki ezt megkérdőjelezi, az ellenség. Ilyen vizualizációs rémkép egyike volt a sokszor használt börtön metafora, hiszen Jugoszlávia gyakorlatilag egyelő volt egy országos méretű börtönnel, ahol a dolgozó parasztokat és munkásokat a párt tudatosan „nyomorba taszítja”, emellett pedig Amerika parancsára „háborús tűzfészekké” kívánja teremteni (ZALA, 1952.01.08.).

A lakosok, de főként a munkásosztály és parasztság helyzetével való összehasonlítás különösen sokszor került említésre a lapban. Ezekben a szemelvényekben olyan visszatérő elemeket olvashatunk, mint, hogy „*Jugoszláviában fasiszta rendszer uralkodik és a burzsoázia van hatalmon*” vagy éppen, hogy „*az országot terror, éhség és munkanélküliség sújtja, a börtönöket és koncentrációs táborokat jugoszláv hazafiakkal töltik meg*” (ZALA, 1952.04.02.). A terror, a nyomor, az éhség, a szegénység és munkanélküliség szavak szinte kivétel nélkül előfordulnak minden, Jugoszláviával kapcsolatosan írt cikkben. Az sem elhanyagolható kijelentés, hogy a jugoszláv falukat még mindig a kulákok irányítják – mintegy jelezve ezzel a magyar társadalom felé, hogy a jugoszláv parasztság és munkásság még mindig elnyomva él, s a lakosság sorsa még „*ezerszer rosszabb*”, fogalmaz a lap. A jugoszláv kulákság lejáratása tehát napi szinten jelen volt a magyar sajtóban. Itt megjegyzendő, hogy bár a jugoszláv gazdaság is küszködött a korszakban nehézségekkel, akárcsak a többi szocialista berendezkedésű ország is, azonban nagy éhezéstről vagy súlyos helyzetű munkanélküliségről nem beszélhetünk, tekintve, hogy 1947-1952 között egyfajta fejlődés mutatkozott e szektorban a termelő parasztszövetkezetektől a földműves-szövetkezetek megalakulásáig (A. SAJTI & JUHÁSZ & MOLNÁR, 2013).

Ezen felül külön érdemes kiemelni azokat a cikkeket is, amik a már említett vizualizációs elemekkel társulnak, s amelyek összetéveszthetetlenül Jugoszlávia kritizálásával függenek össze. A „*hírek Tito Jugoszláviájából*” című rovat alatt csupa nagybetűvel található, hogy „*Középkori sötétség Jugoszláviában*” (ZALA, 1952.06.15.), melyben részletesen arról számol be, hogy a titóisták miként vezették félre a lakosságot hamis ígéreteikkel, melyek a modern közvilágítás kivitelezésére irányultak. Így jelenleg is középkori sötétségben élnek – jegyzi meg gúnyosan a lap. Eme vizualizációs jelzőkhöz csatlakozik még továbbá „*az imperialista rabság bilincsei*”, a „*jogfosztottság bilincsei*”, ami az országot illeti, de megemlítendő még a „*sovinizmus és fajgyűlölet tombolása a fasiszta Jugoszláviában*” (ZALA, 1952.11.05), és a „*Tito-fasizmus a legnagyobb nyomorba döntötte a jugoszláv dolgozó parasztságot*” (ZALA, 1952.11.14.) című cikkek. Ugyanakkor az 1953-as év kapcsán még említésre méltó egy új szál, ami ebben a kampányban szerepet kapott, ez pedig Jugoszlávia katonai kiadásainak taglalása. A lap értesülései szerint Magyarország déli szomszédja egyre erőteljesebb fegyverkezésbe és katonai apparátusának bővítésébe kezdett, mely persze a nyugat és az USA parancsára történt. A cél az volt, hogy Jugoszlávia háborús felvonulási tervként szolgáljon, a parancsnak pedig eleget is tett:

„Jugoszlávia nemzeti jövedelmének nagyobb részét költi katonai célokra, mint az Egyesült Államok, Franciaország vagy Törökország” (ZALA, 1953.10.21.) - állapította meg a Zala. Hosszasan lehetne még folytatni a sort, a lényeg ugyanaz marad: a magyar kommunista párt olyan propaganda-háborút folytatott, melynek lényegében se eleje se vége nem volt.

Jugoszláviával kapcsolatos (rém)hírek elemzése (Szabad nép című folyóirat)

A Szabad Nép 1948-ban megjelenő, Jugoszláviával kapcsolatos cikkeinek száma, valamint azokban közölt rémhírek intenzitását tekintve meglehetősen visszafogottabb volt, mint a Zala című lapban. Ennek oka lehetett a már említett földrajzi elhelyezkedés, determináltság. Ezzel szemben azt sem szabad elfelejteni, hogy a Szabad Nép országos pártlap volt, mely magába foglalta azt az elvárást is, hogy inkább az egész társadalmat, az egész országot érintő hírekről, eseményekről számoljon be. Vagyis 1948-ban a kizárás ellenére nem sok hír jelent meg Jugoszláviával kapcsolatban, azokat viszont célzottan, konkrét napra kitűzve (június 29, július 1), kellett, hogy publikálják – hangzik a DMP Titkárságának instrukciója (HU_MNL_OL_M-KS_276. F. 54. CS. 15. Ö. E.). Ugyanakkor egy-két rövidebb, lejárató írás kivételével, melyben olyanokról lehet olvasni, mint például, hogy „Jugoszláviát Tito az imperialisták táborába vezeti”, „szövetség a reakciós angolszász körökkel”, „Tito sötét törekvései”. Emellett megjelentek azok a jelzők és beszámolók is, amelyek szinte egytől-egyig megegyeznek a Zala című lapban olvashatókkal, többek között az éhezés, a terror, a gyomor, a fasiszta diktatúra rémhíreinek a hangsúlyozása, de a vélt határsértésekről is esik szó. Éppen ezért az elemzésben a hasonlóságok kiemelése mellett sokkal inkább majd a különbségekre, eltérésekre szeretném helyezni a hangsúlyt. Mindez azért is lehet nagyon fontos, hiszen így talán láthatóvá válik mindaz, hogy azonos időben, azonos eseményekről milyen különféle módon számoltak be a lakosságnak a megfelelői követelmények függvényében.

Érdemes tehát 1948-cal kezdeni a hírek hiánya ellenére is. Ugyanis a kizárás csak az év második felében történt meg, ennél fogva, ha 1948 első felét vizsgáljuk, éppen ugyanolyan parafrázisokat olvashatunk Jugoszláviával kapcsolatban, mint a Zalában. Ezek pedig a következők: a jószomszédi viszony, vagy a szoros baráti viszony kialakítása az országgal, Titóval, a Jugoszláv Kommunista Párttal. Az év februárjában kiadott lapszámok legalábbis erről tudósítanak: Rákosi egyik nyilatkozata, melyet a New York-i Daily Workernek tett, éppen arról szól, hogy „a világszerte tapasztalható háborús félelem” vagy „a háborús veszély az amerikai imperializmus kardcsörtető politikájának a következménye” (SZABAD NÉP, 1948.02.01.). Kiemelendő, hogy a jugoszláviellenes rémhírek az újság szerint Amerikából vagy a nyugati sajtó tolálából származnak, s Európában is a legtöbb antidemokratikus vagy éppen fasiszta ország szeretne csak háborút. Mintegy következtetésként az ragadható meg a lap beszámolójából, hogy mivel Jugoszlávia se nem „nyugati imperialista”, se nem fasiszta, ezért a jó tömbbe tartozik, tehát nem ellenség (SZABAD NÉP, 1948.02.01.). Releváns lehet még e tekintetben Andics Erzsébet, kommunista politikus egyik nyilatkozata is, mely szintén megjelent a lapban. Ő maga például úgy vélte, hogy nemcsak sikerült a pártnak megakadályoznia a háborús törekvéseket, amik ezúttal délről (vagyis Jugoszlávia felől) érkeztek volna, hanem ezen túlmenően még egy szorosabb viszonyt is sikerült kiépíteni Magyarországnak déli szomszédjával. Ez egy „barátsági szerződésben” öltött testet, mely egyúttal „évszázados viszálykodásnak vetett véget, amelynek mindannyian csak kárát láttuk” (SZABAD NÉP, 1948.02.28.).

Eme barátsági szerződést érdemes közelebbről is szemügyre venni. Előtte viszont fontos hozzátenni, hogy e szerződés megkötése előtt (1947.december 8.) (FARKAS, 2004) történt még egy kulturális együttműködést célzó kultúregyezmény aláírása is (1947.október 15.) (FARKAS, 2004). Mindkét paktum annak érdekében kötött meg tehát, hogy a két ország szorosabb viszonyát előmozdítsa, igaz ilyen fajta barátsági szerződést szinte az összes kommunista vezetésű ország kötött egymással a kelet-európai térségben. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy noha Magyarországnak volt sokkal inkább érdeke a jó kapcsolatok kiépítése a győztes

Remete, Adrián: Jugoszláviával kapcsolatos háborús propagandahírek és következményei a Rákosi-korszakban (1948 – 1953)

országokkal, mintegy kitörve ezzel a politikai elszigeteltségből, de egyúttal a szovjet vezetés elismerése is szükségeltetett, hogy Magyarország kedvező megítélésű legyen a későbbiekben (FARKAS, 2004). A déli szomszédal való prosperáló viszony kialakítását tehát ez is indokolta, mi több a Jugoszláviával való viszony túlmutatott a kommunista tömb keretein. Ez alatt pedig leginkább a nyugati országok külpolitikája értendő, hiszen Jugoszláviát nemzetközileg kedvezően ítélték meg győztes hatalom lévén, ami sok tekintetben határozta meg az ország helyzetét (FARKAS, 2004). Vagyis a Jugoszláviával való jó viszony megléte hatással lehetett volna Magyarország kedvezőbb megítélésére is a Nyugat szemében. Ezt valószínűleg Dinnyés Lajos, Magyarország miniszterelnöke (1947-1948) is felismerte, ezért is szorgalmazta a már említett szerződések megvalósítását.

Azt, hogy ekkor valóban komolyan gondolták e szerződések tartalmát, jól bizonyítja, hogy a magyar sajtóban is híre ment. Többek közt a már idézett Szabad Nép is beszámolt róla, de azon kívül a Magyar Nemzet és a Kis Újság is fontosnak vélte megjelentetni a hírt. Maga Dinnyés is írt egy cikket, melynek a címe „*Belgrádi benyomások*” volt, s ami a Déli Csillag nevű Magyar-Jugoszláv társaság lapjában jelent meg (FARKAS, 2004). Ezen felül még Szakasits Árpád is kifejtette véleményét az ügyről a „*Látogatás az új Jugoszláviában*” című cikkében. Ebben arról ír, hogy „*a két nemzet történetének új fejezetét nyitotta meg a kulturális szerződés, ami gazdag lesz eredményekben, közös alkotásokban, melynek nyomán mindkét nép élete felvirágzik*” (FARKAS, 2004). „*Ez a jövő szép lesz, derűs lesz és szabad. A béke verőfénye aranyozza be*” (FARKAS, 2004) – írja. Ismerve az 1948-as év fordulatát, utólag csak elmélkedhetünk azon, vajon milyen lett volna/hogy alakul a két ország kapcsolata, ha nincs a szovjet érdekek által diktált politikai jellegű szakítás.

Áttérve az 1949-es évre, alapvetően két eseménnyel lényeges tüzetesebben is foglalkozni: az egyik a vélt fasiszta uralom és terror, mely Magyarországra is veszélyes lehet, a másik pedig a Rajk-per megjelenése a sajtóban. Ez utóbbi rendkívül fontos, merthogy eme koncepció pernek már a kezdetétől fogva volt egy igen erőteljes „jugoszláv szála”, pontosabban fogalmazva a Rajk-peret kapcsolták össze a „nagyobb”, jugoszláv üggyel.

A Rajk-per nyújtotta lehetőségek, - melyek Titóék legmesszebbmenőkig való becsmérést jelentette – előtt Jugoszlávia fasiszta berendezkedése volt napirenden, ami tehát nem volt újkéletű. Kiváltképp hatásos volt éppen ilyen jellegű rémhírekkel vádolni egy szomszédos országot a magyar lakosság körében, akiknek az emlékezetében még frissen élt egy valódi diktatúra jelenléte az országban, azaz a náci Németorszáé. Ennek köszönhetően pedig nem meglepő, hogy a magyar társadalmat valós félelem töltötte el, ha a következőket olvasta: „*Rendőrterrorral viszi kényszermunkára a Tito-klikt a jugoszláv munkásokat, parasztokat és diákokat*” (SZABAD NÉP, 1949.03.31.), vagy, hogy „*Tito börtöneiben fasiszta módszerekkel kínozzák a kommunistákat*” (SZABAD NÉP, 1949.04.03.), esetleg, hogy „*a mai Jugoszlávia tipikus rendőrállam, ahol a trockista klikt a Gestapótól kölcsönzött módszerekkel és Gestapo ügynökök segítségével tartja fenn uralmát*” (SZABAD NÉP, 1949.06.08.). Ezt a pánikkeltést természetesen még az is fokozta, hogy a lap egyre többször írt növekvő feszültségről, magyarok ellen elkövetett gyilkosságokról a jugoszláv határon, vagy éppen Titóék kém, -és provokációs tevékenységéről, mely már nemcsak Magyarország, hanem az egész szocialista blokk, így a Szovjetunió ellen is zajlik. Tulajdonképpen a keleti blokkban esőként és leggyorsabban felépített szovjet típusú államszocialista berendezkedésű országot vádoltak meg fasizmus, kapitalizmus, melyet az imperialista országok irányítanak, mely a Balkán térségének legerősebb állama volt, és amelyik ország szinte egymaga szabadította fel országát a náci megszállás alól (HORNYÁK, 2015.). Akárhogy is nézzük, a mögöttes tartalma ennek a propaganda-kampánynak nem más, mint az, hogy „*így jár az az ország, amelyik szembeszegül a Szovjetunió akaratával*”.

A Rajk-per esetében egészen más volt a helyzet. Anélkül, hogy részletesen bemutatnám magát a pert, az előzményeit és lefolyását, elemezni kívánom a Szabad Népből megjelent írásokat és cikkeket, melyek Jugoszláviát is érintik. Az ország fasizmussal vádolása és a per

kapcsán kibontakozó írások annyiban térnek el egymástól, hogy míg az előbbi megfoghatatlan és nem bizonyítható vád volt Jugoszláviával szemben, addig a perben élő, hús-vér emberek és a vádlottak által is „beismert” bizonyítékok álltak rendelkezésre. Vagyis ekkor már kézzel fogható vádakkal bírt a párt, amit fel is használtak a párt szócsövén keresztül. 1949 szeptemberében (a per idején) megannyi írás foglalkozott az üggyel. Az első és legfontosabb, ami ezzel kapcsolatban megállapítható, hogy a Rajk-perben szereplő vádlottak, de még maga a jugoszláv vezető réteg is csak csupán a fő ellenségnek kikiáltott Amerika „ügynökei”, akik az ő parancsát hajtották végre – legalábbis a Szabad Nép közlése szerint (SZABAD NÉP, 1949.09.22.). Eme megállapítás aztán lépten-nyomon felbukkant a legtöbb ezzel foglalkozó írásban, s minden magyarázatot ezzel hozott összefüggésbe. Az elmélet ugyanis az volt, hogy Amerika (sok helyen említették még Angliát is) háborúra készül, melynek célja a világalalom megteremtése. Ennek érdekében pedig „az amerikai és angol kémiszervezetek vásárolták meg még a Hitler elleni háború idején Titóékot, hogy megakadályozzák Délkelet-Európa népeinek nemzeti és szociális felszabadulását, hogy elszigeteljék a Szovjetuniót, hogy előkészítsék a harmadik világháborút” (SZABAD NÉP, 1949.09.22.) – fogalmaz a lap. Ebből pedig az következett, hogy Magyarországon is szükséges a fasiszta hatalomátvétel, melyért a Rajk vezette csapat volt felelős, Jugoszlávia megbízásából.

Azaz a sajtóban mind Rajk-per vádlottjai, mind Jugoszlávia „háborús provokátorként” vagy „uszítóként” lépnek elő, melynek kizárólagosan egy, közös célja volt: a fennálló hatalom megdöntése. Ahogy a per tárgyalásán is döntő jelentőségűnek ítélték a per vádlottjainak „saját bevalláson alapuló vallomásait” (lényegében erőszakkal kieszközölt vallomások), úgy az a sajtóban is előtérbe került. A Szabad Népből 1949 októberében jelent meg egy viszonylag terjedelmesebb írás, mely az „*Operation X*” címet kapta, s amit nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ugyanis az egész első oldal a Rajk-per ügyével foglalkozott, a háborús fenyegetés pedig ennek kapcsán is előkerült: „*Magyarországot amerikai gyarmattá tették volna, amelyet Titóék albérletbe kapnak*”, de talán ennél is jelentősebb, amikor a lap azt írja, hogy Rajk saját elmondása szerint is kegyetlen terrort vezettek volna be a jugoszlávok és a nyilasok segítségével (SZABAD NÉP, 1949.10.01.). Különösen érdemes magát a szalagcímet is tanulmányozni, mely a következő volt: „*a Rajk-banda megsemmisítésének tanulságairól és népi demokráciánk hatalmas sikereiről*” (SZABAD NÉP, 1949.10.01.). Vagyis már maga a szalagcím is kettős funkcióval bírt, mely tulajdonképpen az egész ügy üzenetének is tekinthető: a kommunisták végleg átvették a hatalmat, s egy olyan rendszer épül ki, ahol senki, még a kommunista párttagok sincsenek biztonságban.

Az elemzést természetesen itt is hosszasan lehetne még folytatni, helyette végezetül álljon itt inkább egy karikatúra, mely nagyon jól szimbolizálja a párt üzenetét Jugoszláviával kapcsolatban, amit elsősorban azoknak az embereknek szántak, akik kevésbé voltak hajlandók olvasni (TÓTH, 2019).

Remete, Adrián: Jugoszláviával kapcsolatos háborús propagandahírek és
következményei a Rákosi-korszakban (1948 – 1953)

1. kép: „Időzített bomba” - Jugoszlávellenes karikatúra

Forrás: Szabad Nép, 1949

Jugoszláviával kapcsolatos (rém)hírek következményi

Ma már talán nem gondolnánk, de a Jugoszláviával kapcsolatban megjelent rémhíreknek nemcsak külpolitikai előzményei voltak, hanem igen súlyos következményei is lettek az ország történetére nézve. Sokkal súlyosabb, mint a koreai háború estén történt. Hiszen míg az leginkább egyfajta szolidaritás jelleget öltött, és végig a messzi Távol-Keleten „maradt”, addig Jugoszlávia – déli szomszéd lévén – közelsége és politikai helyzete miatt sokkal tragikusabb következményeket vonzott maga után. Az, hogy Zala megye számottevő jelentőséggel bírt e tekintetben, maga Rákosi is kifejtette egyik beszédében: „[Zala megye] itt van a határon, az angolok nincsenek messze, Tito itt van a szomszédban” (KÁLI, 1999). Azaz a megyével a pártnak tervei voltak, ennek értelmében egyáltalán nem volt véletlen, hogy a déli határsáv és a családok kitelepítése nagyobb mértékben érintette Zala megye lakóit, mint az ország más részeiben élőket. De mi is volt pontosan ez a határsáv? Miért történtek a kitelepítések?

Tulajdonképpen az egész egy gyilkossági ügyszálhoz kapcsolódik, ugyanis 1950. január 3-án egy kocsmai verekedés során megölték Kiss Imrét a Szeged melletti Lengyelkapolnán, aki korábban Zákányszéken volt párttitkár (ORGOVÁNYI, 2001). Az ügyet persze egyfajta propaganda-lehetőségnek használták fel, melynek eredményeképpen a gyilkosságot a kulákság elleni gyűlöletkeltésre, és a jugoszláv kommunista párt lejáratására élezték ki. Ebből következett, hogy az ÁVH szervezetének javaslata alapján egy fegyverrel őrzött határsávot kell létesíteni, ahonnan a társadalom „gyanús elemeit” likvidálják (ORGOVÁNYI, 2001). Ugyanakkor a déli, valamint a nyugati határsáv kiépítésének ötlete több volt ennél: fentről érkező szovjet kényszer is, hiszen a Jugoszláviával megromlott viszony következményeként a szovjet vezetőség döntése értelmében Magyarország déli és nyugati határainak a hermetikus lezárását követelték „a szovjet katonai titkok védelme érdekében” (ORGOVÁNYI, 2001).

Így történt tehát, hogy 1950. április 12-én a párt határozatban döntött a határsáv létesítéséről, mint a harmadik világháború lehetséges ütközőzónája. A sáv végül 15 kilométeres szélességű lett, amelybe hét megyének 17 járása került. A déli határsávba tartozott Baranya megye 131, Bács- Kiskun megye 22, Csongrád megye 17, Somogy megye 51, Zala megye 43 faluja, valamint Baja, Mohács, Nagykanizsa és Szeged városok. A nyugati határsávba: Győr – Sopron megye 79, Vas megye 78 községe, valamint Kőszeg, Mosonmagyaróvár és Sopron városok (HANTÓ, 2014). 1950. július 1-től a határsáv állandó lakóit fényképes igazolvánnyal látták el,

és ezeken a területeken csak ezen különleges igazolvány tulajdonosai tartózkodhattak. A Szovjetunióban tapasztaltak mintájára Magyarországon is megkezdődött tehát a parasztság, a kulákság és a rendszer ellenségeinek kikiáltott társadalmi elemek üldözése, melynek súlyos következménye a kitelepítések lettek. A határsávból deportálták a kulákságot, a falvak tulajdonos és tulajdon nélküli, ellenszegülésre hajlamos parasztságát, az államosítások alanyait, a polgárságot, az egyházat, a korábbi politikai és államigazgatási elit tagjait, a kisiparosokat, a kiskereskedőket és családjaikat, a jugoszláviai menekülteket, horthystának vélt elemeket és a délszlávokat (kb. 600 fő Szeged környékén), az úribirtokosokat, fasisztának feltüntetett katonatiszteket, a volt vitézeket, csendőröket, 1945 előtti katonatiszteket, a volt fasiszta pártok tagjait, a polgári pártok aktív tagjait, az exponált jobboldali szociáldemokratákat, és az angol vagy amerikai zónából hazatért hadifoglyokat, az úgynevezett nyugatosokat (HANTÓ, 2014 & Orgoványi, 2001). Tulajdonképpen bárkit, akit a rendszer ellenségnek vélt „a csecsemőtől az aggastyánig”. Az is előfordult, hogy a kitelepítendőek listájára olyan személy is felkerült, aki eredetileg nem szerepelt rajta, de olyan is, hogy az ÁVH emberei önkényesen hurcoltak el véletlenszerűen ott tartózkodó szomszédokat, rokonokat, albérlőket, cselédeket (HORVÁTH, é.n.). Még az is megtörtént, hogy valakit a saját keresztapja telepített ki az otthonából (GYURICZA, 2003).

A kitelepítések történetében is sorsfordító volt 1950. június 23-ának éjjele. Ezen a napon ugyanis hajnali 2-kor vette kezdetét Soprontól egészen Szegedig a legnagyobb volumenű kitelepítési hullám a következő címszó alatt: *„Nevezettnek jelenlegi lakhelyén való tartózkodása államvédelmi szempontból káros”* (ERŐS, 2016). Ami Zala megye történetét illeti a deportálások itt két nagyobb, valamint több kisebb hullámban zajlottak le 1950 és 1952 között. Ezen időszak alatt közel 400 (!) családot és mintegy 700 főt hurcoltak el igazságtalanul (ERŐS, 2016). A jogalapja ezeknek a kitelepítéseknek még a második világháború során elfogadott ún. Honvédelmi Törvény volt (1939. évi II. tc.) (HORVÁTH, é.n.), melynek értelmében a hatalom bárkit elmozdíthatott a helyéről, ha az illetőt veszélyesnek ítélte meg az országra nézve. Ugyanakkor eme törvényt kizárólagosan háborús időszak alatt lehetett volna érvényesíteni, ennek ellenére békeidőben is alkalmazták, és a kitelepítések valóban azok is voltak: az illetők vagyonát, ingóságait, ingatlanait leggyakrabban elkobozták, magukat a deportáltakat pedig rendőri felügyelet alá helyezték, majd zárt marhavagonokba kényszerítették őket³³ (HORVÁTH, é.n.). Az elhurcoltak egyébként sokáig bizonytalanságban voltak sorsukat illetően, sok rémhír szólt arról, hogy a Szovjetunióba szállítják őket, mely végül nem valósult meg: helyette a Hortobágyon létrehozott munkatáborokba kerültek, a Zala megyeiek javarészt például Kócspusztá, Kónya, Árkus majorba (ERŐS, 2016). Ezek a táborok végül 1953-ban kerültek felszámolásra, akkor amikor némi enyhülés következett be a politikában is. A kitelepítettek ennek ellenére sokszor nem térhettek vissza saját lakóhelyükre, sőt leggyakrabban még a határövezbe sem léphettek be, így gyakorlatilag egy teljesen új életet kellett kezdeniük ott, ahol arra lehetőségük adódott, ha adódott (ERŐS, 2016).

A határövezet és a kitelepítéseken kívül persze számos más következménye is lett a Jugoszláviával való megromlott viszonynak, de ezek egyike sem összehasonlítható súlyosságának mértékében a fent kifejtettekkel. Történtek leváltások a járási titkárok személyében, 1951-től sorozatosan gyártották a jugoszlávokkal kapcsolatos koncepciós kém-pereket, a rendőrség és a közhangulat egyenesen a délszlávok ellen fordult, melynek részeként napiszintű atrocitás, zaklatás érte őket akárcsak a nyelvhasználatuk miatt is (ORGOVÁNYI, 2001). Volt, hogy ennek kapcsán még egy április 4-ei ünnepség is elmaradt, miközben szintén 1951-től vidéken egy 7 előadásból álló sorozatot indított be az Agitációs és Propaganda Osztály megyénként 7–10 helyen, célja a „Titó-banda leleplezése” és a Szovjetunió népszerűsítése volt. De történtek agyonlövések a határsértések miatt, volt, aki egyenesen Jugoszláviába szökött a kitelepítés elől

³³ Megjegyzés: a Zala megyei kerkateskándi Borsos család háza például a tsz-é lett, bútoraik a zalaegerszegi párttitkárnál kötöttek ki. GYURICZA, 2003

Remete, Adrián: Jugoszláviával kapcsolatos háborús propagandahírek és következményei a Rákosi-korszakban (1948 – 1953)

(ORGOVÁNYI, 2001). A rendszer szemében tulajdonképpen indok lehetett bármi, még a rémhír-terjesztéssel vádolás is, ahhoz, hogy valakit kitelepítsenek. Hogy eme vélt „belső ellenségeket” leleplezzék Zala megyében megalakult a Megyei Békevédelmi Bizottság annak érdekében, hogy hatástalanítsák a „fekete reakciót”, azokat, akik a legvadabb rémhíreket terjesztik (ZALA, 1950.08.08.). Eme korszak ellentmondásossága tehát abban is rejlik, hogy olyan vélt tevékenységért tartóztattak le embereket, amiket maga az állam is elkövetett: a rémhírterjesztésért.

Összegzés

„A háború első áldozata az igazság” – mondja Rudyard Kipling. Ennek ékes bizonyítéka a dolgozatban vizsgált megannyi háborús hír, rémhírterjesztés, mely végül Magyarország történelmére jelentős mértékű hatást gyakorolt, holott az eredeti konfliktus túlmutatott az ország határain. Ennek nyomán – mint láthattuk – egy valós háborús feszültséget előidéző helyzet alakult ki az 1950-es évek során, mely alapjaiban határozta meg a magyar társadalom mindennapjait. Bár az idő távlatából már tudjuk, hogy végül nem robbant ki háború a Szovjetunió és Jugoszlávia között, ennek ellenére a háttérben aztán a legkülönbözőbb módokon keresztül zajlott a hidegháborún belül egy másik „hidegháború” is, ami a szocialista tábor és Jugoszláviát illeti.

A fent kifejtett részletek és idézetek alapján jól kibontakozik az kép melyből látható, hogy 1945 után a Szovjetunió vezette Keleti-tömb országaiban, így Magyarországon sem szűnt meg az a háborús légkör, melyet tulajdonképpen a világháború óta tartottak fenn. Egészen Sztálin 1953-as haláláig napirenden voltak a háborúval kapcsolatos rémhírek, egy olyan „készülő” háborúról, mely szerencsére sosem következett be. Láthattuk az állam ellentmondásos szerepét, ami ezen híreket illeti, és arra is fény derült, hogy a valós és vélt fenyegetések sokszor igen súlyos következményekhez vezettek. Láthattuk tehát, hogy a magyar kommunista vezetés önkényesen állt a háborús rémhírek terjesztésének élére a Rákosi-korszakban, hol a saját maga szolgálatába állítva azokat, hol pedig azoknak ellenségeként próbálta magát feltüntetni. Végezetül álljon itt egy politikai vicc, mely jól tükrözi eme korszak ambivalens mivoltát: *„két ember suttog a Wall Streeten: — Mit szól hozzá? Úgy néz ki a dolog, hogy nem lesz háború. Erre hozzájuk lép egy rendőr, aki mégis meghallotta, hogy mit beszélnek: — Uraim, letartóztatom magukat, mert rémhíreket terjesztenek, melyek itt pánikot idézhetnek elő”* (Ludas Matyi, 1951. 04. 19.).

Felhasznált irodalom

- A. SAJTI, E., & JUHÁSZ, J., & MOLNÁR, (2013) A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén 1945–1955 - A Titói Jugoszlávia levéltári forrásai 4. (Zenta - Szeged, 2013).
- BÍRÓ, L. (2012) Szovjet–jugoszláv viszony a 20. században. Világtörténet. 2012. 3-4 sz.
- BOTLIK, J (2020) A magyarok és németek ellen elkövetett népirtás. In.: Aracs, (20.évf.) 4.sz. 2020. 30–44.
- ERŐS, K. (2016) „Nevezettnek jelenlegi lakhelyén való tartózkodása államvédelmi szempontból káros”. Kitelepítések a Zala megyei határsávból, 1950-1953. 7-11. In.: Pannon Tükör - 21. évf. 6. sz. (2016. november-december).
- FARKAS, P. (2004) A magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez (1945–1948). Belvedere meridionale. 9-21.
- GYURICZA, F. (2003. június 28.) Tito láncos kutyáinak nevezték őket. Zalai Hírlap. 7.
- Hantó, Zs. (2014) „Kulácfalvak létrehozása – mint a Szovjetunióban” Rendőrhatósági őrizet alá helyezett családok. Gellért-konferenciák. Előadások a kommunizmus bűneiről. 35-60. Budapest: Kommunizmus Bűnei Alapítvány.
- HORNYÁK, Á. Jugoszlávia a nulladik évben. Korunk, 2015. (26. évf.) 5. sz. 89-95.
- HORVÁTH, A. (É.N.) Kitelepítések és deportálások a Rákosi-korszakban. Kommunizmus Bűnei Alapítvány.

- (<http://www.kommunizmusbunei.hu/images/HorvathAttila-Kitelepitesek.pdf>) (Letöltés dátuma: 2023.08.01.)
- KÁLI, CS. (1999) Dokumentumok Zala megye történetéből 1947-1956. Zalai Gyűjtemény. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár.
- KOLTAY, A. (2020) A rémhírterjesztés büntethetőségének alkotmányosságáról. In *Medias Res.* 322-338. <https://doi.org/10.59851/imr.9.2.8>
- MÚLT-KOR (2013) Atomháborúval fenyegetett Sztálin és Tito ellentéte. (https://mult-kor.hu/20130823_atomhaboruval_fenyegetett_sztalin_es_tito_ellentete) (Letöltés ideje: 2024. 01. 31.)
- ORGOVÁNYI, I. (2001) A déli határsáv 1948 és 1956 között. Kecskemét: Bács-Kiskun megye múltjából 17. 253-288.
- RIPP, Z. (1998) Példaképből ellenség a magyar kommunisták viszonya Jugoszláviához 1947–1948. In.: *A fordulat évei 1947–1949.* (Szerk. Standeisky Éva, Kozák Gyula, Pataki Gábor, Rainer János.) Bp., 1956-os Intézet, 1998. 45–62.
- SIPOS, P. (1992) Szovjetunió és Jugoszlávia, 1945-1955. *História*, 1992. 4. sz. 27-31.
- SZABÓ, B. (2009) Elrendelt ünnepek: a Rákosi-korszak politikai ünnepei Bács-Kiskun megyei tanácsi és pártbizottsági iratok tükrében. Kecskemét: Bács-Kiskun megye múltjából. 23. sz. 87-107. <https://doi.org/10.54640/CAH.2009.85>
- TÓTH, J. (2019) „Imperialisták és hazai ügynökeik” a Ludas Matyiban. *Rubicon*, 30. évf. 2-3. sz. 126-133.
- VUKMAN, P. (2021) A magyar-jugoszláv kapcsolatok, 1945-1990. Magyarország külkapcsolatai (1945-1990). Szerk.: Horváth S., & Kecskés D. G., & Mitrovits M. Budapest. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 309-329.

Felhasznált források:

- Ludas Matyi című karikatúra, 1951.
- Szabad Nép című folyóirat 1948-1953 között megjelent, hivatkozott számai.
- Zala című folyóirat 1948-1953 között megjelent, hivatkozott számai.
- 2012-es C. Törvény. Büntetőtörvénykönyv 337. § Rémhírterjesztés. (Letöltés dátuma: 2024.01.31.) url cím: <https://njt.hu/jogszabaly/2012-100-00-00>
- HU_MNL_OL_M-KS_ 276. f. 52. cs. 15. ő. e. 1948. június 30. – Központi Vezetőség Jegyzőkönyve
- HU_MNL_OL_M-KS_ 276. f. 53. cs. 1. ő. e. 1948. június 28. – Politikai Bizottság Jegyzőkönyve
- HU_MNL_OL_M-KS_ 276. f. 53. cs. 3. ő. e. 1948. július 28. – Politikai Bizottság Jegyzőkönyve
- HU_MNL_OL_M-KS_ 276. f. 53. cs. 15. ő. e. 1948. november 25. – Politikai Bizottság Jegyzőkönyve
- HU_MNL_OL_M-KS_ 276. f. 54. cs. 15. ő. e. 1948. június 24. – Titkárság Jegyzőkönyve
1. ábra „Időzített bomba” - Jugoszlávellenes karikatúra (Kép forrása: Szabad Nép, 1949.09.04. 5. o.)
- (https://adt.arcanum.com/hu/view/Nepszabadsag_1949_09/?pg=28&layout=s)

Remete, Adrián: Jugoszláviával kapcsolatos háborús propagandahírek és
következményei a Rákosi-korszakban (1948 – 1953)

Remete Adrián – PhD hallgató
remete.adrian26@gmail.com
ORCID ID: 0009-0009-2441-3890

Hivatkozz rám! (APA 7th)

Remete, A. (2025). Jugoszláviával kapcsolatos háborús propagandahírek és
következményei a Rákosi-korszakban (1948 – 1953). In T. Kovács & A. Béres (Szerk.),
*Interdiszciplinaritás és párbeszéd – az SZJSZK fennállásának huszadik évfordulója
alkalmából* (pp. 194–212). PTE TTK Szentágotthai János Protestáns Szakkollégium. DOI:
<https://doi.org/10.15170/TTK-SZJSZK-2025a-13>

War propaganda about Yugoslavia and its consequences in the Rákosi
era (1948 – 1953) © 2025 by Adrián Remete is licensed under Creative
Commons Attribution 4.0 International. To view a copy of this license,
visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

„Kadet nyet officer”

A kadétek megjelenése és helyzete az első világháború orosz hadifogságában Bodó Jenő visszaemlékezéseinek tükrében

„Kadet nyet officer” - The appearance and situation of cadets in the Russian prisoner of war of the First World War in the light of the memoirs of Jenő Bodó

Zsíros Ádám

Pécsi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Doktori Iskola

ABSTRACT

I am researching the memoirs of Jenő Bodó, a World War I veteran and later headmaster of the Reformed Secondary Grammar School in Csurgó. These works, collected in two volumes, provide an insight into everyday life in Russian prisoner-of-war camps, as well as into the collapse of the Tsarist Empire, the Civil War and the early days of the Soviet system.

The unique aspect of the memoirs comes from the author's special position within the POW camp, and his ability to reflect on the changes taking place around him in a cultural environment alien to him, in a community of different nationalities. The author's self-representation was therefore an important part of the interpretation. In addition to his devotion to teaching, his mission is a regular feature of his memoirs. He described himself as a cadet and regularly emphasised how they spent their free time as cadets, what they did together. I was looking for answers to the question of what it meant to be a cadet, what common characteristics could be discovered that might give them a unique group character.

Keywords: First world war, Siberia, Krasnoyarsk, Prisoners of war, Russia

Célkitűzés

Korábbi kutatásaimban első világháborús memoár irodalommal foglalkoztam, azon belül is elsősorban az orosz hadifogságba esett személyek visszaemlékezéseivel. Legrészletesebben Bodó Jenő, a csurgói református gimnázium egykori igazgatójának fiataalkori, az orosz hadifogságot elmesélő visszaemlékezéseit dolgoztam fel, amihez kontrollforrásként bevontam más, olyan visszaemlékezőket, akik szintén a krasznnojarszki hadifogolytáborban raboskodtak a nagy háború alatt. Beosztását tekintve zászlós rendfokozatban szolgált, azonban folyamatosan és tudatosan kadétként hivatkozott magára. Jelen tanulmányom vizsgálatára ez a furcsaság indított el. Így a következőkben meg kívánom vizsgálni, hogy a szerző miért hivatkozott magára kadétként, kiket nevez Bodó Jenő kadétnak a visszaemlékezéseiben, ezen személyek között megfigyelhetőek-e csoport jegyek, amik felismerhetővé és azonosíthatóvá teszik őket, valamint Bodó visszaemlékezése alapján volt-e valamilyen egyedi szerepük a tábor életében.

Ehhez először vizsgálat alá veszem, hogy a visszaemlékezéseiben mikor és milyen formában használta Bodó Jenő és a többi visszaemlékező a kadét jelzőt, továbbá, hogy milyen közös tulajdonságok, szempontok figyelhetők meg a kadétek között. A források idézésével arra teszek kísérletet, hogy azokat értelmezve megértsem, mit tartottak fontosnak a visszaemlékezők a kadétság esetében.

Több hipotézisem is van a vizsgálat kapcsán. Először is, a korábbi kutatásim alapján arra számítok, mindegyik visszaemlékezésben meg fognak jelenni a kadétek. Továbbá, a magasabb beosztású személyek esetében hangsúlyos lesz, hogy fiatal tisztekről van szó. A vizsgált csoport oldaláról azt feltételezem, hogy fontos lesz számukra a kadét szó használata, megjelene, valamint a visszaemlékezésekben egyértelműen meg fog jellelni, hogy számukra a kadétság egy összetartozást adó tényező, amit éppen emiatt hangsúlyoztak.

Ahhoz, hogy a kérdésekre választ adjak, néhány paramétert érdemes tisztázni. Először is, megállapításaimat kizárólag az általam hivatkozott, a krasznnojarszki hadifogolytáborban keletkezett memoárok alapján teszem, azokon belül is az 1915 és 1920 közötti időszakot vizsgálom. Jogosan merülhet fel a kérdés az időkor kapcsán, hogy miért nem már 1914-től kezdem a vizsgálatot. Ennek fő oka, hogy az általam bevont visszaemlékezők 1915-re kerülnek Krasznnojarszkba, így innentől azonos a tapasztalási tér számukra. Továbbá, bár a szerzők csak 1920 után térnek haza, az orosz polgárháború szibériai szakaszának lezárulta után más – más módokon, de hagyják a hadifogolytábort, külön utakon indulnak haza, így már nem reflektálnak ugyanarra a tapasztalatra a szerzők. Jelezni szeretném, hogy a tanulmány olvasása során felmerülhet, hogy a vizsgált kérdést túlzottan egyoldalúan, kizárólag a kadétek megközelítéséből mutatom be. Ennek jogossága elől semmiképpen sem szeretnék kitérni, de fontosnak tartom felhívni arra a figyelmet, hogy a téma komplex, a jelenleginél összetettebb vizsgálata véleményem szerint mind terjedelmi, mind megközelítés béli oldalról szétfeszítené a tanulmányt. Másfelől, az a meglátásom, hogy mind a legénység, mind a tisztek kutatása kapcsán már számos mű látott napvilágot, így én szeretném a kadétek helyzetére rávilágítva ösztökélni a kollégákat további kutatások végzésére, azok eredményeinek diszkurzív megvitatására. Emellett, felhívnam arra a figyelmet, hogy a megállapításaim, nem feltétlenül relevánsak egyéb táborok életére és, hogy mások vizsgálata akár eltérő eredményeket is hozhat. Mindezek ellenére, a vizsgálat eredménye rávilágíthat arra, hogy az élet megszokott menetétől eltérő, különleges események, időszakok, mint a hadifogság mennyiben változtat azokon a klasszikus hierarhizált formákon, mint amit egy hadsereg struktúrája is jelent.

Bevezetés

Az első világháború során az Osztrák–Magyar Monarchia veszteségét megközelítőleg 5 millió főre becsülték (Baja & Pilch, 1930, p. 73). Azonban a hadifogságba esettek számának tekintetében némiképpen megoszlottak az elképzelések. A volt császári és királyi hadügyminisztérium adatai szerint kevesebb mint másfél millió (1 479 289), míg a magyar királyi belügyminisztérium szerint valamivel több mint másfél millió (1 693 009) fő esett hadifogságba (Baja & Pilch, 1930, p. 73).

Ennek ellentmond Józsa Antal *Háború, hadifogság, forradalom* című művének – amelyet a szerző 1970-ben Budapesten adott ki, forrásfeltáráson, valamint szovjet és osztrák statisztikai adatokon alapul – eredménye, amely szerint nagyjából 2 millió főre tehető a hadifogságba esett osztrák–magyar állampolgárok száma. Dr. Bodard Gaston adatai szerint ebből az orosz fronton eltűntek és hadifogságba jutottak száma összesítve 1 122 113 fő volt (Baja & Pilch, 1930, p. 74). Bonhardt Attila szerint, bár a háború alatt már hazatért 700 000 hadifogoly, 1918-ban még mindig közel 1 000 000 főre tehető az Oroszországban sínylődők száma (Bonhardt, 1994, p. 3).

Egyrészt, bár a kutatások és az általuk feltárt adatok sora még bővíthető lenne, már ezen rövid áttekintés után is látszik, hogy nem egyszerű annak a megállapítása, valójában hány

hadifogolyról beszélünk. Ezt a kérdést tovább bonyolítaná, ha a foglyokat olyan szempontok mentén kívánnánk lebontani, mint életkoruk, rendfokozatuk vagy származási helyük.

További, társadalomtörténeti szempontból releváns megközelítések – például a foglyok vallási, nyelvi, foglalkozásbeli vagy lakóhely szerinti megoszlása – megfelelő összesítések hiányában jelenleg egy ilyen létszámú mintán aligha vizsgálhatók.

Ezzel szemben a háború során rendkívül nagy számban keletkeztek olyan források, mint visszaemlékezések, naplók, levelek és fényképek, amelyek segítségével a kutató statisztikai adatok helyett olyan kérdésekkel is foglalkozhat, mint például: hogyan élte meg az egyén az eseményeket, milyen személyes tapasztalatokat szerzett, milyen túlélési stratégiát választott, vagy mit gondolt a „Nagy Háborúnak” nevezett világháborúról.

Az ilyen típusú források bősége és a történettudományban végbement szemléletváltás oda vezetett, hogy napjainkban a kutatók figyelme egyre inkább az egyedi értékű ego-dokumentumok feldolgozása felé tolódik. Sajátos értéküket éppen az adja, hogy olyan kérdésekre kaphatunk belőlük választ, amelyekre korábban nem – vagy csak elvétve – volt lehetőség.

Visszaemlékezések és a szerzők bemutatása

Mielőtt a hipotéziseim vizsgálatába kezdenék, érdemesnek tartom, hogy röviden ismertessem a felhasználni kívánt forrásokat, illetve a szerzőiket. Mivel a téma kapcsán nem releváns a szerzők életútját hosszan taglalnom, így elsődlegesen a rendfokozatukat és annak az alakulatukat emelem ki, ahol a fogságba esést megelőzően szolgáltak. Mindezek mellett az általuk írt visszaemlékezés könyvészeti adatai lehetnek hasznosíthatóak.

Elsődleges forrásaimat jelentik Bodó Jenő két műve és a saját keze által írt, rövid, kétoldalas visszaemlékezése. Bodó a háború kitörésekor még egyetemi tanulmányait végezte, így a legalacsonyabb tiszti rendfokozatban, zászlósként szerelt fel a hadsereg kötelékébe. Fogságba esését megelőzően a 26. esztergomi gyalogezredben szolgált (Bodó, 1927). Két visszaemlékezése közül az első *Rabtartó Oroszországban* néven, 1930-ban Csurgón publikálta (Bodó, 1930). A memoárja 139 oldalon keresztül meséli el a szerző utolsó Oroszországban töltött évét. Ellentétben ezzel, a *Három fogolytábor* című, 1940-ben Kaposváron megjelent (Bodó, 1940), 220 oldalnyi visszaemlékezésében pedig az 1915-től 1920-ig terjedő eseményeket olvashatjuk. További forrásként vontam be Stessel Ernő *Hadifoglyok élete Szibériában. Krasznajarszki hadifogolytábor* című művét (Stessel, 1925). A mű Budapesten, 260 oldal terjedelemben, 1925-ben, a szerző saját kiadásában jelent meg. A munka relevanciáját az adja, hogy Stessel – aki a 12. számú szatmári gyalogezredben szolgált őrnagy, majd a fogság alatt alezredesi, és a szabadság után ezredesi beosztásban – több alkalommal látta el a krasznajarszki hadifogolytábor igazgatását, valamint tudatosan gyűjtötte az adatokat, rendelkezéseket, amíg hadifogságban volt, mert úgy vélte, a háború után azokról részletesen és pontosan be kell majd számolnia.

Ugyanebből a szempontból volt érdekes Grób Imre, a 4. huszárezred főhadnagyának *Hét év Szibériában* című memoárja (Grób, 1927). A szerző Stesselhez hasonlóan írta meg a szövegét, akkurátusan válogatta össze a visszaemlékezését, sok adattal, amelyek főleg a dátumok kapcsán mutatkoznak hasznosnak. A mű 392 oldal terjedelemben, 1927-ben, szintén Budapesten került kiadásra.

Végül, utolsóként említeném meg Rónai Ernő tollából az 1940-ben, Nagyváradon publikált *Krasznajarszki* (Rónai, 1940). Rónai értékét az alacsony életkor és beosztása adja. 19 évesen, a gimnázium befejezése után közvetlenül vonult be a 101. számú, császári és királyi gyalogezredbe, tehát csak négy évvel volt fiatalabb Bodónál. Pilsenbe, tiszti iskolába vezényelték (Rónai, 1940, p. 17), így ő is kadétként került ki a frontra.

Mint a memoárok jellemzéséből is látható, célom volt különböző, de mégis együtt kezelhető memoárokat felhasználnom. Tehát két fiatal, alacsony, de nem legénységi állományú és két hivatásos tiszt visszaemlékezését fogom összehasonlítani, ahol nagy szerepe lesz az

életkoruknak, és annak, hogy a két hivatásos tiszt memoárjai inkább egy hivatalosabb és – ami lényeges – felülnézeti, áttekintő jellegűek.

Elsődlegesen Bodó Jenő szemszögén keresztül vizsgálom a kérdést, hiszen az ő visszaemlékezéseinek markáns eleme, hogy ő kadétként azonosítja önmagát.

A szövegben előforduló, nem magyar nyelvű szavakat minden esetben a memoárirók által leírt módon tüntetem fel.

Mit is jelent az, hogy kadét?

A 17. századtól, a hadtudományok professzionalizációjával válik egyre fontosabbá a fiatal tisztek képzésének megszervezése. A hadügyi forradalom számtalan hatásának egyike éppen ezért a tiszti iskolák megjelenése és elterjedése volt. Elsődlegesen a tüzérség fejlődése, illetve a tengeri hadviselés egyre komplexebbé válása miatt megkövetelt szaktudás elsajátítására nyílt itt lehetősége a hallgatóknak, akiket kadétoknak neveztek.

A 19. században azonban a hadapród- és tiszti iskolákat szétválasztották, innentől kezdve már inkább az előbbi tanulóit hívták így (Varga, 1995, pp. 69–72). A Habsburg Birodalom sem maradt le ezen intézmények felállításától – elég csak a *Collegium Theresianum*-ra gondolnunk. Kadétként szolgált a híres magyar matematikus és mérnök, Bolyai János is (Ács, 1996, p. 25).

A kiegyezést követően létrejött a Ludovika Akadémia, amely a magyar tisztképzés alapja lett. Az 1883. évi XXXIV. számú törvénycikknek köszönhetően hadapródiskolaként működött tovább, az itt tanuló növendékeket pedig ennek megfelelően kadétnak nevezték.

Az első világháború idejére az itt végzett hallgatók nagy számban teljesítettek szolgálatot a császári és királyi hadseregben, illetve a Magyar Honvédségben egyaránt (Csikány, 2008, pp. 76–78). A kadét tehát a hadapródiskola hallgatója, aki annak elvégzése után csapatszolgálatra megy, majd érdemei szerint előléptetik tisztté (Csikány, 2008, pp. 77–78).

Ha a magyar közgondolkodás felől közelítjük meg a kérdést, érdemes más, köznapibb irodalomhoz fordulni. A *Magyar értelmező kéziszótár* szerint a „kadét” az 1945 előtt a kadétiskola növendékeire használt főnév. Másodsorban, régiesen, az Osztrák–Magyar Hadseregben olyan személyre használták, aki őrmesteri rangú, de tiszti állományú katona, aki önkéntesi évét kitöltötte, és a tiszti vizsgát letette – tehát hadapród.

Esetünkben sokkal inkább a második jelentésről van szó, hiszen Bodó Jenő nem folytatott tanulmányokat sem a Ludovikán, sem más katonai iskolában. Ellenben, érettségi elvégzése után hallgatói jogviszonnyal rendelkezett a budapesti egyetemen, ahol latin–magyar szakos tanárnak tanult.

Viszont Rónai Ernő tiszti iskolát végzett – ugyan a háború alatt, gyorsított képzésben. Ez az ellentmondás úgy oldható fel, ha onnan közelítjük meg a kérdést, hogy mindketten érettségi után, valamilyen felsőfokú vagy szaktanulmányok elvégzése folyamán kerültek a hadsereg kötelékébe. Továbbá mindketten azonos életkorban voltak a tisztjelöltekkel.

A fogalom nem összekeverendő a cári Orosz Birodalomban működő Kadet Párttal (Fillippov, 2010).

Ezekén túl van egy másik, humorosabb felfogás is arról, mit jelent kadétnak lenni: „Kadett: A kadett áll egy aranystráfból, egy sárgastráfból és három csillagból, belül gyomorral. A kadett se nem ember, se nem állat, se nem hadnagy, se nem zászlós, se nem csizma, se nem suszter, se nem asztal, se nem szék, se nem semmi. Máskülönben emberforma kinézése van. A legújabb kutatások szerint valószínűleg áll-officier. Már az őskorban is feltűnt és némi tiszteletben is tartották; a világháborúban már csak kiképzőtiszteknek, szakaszparancsnokoknak, patrullázó és ostromló közegnek volt alkalmazható. Rendes szokás szerint golyótól találva múlik ki. Ha fogságba kerül, a kadettból „nyet officier” lesz. Különben (sic!) nagyon szapora, tojásait maga költi ki. Közmondások is támadtak róla: jobb ma egy veréb, mint holnap egy kadett;

szemtelen, mint a piaci kadett. Ha a kadett rangban felülmúlja önmagát, akkor csak pertlivel jelenik meg csillagok nélkül. Ez az úgynevezett hipnotizált zászlós” (Stessel, 1925, p. 256).

Stessel Ernő memoárjának végén található, úgynevezett Gorodoki lexikon Elekes György humoros gyűjteménye a hadifogság furcsaságairól. Ezek között szerepel az a szórakoztatónak szánt részlet is, amely több fontos jellegzetességre is rámutat. Egyrészt, több ponton is kifejezi, mennyire sehová sem tartozónak érezték magukat az általam vizsgált kadétek: sem tisztként (erre utal az „*áll-officier*” és a „*nyet officier*” kifejezések használata), sem pedig legénységi állományú személyként nem azonosították magukat. Ezt az identitásbeli „*két tűz közé szorulást*” jelzi a sárga stráf és a három csillag kiemelése is, amely formai megkülönböztetést jelentett, mégsem járt együtt teljes értékű tiszti státusszal.

Továbbá, ez a részlet előrevetíti azt a problémát, amely Bodó Jenő esetében is megfigyelhető lesz: milyen önreflexiókat tett, és ezek hogyan befolyásolták az önreprezentációját. Funkcionális szempontból a szöveg kiképzőtisztekre, szakaszparancsnokokra való utalása is azt az értelmezést erősíti, hogy a kadét valamiféle köztes pozíciót töltött be, a közkatonánál magasabb, de a rendes tiszti rangnál alacsonyabb beosztásban. Már itt érdemes figyelmet szentelni a szöveg utolsó szókapcsolatának, a „*hipnotizált zászlós*nak”. Elekes György korábban világosan kijelentette, hogy a kadét „*se nem hadnagy, se nem zászlós*”, így ez az utolsó megnevezés el-lentmondásként is értelmezhető. A „*hipnotizált zászlós*” ugyanis jelentheti azt, hogy a kadét zászlós, csak nincs tudatában ennek, de értelmezhető úgy is, hogy zászlósnek képzei magát, miközben nem az. Mindez megerősíti azt a korábbi megállapítást, hogy a kadét fogalma tágabb, kontextusfüggő értelmezést kíván. Egyébiránt a szöveg, bár parodisztikus hangvétellű, rávilágít arra is, hogy fiatalokról van szó, akiknél természetes módon jelen volt az önirónia és a humor, és nem érezték megalázonak vagy bántónak az ilyen, néha kissé degeneratív, de szórakoztató kifejezéseket sem (Stessel, 1925, p. 256).

Megjelenésük a visszaemlékezésekben

Az általános mellett érdemes kicsit a szubjektumon, az egyénen keresztül is megközelíteni ezt a kérdést. Az általam vizsgált visszaemlékezésekben eltérően jelennek meg a kadétek. A fentebb már idézett részleten kívül Stesselnél nem fordul elő ez a szó, ahogy Gróbnál is csak egyszer találkozunk vele. Ezzel szemben Rónai esetében tizenkilenc alkalommal, még Bodónál huszonötször találkozhattunk a kifejezéssel, bár nála több alkalommal németül, két t-vel, „*ka-dett*” alakban szerepel. Bár elsőre logikusnak tűnhet, hogy a két kadétnál gyakoribb a szó előfordulása, a szövegben ezen alkalmakkor nem magukra, hanem a környezetükbe tartozó más személyre, általában barátjukra, kollégájukra használják (Stessel, 1925; Grób, 1927; Rónai, 1940; Bodó, 1940). Innen közelítve úgy is meg lehet fogalmazni, hogy a két magasabb beosztású személynél azért nem fordul elő ez a kifejezés, mert a mindennapok során ritkábban találkoztak kadétekkel, általában a magasabb rendfokozatú személyekkel. Ez az állítás egy szempontból nem állja meg a helyét. A tisztek rendszeresen találkoztak egykori beosztottjaikkal, érdeklődtek a fiatalabb, tehetségesnek tartott tisztjelöltek után, hiszen a hadifogság után belőlük lehetett a későbbi tisztikar alapja. Ráadásul a krasznajarszki hadifogolytáborban aktív közösségi élet folyt (lásd az 1. képet), a sport- és kulturális rendezvények (2., 3., 4. és 5. számú kép) során rendszeresen nagy tömeg gyűlt össze, így akarva-akaratlanul is találkoztak a különböző rendfokozatú személyek. Gróbnál viszont 29 alkalommal szerepel a „zászlós” kifejezés, különböző toldalékolt változatokban. Ugyanez a helyzet Stesselnél is, ahol 30-szor fordul elő ez a kifejezés. Hovatovább Bodónál 48 alkalommal, Rónainál pedig 36-szor fordul elő (Stessel, 1925; Grób, 1927; Rónai, 1940; Bodó, 1940).

Tehát, a kadétoknál bár néha szinonimaként, de elkülönülve is megjelenik a zászlós és a kadét kifejezések használata. Így a feltételezésem, miszerint a kadét és a zászlós azonos jelentéstartalmú lenne, nem igaz, de jól észrevehetően a két kadét az, akinél előfordul, a magasabb rendfokozatúaknál nem. Ennek a megoldása véleményem szerint abból fakad, hogy

Stessel és Grób hivatásos tisztként inkább a hadsereg szóhasználatának megfelelő zászlóst preferálták, nem érezték szükségesnek a kadét szó használatát, ellentétben a két fiatallal, akiknek ez egyfajta csoportidentitást is adott (Stessel, 1925; Grób, 1927; Rónai, 1940; Bodó, 1940). Továbbá, megfigyelhető, hogy a kadétoknak fontos kiemelniük a tiszti voltukat, amíg a magasabb beosztású személyek inkább „összezárnak”, és elkülönítik magukat tőlük. A kadét szónak a művekben való előfordulásán túl érdemes megfigyelni, hogy kikre használták őket. Rónainál két személy, a felettese, Csehi kadét úr és saját maga esetében fordul elő. Csehi kadét esetében érdemes megjegyezni, hogy Rónai szerint kispapról (tehát teológiára járó, felszentelés előtt álló papnövendékről) beszélünk (Rónai, 1940, p. 88.). Általában párbeszédekben, megszólításként találkozunk vele, és mindig hivatalos jellege van; a kadét szót követi az „úr” megszólítás, az alá-fölé rendeltség jegyében a beosztott szájából hangzott el. Viszont, mivel memoárokról beszélünk, fontos észben tartani, hogy sok év távlatából írják le őket, tehát a párbeszéd nem biztos, hogy ebben a formában hangzottak el. Ami sokkal lényegesebb, az az, amit a szerző tudatosan vagy sem, de átadott ezeken a párbeszédeken keresztül. Végezetül, Rónai esetében egyértelmű különbségtétel van a beosztások között, amit az is alátámaszt, hogy „Önkéntesek, kadétok, zászlósok...” (Rónai, 1940, p. 29.) felsorolással találkozunk. Bodó esetében a helyzet egészen más: itt a többes szám a leggyakoribb, többször előfordul a „kadettnépség”, illetve általában az „és” kötőszóval összekapcsolva a „zászlósnépség” kifejezéssel is. Ez arra utal, hogy Bodónál különbség van a kadétok és a zászlósok között, bár maga is összekapcsolva használja ezeket a szavakat. Nála tehát a kadétság inkább egyfajta közösségként jelenik meg, aminek ő is része (Bodó, 1940).

Már a bevezetőben is kirajzolódott a kadétok hadseregben elfoglalt pozíciójának ellentmondásossága. Egyrészt a megnevezések sokfélesége jól mutatja, hogy mennyire könnyen öszszecsúsznak a kifejezések. A címként választott idézet nem csak Stessel Ernő visszaemlékezésében olvasható, hanem Bodó Jenőnél is megtalálható más magyar átírással, de tartalmilag megegyezve: „*Kagyet nyet aficer!*” (Bodó, 1940, p. 76.). Az eset nem sokkal a fogságba esést követően történt, amikor a hadifoglyokat rendszerezték, nevüket és fontosabb adataikat felvették. Érdemes megemlíteni, hogy a Hágai nemzetközi konferenciákon elfogadott konvenciókat mindkét fél aláírta (Magyarországon 1913-ban cikkelyezték be), és ezek rendelkezései irányadóak voltak, bár nem terjedtek ki minden helyzetre (1913. évi XXXV. törvénycikk). Ezek között szerepelt, hogy az illető köteles megmondani nevét és beosztását, cserébe a fogvatartók kötelesek voltak megfelelő ellátásban részesíteni (Pilch, 1930, p. 37.). Azonban a kadétok esetében ez nem történt meg, mivel a cári hadsereg nem ismerte el tiszti beosztásként a kadét/zászlós rendfokozatot. Ezen túl a magyar és német nevek átírása is problémákat okozott. Végül a spanyol királyi követség közbenjárására sikerült elérni, hogy a zászlósokat tiszti állományba vegyék, így számos kiváltság (pl. tiszti fizetés, jobb ellátás, bizonyos esetekben a hadifogolytábor elhagyásának joga) is megillette őket (Pilch, 1930, p. 37.). Ennek ellenére többször előfordultak visszaélések.

Annak ellenére, hogy a felek között konszenzus alakult ki a kadétok helyzetét illetően, a hivatalos álláspont mellett az egyénekben megmaradt a sehová sem tartozás érzése. A memoárok sajátossága és az idő relatív volta miatt nem várható, hogy a felidézett párbeszéd szövege szerint úgy hangzottak volna el, ahogy az le van írva; az azonban lényeges, hogy átadják azt az érzetet, amelyet a kadétok a helyzetükkel kapcsolatban éreztek (Bartlett, 1985; Halbwachs, 1971).

Bodó (1940, pp. 70–71) így írja le ezt a helyzetet egy fogolytáborban zajló párbeszédben:

„Egyszer csak egy harsány hang megállított egy foglyot:

— *Können Sie nicht salutieren?* (Nem tud tisztelegni?, ford. Zs.Á.)

A megállított nagyot bámult lehúzott hósapkája alól, melyben aviatikushoz hasonlított, zavartan összecsapta bokáját s kényszeredetten tisztelgett. A harsány hang tulajdonosa ekkor lehajtott gallérját, ahonnan alezredesi disztinkciók tündököltek elő. Az áldozat még egyszer, most

már feszesen tisztelgett. Az alezredes mérgesen ráripakodott:

— *Sind Sie ein Offizier?* (Maga tiszt?)

— *Nein!* (Nem)

— *Alsó eine Mannschafsperson?* (Maga közkatona?)

— *Nein!* (Nem)

Az alezredesnek majd leesett az álla a csodálkozástól:

— *Nein? Was sind Sie denn, zum Teufel?* (Nem? Akkor mi a fene ön?)

— *Kadett!* (Kadét!)

Az odasereglett foglyok kuncogva ugrottak széjjel, hogy a magasrangú tiszt meg ne lássa őket.

A legtöbben már csak távolabbról hallották a törzstiszt kemény szavát:

— *Abtreten!*” (Lelépni!) (Bodó 1940, pp. 70 – 71.)

A párbeszéd csattanója elég beszédes, a német alezredes nem tudott mit kezdeni a kadét válaszával. Az idézet legértékesebb része meglátásom szerint mégis a visszakérdezés. Az alezredes nézőpontjából jogosnak tűnik az értetlenkedés, hiszen valaki vagy közkatona vagy tiszt. Bodóék oldaláról viszont ez a párbeszéd is egy jelzés arra nézve, hogy egyikhez sem tartozónak tekintik magukat.

A mindennapok szemüvegén keresztül nézve a kadétoknak még egy jellemzője fedezhető fel a visszaemlékezésekben: a szabadidő eltöltésének módja, mikéntje. Értem ez alatt, hogy kedveltek voltak köztük a gyerekjátékok és a csapatsportok. Ezek olyan életkori sajátosságok voltak az ő esetükben, amelyek miatt szintén volt egyfajta távolságtartás tőlük a tisztek részéről, hiszen ők többségében már ezen viselkedési normákat maguk mögött hagyták, kvázi „fel nőttek”.

„Játszottak. Legtöbbször ifjú vér pezsgett, s a fiatal szervezet megkívánta a magáét. Vagy bakhátat ugrottak, vagy egymás nyakába ülve lovasharcot vívtak, s a letaszított néha bizony nagy nyekkenéssel ért földet” (Bodó, 1940, p. 26.). A játékok mellett kedvelt volt még egymás, vagy a viccet értő idősebbek megtréfálása is.

„Az idő már lefekvésre járt, mikor megvillant bennünk az a gondolat, hogy Kászonyit [a körletükben lévő idősebb tisztet – Zs. Á.] meg kellene tréfálni. (...) s Halápy [egy fiatal zászlós], hogy Kászonyit felébressze, elkezdett az ágya mellett nyíló ajtón kopogtatni. A cél az volt, hogy Kászonyi sötétben keljen fel, bosszankodjék. (...)

A megismétlődő egyhangú kopogásra Kászonyi felriadt. Azt gondolta, hogy valaki be akar jönni.

— *Szabad!* — szólt.

A kopogás megismétlődött.

— *Szabad!* — kiáltotta most már hangosabban Kászonyi.

— *Mi az?* — szólt méltatlankodva Magasházy, hűen utánozva az álmából felriasztott embert.

A kopogás újra hallatszott.

— *Heréin!* — kiáltotta Kászonyi.

Erre aztán egymás után színleltük az ébredést.

— *Ki az? Mit akar?* — szólalt meg Benkó.

— *Gyerekek, valaki meg akar bennünket tréfálni* — súgta Kászonyi — *várjatok, majd adok én neki.*

Most újra kopogtattak.

— *Hol egy pohár víz? Úgy nyakon öntöm, hogy megemlegeti.*

A kopogás megismétlődésével szép halkan, lábujjhegyen közeledett az ajtóhoz Kászonyi. Mi lélegzetünket visszafojtva vártuk, hogy hová fejlődik a tréfa.

— *Várj csak, gazember, itt vagyok már* — suttogta Kászonyi a méregtől szinte rekedten — *s mikor újból hallatszott a kopogás, dühösen kitaszította az ajtót s „Nesze, te disznó!” kiáltással kiöntötte a pohár vizet.*

A folyosón pislákoló mécs fényénél azonban rögtön látta, hogy odakint nincs senki, tehát csúnyán rászédtek. Felharsant a visszafojtott nevetés olyan erővel, hogy csak percek múlva hallottuk meg Halápy sikongatását, akit Kászonyi dögönyözött ágyában, mint a tréfának értelmi szerzőjét” (Bodó, 1940, p. 48.).

Amint az idézetből is látszik, ezek a tréfák eltervezettek voltak. Az idősebbek egy része, aki értette a tréfát, általában nem volt feszült ezek miatt, ugyanakkor előfordultak büntetések, ha nem megfelelő embert vagy nem megfelelően sikerült megtréfálni. Meglátásom szerint ez is egy jellegzetességükre, a fiatal életkorukra és az abból fakadó jellemre mutat rá, ami azonban nem kizárólagos sajátjuk; valószínűleg a legénység között lévő fiatalok szintén hasonló módon töltötték el a szabadidejüket.

Összegzés

A tanulmányom legelején több hipotézist is tettem. Az első kapcsán, a szavak gyakoriságának vizsgálata alapján a feltételezésem egyáltalán nem teljesült. A szöveg vizsgálata rámutatott, hogy a *kadét* kifejezés csak Bodónál és Rónainál fordult elő nagy számban. Stessel és Grób esetében a *zászlós* kifejezés volt a meghatározóbb. Azonban a Stessel memoárjának végén található lexikonból egyértelműen kiderül, hogy fiatalokról van szó, tehát ez a hipotézis teljesült. A harmadik és a negyedik hipotézisem szintén teljesült, az általam bemutatott szövegrészek alapján náluk gyakran fordul elő a *kadét* kifejezés. A saját, közvetlen környezetükben lévő személyeket, értsd „magukat”, írták le ezzel.

A visszaemlékezések alapján az alábbi szempontokat gondolom relevánsnak, ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy a visszaemlékezők szerint mitől volt kadét valaki. Először is, a tanulmányban név szerint megnevezett három kadét (Bodó, Rónai és Csehi) mindegyike rendelkezett érettséggel, és valamilyen további tanulmányokat folytatott (Bodó az egyetemen, Csehi a szemináriumban, Rónai pedig a bevonulást közvetlenül megelőzően Csehországban). Itt érdemes megjegyezni, hogy ezek a tanulmányok választották el őket az alacsonyabb iskolázottságú legénységtől, hiszen a feljebb lépésnek egyik követelménye éppen a valamilyen fajta elméleti tudás megszerzése volt. Fontosnak tartom kiemelni a fiatal életkort, bár értelemszerűen ez nem kizárólagosan rájuk igaz, csak attól még, hogy valaki fiatal, nem következik, hogy kadét is, és fordítva, egy idősebb személy is lehetett akár kadét. Ennek ellenére a többségük fiatalember volt.

Az identitás szempontjából az általam használt visszaemlékezésekben egyértelműen megjelent a sehová nem tartozás érzete. A bevezetőben használt Stessel idézetben többször is előkerült, ahogy a Bodónál található párbeszédéből is ki lehet venni ezt. Vagyis a memoáráírók számára ez egy fontos érzés volt, ezért is jelent meg több alkalommal a visszaemlékezéseikben. Összességében tehát Bodó Jenő és Rónai Ernő számára fontos volt a kadétságuknak a hangsúlyozása, ennek oka pedig meglátásom szerint az utolsó megállapításban keresendő, miszerint ők nem érezték magukat teljes értékű tisztnek, bár egyértelműen oda tartoztak.

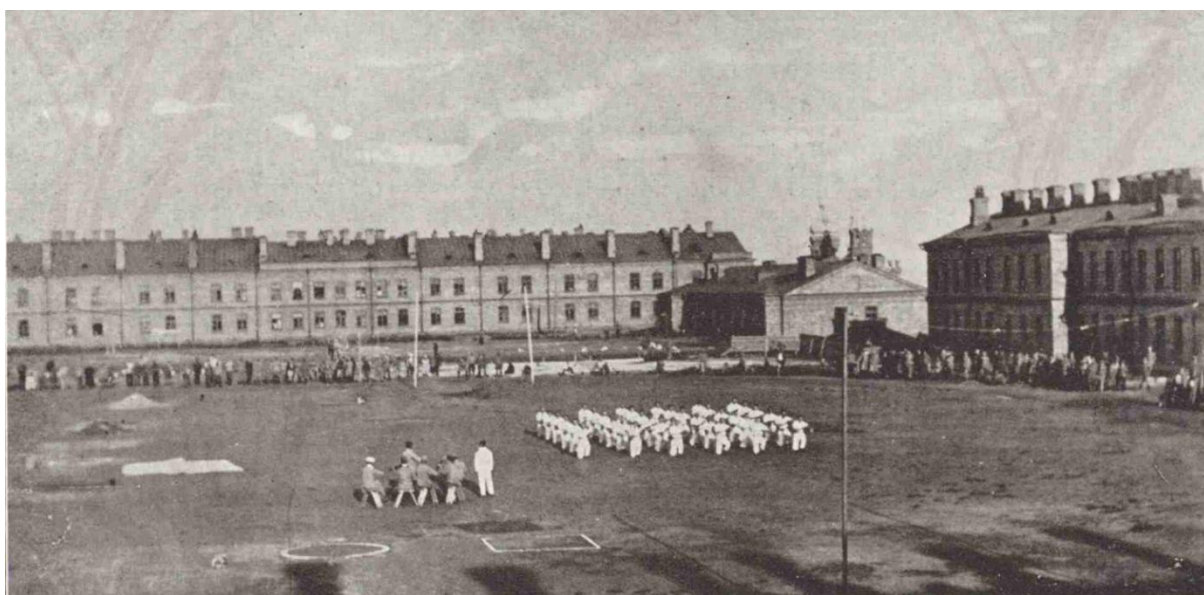
Képmelléklet:

1. kép: Napfürdőzés Krasznnojarszkban

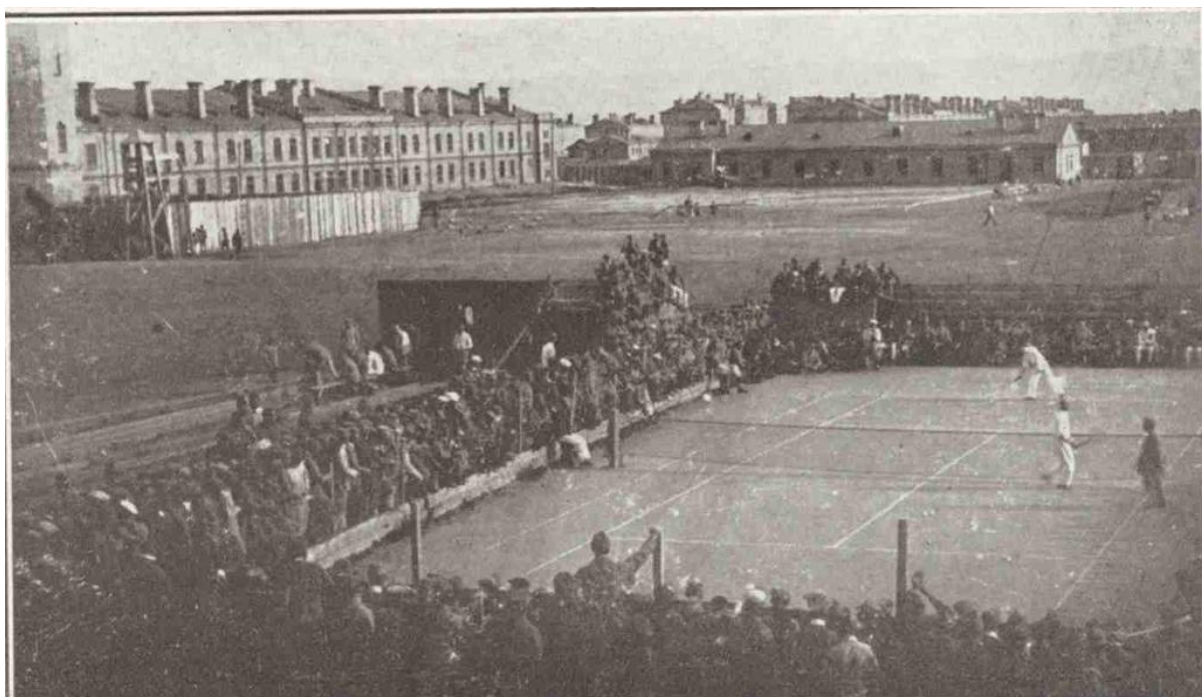
Forrás: Fejes – Fejes, 1931. 171.

2. kép: Sportrendezvény Krasznnojarszkban

Forrás: Fejes – Fejes, 1931. 181.

3. kép: Teniszverseny Krasznajarszkban

Forrás: Fejes – Fejes, 1931. 186.

4. kép: Szimfonikus zenekar Krasznajarszk 1919.

Forrás: Fejes – Fejes, 1931. 218.

5. kép: Színházi díszlet a Luxembourg grófja című darabhoz Krasznajarszkból

Forrás: Fejes – Fejes, 1931. 229.

Felhasznált irodalom:

1913. évi XLIII. törvény az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában. (1913). *Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye*. Letöltve 2025. augusztus 19-én, a Jogtár weboldaláról: net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=91300043.tv
- Ács, T. (1996). Bolyai János, a tudós és katona. *Honvédségi Szemle*, 2(9), 18–26.
- Baja, B., & Pilch, J. (1930). *Hadifogoly magyarok története* (1–2. köt.). Budapest: Atheneum.
- Bartlett, F. C. (1985). *Az emlékezés: Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bodó, J. (1927). *Önéletrajza. A Csurgói Református Gimnázium tanári könyve*. Kézirat. Csurgói Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium.
- Bodó, J. (1930). *Rabtartó Oroszországban*. Csurgó: Oszeszly M. Viktor Nyomdája.
- Bodó, J. (1940). *Három fogolytábor*. Kaposvár: Új-Somogy.
- Bonhardt, A. (1994). A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után: A magyar hadifoglyok szervezett hazatelepítése Szovjet-Oroszországból 1920–1922. *Hadtörténelmi Közlemények*, 107(4), 3–49.
- Fejes, I., & Fejes, G. (1931). *Az orosz hadifogság képekben*. Rákospalota.
- Fillippov, S. (2010). *Az „orosz eszme” alakváltozásai: Az orosz konzervativizmus, liberalizmus és radikalizmus*. Budapest: Russica Pannonicana.
- Grób, I. (1927). *Hét év Szibériában: A krasznajarszki pokolban*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Halbwachs, M. (1971). Az emlékezet társadalmi keretei. In F. Z. (Szerk.), *Francia szociológia (Válogatás)* (pp. xx–xx). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Rónai, E. (1940). *Krasznajarszk*. Nagyvárad: Grafka Nyomda.

- Stessel, E. (1925). *Hadifoglyok élete Szibériában: Krasznojarszki fogolytábor*. Budapest: Szerzői kiadás.
- Csikány, T. (2008). A magyar katonai felsőoktatás 200 éve – dióhéjban. *Nemzet és Biztonság*, (9), 76–85.
- Varga, M. (1995). Tisztiiskolások a 17. és 18. században, katonai akadémiák a 19. században. *Honvédségi Szemle*, 2(12), 9–74.

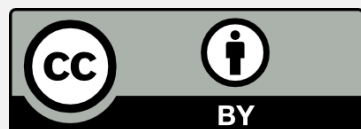
Zsíros Ádám – PhD hallgató

zsirosadam15@gmail.com

ORCID ID: 0009-0008-4320-3998

Hivatkozz rám! (APA 7th)

Zsíros, Á. (2025). „Kadet nyet officer”: A kadétek megjelenése és helyzete az első világháború orosz hadifogságában Bodó Jenő visszaemlékezéseinek tükrében. In T. Kovács & A. Béres (Szerk.), *Interdiszciplinaritás és párbeszéd – az SZJSZK fennállásának huszadik évfordulója alkalmából* (pp. 213–224). PTE TTK Szentágothai János Protestáns Szakkollégium. DOI: <https://doi.org/10.15170/TTK-SZJSZK-2025a-14>

„Kadet nyet officer” - The appearance and situation of cadets in the Russian prisoner of war of the First World War in the light of the memoirs of Jenő Bodó © 2025 by Ádám Zsíros is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International. To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

A Pécsi Tudományegyetem
Hallgatói Szolgáltatási Központ
támogatásával